

זאסאן
וירנא
וילנא-ניאזון

ישראל קלויזנר

תולדות הקהלה העברית בוילנה

חלק ראשון:

הסביבה והקהל

(בצרוף תרשים ותמונות)

יוצא לאור ע"י הקהלה העברית בוילנה.

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2019

תרצ"ה

וילנה

Izrael Klauzner

Toldot hakehila
ha'iwrit b'wilna

Druk. F. Garbera, Wilno, Zawalna 25.

בוקרש לזכרו של ידידי ורבי

נושא דגל המדע והת־בות העברית

ד"ר יוסף רגנסבורג ז"ל

ה מ ח ב ר

תכן הענינים

X הקדמה מאת הפרופ' ד"ר מאיר פלמן
XIV הקדמה מאת המחבר

I. הסביבה

פרק ראשון

היהודים בוילנה ושכניהם

העיר וכויותיה. — הפריבילגיה de non tolerandis Iudaeis. —
המושבות היהודים בעיר. — התנפלות העירונים על ביהכ"נ ובתי היהודים. —
הפריבילגיות הראשונות של קהלת וילנה. — פעולת שמואל ואליעזר בני
בשר. — הפריבילגיה משנת 1633 וקביעת גיטו. — החלטת הסיים על חפש
המסחר. — האורדינציה משנת 1633. — התנפלויות העירונים על בית העלמין
ביהכ"נ. — החלטות הקומיסיה, 1636. — פסק בית-הדין הריציוני, 1644. —
פריבילגיה de non tolerandis christianis, 1646. — חרבן הקהלה בשנת
הג'ת"ח. — הסות הפלכים לקהלה. — מלחמת העירונים ביהודים. — שאלת השחיטה
היהודית בוילנה. — מלחמות, רעב, מגפות ושרפות. — נסיון של פשרה בין
העירייה והקהל, 1713. — יחס הבישופים ושרי-הפלך (וויבודה) ליהודים. —
סגרת גרוש. — החוזה משנת 1742. — חוזה בין חברות עושי-כובעים. — חקירה
יבירת משנת 1755 ופסק דין משנת 1756. — המשפט משנת 1775. — חברות
בעלי-המלאכה נגד העירייה. — סנוי ביחס האצילים ליהודים. — בטול הגיטו
יבכרית חופש המסחר והמלאכה בשנת 1783. — השפעת החלטות „הסיים הגדול”
על היחסים בערים. — כרד קושטיושקא ויהודי וילנה. — יחס השלטונות
הריבנים ליהודים.

3

פרק שני

סטטיסטיקה

הבוקרת משנת 1645. — הבקרת משנת 1690. — המפקדים משנת 1765.
1784. — המפקד משנת 1795 ומלואים משנת 1800. — המספר הפללי. — חלוקה
עפי הכין. — מספר המשפחות. — גיל הנושאים בשנת תק"ס. — בעלי-
מלאכה.

45

פרק שלישי

טופוגרפיה של הגיטו

עיר היהודים. — חצרות מעבר. — אנשים היושבים בשערים. —
בטוח מפני שרפות. — שערים. — התעור והבין. — בתים, אקסדיווריום. —
בתי-משכנתא של הקהל ובתים ל"עולמית". — "מכירה חוזרת". — בעלים ניצרים
ויהודים. — "החזקה". — תאור הדירות. — טיול בגיטו.

II. הקהל

פרק ראשון

הקהל

"הממשלה היהודית". — מרות הקהל. — תפקידי הקהל. — ארגון
הקהל. — אספת רח"ש. — דרגות והתמנויות. — מחיר הדרגות. — בעלי
תקנות. — הבחירות. — ישיבות הקהל ואספות.

פרק שני

בית הדין

פעולות בית-הדין. — עש"ג (ערכאות של גויים). — הרשמת נכסים
בפנקס ביה"ד ובספרי עש"ג. — כתות ביה"ד, האב"ד והראב"ד. — סו"ד. —
דיינים קבועים ובלתי קבועים — שב"ד. — "רודף הנעלם". — סגן-הווייבודה
שופט היהודים.

פרק שלישי

הצדקה הגדולה

תפקידי הצ"ג. — מתי נוסדה? — הכנסותיה. — גורלה במאה ה"ח
למסה"נ.

פרק רביעי

בדק הבית

תפקידי המחלקה "בדק הבית". — השם ח"ק "בדה"ב" ובעלי חובות
הקהל. — גבאי הח"ק בדה"ב. — נאמנים ושומרים. — פעולות הח"ק בדה"ב. —
הכנסותיה. — התפתחות פעולתה אחרי שנת תק"י.

פרק חמישי

חברה-קדישא גחשא

יסוד הח"ק. — תקנות הח"ק. — הח"ק והקהל. — ח"ק גדולה. ח"ק קטנה וחברה דנשים צדקניות. — ה"דגלים". — התשלומים לשמשים. — קבלת אנשים לח"ק. — דרגות והתמנויות. — בחירות. — תפקידי הגבאים. — ישיבות „שכונה האנשים". — פקידי הח"ק. — דייני הח"ק. — ביח"נ דח"ק. — סעודות. — הכנסות הח"ק. — 105

פרק ששי

ח"ק תלמוד תורה

ח"ק או מחלקה של הקהל? — מתי נוסדה? — פעולות הח"ק. — בית הת"ת. — הכנסות הח"ק. — נדבות בשביל הח"ק. — 118

פרק שביעי

ח"ק בקור חולים

תפקידי הח"ק. — מתי נוסדה? — מספר החולים ב„הקדש". — בית החולים היהודי. — הארגון הפנימי של הח"ק. — הכנסות הח"ק, נדבת היסוד, צובון בנימין השמש. — הרופאים של הקהל והבישוף. — 120

פרק שמיני

חברות בעלי-מלאכה

חברות בעלי-המלאכה הנוצריים וחסן לבעלי-המלאכה היהודים. — ח"ק בצ"מ יהודיות. — אומנים, פועלים ונערים. — ההרשמה בח"ק. — זקנים וצעירים. — התמנויות ודרגות. — דיינים וסופרים. — הקהל וחברות בע"מ. — מספר ההברים. — ביח"נ דח"ק. — 123

פרק תשיעי

פקידי הקהל

הרב. מ"ן. מ"מ. — סו"ד. — שמשי הקהל. — שתדלן. — נאמן. — רופא. — פקידים ועובדים שונים. — 126

פרק עשירי

השחתפות קהלת ויכנה בועד מדינת ליטא

שלש קהלות ראשיות, — זכויות קהלה ראשית. — סביבות וזכויות

קהלת וילנה בשנת שצ"ד, — כניסת קהלת וילנה אל הועד, — סביבות קהלת וילנה, — השתתפות קהלת וילנה בעבודת הועד, — „סכום המדינה“ ומס הגלגלת, — בסוף הועד בשנת 1764, — השפעת הועד ואספותיו אחרי שנת תקצ"ד.

138

פרק אחד עשר

הקהלה הראשית וכנותיה

נ"ץ וילנה, — מרות הקהלה הראשית, — שאיפה להתבדלות, — הקהלות דברברויב, שניפישוק ואנטוקול, — קהלת שניפישוק והחוזים משנות ת"מ ותק"ב, — קהלת אנטוקול והחווה משנת 1744, — כתב-רשיון מהבישוף מסלסקי, 1766, ביטול מהדרכס סאפיהא, — חווה משנת 1781, — ההתבדלות קהלת אנטוקול.

146

פרק שנים עשר

כספי הקהל

המצב הכספי, — ה„קורבנות“, — לחץ הקהל והתפרצות ה„המון“, — הכנסות הקהל, הוצאות הקהל.

156

פרק שלשה עשר

חובות הקהל וסידור תשלומם בשנת 1766

הקהל „יונה“, ארכאות, — פס"ד הטריבוטאל משנת תנ"ח, — הקטנת הרביות, — חובות „נצהיים“, — ראשי הקהל והחובות, — הפקדת קרנות אצל הקהל „עילמית“ ע"י נדבנים נוצרים, — גבית החובות, — הסיים משנת 1764 יחסיו חובות הקהל, — החובות בשנת 1765–1766, — מקורות הכנסה לתשלום החובות, — הפורסטרוססה — המשגחה, — האם סידור בית-הדין הליקבידציוני את תשלום החובות? — ההלסת הסיים משנת 1775, — הוצאות על הליקבידציה, —

168

פרק ארבעה עשר

תקציב הקהל בשנות 1766–1793

„ספרי הוצאות והכנסות הקהל“, ה„המון“ היהודי דורש בקורת, — ועדה לקריאה תקציב, — תקציב הקהל בשנות 1766–1772, — הכנסות והוצאות הקהל בשנים 1772–1787, — ספר ההכנסות וההוצאות משנת 1787/8, — ההוצאות לפריטיון, — כספי הקהל עד שנת תקנ"ג.

186

פרק חמישה עשר

חסול החובות בשנת תקנ"ג (1793)

הגדלת החובות אחרי שנת 1766.—הרבית.—התימה על שטרות הקהל.—						
חובות לכמרים, אדונים ויהודים.—שט"ח, "למוכ"ז" ומלחמת באי-בה ההמון בששה						
זו.—פעולת הקימיסיה של האוצר וחובות הקהל.— פעולת המשגיחים.— פסקי						
הקימיסיה של האוצר בשנות 1787, 1788, 1789.— החלטת הסיים על בתי-דין						
לייבוהיצייונים.— פעולת בית הדין הליקבידציוני בוילנה בשנת 1792 ובשנת						
1793.— פסק-הדין.— החוב לפרידלנדרים.— תביעת הח"ק בדק-הבית.— תביעות						
הוכרי הקרובות.— הר "מחלוקת הרב" בפסק-הדין.— רשימת החובות עפ"י						
ג' בחלקות.— חובות בלתי ממשיים לקהל.— ההכנסה מקהלת אנטוקול.— בקרת						
השבינות המשגיחים.— הוראות לחוכרי הכנסות הקהל.— חובות וכספי קהלת						
טיניפישוק.— גורל החובות.						
219	—	—	—	—	—	—
232	—	—	—	—	—	—

סוף השכונות

ה ק ד מ ה

היה אצלנו מנהג קדומים, שכל ספר מדעי היה מופיע בהסכמת מלומדים שונים, שבהן היו מהללים את יצירת רוחו של חברם. וגם כיום נשאר מנהג זה בספרות היבנית, בשעה שבספרות המודרנית נשתרש המנהג שהמורה כותב במקום הסכמה — הקדמה, ומציג בזה את תלמידו או את חברו הצעיר וספרו לפני הקהל. מר ישראל קלוזנר, מחבר הספר הנוכחי, „תולדות הקהילה העברית בוילנה“ איננו תלמיד. הוא למד באוניברסיטה הוילנאית ע"ש סטיפן בטורי, בפקולטה למדעי הרוח, ושם התמסר לחקירת ההסטוריה תחת הנחלת הפרופיסור קושציאלקובסקי. מובן מאליו, שבחקירת ההסטוריה הישראלית שהיתה חביבה עליו מאד מוכרת היה לעבוד באופן עצמאי, מפני שלא מצא באוניברסיטה ע"ש סטיפן בטורי מנהל במקצוע זה. בכל זאת עלה בידו להתגבר על מכשולים רבים בחריצותו ובסקידותו, ובהתחילו את חקירותיו הארכיוניות בפנקס הח"ק נחש"א עבד את תולדות הח"ק וארגונה. העבודה הזאת שמשה לו בתור עבודת מניסטר, כאן נפגשנו בפעם הראשונה. הפרופיסור קושציאלקובסקי העביר אלי את עבודתו זו למבחן, ותיכף הכרתי שכאן לפני עבודה של צעיר בעל עתיד מזהיר. מהרתי להתודע אל מנר, ישראל קלוזנר, שקבל בינתים משרת מורה להסטוריה ישראלית בגמנסיון העברי „תרבות“ בוילנה והעמיק אז את ידיעותיו, למרות העבודה המקצועית הקשה, גם בתולדות היהודים, ובציקר בתולדות קהלת וילנה שכתבה זה עשרות שנים להיסטוריון שלה.

הייתי מוציא דבה על „ירושלים דליטא“ לו הייתי אומר שליהודי וילנה לא היתה או אין להם הבנה לעברה המזהיר והמענין. כבר בשנת 1860 הוציא ר' שיי פין את ספרו על וילנא, קריה נאמנה, שבו נסה לציין — דרך אנב בנאיביות יתרה — חוץ מביוגרפיות של רבנים ואנשי מדע אחרים גם את תולדות הקהילה העברית בוילנה על רקע קורות העיר וקורות פולין בכלל. ספר זה שהופיע במהדורא שניה בשנת 1915 וגם הביוגרפיות החדשות שנוספו ע"י הל" נח מגיד שטיינשניידער („עיר וילנא, זכרונות עדת ישראל ותולדות חיי גדוליה“) היו למורי דרך לחוקרים אחרים של תולדות הקהילות העבריות בפולין. כך מוצאים אנו דוגמת הספרים האלה את ספרו של פיינשטיין על בריסק („עיר תהלה“), של דובר על דבוב („אנשי שם“), על זילקב („קריה נשגבה“), שם ביבר על אוסטרוב, „מוזכרת לגדולי אוסטרוב“, וגם הרבה מאמרים של וטשטיין על קריקוב, כגון „קדמוניות של פנקסים ישנים“, „דברי חפץ“, „דברים עתיקים וכו' של ש. ניסנבוים על לובלין“, „קורות היהודים בלובלין“, של פרידנשטיין

על גרודנה (עיר גבורים) וכו' וכו', וכל הספרים האלה אינם יוצאים בנדר ביו-ביבליוגרפיה, ורק פה ושם הם מדפיסים חלקים מפנקסי הקהלות (בזר, ביבר) או מפנקס מדינת ליטא (פיינשטיין). אולם אף אחד מהחוקרים האלה לא נגע בתולדות הקהלה, סביבתה, ארנונה, יחס הקהלה אל העירונים והאצילים, עמדתה כלפי ועד הארצות וועדי המדינה היהודיים, בתקציבים שלה וחובותיה, כי לא היתה להם שום הכנה לחקירות ארכיוניות ואפשרות חקירה בהם, ואפילו שום מושג על קונסטרוקציה היסטורית, רק בתחילת המאה העשרים מתחיל המצב להשתפר. בחקופה זו מופיעים חוקרים, שרכשו את השכלתם באוניברסיטאות אירופאיות ובעת ובעונה אחת התמחו גם בספרות העברית, ומהרכב זה של ידיעות כלל-היסטוריות ויהודיות הופיעה שורה של מונוגרפיות על קהלות עבריות כמו על דבוב, פרמישלא, דובלין, ליססא, ורוצלב, פיננע וכו' וכו'.

וילנה לא יכלה לפגור, ביחוד מפני שקורות יהודיה מהוות מרכז תרבותי וארגוני של ליטא, ורק על מצע הקורות של המרכז הזה יכולים אנו להבין הרבה תופעות בערים או בקהלות הסמוכות וגם בליטא כולה, תקופת המלחמה ואחריה הוציאה מתוכה הרבה קבצים ופנקסים, שבהם נרשמו ע"י סופרים שונים זכרונותיהם בזמן המלחמה, שעליהם נמנים שלשת הכרכים של זכרונות ה"ר י. יגורסקי, האוטוביוגרפיה של ד"ר צ. שבר ז"ל, זכרונות הפרופסור דוד מניד, שהופיעו בקבצי "פון נאָענטן עבר", הרבה מאמרים וזכרונות שנדפסו בכרך הגדול "ווילנע" שהופיע בשנת 1935 בעריכת יעפים ישורון ע"י התאגדות הפועלים הוילנאים סניף מספר 37 בניו-יורק, וגם בספר היובל של המדפיסים היהודיים בוילנה 1936-1906, במאמרי ש. ל. ציטרון, ובעיקר בחבורים הארכיוניים המרובים של פנחס קאהן לתולדות התרבות היהודית בוילנה ובסביבותיה בסוף המאה הי"ח והי"ט, המפורסם בכתבי-עת שונים, באמצעים ובפחיתות. הודות לפר"ד קאהן נמצא ונתפרסם חלק מהחומר הארכיוני של הקהל בוילנה (אטענעאם וילענסקי, 1928, נומ. 16). השיבות גדולה יש לעבודה של הא' חייקל לונסקי הבלתי-נלאה בחקירת עתיקות וילנא, בדיעה רחובותיה, בתי-כנסיותיה וכו', ובזמן האחרון הוציא י. צינברג עבודה יותר מקיפה על המחלוקת בין הרב האחרון בוילנא והקהל המקומי בכרך השני של "היסטארישע שריפט" של "יווץ" (דף 371-291).

כל העבודות האלו מהוות רק את היסוד לבנין מקיף של קורות הקהלה העברית בוילנה, בנין שיסודו בחקירת ארכיונים של הממשלה ושל הקהלות, שיש להקימו באופן שיטתי ומקיף. את העבודה הזאת לקח על עצמו מנר. קלויזנר, ופרי עטו הראשון שהופיע ברפוס בצורת ספר הוא "קורות בית-העלמין הישן בוילנה", וילנה תרצ"ה, עם רשימת המצבות שנשתמרו, הכנית בית-העלמין ותעודות ארכיוניות הנוגעות לאותו הענין. בבקורת הרחבה שכתבתי על הספר החשוב למרות קטנותו («גאט פשענלאַנד», 22 לספטמבר 1935) העירתי על ההקפדה המרובה של המחבר הצעיר אפילו בנוגע לפרטי החקירה ועל אגף ההסברה של הענין, שהנהו בבחינת מועט המחזיק את המרובה. ועכשיו כשביניה לפני החלק הראשון של "תולדות הקהלה העברית בוילנה" עד סוף המאה

היה הנני יכול לחזור בבטחון גמור על דעתי על קלוינר וחשיבות עבודתו, אף-על-פי שאני מסכים עם אופן חלוקת החומר הארכיוני והשכוש בו. עבודתו של הא' קלוינר, המבוססת כמעט אך ורק על חומר הארכיון הוילנאי, נותנת לנו בפעם הראשונה תמונה מחי היהודים בעיר הזאת. בפרק הראשון, המכיל באמת תמצית קורות הקהלה (הדינמיקה), כותב המחבר לפעמים בקצור נמרץ על ראשית ישוב היהודים בעיר זו, הפרצים בכוונות של העיר de non tolerandis iudaeis ע"י היהודים ועל יסוד ישוב יהודי גדול ביוריסדיקציות הפרטיות של הנסיכים ממשפחת הסלוצקים והכמרים. כאן צוינו אחרי יניעות מרובות גבולות הגיטו הוילנאי כפי שנקבעו ע"י ולדיסלב הרביעי בשנת 1633 שנה, ושהיהודים עברו תמיד על גבולות אלה, כי לא יכלו להצטמצם ברובע היהודים הצר. קורות מלחמה זו, תקופותיה השונות, הם ענין לחקירת המחבר, וביחד עם זה הוא מספר לנו—תמיד על יסוד תעודות ארכיוניות—על יחס המלכים, שרי-הגליל, הכמרים וכו' אל היהודים. הפרעות והשרפות המרובות, יצת בעונה אחת גם הווי-השלום המרובים עם, העיריה" כשתלבים בדינמיקה של קורותיהם, ואהרי-כן באה בפרק השני הסטטיקה בהאור רחב ויפה של הגיטו הוילנאי, כאן באים בחשבון בתי-כנסת מיוחדים ואפילו בתים פרטיים וזוניהם. בעזרת פרק זה יכולים אנו לטייל בגיטו ולהסתכל בהתפתחותו ההיסטורית—מובן מאליו, כשאנו אותים ביד את הכנית העיר, שהמחבר מצרף לספרו. הפרקים הבאים מוקדשים לארגון הקהלה, פרנסיה, פקידיה, לח"ק וההאגנדות האומנים שנוצרו סביבה ושרבות מהן קימות עד היום הזה, לתקציב של הקהלה וחובותיה, לנסיגות החוץ של הסצב הכלכלי של הקהלה עד המרחק האחרון של השאלה הזאת בשנת 1793. כדאי להזכיר כאן, שהקהלה ההוילנאית היתה הקהלה השקועה ביותר בחובות אחרי הקהלה בפון, חובות הקהלה בפון הגיעו בשנת 1774 ל-947,546 זה', וחובות הקהלה הוילנאית בשנת 1766—715,905 זה'; הקהל בקרקוב היה חייב כבר בשנת 1719 לאדונים ולכמרים 588,527 זה', הקהל בליסא—535,495 זה', הקהל הגרודנאי ב-1766—448,523 זה', והקהל בלבוב היה חייב בשנת 1727 אך ורק לעיריה עבוי מסי סחמה שלא שלמו 438,410 זה', מבלי להביא בחשבון בעלי-חובות אחרים, הן אדונים והן כמרים, ואף-על-פי ששלם את חובותיו במשך עשרות שנים, היה חייב עוה לכמרים בשנת 1784—12 שנה אחרי היותו תחת ממשלת אוסטריה—83,056 פלורנים אוסטריים, ז. א. כ-1/1 מיליון זהובים פולניים.

הקהלה הוילנאית לא היתה בודדת; היא היתה אחת הקהלות העבריות הגדולות ביותר בליטא, רכז הפחות במחצית השניה של המאה ה-17, ותפקידה היה חשוב בארצות ליטא, ולשליחיה היתה השפעה גדולה על מהלך הישיבות של וד כרינת ליטא. על סמך פנקס המדינה שנדפס פצמים ע"י דובנוב והרוקומנסים של הקהל מראה לנו המחבר ברור גם אחינס הקהל הוילנאי לועד פרק עשירי, ונב א יחס וליטנה לישוב העברי בשניפישוק ואנטוקול, שנתהברי אליה במשך הזמן (פרק אחד עשר).

והו בקצור נמרץ תוכן החלק הראשון של הספר הזה. מי שיקרא אותו

בעיני יכיר לדעת את המלחמות שנהל הקהל הוילנאי עם התאגדויות בעלי-מלאכה שונות, ובראש וראשונה עם העיריה הוילנאית על זכות המושב בראשונה ברחובות של הגיטו לעתיד, ואחרי ציון גבולות הגיטו ע"י ולידי-הרביע-על זכות המושב והמסחר מחוץ לגבולות הגיטו. כמו כן יכיר הקורא לדעת את המלחמות הפנימיות בתוך הקהל בין העניים והעשירים, בין ע"י הארץ והמלוסדים, וכמו-כן בין העשירים החדשים והאריסטוקרטיה הישנה על חלקם בשלטון. רק למרנות ועושר פתחו את הדלתות לשלטונות הקהלה ועל זה שמרה אספת רח"ש, מוסד אצילי גרידא, כאריופג בתקופת יון, שהיה מורכב במחצית המאה ה"ה רק מ-51 חברים. מבין חברי הועדה הזאת בלבד מותר היה לבחור בוררים, שיבחרו בכל שנה את פרנצי הקהלה, ולכן משתרצים להתקבל לקומיטיה זו העשירים היהודים החדשים, תאבי השלטון, והם מרחיבים במחצית השניה של המאה ה"ח פל ארבע מאסגרת המוסד הזה. אין משמעו שוהי דימוקרטיוציה של הקהל - להפך, הגברת האוליגרכיה שלו שבה נלחם באותה שעה ההמון הפשוט, ושם הרב הוילנאי האחרון, שמואל בן אביגדור, חתן ה"סוד" הידוע, משתדל לחנם להפילה. את המלחמה ההיא, שהשאירה אחריה הרבה תעודות בארכיונים הממשלתיים ובארכיוני הקהל ושכתבו על אודותיה כל כך הרבה פעמים, עבד המחבר מחדש בחלק השני של ספרו, וכמו-כן הכניס לשם פרקים על החיים התרבותיים של יהודי וילנה ובוה כאילו נפר לפי שעה את תקירותיו על תולדות הקהלה הוילנאית בזמן ממלכת פולין הישנה עד חלוקתה השלישית. הנני חוזר עוד פעם: "לפי שעה", מפני שאני חושב שכדאי הדבר, שהמחבר לא יטנה את קו פעולתו המדעית, וישאיר לעצמו את הנושא שנבחר על ידו וימשיך הלאה עד ימינו אלה, או לכל הפחות עד שנת 1914, את תולדות הקהלה הוילנאית, וסלבד זה גם יעמיק הרבה מהפרקים שעוברו על ידו עד עכשיו.

הנני מברך את הקהלה הוילנאית בגלל ההבנה שהראתה לעברה, ובגלל המצאת האמצעים הכספיים להוצאת שני הכרכים של הספר הזה, בברכה המקובלת, ישר כחה!

פרופ' ד"ר מאיר בליץ

ורשה, ו' אדר ראשון תרצ"א.

הקדמה

סס

קהל'ת וילנה היא אחת הראשונות שזכתה לספר תולדותיה. הספר „קריה נאמנה“, שיצא מתחת עטו של היסטוריון וסופר מובהק כשמואל יוסף פיין, היה בשעתו (תר"ך)¹ מאורע ספרותי גדול. ממנו למדו רבים וכדוגמתו נתחברו ספרים על קהלות אחרות. ברם אין הספר „קריה נאמנה“ יכול להניח את הדעת בזכנו, בזמן של התפתחות ההיסטוריוגרפיה העברית המודרנית, במשך הזמן נתגלו מקורות חדשים לתולדות היהודים בוילנה, אולם אפילו בהוצאה החדשה של „קריה נאמנה“ (וילנה, תרע"ה) אין להם זכר. על חוסר מקורות מספיקים תהאונן ש.י. פיין בהקדמתו לספרו: „ראוידע נאמנה את הקוראים והמשכילים, כי ההכרים אשר נצאתי למבנה הקריה הם דלים וחסרים ולא היה בהם כדי לשכלל הכלאה ולהעלותה למדרגת תולדות הקהלה“. פין השתמש במדה מרובה במצבות שעל בית-העלמין הישן וספרו הוא לכן בעיקר קובץ של כתבות מהמצבות הללו בצרוף ידיעות על הנפטרים. בידי ש.י. פיין היו פנקסאות אחרים, שלא הגיעו לידינו ואפשר שאבדו ללא שוב, כמו פנקס ח"ק „בקר הוליים“, פנקס ה„צדקה הגדולה“, פנקס ח"ק „גד תמיד“, פנקס עובדן ר' משה רייבק'ש ופנקס ר' אליה פטסעלעס. הידיעות מפנקסאות אלה והכתבות מהמצבות שנשברו במשך הזמן ממלאות במדה ידועה את מקום המקורות החסרים, וכך בספרו של פין אבנים בשביל בנין ספר תולדות הקהלה הוילנאית. נסיון של כתיבת תולדות הקהלה הוילנאית בשפה מודרנית נעשה על-ידי ההיסטוריון המובהק, הפרופ' הרוסי ס. ברשדסקי. הוא כתב מאמרים על ראשית הקהלה העברית בוילנה ועל התפתחותה עד שנת 1648². במאמרים אלה עוסק הפרופ' ברשדסקי בהיסטוריה ההיצונית של היהודים בוילנה, ביחס השלטון וההצמדות ליהודים, במצבם החקי וכד'. עם כל בקיאותו וחריפותו חסרות לו ידיעות ממקורות עבריים ואינו כחאר את מבנה הקהל ומשטרו הפנימי. ידיעות חשובות על הקהלה הוילנאית במאה הי"ז והי"ח למסה"ג נותן ס. ברשדסקי בספרו „יהודי ליטא“ (1883, ברוסית). כל ההיסטוריונים, שפרסמו אחרי ברשדסקי מאמרים או כתבים לתולדות הקהלה הוילנאית. לא חדשו הרבה ולא נתנו תאור סקיף.

לפני כעשר שנים התחלתי לחקור את תולדות הקהלה הוילנאית. רוב הבקורות העבריים והלועזיים שעלה בידי להשיג הם מהמאה הי"ח למסה"ג. הארכיונים הממשלתיים מהתקופה הקודמת הועברו ע"י השלטונות הרוסיים

(1) הציגורה נתנה רשיון להדפיס כבר בתחיל מאי שנת 1858.
(2) ב,רוסכור" (Богород) 1881, 1886, 1887.

למוקבבה בזמן המלחמה העולמית. המאה ה־י"ח, בעיקר המחצית השנייה של מאה זו, תקופת הגר"א והמחלוקת הפנימית הגדולה בקהלה, רתקה את התענינותי וזה הקדשתי בעיקר את הקירות. אולם ראיתי צורך בתאור קורות הקהלה כיום הוסרה, בתאור יחס השלטון והמעמדות אל יהודי וילנה ובתאור סדרי הקהל. התאור הזה ישמש רקע היסטורי ויאפשר את הבנת המצב בקהלה בתקופת ההתאבקות הפנימית הגדולה. הן החברתית והן התרבותית. לתאור קורות הקהלה עד סוף המאה ה־י"ח ולמשטרה מוקדש החלק הראשון של הספר, הנסכר כעת לידי הקורא. לתאור המצב הפנימי והמחלוקת הגדולה מוקדש החלק השני, שיופיע בקרוב.

על דבר המקורות, שהשתמשתי בהם לצרכי ספרי זה, רוצה אני להעיר, שלמרות השתדלויותי המרובות לא עלה בידי להשיג פנקסאות אחדים, כמו את פנקס ה־צדקה הגדולה, פנקס ח"ק „בקר חולים" וכד'. בגלל זאת מוכרה הייתי להסתפק בידיעות מעטות בתאור מוסדות אחדים, כמו ה־צדקה הגדולה, ח"ק בקר חולים, בית-הדין וכד'. את החסר השתדלתי למלא על-ידי השוואות למוסדות דומים בקהלת וילנה או בקהלות אחרות. בגלל החוסר בחומר ארכיוני כספיק מהתקופה שלפני המאה ה־י"ח למסה־נ, מוכרה הייתי לפעמים להסתפק במקורות מודפסים.

הנני אסיר תודה לכל אלה, שעזרו לי בהשגת המקורות הדרושים. אני מביע תודה למנהל הארכיון הממשלתי בוילנה ה' סטודניצקי, לפרופ' סט. קושצ'אלקובסקי, להנהלת הספריה ע"ש שטראשון, להנהלת הארכיון והמוזיאון ע"ש ש. אג-סקי בוילנה, להנהלת הספריה האוניברסיטאית בוילנה ולהנהלת הארכיון העירוני בוילנה.

אני מביע את תודתי המיוחדת לשלטון הקהלה העברית בוילנה, המוציא לאור את הספר. ישנן נא מעשה רב זה של קהלת ירושלים דליטא דונאם לקהלות אחרות.

תודה מיוחדת אני מביע לד"ר יעקב ויגודסקי, יו"ר מועצת הקהלה, בעד התענינותו המרובה בהוצאה-לאור של הספר.

אני מביע תודה לפרופ' ד"ר מ. בלבן, שקרא פרקים אחרים מהספר בכ"י והעיר לי הערות חשובות וגם כברני בכתיבת הקדמה לספר.

אני מביע תודה לה' א. צינוב"ץ שטרט הרבה בצלום שלא עמלתי. הוא הראה בעבודתו יחס של חבה לעתיקות עמנו והבנה אמנותית עמוקה.

אני מביע תודה לה' יוסף שפירא, שטרט ועמל הרבה בהגהות הספר, בייחוד אחרי עלותי לא"י.

בגלל עליתי לא"י לפני גמר הדפסת הספר אחרה הופעתו למעלה מחצי שנה. מפני טעם זה ימצאו בודאי לקויים טכניים רבים. אני מבקש לרונ אותי לכך וכות. אני מקוו שבחלק השני לא יהיו לקויים כאלה.

המחבר

ירושלים-ירחבית באלול ה'תרצ"ז.

1.

הסביבה

פרק ראשון

היהודים בוילנה ושכניהם

העיר וזכויותיה. — הפריבילגיה *de non tolerandis Judaeis*. —
 התישבות היהודים בעיר. — התנפלות העירונים על ביהמ"ד ובתי היהודים. —
 הפריבילגיות הראשונות של קהלת וילנה. — פטולת שמואל ואליעזר בני
 משה. — הפריבילגיה משנת 1633 וקביעת גיוס. — ההלפת הסיים על חשש
 המסחר. — האורדינציה משנת 1633. — התנפלויות העירונים על בית-העלמין
 וביהמ"ד. — החלטות הקהילה, 1636. — חסד בית-הדין הירלצווי, 1644. —
 פריבילגיה *de non tolerandis christianis*, 1646. — הרבן הקהלה
 בשנת תש"ו, — חסות המלכים לקהלה. — מלחמת העירונים ביהודים. — שאלת
 השחיטה היהודית בוילנה. — מלחמות, רצב, מנפות ושרפות. — נסיון של פשרה
 בין העירייה והקהל, 1713. — יחס הפיזיקים ושרי-הפלך (וויברד) ליהודים. —
 סכנת גרוש. — החנות משנת 1742. — חווה בין חברות שושיכובעיים. —
 חקירה ובקרת משנת 1755 ופסק-דין משנת 1756. — המשפט משנת 1775. —
 חברות בפלי-המלאכה וגד העירייה. — שנוי ברוח האצילים ליהודים. —
 בטול הגיוס והכרות חפשי המסחר והמלאכה בשנת 1783. — השפעת החלטות
 הסיים הגדול על היחסים בערים. — מרד קושטיושקא ויתורי וילנה. —
 יחס השלטונות הרוסיים ליהודים.

העיר וילנה, שנוסדה בראשית המאה ה-XIV למסח"נ, תפסה מהר מקום
 בראש ערי ליטא כמרכז אסטרטגי ומסחרי. נסיכי ליטא העניקו לוילנה
 הרבה זכויות והבדילוה בזה לטובה מיתר עריהם. כבר בשנת 1387 מקבלת
 וילנה זכויות של שלטון עצמי עפ"י החקים המגדבורגיים (כדוגמת העיר
 כגדבורג). עפ"י כתב-זכויות זה ניתנת רשות לסחור ולעסוק במלאכה בשטח
 השייך ליוריסדיקציה של העיר רק לעירונים. בשנת 1432 מרחיב הנסיך את
 הזכויות, שלא היו מלאות עדיין, ואסר על הווייבודה ופקידי הנסיך להתערב
 בענייני העיר. באותה שנה מקבלת העיר את הזכות של מנופול על ההכנסות
 ממשקאות: ממי-דבש, שכר ויין וגם על מאזנים עירוניים, שמחויב כל סוחר
 לשקל בהם את הסחורות הנקנות או הנמכרות בכמות רבה. העיר מקבלת הרבה
 זכויות ביחוד במאה הט"ו ובראשית המאה הט"ז למסח"נ. עפ"י כתב-זכויות
 משנת 1492 אסור לסחור אורח. לסחור בעיר אפילו בכמות קטנה מלבד בזמן
 הירידים (1).

יהודים צריכים היו להיות מן הראשונים הבאים לוילנה לרגלי מסחרם
 ועסקיהם. בקהלת הסמוכה לוילנה, בטרוקי, ישבו כבר בשנת 1388. עיר

Dr. Wł. Kowalenko Geneza udziału st. m. Wilna w sejmach lit. Rzpłtęj. Ateneum Wileńskie III, 10—11; IV.

הבירה החדשה צריכה היתה למשוך את היהודים אליה, שישתקעו בה ויצרו בה קהלה, והנה קהלת וילנה נוצרה רק בזמן מאוחר, במחצית השניה של המאה ה-XVI. ליד מסקנה זו בא החוקר המובהק בקורות היהודים בליטא ס. ברשדסקי, שהקדיש לשאלת ראשית קהלת היהודים בוילנה מחקר מיוחד¹. יש אמנם מסורת מקובלת בוילנה, שבית-העלמין הישן נוסד בשנת רמ"ז (1487 לסת"ה)², אבל לא הגיעו לידנו כתבים שיצמחו את המסורת הזאת³. אין ספק בדבר, שבסוף המאה ה-XV וראשית ה-XVI התחילו היהודים לבא לוילנה במספר רב ואפשר, שהתחילו כבר גם להשתקע בעיר ולצר מוסדות צבוריים כמו בית-עלמין, ביכ"ג וכו'. על יראת העירונים בפני התחרות היהודים מראש קבלת כתב-זכויות ע"י העירונים מהמלך (הפולני, שהוא גם נסיך ליטא) זיגמונט הוקן בשנת 1527, האוסר על היהודים לגור בעיר ולסחור בעוניי ליטא⁴. אחרי שנה זו מתחילה מלחמה בין היהודים הרוצים להשתקע בעיר ובין העירונים המתנגדים לואת, המלחמה נגמרת בסוף המאה ה-XVI בנצחון היהודים.

פרץ בפריביליגיה האוסרת על היהודים להשתקע בוילנה מהווים רשינות המלך ליהודים בודדים להתישב בעיר ולסחור בה. בפעם הראשונה מקבלים רשיון כזה שני יהודים נקרקוב, שמעון דוקטורוביץ וישראל בן יוסף, בשנת 1551, רשאים הם לשכר בעיר דירות וחנויות, לסחר בה ולפתח לומברד, בעוניי משפטים יהיו שייכים לבי"ד המבצר⁴. אולם אנשים בודדים יוצאים מן הכלל אינם מוכיחים, שניתנה ליהודים אפשרות לבטל את הגזירה כלה. היהודים מצאו דרך אחרת להפקיע את כח החוק.

בשנת 1551 מחליט הועד הליטאי, שהביתם, שיקנו חברי מועצת הנסיך לצרכי עצמם, יהיו חפשים מלהוקק לבית-הדין העירוני ומלשלם מסים לעירייה. החלטה זו מביאה הפסד רב ליוריסדיקציה העירונית. עד זמן זה היו הנסיכים דואנים לטובת העירייה ולא היו מרשים לקנות נכסי דלא נידי בעיר אלא רק בתנאי שיצייתו הקונים לבי"ד העירוני וישלמו את כל המסים העירוניים. בשביל טעם זה לא היו חנויות וכדומה ביוריסדיקציות אחרות של העיר, של המבצר ושל הבישופ, אלא רק בזאת של העירייה. אחרי שהתחילו חברי מועצת הנסיך לקנות להם בתים, שלא היו שייכים לבית-הדין העירוני, יכלו היהודים להתישב בביתם אלה תחת חסות בעליהם. בשנת 1552 קונה סטניסלב קישקא בית-חומה ברחוב האשכנזי והמלך לא רק משהחר אותו ואת זרעו אחרי מלהוקק לבית-הדין העירוני, אלא גם משאיר את הזכויות של הבית לבעלים אחרים, שיעבר לדיהם. באופן כזה יכלו היהודים להתישב בעיר בבתי האצילים, אבל עדיין אסור היה להם לעסוק בה במסחר ולקסד בית-בגנות.

1) ס. ברשדסקי: קורות קהלת היהודים בוילנה (ברוסית) בירמן: וואסנוד, 1881, עמ' 7.

2) ר. ישראל קלוזנר: קורות בית-העלמין הישן בוילנה, וילנה, תרצ"ה, עמ' 3.

3) ס. ברשדסקי: קורות קהלת היהודים בוילנה, וואסנוד, 1886, עמ' 10, דף 122.

נח-הזכויות הזה במקורו לא נפגע.

4) הכתב גורם להצרכין היהודי-רוסי ע"י ס. ברשדסקי כרך 2, עמ' 35.

אחרי אחד פורין וליטה באנניה הלובלינית בשנת 1569 הולך מעמד האצילים ומתחוק. היהודים משתמשים בעזרת האצילים במלחמתם בעירוניים. בשביל האצילים רצוי הסוחר ובעל-המלאכה היהודי המסתפק במועט, בעל ההון המלוה וחוכר אחוותיהם, והם תומכים ביהודים נגד העירוניים. הנסיכים עושים כפי דרישות האצילים התקיפים. בסיוע האצילים והנסיך חוזרים היהודים אל העיר ותופסים בה עמדות כלכליות חשובות. היהודים הראשונים שהתיישבו בעיר היו בעלי הון — מלונים, חוכרי המכס, חוכרי זמנהלי בית-יציקת המטבעות. אתם באו פקדיהם ומשרתיהם היהודים. אחריהם התחילו לבוא סוחרים זעירים ובעלי-מלאכה.

היהודים, שהספיקו להתישב בעיר אחרי שנת 1551, לא יצרו קהלה כל וכן שלא יסדו להם את המוסדות הצבוריים: בית-כנסת, בית-עלמין, בית-מרחץ עם מקוה ומקלצין. בית-כנסת יכלו ליסד בשנת של"ג (1573), בשעה שהכרוז ע"י הקונפדרציה הורשאית חפש הדת ולאצילים נתנה רשות להקים על אדמתם בתי-כנסיות כחפצם. בוילנה קיימת מסורת, שביהכ"נ הגדול נוסד בשנת של"ג ויחסית זו מתקבלת על הלב בקשר עם החלטת הקונפדרציה, ביהכ"נ נבנה בבית, שהיה חפשי מהירוסדיקציה העירונית. הרחוב עלי-יד ביהכ"נ נקרא כבר בשנת 1592, רחוב היהודים.⁽¹⁾

העירוניים ראו, שהיהודים משתקעים בעיר למרות האסור משנת 1527, יש להם חנויות והם בונים ביהכ"נ, העובדה, שאינם יכלים למנוע את היהודים מלהדור העירה עפ"י החוק, הרגיוה אותם מאד ולכן אחזו באמצעים בלתי-חוקיים: ביום השביעי למאי שנת 1592 התנפלו על בית-הכנסת וגם על החנויות והדירות של היהודים אשר ברחוב היהודים. בין המתנפלים היו חברי העיריה: חבר הנועצה וחבר בית-הדין העירוני. בראש המתנפלים עמד יורי אולטון, סוחר במלח הגר מנגד לחצר ביהכ"נ. באותו זמן התכנס בוילנה בפעם הראשונה הטריבונאל הראשי הליטאי. היהודים פנו אל בית-דין גבוה זה והוא דן בשאלה. העירוניים לא עמדו בפני בית-הדין הזה, מפיון שלא היו נוקמים לו, אלא רק לבית דין חצר-המלך. הטריבונאל הוציא פסק-דין שלא בפניהם ופסק שחייבים הם לשלם לשמונה יהודים פצוי בגובה 13350 שאקים ליטאנים 10 גרוש⁽²⁾ וגם לשבת במאסר ששה שבועות. העירוניים לא התחשבו בפסק-הדין⁽³⁾. כעבר זמן מה, ביום העשרים למאי שנת 1593 בא בענין הנידון לידי פשרה והסכם בין היהודים והעירוניים⁽⁴⁾.

היהודים השתמשו בהתנפלות משנת 1592, כדי להשפיע על המלך, שיאשר את ישיבתם בוילנה באופן חוקי. לא עברה עוד שנה מהזמן שהטריבונאל הוציא את פסק-הדין שלו והנה מקבלים היהודים מהמלך זיגמונט III ביום השלישי ליוני שנת 1593 פריבילגיה זו⁽⁵⁾:

(1) סאק ליטאי-שנים גרושים ליטאנים-שנים וחצי ז"ם.

(2) ס. ברשדסקי, ב"ז"ל, 1886, ספר 11.

(3) הוצאת הועדה הארכיאוגרפית הוילנאית, כרך 28, תעודה № 52.

(4) 1887, ספר 3, עמ' המטריקה הליטאית.

על-פי בקשת יהודי וילנה ועל-פי השתדלות אדונים אחרים שפועלם לשלם בעדם, הרשינו ליהודים לשכור ולקנות מהאצילים גמלים, דגים, חבירה של הנסיכות הגדולה ליטא, בולגה, בשביל טעם זה בעיקר, שכבר בעלותנו על פסא המלוכה של פולין וליטא מצאנו יהודים מתגוררים בוילנה. לכן נותנים אנו ליהודי וילנה רשות מעכשיו לגור בלי מעצורים בעירנו וילנה בבתי אצילים, להתפלל על-פי מנהגיהם ולעסוק במסחר כמו נתינים אחרים שלנו, הגרים בערי הנסיכות הגדולה ליטא".

יחד עם זה משהחל המלך את היהודים מכל מיני מסים לטובת העיריה מהבתים שישכרו או יקנו להם מהאצילים. בעניני משפטים, הדגיש המלך, חבים היהודים לענות רק בפני בית-דין המבצר.

מלבד פתב-זכויות זה נתן המלך ליהודי וילנה עוד כתב-זכויות, שבו הוא מרשה להם ליסד את המוסדות הצבוריים הדרושים לקהלה יהודית: בית-עלמין, מקוה, בית-מרחץ; הוא מרשה ליהודים להשפט ביניהם בענינים פרטיים בבית-דין יהודי והוא גם מאשר את בעלותם על הבתים שקנו ועל בית-כנסת; איננו יודעים בדיוק מתי ניתן פתב-זכויות זה, כנראה קרוב לשנת 1593.

כדאי לציין, שנשארו בכתבי-הזכויות הנ"ל דברים אחרים בלתי-מפורשים, שיכלו לגרום להגבלות ביחס ליהודים. כך לא נזכר לגמרי על הזכות לעסק במלאכה ולא הורשה לבשר ולמכור משקאות חריפים.

העירונים מוסיפים להשתמש בורע נגד היהודים ובשנת 1606 מגישים היהודים קובלנה לבי"ד הטריבונאל על העירונים, שהתנפלו על בתי-היהודים ועל ביהמ"ד. הטריבונאל הליטאי לא דן הפעם בשאלה, מפני שדיני יהודים אינם נכנסים לגדר פעולתו⁽¹⁾.

בשנת 1629 מתחילים ראשי קהלת וילנה בפעולה מוגברת להרחבת זכויות הקהלה. בראש המפעל עמדו שני יהודים עשירים ובעלי-השפעה, שבאו לוילנה מצ'כיה ומצאצאם הוא מפ"ע על נהר מיין — שמואל ואליעזר בני משה. בראשונה מוכרמים היו לחסותם באשור חדש של הזכויות הקדומות⁽²⁾. יחד עם זה, באותו יום ה-26 לחודש מרט 1629, קבלו גם כתב-זכויות כללי בשביל כל יהודי ליטא בפריבילגיה הכללית הנ"ל. שמואל ובעלי-מלאכה יהודים לעשות כל מלאכה מעט השתייכות להברות בע"מ (נוצריות)⁽³⁾. ברם שאלה היא, באינו מרה יכלו כתבי-הזכויות הכלליים להשפיע על היחסים בכל עיר ועיר. הפריבילגיות הכלליות היו יותר נזות ליהודים מהפריבילגיות הפרטיות של כל עיר ושל חברות בעלי-המלאכה. היהודים היו רוצים להסמך

(1) ראה: ד. מגו באנציקלופדיה היהודית-הרוסית כרך V על "וילנה".

(2) ארכיון ממשלתי בוילנה, ספרי בידי המבצר № 4811 דף 78: Akt przywileju od Najs. Króla Pol. Jana Kazimierza Zydom Wilen. danego

כאן באשור המלך הדגו (1759) № 4759, דף 162. נדפס בהוצ. הוצדה הארכ. הוילנאית, כרך 5.

(3) שם, ספר 4759, דף 162. נדפס בהוצ. הוצדה הארכ. הוילנאית, כרך 5.

תעודה № 297.

על הפריבילגיות הכלליות, אבל הפריבילגיות הפרטיות היו עריפות בשטח פעולתן על הכלליות. במקרה שלא היו פריבילגיות פרטיות, המגבילות את זכויות היהודים, יכלו להשתמש בכלליות. במקרה המדובר בנוגע למלאכה יכלו היהודים לסמוך על הפריבילגיה הכללית, אבל במלאכות, שהיו שבבילן חברות בע"מ, לא יכלו בודאי לעסוק. בפריבילגיה הכללית יש עוד סעיפים, הדנים בחובות היהודים ביחס לעיריה ובשייכותם לבתי-דין. היהודים חייבים עפ"י הפריבילגיה, לשלם לעיריה מהבית, שיש להם בעיר, את כל המסים השכיחים כמו כל יתר העירוניים; ממסים בלתי-שכיחים פטורים הם, כי הם משלמים מס-גלגל; בערים, שנעשו חזים בין היהודים והעירוניים, חייבים היהודים לשלם כפי שנקבע בחוקים. בדבר בתי-הדין נאמר, כי אסור לתבוע יהודי לבי"ד הטריבונאל, אלא אך ורק לבי"ד המבצר ואח"כ לבי"ד המלך עצמו. בדיני נפשות רשאי לדין יהודים רק בי"ד המבצר ולא העיריה. היהודים קבלו מהמלך ויגמונט III עזה כתבי-זכויות על חופש המסחר והמלאכה, אבל אין לנו היענות מפורטות עליהם. התחזקות עמדתם האינזומית של היהודים עוררה את העירוניים לפעולה נגד היהודים. היהודים מבקשים חסות מאת המלך וזה שולח כתבי אזהרה אל העיריה. כתב-אזהרה אחד מיום 24 למאי שנת 1632 מכיל דברים מעניינים⁽¹⁾. המלך מוחר את העיריה, שלא יעשה ליהודים קול (violencia) והפרעה במסחר. מותר ליהודים, עפ"י כתב זה, לקנות מעירוניים ומטוחרים-אורחים, למוד באמה ולשקול בפלס, לעסוק במלאכה ולמוג יי"ש. גם בשאלת שכירת דירות מעירוניים דורש המלך מהעירוניים, שיתחשבו בכתבי-הזכויות, שקבלו יהודי וילנה מהמלכים הקודמים ואושרו על-ידו. בסוף כתב-האזהרה יועץ המלך לעירוניים, שלא יוציאו כסף למשפטים, שישתדלו לבא ליהי הסכם עם היהודים וירשו להם לעסוק במסחר באי-אלה סתורות.

בכתב-אזהרה זה מדבר המלך על כתבי-זכויות, שנתנו ליהודי וילנה מהמלכים הקודמים ואושרו על-ידו, בה בשעה שלא היו כאלה והפריבילגיות הראשונות נתנו כנ"ל רק ע"י ויגמונט III. המלך מרשה ליהודים לעסוק בעיר במסחר גם בכמויות קטנות, למוג יי"ש ולעסוק במלאכה, בה בשעה שכל סוחר זר חייב היה לסחר רק עם סוחר עירוני ולמפר לזה בסיטונות, וכל בעלי מלאכה, שלא היה שייך לחברת בע"מ, אסור היה לו לעסוק במלאכה. העיר היתה משלמת מסים לאוצר המלך בעד הרשות לשרף ולמוג יי"ש וליהודים נתנת רשות למוג יי"ש בלי שום תשלומים. כתב-אזהרה כזה עלול היה לעורר התמרמרות מצד העירוניים. הכתב הזה מראה באופן בולט את הפוליטיקה של המלך כלפי העירוניים והיהודים. העירוניים אנוסים היו להבין, שמוכרחים הם לוותר על זכויותיהם ולהתפשר עם היהודים, כי האצילים והמלך עמדו על צד היהודים.

בשנת 1632 נפטר המלך ויגמונט III. אל סיים-ההכתרה באו באי-כח יהודי ליטא, כדי לקבל קיום כתבי-

(1) דפוס כלו בירחון "לוסבד", 1887, ספר 3, דף 88 בתערה.

זכויותיהם מהמלך החדש ולדיסלב IV. ראשי המדברים בין צירי היהודים היו שני יהודי וילנה שמואל ואליעזר בני משה, הידועים לנו כבר מפעולתם בשנת 1629. הם קבלו ביום ה' 15 להודש פברואר שנת 1633 אשור של כתבי-הזכויות בשביל כל יהודי ליטא, מלבד זה השתדלו באיבת כל קהלה להשיג אשור של כתבי-הזכויות הפרטיים של קהלתם, כעבר ארבעה ימים מקבלים שני באי-ההכח הנ"ל של יהודי וילנה פריבילגיה בשביל יהודי וילנה, שאפשר לאמר, שהיא היא הפריבילגיה היסודית של קהלת וילנה. בשביל חשיבותה נתעכב עליה בפרטות (1).

בפריבילגיה המדוברת מאשר המלך ראשי-כל בשביל יהודי וילנה את כל אותן הזכויות, שניתנו ליהודי ליטא עלידי הנסיכים הקודמים החל מוויטולד, מלבד זאת נתנו בפריבילגיה הזאת ליהודי וילנה זכויות נוספות והכנסו אליה גם הגבלות אחדות. המלך מאשר בכתב זכויות זה את הפריבילגיות שניתנו לקהלת וילנה ע"י זיגמונט השלישי על ביהכ"ג, בית-העלמין, המקולין וביית-מרחץ. המלך משחרר את היהודים מתשלום מסים לא רק מבית-העלמין, אלא גם מהמקולין. את בית-המרחץ שלהם רשאים היהודים להסיק רק לצרכי עצמם ולא בשביל נוצרים. בעניני מסחר ומלאכה נקבעו בפריבילגיה זכויות אלה:

1. מותר ליהודים להחזיק חנויות פתוחות של ארג-צמר או צמר-גפן, של מרבדים, סחורות מטורקיה, בשמים שונים, בד, זכוכית, ברזל ושל כל מיני סחורות אחרים, שמחזיקים החנונים הזעירים. רשאים הם למכר בכמויות קטנות או בסיטונות, באצמה, במשקל קטן וגדול, כמו יתר החנונים והעירוניים הוילנאים. מותר ליהודים לקנות ולמכר כסף וזהב, תכשיטים שלמים ושבוצים. הסמים גדולים וקטנים. רשאים היהודים לקנות ולמכר בכל מקום וע"י מי שיחפצו, הן בשוק והן בבתי הסוחרים האזרחים, לשאת ולתת עם העירוניים או עם הסוחרים האזרחים.

2. מותר ליהודים לעסק במלאכות, ביחוד באלה שאין להן חברות בעלי-מלאכה. לחייטים היהודים מותר לתפר רק בגדים יהודיים ולא נוצריים. אם ירכש לו יהודי באיזה אופן שהוא בגדים, מותר לו למכרם בכל מקום בלי מעצור מצד חברת בעלי-המלאכה הנוצרים.

3. מותר ליהודים לקנות עורות-שער מעוברים בכל כמות שהיא, לגור ולתפר, לקנות ולמכר בכל מקום, בבתיים או ברחוב.

4. מותר ליהודים לעשות כל מיני משקאות, להחזיקם ולמכרם.

5. היהודים רשאים להשתמש במאוננים העירוניים כמו כל יתר העירוניים ולשלם כמותם בעד השמוש.

6. מותר ליהודים לקנות בהמות שונות בעיר, בשוק וברחובות, אבל רק לצרכיהם ולא כדי למכר ולהוציא מחוץ לעיר.

(1) א. מ. כו, ספרי בי"ד הסבצר № 4811 דפים 1895-1887, כאן נרשמה הפריבילגיה שתי פעמים; שם, ספר (478) דף 764. השוה גם ב. נוסכורי 1887 ספר 3.

7. משפחות שלא נפרדו מותר ליהודים למכר אחרי שנה וששה שבועות בלי שום הודעה. את המשכון חובה להעריך רשמית.

בכתב-הזכויות המדובר מכנים המלך חדוש, שלא היה עדיין בלטיטה, זהו: הגבלת שטח מושב היהודים בעיר, קביעת גיטו בתוך העיר, הגבלה זו באה כאלו לטובת היהודים, כדי שלא יישבו טפוזורים במקומות שונים של חלק העיר, השייך ליורסדיקציה העירונית, וכדי שיוכלו להיות בטוחים בפני התנפלויות. את התכנית של קביעת תחום המושב בעיר ערך מזכיר הנסיכות הכמר מרציאן טריונה. עפ"י התכנית הזאת היו היהודים רשאים לגור רק ברחובות אלה: א. ברחוב היהודי משני הצדדים; ב. ברחוב המקילין רק מצד אחד המתחבר עם הרחוב היהודי; ג. ברחוב מיקולי הקדוש משני הצדדים. ברחוב האשכנזי מותר ליהודים לקנות שטחים שאינם יוצאים אל הרחוב ולבנות עליהם בתים. יוצא מן הכלל הוא בית-החומה הגדול של הנסיכים הסלוצקים. בבית הזה, החפשי מהיורסדיקציה העירונית, מותר ליהודים להשתמש כרצונם, להיות בעליו, למכרו, או למסרו לאחרים. היהודים חייבים לקנות להם במשך חמש-עשרה שנה את הבתים הנמצאים בשטח שהוקצע בשבילם ולעבר שמה לגור. כעבר זמן זה אסור יהיה ליהודים לשוב מחוץ לתחום שנקבע, במקרה שלא יחפץ נוצרי למכר בית אשר בתוך התחום או ידרש סכום מופרז או שיעזר הקונה היהודי פחות מדי, או אפשר ביניהם ותערך את הנכסים ועדה של העירייה או קומיסרים של המלך. את הבתים השייכים לבתי חולים והנמצאים בתוך התחום יקנו היהודים במוזמנים או יתנו תמורתם בתים אחרים, המכניסים את אותם הסכומים. מבתיהם ישלמו היהודים את המסים השכיחים לעירייה, אבל מנתינות בלתי שכיחות, שהעיר משלמת, יהיו חפשים, כי הם משלמים מס גלגלת, צינורות המים, שהיו בבתים אשר בתוך התחום, ישארו גם להאב והעירייה חייבת לדאג לצנורות ולספק מים. בעד צינורות המים תיטול העירייה מהיהודים תשלומים כמו מיתר העירוניים. אם יעבור לידי יהודי בעד חוב בית מחוץ לתחום, יוכל להיות בעליו בלי כפריע, אולם מותר לעירוני לפרות את הבית הזה מידי היהודי בעד סכום החוב.

בסוף הפריבילגיה מודיע המלך לעירוניים, שתקנות הסותרים וגם כתבים אחרים שקבלו קדם אינם יכולים להשאר בנגוד לכתב-הזכויות של היהודים. המלך מצוה למשרד העירוני ולמשרד המבצר להגן על היהודים בפני חיס ושר.

כעבור שבוע נתן המלך ליהודים עוד פריבילגיה מיוחדת לבנות ביכ"ר בנין חוריה. לא חסר התנאי, שהבנין לא יהיה גבוה למעלה מיתר בתי-החומה ולא יהיה דומה לבתי-תפלה נוצריים.⁽¹⁾

(1) באסירים אחרים של הפריבילגיה הזאת נרשם התאריך 1630. כך באשור של המלך זיכאל ויטניצקי בסנת 1669, בחוצות העיר הארכיאונרפית הוילנאית כ"ך 29, תערה 20 א, באשור אבניס II בסנת 1713, סב, 201 №, כך גם באשור של אבניס III, א. מ. ב. ספי בידי הרבצ' 4752 № דף 443. אבל באשור של סטניסלב עבניסט נאמר: 1693, הארכיון

היהודים לא שמו לב למחאות העירוניים והשתדלו להרחיב יותר את זכויותיהם. באיכחם שמואל ואליעזר בני משה ידעו היטב על יחסם של האצילים לעירוניים, על שאיפתם של האצילים לקבל סחורות בוול באמצעות היהודים מתחריהם של העירוניים במסחר ומלאכה. בידי שני היהודים בעלי ההשפעה האלה עלה להעביר באותה שנת 1633 החלטה בועד המדינה (הטיים) הנקראת: „על חפש המסחר בליטא“¹). בהחלטה זו נאמר, כי בשם לב ליוקר המאמץ בליטא והמוזק לאזרחים (קרי: לאצילים) בקשו כל חברי ועד המדינה, שיורשה ליהודים ביהוד בעיר הבירה וילנה לעסוק בכל מסחר בחנויות ובבתים. המלך הבטיח לסדר את ענין זה אחרי שיבוא בעצמו לוילנה. זמן קצר אחרי שנתקבלה ההחלטה בא המלך לוילנה והוריע לשני הצדדים, לעירוניים וליהודים, שצריכים הם לבוא ביום ה-28 להחדש יוני לפני בייד החצר שלו ולהביא אתם את כתבי-זכויותיהם. בבית-דין זה דרשו העירוניים לברר קדם-כל, אם ההחלטה ועד-המדינה נתקבלה לטובתם או לטובת היהודים. הם טענו, שההחלטה מדברת לטובתם, בית-הדין ברר, שההחלטה מדברת על חריות במסחר בשביל היהודים. אחרי זה הגישו היהודים את כתבי זכויותיהם, שקבלו עליהם אשורים מהמלך זה לא כבר, יבקשו להשאירם בתקפם. כנגדם הגישו העירוניים את כתבי זכויותיהם הם ודרשו לאסור על היהודים לעסוק במסחר בוילנה, כי זה מתנגד לפריבילגיות של העיר, שניתנו לה בזמן קדום. הפריבילגיות המתנגדות התגשו במערכה ובית-הדין לא חפץ להכריע בשאלה זו והחליט למסור את הענין למלך עצמו. המלך מנה ועדה, שטפלה בשאלה זו, ואח"כ אישר את כתבי-התקנות (אורדינציה) הזו²:

1. בשם לב לצרכי האצילים ניתנת רשות ליהודים לפתוח 12 חנויות, שפתחיהן יוצאות לרחוב היהודי. בחנויות אלו מותר ליהודים לסחור בכל מיני סחורות, בעורות, בפרוות ישנות וחדשות, תפורות ובלחי-תפורות, בבגדים ישנים וחדשים, בבד וארג, בכסף, זהב, תכשיטים ובשמים. רשות זו ניתנת לעשר שנים.

בסעיפים אחרים מגבילה האורדינציה את מסחר היהודים בשיפון, מלה, דגים-מלוחים, פשה וקנבוס. שפון מותר להם לקנות רק לצרכיהם הם. מלה ודגים-מלוחים מותר לקנות רק בכמות גדולה ורק מהעירוניים הוילנאים. למכור אח"כ את הנקנה ככה מותר. קנבוס מותר ליהודים למכר בעיר רק לעירוניים הוילנאים.

הראשי בורסה, ספרי המסחרית הליטאית № 220 דף 110, וגם בא. ה. בור. ספרי בייד המבצר № 4911 דף 80. הפריבילגיות שנרשמו בתוצאות הנ"ל וגם הפריבילגיה באשור אנטוטי III מכלית הרבה שבשים בנוגע לתאריכים ולכן יש לקבל את המצריך 1633. גם ט. ברשדטקי כותב על שנת 1633 (ווסטכוד, 1887, ספר 5).

1) ר. קבצי החקים Volumina legum, כרך III, דף 810 (בהוצאה הישנה). על פעולתם של שני כלי-הכת הקהלה הנ"ל בקשר עם קבלת החק הזה ראה בתוצאות חופרת הארכיאוגרפית הוילנאית כ. 28 טס. 330.

2) א. ה. בור. ספרי בייד המבצר הוילנאי № 4761 דף 1222. נרשם בקצב החקים והפריבילגיות של עיר הבירה וילנה, שיצא לאור ע"י ראש-העיריה דובינסקי וילנה, 1781, דף 196—200.

בדוגג, חלב, עורות ומי-דבש מותר לסחור בכל מקום.
היהודים רשאים להשתמש במאוננים העירוניים. בחנויותיהם רשאים הם
להחזיק מאוננים כמנהג החנונים.

מותר ליהודים לקנות בהמות לשחיטה, אבל לא למכירה לאחרים. את
הבשר מותר להם למכר הן ליהודים והן לנוצרים במקילין שלהם אשר על-יד
בית-הכנסת.

הרשות למכר משקאות חריפים נגבלת. אסור ליהודים להחזיק בתי-
משקה למכירת יי"ש, שכר ומי"ה לנוצרים במדה קטנה, אבל מותר למכר
בסיטונות. בשביל יהודים מותר למכר בכל מדה.

2. בעניני מלאכה מכניסה האורדינציה הגבלת מסוימה: אסור
ליהודים לעשות מלאכה בשביל נוצרים, אם יש למלאכה הזאת חברת בעלי-
מלאכה נוצרים. מוכן הדבר, שבמלאכות, שאין להן עדיין חברות בע"מ, כמו
בוגגות, פרוגות, פיפות וכד', מותר להם לעסק. בשביל יהודים מותר לעשות
כל מלאכה.

3. האורדינציה מכניסה שנויים חשובים בגבולות הגיטו: מותר יהיה
ליהודים לשבת משני עברי רחוב המקילין; מותר להם לקנות את הבתים
היוצאים לרחוב האשכנזי, ולא רק את תחלק היוצא לרחוב היהודים, כפי שנקבע
קדם בפריבילגיה, אלא את כל הבית. בבתים אלה אסור ליהודים לפתח
שערים לרחוב האשכנזי, אבל מותר לקרע חלונות.

אסור ליהודים לשכר ולקנות בתים אחרים מלבד אלה אשר בתוכם
המיועד למושבם. מחוק לתחום יוכלו להשאיר רק כאותם הבתים, שגרו בהם
או היו בעליהם בזמן פרסום האורדינציה. אין זאת אומרת, שמאחרים היהודים
היושבים ביוריסדיקציות אחרות מחוק לעירונית לעבר אל הגיטו. בתי החומה
של הנסיכים הסלוצקים ושל קישקה נשארים לנצח בידי היהודים עם כל
הזכויות התלויות בבתים האלה. את ענין הבתים השייכים לבתי-חוללים והנמצאים
ברובע היהודים יסדר הבישוף.

בעניני נכסי דלא ניירי (ratione fundi) חייבים היהודים לעמך בפני
בית-הדין, שנמצאים הנכסים תחת היוריסדיקציה שלו. בכל יתר הענינים, הן
בדיני ממזנות והן בדיני נפשות, חייבים היהודים לענות בפני בית-דין המבצר.
בתי היהודים פטורים מהכנסת אורחים בעת אספות וועידות של בית-
הדין הטריפונאל וכד' ואפילו בעת ביאת המלך לויילנה.

היהודים פטורים מכל מיני מסים עירוניים, מלבד ממסי הממלכה, אבל
ישלמו לעומת זה לעיריה בכל שנה 300 זהובים בזמן שלום ובזמן מלחמה—
500 זהובים. העיריה מחייבת להוציא את הסכום הזה לחזקת העיר ויפיה.
בסוף כתב האורדינציה מזהיר המלך את שני הצדדים, שישמרו עליה
ויקיימוה, והוא מצוה על העיריה להגן על היהודים בפני התנפלויות.

היהודים הבינו, שתגדם האורדינציה להתנגדות מצד העירונים, כעבר
ארבעה ימים פונים היהודים אל המלך, שלא הספיק להתרחק מוילנה 50
פרסאות, ומתאוננים לפניו, שהעירונים אינם נותנים להם לסחור ומאמינים

בהתנפלויות. המלך שלח מכתב-אזהרה (אויברסל) אל העיריה שלא תהיו לעשות ליהודים שום עול בקנס של 5.000 אדומים ובאבדן זכויותיה (1). הפוזום של היהודים הרגיו את העירוניים. העיריה נתנה ליהודים תשובה חריפה על ההתראה ובוז עוררה נגדם את ההמון.

ביום השלישי למרט שנת 1634 התנפלו עירוניים, חנונים, בעלי-מלאכה ועוד המון, על בית-העלמין היהודי (2). הופו ונפצעו עשרים וארבעה יהודים. כעבר שנה, בראשית מרט 1935, עורכים העירוניים התנפלות על ביהכ"נ, שנבנה זה עכשיו מאבן, בגין נהדר ומרווח. המתנפלים הסיעו שלש דלתות, קרעו ושמאו ספרי-תורה. הם התנפלו גם על בתים אחרים של יהודים ובוזו את רכושם. לפי דברי היהודים ארגנו את ההתנפלות חברי העיריה וראשיה. המלך מנה בראשית שנת 1636 קומיטיה, שתחקר ותדון בדבר ההתנפלויות. לקומיטיה נכנסו: הבישוף הוילנאי אברהם ווינה (Woyna), הוויבזרה הוילנאי כריסטוף רדויביל, מיקולי קישקא, וויבזרה במסטיסלב, הקנצלר הליטאי אלברכט סטניסלב ראדויביל וסגן-הקנצלר סטיפן פאץ (Pac). הקומיטיה לא יכלה להטיל את האשמה על כל העירוניים, אלא רק על המתנפלים הצ'מנים. הקומיטיה חפשה אמצעים, שלא יחזרו פרעות כאלו, וחפצה גם לתת פצוי ליהודים, מבלי להטיל קנס על העירוניים. הקומיטיה החליטה:

1. היהודים רשאים לבנות שערים בקרנות הרחוב היהודי ורחוב המקולין.

2. העיריה חיבת להגן על היהודים. אם תקרינה פרעות ויתברר, שהעיריה הניחה להן להתפתח, פי לא אחזה באמצעים נגדן, תענש בעונש שיקבע המלך. בדבר הפרעות שקרו, חיבות היוריסדקציות שבעיר, של העיריה, המבצר והבישוף, לחקור מי היו הפורעים ולענשם.

3. כדי לפצות את היהודים, שסבלו ניוק מהפרעות, מרשה הקומיטיה ליהודים למכר בעשרים בתים, הנמצאים ברשותם בזמן זה, משקאות חריפים בכל מדה וכמות, אבל במדה קטנה מותר למכר לנוצרים, רק שלא ישתו בכוס המכירה.

4. כנגד זה מתחייבים היהודים לשלם לעיריה בכל שנה, הן בשנת שלום והן בשנת מלחמה, 600 זהובים. את הסכום הזה יוצאו לחזק בדק תומות העיר.

בכל יתר הענינים השאירו הקומיסרים בתקפם את תקנות האורדינציה משנת 1635. האורדינציה יחד עם החלטות הקומיטיה הם כתבי-הזכויות היסודיים של היהודים בוילנה (3). למרות ההגבלות שהן מכניסות, משאירות הן שדה-פעולה רחב לסוחר ולבעל-המלאכה היהודי. ההגבלה שבאורדינציה כדבר מכירת משקאות חריפים מתבטלת ע"י החלטת הקומיטיה. האורדינציה, או ביתר דיוק — חלק האורדינציה העוסק במסחר בחנויות

(1) ר. בירחין, "יוזכור", שנת 1887 ספר 4, דף 71.

(2) הוצאת היעודה הארכיאוגרפית הוילנאית, כרך 28, מס. 114.

(3) החלטת הקומיטיה נדפסה בחוז. היעודה הארכיאוגרפית הוילנאית, כרך 29 תעודה 223 №.

פתוחות, ניתנה רק לעשר שנים. והנה השנים חולפות מהר ומתעוררת בלב יהודי וילנה דאגה ליום המחרת. לא מובן למה הוגבל לכתחילה זמן פעולתה של האורדינציה. אם היא באה, כדי להביא תועלת לאצילים, ולא צריכים היו אלה להשאירה בתקפה לזמן ארוך יותר. העירונים חפו, כמובן, לנמר עשר השנים. אולם היהודים לא חכו עד הרגע האחרון, הם הזדרזו וקבלו מהמלך ארכה לעוד עשר שנים נוספות.

כשנודע על הארכה לעירונים, תבעו את היהודים לבי"ד חצר המלך. העירונים התאגדו על התרוששותם מפני התחרות היהודים ודרשו לבטל לגמרי את האורדינציה. בי"ד החצר מסר את הענין לבי"ד הרלציוני, ששפט בהשתתפותו של המלך. העירונים יצאו כאן לא רק נגד המסחר והכלאכה, שעוסקים היהודים בהם מבלי להביא—לפי דעתם—תועלת לאצילים, אלא גם נגד ישיבתם מחוץ לרחובות, שנקבעו בשבילים באורדינציה של שנת 1633. העירונים מתאוננים גם על מכירת משקאות חריפים ע"י היהודים יותר מבעשרים בתים. מכירת המשקאות בלילה גורמת, לפי דבריהם, למהומות בעיר. ההגנה על היהודים, טוענים הם, קשה לעיריה, כי יש בעיר עוד יוריסדיקציות, את האציל אי אפשר לאסור וגם שערם לרובע היהודי לא נבנו.

בית-הדין קצר בפסק-הדין שלו מיום ה 16 לדצמבר שנת 1644 את הארכה של האורדינציה לחמש שנים. כעבר שנים אלו יוכלו היהודים לסחר רק בתנויות סגורות. מותר להם לסחר בכל מיני סחורות מלבד בדינים-מלוחים, במלח, בפשתה ובקנבוס. מותר ליהודים לגור מחוץ לגיטו בבתים במספר שזה למספר הבתים שלא נפרדו בגיטו. לפדיון הבתים שבגיטו ניתן זמן של 25 שנים. בקרן הרחוב היהודי ורחוב המקולין חבים (ולא: ראשים!) היהודים למחר ולבנות במשך שלש שנים שערים. בבתי המשקה של היהודים מותר יהיה למכר משקאות חריפים רק עד תשע שעות בערב. על העיריה מוטל לבלתי תת שיגיע לירי התנפלויות על היהודים, היוריסדיקציות של המבצר והבישוף חביות לעור לה בזה. בענינים הנוגעים למלאכה לתבע לדין את היהודים חייבת לא העיריה, אלא חברות בע"מ¹.

הבקרת (רביזיה) של הבתים אשר בגיטו, שנעשתה בשנת 1645 על-ידי העיריה, הראתה שהיו בידי יהודים משלשים ושנים בתים רק עשרים ואחד. מחוץ לגיטו היו בידי בעלים יהודים 17 בתים. ההגבלה בדבר מספר הבתים, שמותר בהם ליהודים לגור מחוץ לגיטו, גרמה רק למסירת בתים ברובע היהודים למלכודים נוצרים במשכון עפ"י שטר של "מכירה חוזרת" (Wiederkauf). המלך חפץ להגשים את התכנית בדבר גיטו ולכן הוציא בשנת 1646 תב-זכיות, שאוסר הוא בו, פרוגמט הנעשה בקרקוב ובפוזנן, על הנוצרים, שיעברו לידם בתים בגיטו, לגור שמה. בעלי-הבתים הנוצרים חבים להשכיר את הבתים או למכרם ליהודים, ואם לא ימצא קונה יהודי, חייב הקהל לפרות

(1) א. ב. ס. ס. בי"ד הדבצר 4761 №, דף 1215. בפרוטרוט על המשפט ר. ב. זכסבור, 1867, ספר 6.

את הבית עפ"י הערכה¹). אבל כל ההתאמצויות לרחק את היהודים אל הגטו לא הועילו. התקנה בדבר הגטו נשארה על גבי הקלף ולא נתגשמה בחיים. היהודים היו מקבלים בכל פעם, כפי שנראה להלן, ארכאות, עד שנתבטל ענין הגטו בשנת 1783 כמעט לגמרי, כדבר שאין לו אחיזה בחיים. מהמלך ולדיסלב הרביעי מקבלים היהודים עוד פריבילגיות, שאוסר הוא בהן ליטול מהיהודים תשלומים מהליות, העוברות דרך הגשר, כי הם תמיד משתתפים בסכום מסוים, שאין להגדילו, בחוק בדק הגשר (1642, 1647)². המלך ולדיסלב IV נפטר בשנת ת"ח, בשנת הרת מארצות וסניים לרעה בחיי היהודים בפולין. המלחמה והאסונות לא הגיעו עדיין עד וילנה, הם יעברו עליה כעבור שבע שנים, אבל כבר אז מתחילה גם בשביל קהלת וילנה ירידה, ביחוד במובן האיקונומי, המלך ין קוימיר' התיחס ליהודים יחס רע יותר מאחיו ולדיסלב IV. הוא אישר אמנם בשנת 1649 את חמשת הפריבילגיות, שנתנו ע"י ולדיסלב IV (ועל בנין ביהוב"ג, על שחרור מהכנסה אורחים, על חפש ממסים הבתים שבגטו, על העברת ליות דרך הגשר), הוא נתן גם ארכה על הרשיון למכר משקאות חריפים והרשה לפדות את הבתים אשר בנינו במשך 20 שנה, אבל לא נתן ארכה על פתיחת חנויות, כפי שנקבע באורדינציה, ולא תמן במלאכה היהודית. פסק-דין, שיצא מאת בית-דין המלך בדבר הרוקמים בזהב (Pasmannicy), מראה על יחסו של המלך ליהודים. חברה בעלי המלאכה הנוצרית הזאת תבעה עוד בשנת 1647 את בע"מ היהודים לדין וטענה, שאסור עפ"י כתב-הזכויות שלה מיום ה' 22 ליוני שנת 1633 לשום אדם בעיר, שאינו שייך לחברה, לעסק במלאכה, היהודים טענו, שיש להם כתבי-זכויות מיוגמונט II וולדיסלב IV, שעל-פיהם מותר להם לעסק בכל מיני מלאכה, בית-דין ש' קומיסרים, שמינה המלך ולדיסלב אותם, לא יכל לפתור את הנוגד, שבין הפריבילגיות של שני הצדדים, ולכן מסר את הענין לבית-דין חצר המלך. גם בית-דין זה לא יכל להחליט ומסר את הענין לבית-דין הריילציוני, שבו משתתף המלך בעצמו. היהודים טענו, שקבלו פריבילגיה מיוגמונט II על חפש ההתעסקות במלאכה בשנת 1629, עוד לפני שקבלה חברה בע"מ את הפריבילגיה שלה. היהודים הראו גם על העובדה, שלא ספרה חבורת בע"מ על כתב-הזכויות שלה עד שנת 1647. המלך לא שם לב לטענות היהודים ועל דרישתם, שיורשה להם לעסק במלאכה זו לכל-הפחות בשביל עצמם, פסק, שאסור להם בכלל עפ"י כתב-הזכויות של חברה בע"מ לעסק במלאכה זו, אפילו לצרכיהם הם (1650, 1701, 9)³.

את יחסו של המלך הישועי ליהודים רואים אנו גם מפקודה משנת 1553 בדבר איסור ליהודי העיר ופלך וילנה להחזיק משרתים ומשרות נוצריים. היהודים אינם רוצים לשרת אצל יהודים ולכן, נאמר בפקודה, הם לוקחים להם

¹ שם, № 4750, דף 162, ר. גב ויסקור, 1867, ספר 7.

² הוצ, הוצרה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה № 20, הפריבילגיות 4, 5.

³ גרסס בספר חבורת בע"מ הוילנ' ע"י עזריה ווילנא, סס. 258 בתוך תעודות הארכיון המספרי בווילנא, (הספר לא נגמר עדיין בדפוס). הודות לאדיבותו של הפנים' קישצילקובסקי יכלנו להשתמש בחלק הנדפס).

הרבה משרתים נוצריים, כדי להשפיל את כבוד הרם הנוצרי (in opprobrium sanguinis christiani); השפעת היהודים על משרתיהם הנוצרים מזיקה, המשרתים אינם שומרים את דתם ויורדים ירידה מוסרית, המלך מרחיב את חוג פעולת החוק, שנתקבל בפועל בשנת 1515 בדבר איסור ליהודים להחזיק משרתים נוצריים, שיחול גם על יהודי ציטה. אם לא יצייתו לפקודה פעם ושתים ישלמו בכל פעם קנס של אלף טלרים, בפעם שלישית יטלו מהם את ביהכ"נ ויגרשו מחוץ לציר⁽¹⁾.

אם-כי גזרות ת"ח ות"ט לא נגעו באופן בלתי-אמצעי בקהלת וילנה, לא נשארו בלי השפעה עליה. הרבה פליטים מהדרום באו לויילנה ובקשו תמיכה ועזרה. מספר הסוחרים ובעלי-המלאכה היהודים, המבקשים להם מחיה בעיר, גדל, ויחד עם זה גדלה ההתחרות בעירוני הנוצרים. היהודים, שהיו קדם מלואם עשירים, נהפכו לעניים. הרבה כסף לוו אז מהכמרים הישועים ונתנו לאלה בתים במשכון.

והנה בקיץ של שנת תט"ו (1655) עבר האסון, שהתחיל במורת פולין בשנת ת"ח, גם על וילנה. כשנודע ליהודי וילנה על התקרבות צבא רוסיה לעיר, ברחו כמעט כולם. אחד מראשי הקהל, המלומד המפרסם ר' משה רבקה'ש, שעזב ספריה עשירה וביית-חומה זכרת גם הוא ובא לאמסטרדם, מספר בהקדמה לספרו „באר הגולה": „ויהי כאשר קרב האויב אל העיר ק"ק ווילנא ביום ד' כ"ג לתמוז שנת תט"ו, נמלטו ע"י נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל הקהל כאחד; את אשר הכינו להם סוסים ועגלות, יצאו טעונות עם נשותיהם, בניהם ובנותיהם וקצת מנכסיהם, ואשר לא הכינו יצאו כרגליהם ומשאור"חם בניהם הקטנים על כתפיהם"... הבורחים פנו אל זמוט ומשם אל גבול פרוסיה, אבל שם פגעו בחיל השבדים אשר כחטו מהיהודים כסף; „עוררו מעלינו הפשיטו בנתינות גדולות" — מספר ר' משה רבקה'ש. היהודים הטיבו לעשות בברחם מפני חיל הרוסים, כי בשעה שכבשו אלה את העיר, ביום השמיני להדש אָבגוסט שנת 1655, ערכו טבח בעיר והציתוה. השרפה נמשכה 17 יום וגם הרובע היהודי נשרף. העירוניים שלחו צירים אל הצאר הרוסי ובקשוהו, שיאסר על היהודים להיות בעיר ושיהיה מותר ליהודים לגור רק מחוץ-לעיר, מעבר לנהר ויליה, במקום ששם נמצא בית-העמין שלהם⁽²⁾... הצאר מלא את בקשת העירוניים.

החרבן השלם של קהלת וילנה נמשך עד שכבשו צבאות פולין בחזרה את וילנה בחדש מארט שנת 1661. היהודים שבים לויילנה ומתחילים לבנות את החרבות. המלכים הפולניים עוזרים ליהודים להקים את הריטותיהם. המלך יוֹאֶקִימיר'וֹ שם לב לבקשת הקהלה ומרשה ליהודים לשכר להם דירות בכל חלקי העיר ולמכר שם משקאות, כי בתיהם ורחובותיהם נהרסו⁽³⁾. העירייה

⁽¹⁾ ראה בכ"י 454 Wil. №1 str. 454 Kopjarusz przywilejów m. Wilna i Kupców Wil.

ניסח אצל דובנסקי; אותם התייבלגיות של העיר וילנה דף 222.

⁽²⁾ עפ"י קראשבסקי: „וילנה" כרך 2, דף 251. Kraszewski: Wilno od Początków.

⁽³⁾ תוצ. ויצרת הארכ. ווילנאית, כרך 29, תעודה 21 №.

אינה שבעת רצון כההנחות ליהודים. בהוראות (אינסטרקציות), שנותרה היא לציריה לסיים ההכתרה בשנת 1669, כותבת היא, שתפסו היהודים במרכז העיר את הרחובות העקריים: האשכנזי, הונגרי, המקולין וע"ש מיקולי הקדוש, והם התחילו להתגבש גם מעבר הגשר, בפרבר שניפישקו; העיריה מתאוננת על שלקחו היהודים בידיהם את כל המסחר ואת מכירת המשקאות, על שהם יזכרים משרתים נוצרים ומעבירים אותם ביום א' בשבוע ובחגאות⁽¹⁾. את אותן התלונות שומעים אנו גם על סיים ההכתרה של המלך ין סוביסקי, בשנת 1676⁽²⁾. המלכים עומדים למרות דרישות העירונים על צד היהודים וממשיכים מפעם לפעם את זמן פעולת החריזות לקנות את הבתים שבראשם היהודי ולמכר משקאות בלי הגבלות. המלך מיכאל ויטניוביץ ממשיך בשנת 1669 את הרשוין למכר משקאות לעוד 12 שנה ולפדות את הבתים לעוד 20 שנה. הוא אינו מגביל את מספר הבתים, שיוכלו בהם היהודים לשבת מחוץ לגיטו⁽³⁾. ארכאות כאלו נותנים גם יותר המלכים (ין סוביסקי בשנת 1681, אבגוסט II בשנות 1698, 1713, 1726, אבגוסט III בשנת 1738 וסטניסלב-אבגוסט בשנת 1776) כך, שכלים אנו, לאחר, שהתקנות בדבר הגיטו לא נתגשמו כלל, העיריה השתדלה לרחק את היהודים אל תוך הגיטו, אבל זה לא עלה בידה. היהודים היו מוצאים להם אמצעים להרחיב את הרצועה היהודי. עזרו להם בזה הכמרים וישועים, שהיו מקבלים הכנסות מרובות מהיהודים בעד הזכות לבנות ולגור בבתיים השייכים לכמרים⁽⁴⁾. המלכים משהחריזו לפעמים את הקהלה הוילנאית מהתשלום השנתי לעיריה, אבל העיריה אינה רוצה לקיים את דרישות המלכים. המלך ין קזימיר פנה שתי פעמים אל העיריה בענין זה והעיריה לא עשתה כפי אשר דרש. בשנת 1669 ציוה המלך ויטניוביץ את העיריה להקטין את התשלום למשך של חמש-עשרה שנה⁽⁵⁾. הפעם יצאו לב, כנראה, לדרישת המלך, החל משנת 1685 משלמים היהודים את כל הכסוב של 600 זהובים בשנה, אבל בשנת 1699 מפסיקים הם לשלם יתכן אינם מישלמים עד שנת 1742⁽⁶⁾.

המלכים נותנים לקהל לפעמים קרובות ארפאות על תשלום חובותיו, כי אצב הקהלה ירוד באד ואינה יכלה לשב לאיתנה אחרי החרבן. וכך נותן המלך ויטניוביץ ארבה כזו והמלך ין סוביסקי ממשיכה בשנת 1687 לעוד עשר שנים. גם המלך אבגוסט II נותן ארכאות כאלו. היהודים רשאים ע"י ישיבות אלה לשלם את החוב למלוה לשעורין ובלי רוחים⁽⁷⁾.

המלכים מגינים גם על המסחר והמלאכה של היהודים. לא ידוע לנו

(1) רב, כרך 10, תעודה № 86.

(2) רב, דובינסקי פניל, דף 242--270.

(3) חיצ, תעודת הארכי, הוילנאית, כרך 90, תעודה № 21.

(4) רב, דובינסקי, פניל, דף 242. פסק-דין בין הפמ"י לרזנוביץ ובין העיריה.

(5) חיצ, תעודת הארכי, הוילנאית, כרך 90, תעודה № 22.

(6) חובות והכנסות קופת העיריה הוילנאית שנמצא בשביל הקהל הוילנאית, כת"י גסטריי.

הארכיביטריאט בווילנה, № 1920.

שירשו המלכים ושניוביצקי וסוביסקי להחזיק תגיות עם פתחים יוצאים החוצה, אבל על אבגוסט II ידוע לנו כבר, שהרשה את זאת בשנת 1698 ואח"כ בשנת 1713 למשך של עשרים, עשרים שנה⁽¹⁾.

העירונים ממשיכים את מלחמתם בסחר ובעל-המלאכה היהודי בלי הרף ומשאת נפשם היא לגרשם מהעיר. היהודים הולכים ותופסים עמדות כלכליות חשובות במסחר ובמלאכה. העירונים רואים את עצמם מקופחי זכויותיהם ופרגסותם והם נלחמים ביהודים באמצעים חקים ובלתי-חקים.

חבורת הסוחרים במלח, שהיה שייך לחוג פעולתה גם המסחר בדגים מלוחים, בקנבוס, בפשתה וברדוג, ערכה בשנת 1666 התנפלות על רחוב היהודים. כשמונים איש מזוינים באלות וגם למעלה מעשרה חיילים מזוינים בנשק חם באו אל רחוב היהודים ברעש ובצעקות: „הכו ביהודים, כל אחד במה שיכול, עכשיו הגיע בשבילם הזמן“. היהודים הנפתחים נסו, המתנפלים חדרו אל הבתים, הכו אנשים, נשים וסוף; המתנפלים פתחו מחסנים ולקחו משם חביות מלאות מלח ודונג ויחד עם זה לא נמנעו מלקחת גם סחורות אחרות כמו בשמים ופרוות, נפצו הרבה שמשות בחניות היהודיות והעמיסו את הסחורה על עגלות-חורף אחדות מוכנות לכך. בעובם את רחוב היהודים אימו בדברים אלו: חכו, זוהי רק התחלה⁽²⁾.

ההתנפלות לא נמנעה את היהודים מלסחור הלאה במלח, דגים מלוחים קנבוס ודונג. הסוחרים הנוצרים תבעו את היהודים לבי"ד המלך, לבית-הדין הרצציני, וזה פסק קרוב לשנת 1672, שאסור ליהודים לסחור בסחורות הנ"ל⁽³⁾. כדאי להזכיר, שעפ"י תקנות האורדינציה מותר היה ליהודים לסחור בדונג. היהודים אינם מקיימים את פסק-הדין ומוסיפים לסחר במלח ודונג. בשביל מצבם הכלכלי הרע מרשה המלך ליהודים קרוב לשנת 1682 לסחר במלח במשך זמן מסוים⁽⁴⁾. תלונות הסוחרים במלח הנוצרים אינן פוסקות במשך שש מאה שנה. היהודים הולכים ותופסים את המסחר במלח למרות ההגבלות. בשנת 1713 מספרם של הסוחרים במלח הנוצרים קטן והם עניים⁽⁵⁾, אבל ממשיכים הם את מלחמתם בסוחרים היהודים.

התנפלות דומה לשל הסוחרים במלח עורכים כעבר זמן-מה גם הבורסקים. הם דרשו, שלא יוצאו הסוחרים היהודים, הסטרים ואפילו סוחרים-אורחים נוצרים עורות מחוץ לעיר⁽⁶⁾. הבורסקים קבלו זכויות כפי דרישתם, אבל היהודים סמכו על תקנת האורדינציה, שעל-פיה מותר ליהודים לסחור בעורות עם סוחרים אורחים, והוסיפו לקנות ולמכר עורות כרצונם. הבורסקים עברו אז למצעים. הם ערכו התנפלות, נסלו הרבה עורות השייכים לסוחרים יתורים והובילו את הסחורה

(1) א. י. בור, ספרי בי"ד המבצר, 4752, דף 488.

(2) הוצ. תעודה הארכ. ווילנאית, כרך 28 תעודה 326.

(3) שב, כרך 29, תעודה 31.

(4) שם, שם, תעודה 76.

(5) א. י. בור, ספרי בי"ד הטייבונאל 57 Kupcom solenikom 57 Akt reskryptu JKMei Wilen. mieszczańom służącego.

(6) הוצ. תעודה הארכ. ווילנאית, כרך 10, תעודה 68.

בית החברה שלהם. הבורסקים הפצו אח"כ לגרץ את מעשיהם ואמרו, שעשו את אשר עשו ביריעת ראש-העיריה, אבל טענה זו לא התאימה לאמת. הם השתדלו להוכיח, שניתנה האורדינציה משנת 1633 ל"ק לעשר שנים ולכן אין לה כבר חוק. היהודים הוכיחו, שרק בנוגע לעניות פתוחות נעשתה הגבלה לעשר שנים, אבל האורדינציה כלה נשאת. בתקפתם, בתקנון של חברת הבורסקים מוצאים אנו אח"כ, באשור המלך אבוסט השלישי משנת 1744, סעיף האוסר על היהודים והטטרים לקנות עורות ולהוציאם מחוץ לעיר, גם אם העורות הם מבית-השחיטה היהודי⁽²⁾. משנת 1675 יש לנו ידיעה על מכירת עורות ליהודים ע"י בורסקים נוצרים עצמם⁽³⁾.

טענות דומות לאלה של הבורסקים, אבל מרחיקות לכת, יש לקצבים הנוצרים. הם ראו, שגורל מאד מספר הקצבים היהודים, הם לוקחים מהם את הפועלים ומעלים את מחירי בהמות. הקצבים הנוצרים הכניסו אל תקנונם סעיף, המגביל את מספר הקצבים היהודים לששה, והמלך אישר את התקנון. הקצבים הנוצרים טענו, שהיו בראשונה רק ארבעה קצבים יהודים, שהיו להם מקולין ע"י-י ביהכ"נ. אבל בכתב-ההוכחות של היהודים לא היו שום הגבלות בנוגע למספר הקצבים היהודים. באורדינציה משנת 1633 נאמר רק, שרשאים היהודים למכר את הבשר במקולין שלהם אשר על-יד ביהכ"נ ואסור להם לקנות בהמות כדי למכרם לאחרים אלא רק כדי לשחטם. הקצבים הנוצרים ראו, שהמסחר בבהמות בבשר עובר ידיו הקצבים היהודים ולכן התחילו במלחמה והשתמשו בה גם במוטיבים פביכול דתיים. בשנת 1665 הגישו הקצבים הנוצרים תלונה אל בית-הדין של ווויכודה נגד הקצבים היהודים. בתלונה הם אומרים: א, היהודים יוצאים אל הפרברים מחוץ לעיר וקונים את הבהמות, שמובילים למכירה העירה; בעיר עצמה הם מעלים את השער, אפילו בשעה שכבר הותנה על המחיר. ב, מספר הקצבים היהודים גדל מאד למרות ההגבלה, שהוכנסה אל תקנון חברת הקצבים הנוצרים בדבר ששה קצבים יהודים. ג, הקצבים היהודים לוקחים להם פועלים נוצרים, שנשארו חייבים כסף לבעליהם הקדומים, הקצבים הנוצרים, ושגרמו לאלה הפסדים. ד, הקצבים היהודים שוחטים בהמות בלתי-בריאות ומוכרים את בשרן לנוצרים, כדי להפיץ מחלות בין הנוצרים; הקצבים הנוצרים נשבעים בכל שנה לפני המשרד של ראש-העיריה, שאינם מוכרים בשר בלתי-בריא, והקצבים היהודים אינם נשבעים על כך. ה, הקצבים היהודים שוחטים בתוך העיר, במקומות קרובים לבתי-הפלה נוצרים וגם בכל יום ששי בשבוע וביום הצום הגדול הם מניחים את הבשר במקולין שלהם אשר על-יד ביהכ"נ, שעל-ידו עוברים נוצרים, כיניהם כהנים וכמרים בלכתם להתפלל אל בית-התפלה הפרנציסקני.

בית-דין הווייבודה לא הוציא פסק על זה ושלה את הענין אל בית-דין חצר המלך. המשפט התקיים כאן בשנת 1667. משני הצדדים העמדו פרקליטים, באיכות הקצבים היהודים טען, שרשאים היהודים לעשות בשביל עצמם כל

(1) סב, כרך 28, תעודה 329.

(2) סב, כרך 10, תעודה 28.

(3) סב, כרך 102, תעודה 102.

מלאכה כן שאי-אפשר להגביל את מספר הקצבים הדרושים להם; לו הגבילו את מספרם, היה זה גורם לרעת האצילים, כי היהודים היו ממעטים לקנות בהמות והקצבים הנוצרים היו מורידים את מחירי הבהמות כרצונם. עפ"י כתב הזכויות מפרברואר שנת 1633 מותר לקצבים היהודים לקנות בהמות בעיר, בשוקיה ורחובותיה, אבל אסור להם למכרם לאחרים ולהוציאם מחוץ לעיר. הקצבים הנוצרים אינם מתאוננים כלל וכלל על מכירת בהמות לאוירים. על ההאשמה, ששוחטים היהודים בחוך העיר, עונים הם, שעושים כך גם הקצבים הנוצרים. לקצבים הנוצרים אין בית-שחיטה והם שוחטים בבתיהם ובמקולין שלהם. הקצבים היהודים מוכנים ומזומנים להשבע כמו הקצבים הנוצרים, שאינם מוכרים בשר בלתי-בריא. ההאשמה על לקיחת פועלים נוצרים מבעליהם הנוצרים היא, לפי דברי הקצבים היהודים, בלתי מבוססת לגמרי.

כנגדו טען בא-כח הקצבים הנוצרים טענות כאלה לתבירת הקצבים הנוצרים יש הוצאות למזבח (אלטר) בבית-תפלה, היא מחזיקה פלוגה מזונית-ואיוז תועלת מפיקים מהיהודים? לא כלום, אין להם חברת בע"מ, אינם משלמים לטובת מזבח בבית התפלה הנוצרי... אם ירשו ליהודים לסחור בלי הגבלות, ירד מסחר הנוצרים. כשנתנו בשנת 1633 ליהודים את חופש המסחר לעשר שנים נפתחו כמאתים חנויות רק של ארג-צמר, אם יהיו יותר מששה קצבים יהודים, תפול חברת הקצבים הנוצרים.

בית-הדין פסק: כתבי-הזכויות של חברת הקצבים ושל יהודי וילנה נשארים בתקפם; ליהודים אסור לצאת מחוץ לעיר ולקנות בדרכים בהמות, שמובילים למכירה העירה; לא יהיו בוילנה יותר מששה קצבים יהודים ושם מקולין עלייך ביהכ"נ; מכיון, שהקצבים היהודים אינם משלמים לטובת המזבח של חברת הקצבים בבית-תפלה נוצרי, לכן ישלם כל קצב יהודי ח"ל בכל שנה במשקל הצי האבן לטובת בית-התפלה של הישועים על-שם קזימר הקדוש; אסור לשחוט בעיר הן ליהודים והן לנוצרים, העיריה חייבת לקבוע מקום מחוץ לחומת העיר, שיבנו שם בתי-שחיטה; הקצבים היהודים חייבים להשבע בכל שנה, שאינם מוכרים בשר בלתי-בריא; ביום ו' בשבוע וביום הצום הנוצרי הגדול אסור למכור בשר במקום פומבי, אבל מותר ליהודים למכר באופן פרטי מאחורי ביח"נ או במקום אחר מן הצד; אסור לקצבים יהודים לקחת להם פועלים העובדים אצל קצבים נוצרים.

את המס השנתי לטובת בית התפלה הישועי היו היהודים משלמים אח"כ כמס בעד שטח אדמה על-יד השער הטרקאי, שהיה שייך לבית-התפלה והוקצע בשביל בית-שחיטה יהודי. מענין הדבר, שהתחילו הכמרים אח"כ לדרש מהקצבים היהודים אבן שלמה של ח"ל מכל קצב, בסמכם על פסק הדין הנ"ל. בשנת 1766 הראו הישועים והקהל לפני בית-הדין העתקות של פסק-הדין הנ"ל ובהעזקה של הישועים היה כתוב, כי הקצבים חייבים לשלם אבן שלמה. בית-הדין פסק כפי דרישת הישועים.

(1) שם, כרך 28 תעודה 330 He

(2) פסק בית-הדין הליקביציוני, שטור את חסול חובות הקהל הוילנאי בשנת 1766

שאלח החפש לעסק במלאכה נעשתה המורה מאד, מכיון שנוצרו חברות בע"מ נוצריות חדשות ואלו הכניסו אל תקנותיהן סעיפים מיוחדים נגד היהודים. בשנת 1555 קבלה העיריה הוילנאית את הזכות לייסד חברות בע"מ ולהכניס שניים בתקנותיהם של חברות בע"מ הקיימות. העיריה משתמשת בזכותה ומכניסה הגבלות בשביל בע"מ יהודים. כך נוסדה בשנת 1663 חברת זגנים וזו הכניסה לתקונה סעיף, שבו נאמר, שאסור יהיה לזוגים יהודים לעשות את מלאכת הזוגות בשביל נוצרים, כי הם אינם רשומים בחברה בע"מ; אסור יהיה לזוגים היהודים לשלח את נעריהם עם תבות-הזכוכית על-פני הבתים ואם יעשו כזאת ינהרסו התבות, אסור לזוג יהודי לקבל ללמוד המלאכה נער נוצרי ואלה העובדים כבר אצל יהודים חייבים להתחיל ללמוד מחדש את המלאכה מוגג נוצרי הסיך לחברה בע"מ. הזוגים התחילו לקיים במרץ את תקנות חברתם. ביום החשיעי לאוקטובר שנת 1669 התנפלו על זוג יהודי, שמואל ב"ר יוד, שהלך עם מכשיריו בחצות לבקש עבודה, וזו בו ממנו את כל אשר היה איתו, הפוזו ופצעוהו והחרו בו, שאם יעזו הזוגים היהודים לעשות את המלאכה בשביל נוצרים, ינהרסו.⁽²⁾

גם הפרנצים הנוצרים יסדו להם חברה והכניסו אל תקנותם סעיף, שאסור לפרנצים היהודים לקבל לעבודה פרעלים נוצרים. הם אומרים, שמושכים היהודים אליהם את הפועלים הנוצרים כך, שאין נשארים פועלים בשביל הנוצרים. היהודים מוכרים פרות בכל מקום, לא רק בחניות, אלא גם בשוק וברחובות, ולכן מותר יהיה עפ"י התקנות להחרים את הסחורה של פרנצים יהודים שיפגשו בשוק ובחצות. הפרנצים הנוצרים נגשו לקיים את התקנה הזאת ברצון רב, ביהוד בשעה שעזרה להם בזה העיריה. הם התחילו לערך התנפלויות על בעלי-המלאכה היהודים ולבו את סחורתם.

היהודים הגישו או תלונה אל המלך וישנזביצקי. הם התאוננו על העול הנעשה להם; על אי-שמירת התקנות משנת 1633 ע"י העיריה, היוצרת חברות בע"מ חדשות ומכניסה אל תקנותיהן סעיפים נגד היהודים; על שאין העיריה דנה בזמן הדרוש במשפטים בין יהודים ועירוניים; על שהיא מחרימה סחורות בשעה שמביאים סחורים יהודים לשקל אותן במאזנים העירוניים; על שאינה נותנת ליהודים לבא לשוקים הקברעים, על שהיא לוקחת בתי יהודים לאכסניות בשביל השופטים של הטריבונאל.⁽³⁾

המלך מיכאל וישנזביצקי שלח לו פקודה אל העיריה והוהיר אותה, שלא תעשה שום עול לסוחר ולבע"מ היהודי.⁽⁴⁾ המלך השאיר בתקפת את התקנות משנת 1633 ועל-פיהן מותר ליהודים לעסק במלאכות, שלא היו בשבילן חברות בע"מ לפני שנה זו, כמו פרוגות, זוגות ופופות.

א. ט. בור, ספרי הקמטיה של האוצר 3752 №, דף 52. ראה גם פסק בית-הדין הליקוביצוני בשנת 1793, ארכיון עירוני בווילנה, דף 586.

(1) חוד. הוצה הארכ. הוילנאית, כרך 10, תעודה 9 №, § 43 וגם בסוף אחרי כל הסעיפים.

(2) שם, כרך 29, תעודה 23 №.

(3) שם.

(4) שם, שם 22 №.

הברות בע"מ אחדות ראו, שאי אפשר להן לדחק לגמרי את רגלי בע"מ המלאכה היהודים ולכן הסכימו לפשרות עם בעלי-המלאכה היהודים. הברות בע"מ עוסקות חוץ עם בע"מ היהודים וקובעות בהם את מספר בעלי-המלאכה היהודים ואת גובה התשלום השנתי לטובת החברה. כך מסכימה בשנת 1673 חברת הפחמים ועושי-המחטים, שהיו בעיר ארבעה פחחים יהודים, הם יהיו חיבים לשלם 25 ז"א לשנה לטובת החברה⁽¹⁾. את זכונם יוכלו ארבעת הפחחים היהודים למסור בירושלם. חברת בע"מ ההרטים מרשה בשנת 1720 לחרט יהודי אחד לעסק במלאכתו בתשלום של 10 ר"פ לשנה⁽²⁾. חוזה מזה נעשה בשנת 1741 גם בין עושי הכביצים היהודים והנוצרים, בע"מ היהודים מתארגנים כבר במחצית השנה של המאה הי"ז בחברות, כדי להלחם בעד קיומם. על החוזה האחרון חותמת חברת בע"מ היהודים⁽³⁾. בשנת 1776 עושים חוזה הגלבים, שהיו גם חובשים, עם שני חובשים יהודים⁽⁴⁾. חברת הגלבים היתה היחידה, שיכלה ע"פ חקוננה לקבל יהודים⁽⁵⁾.

בשנות השמונים של המאה הי"ז למסדה"נ מתגברות הירידות על היהודים מצד העירונים לא רק בוילנה, אלא גם בערים אחרות בפולין וליטא. כמו בקרקוב, פוזנא, בריסק וליטא⁽⁶⁾. בשנת 1681, בשעה שערכה העיריה הוילנאית מפקד של כל הגברים, המשתתפים בהגנת העיר, חיבים היו גם היהודים לבא. היהודים יראו לצאת אל השדה, במקום שבאות הברות בע"מ הנוצרים עם כלי נשק, ובקשו את העיריה, שתרשה לערך את מפקד היהודים לחוד, בארמון הוויבודה. בעד רשיון זה הציעו היהודים לתת הרבה כסף, העיריה לא הסכימה לזאת והבטיחה את היהודים, ששום רע לא יאונה להם. היהודים בטחו בדברי העיריה ויצאו אל השדה, אבל כאן קרה הדבר, שמפניו יגורו: חברת בעה"מ וכל ההמון התנפלו על היהודים, הכו, קרעו מעליהם את בגדיהם וירו בהם. ההמון יכרע היה עשוע פלה ביהודים ללא האקדמאים הישועים. שרממי עליהם והצילום. עשרות יהודים נפצעו. ראשי-העיר שמחו על אשר עלתה בידם הערמה (fortel). כשנודע הדבר למלך ין סוביסקי שלח לעיריה התראה חמורה וצוה לענוש את האשמים. המלך שחרר את היהודים ממפקדים כאלה להבא⁽⁷⁾.

את הגנת האקדמאים הישועים על היהודים אפשר לבאר לא רק ב"רחמנות" אלא גם בזה, שהישועים היו מעונינים בשמירה על היהודים, שהיו חיבים להם הרבה כסף. בשנת 1687 רואים אנו את האקדמאים הישועים בראש המתנפלים על היהודים והפמרים הישועים עצמם מגינים על היהודים. בעלי-חובות, שהיה קשה להם לגבות חובותיהם מהיהודים המדולדלים, היו מוסרים את גבית החובות לאקדמאים ולאצילים ואלה היו מתנפלים על היהודים וגובים בחוק יד. ביום

(1) שם, סם, תעודה 29 №.

(2) א. מ. בו, ספרי ביידי המבצר, № 4739 №, דף 35.

(3) שם, ספרי ביידי המנדבורני № 5348 №, דף 13. על התחזה הזה ראה להלן.

(4) שם, ספרי ביידי המבצר № 4789 №, דף 412.

(5) חוזה הוצדה הארכי, ווילנאית, כרך 10, דף 225.

(6) כרך 3 דף 317 Prof. Dr. M. Balaban: Hist. i lit. Zyd.

(7) חוזה, הוצדה הארכי, ווילנאית, כרך 29, תעודה 76 №.

העשרים וששה לחדש מרט שנת 1687, בשעה התשיעית בבוקר, התחילה התנפלות גדולה על הרחוב היהודי, בראש המתנפלים עמדו האקדמאים ואליהם נלוו בעלי מלאכה וחנונים. הם נתקו שבכות ברזל שבחלונות, חדרו אל חנויות ובתים, בזוו וחכו, הם לקחו משכנות, שהיו בידי מלכים יהודים מאצילים, זהב, כסף וטחורות. הניקוז החמרי עלה לכהפ'ח למאה ועשרים אלף זהובים, גדול היה הניקוז גם בנפשות: הם הכו מכות אכזריות את כל מי שפגעו בו וגם הרגו; נשים מעוברות אחדות מתו מפחד, אחדות הפילו את ולדיהן. היהודים רצו פעמים אחדות אל העירייה ובקשו עזרה, אבל שם נפגשו בהסכמה למעשי השודדים. לעזרה חשו הכמרים הישועים, שהצילו את היהודים מכליון. הם לא נתנו להחריב את ביהמ"ד, שהתחילו הפורעים להרסו. רק לעת ערב שלחה העירייה אחרי הפצרות מרובות בעלי-מלאכה מזוינים מתוך חברות בע"מ, כאלו לשם הגנה.

כשנודע על הפרעות בולנה למלך ין סוביסקי, כעס מאוד על העירייה, כי לא התחשבה בהתראותיו, והזהיר אותה אזהרה חמורה, שישלח לולנה גדודים אחדים, שיעמדו בעיר על חשבון העירייה וישגיחו על הסדר והמנוחה בעיר. המלך הטיל את' האחריות בעד שלומם ורכושם של היהודים על העירוניים, המלך אסר למסור לאקדמאים ולאצילים גבית חובות, הוא ציוו לערך רשימה של כל האקדמאים הבאים העירה, כדי שלא יוכלו אחרים להתחפש לאקדמאים. המלך מוזכר לעירוניים גם זאת, שאסור להם להפריע בידי נגנים ועושי-כובעים יהודים ללכת ברחוב עם כלי-עבודתם ותוצרתם. המלך הוכיר גם את האסור להשכיב בבתי היהודים אשר בגיטו את חברי בית-הדין הגבוה, הטריבונאל, כי היהודים משלמים תשלום שנתי לעירייה¹).

בזמן זה קרו בליטה מקרים של חטיפת ילדים יהודים בזרוע מהוריהם והמרת דת באונס. אנוסים כאלה היו שבים אח"כ לדתם. המלך ין סוביסקי הוציא בשנת 1690 כתב-אזהרה ובו הוא אסר לעשות מעשי אונס כאלה. הוא מצות, שבמקרה שימצא יהודי, שיחפץ להמיר את דתו, יבדקוהו יהודים ונוצרים, שיתמנו ע"י בית-דין, ורשאי היתורי לבחור באינו דת שיחפץ²).

סוף המאה הי"ז וראשית המאה הי"ח הוא שוב זמן של מלחמות, רעב, מגפה ושרפות. בשנות התשעים של המאה הי"ז למסה"נ מתנהלת בחוצות וילנה מלחמה פנימית בין האצילים הליטאים, בין הבישוף בויסטובסקי ובין הוויבודה סאפיהא והנזירים אחריהם. בראשית המאה הי"ח פורצת, "מלחמת הצפון" הגדולה, השבדים והרוסים פורצים אל העיר. השבדים נטלו הרבה מסים וקונטרבוציות מהעיר וטחשו גם מהיהודים סכומים גדולים בשנת 1702 ובשנת 1706. גם מהצבא הרוסי סבלו אז היהודים בלי ספק, בעקב המלחמה פרץ רעב כבד בארץ בשנת 1708-1710 ובעקב הרעב פרצה מגפה בשנת 1710. ההיסטוריונים הפולנים קראבטסקי ובאלינסקי מטפרים, שמתו אז בולנה במגפה כעשרים – שלשים אלף

(1) שם, שם, תעודה 120, № 119.

(2) א. מ. ביי, טפרי העירייה היילנאית 5135 № 71 דף 71 Acticatio literarum SRM
monitorialium in rem et partem Jud. M.D.L. degentium.

נוצרים ומאריבעת אלפים יהודים¹). מספרים אלה מוגזמים הם בודאי, כי קהלה היהודים בוילנה לא מנתה אז כל כך הרבה נפשות. על המספר הרב של מקרי מות אז מראה הפקודה של שר-הצבא הליטאי לודביק פוצ'י, שאסר להפריע ליהודים לקבר את מתיהם בשטחים הסמוכים לבית-העלמין²). הקהלה היהודית נחלצת בטרף המאה הי"ז ובראשית המאה הי"ח כל כך והובוניה גדלו במדה כזו, שלא יכלה לשלם אפילו את הרבית מהם, בעלי-החובות היו אצים ונוגשים ולכן חשיבות גדולה היתה בשביל הקהלה הוילנאית לארכאות, שנתן לה המיך אבגוסט השני—בשנת 1698 ובשנת 1713 על תשלום החובות לעשר, עשר שנים, כדוגמת המלכים הקודמים³). גם תשלום מס-הגלגלת היה קשה לקהלה המודוללת והצבא, שהיה מקבל את המס הזה לצרכיו והיה גובה אותו בעצמו, היה נוגש את היהודים באמצעי כפייה⁴). שר הצבא הליטאי ויטוביצקי משחרר בשנת 1706 את הקהלה היהודית מהמסים לטובת הצבא, שהיא חייבת לתת, כי יודע הוא את המצב הדחוק של הקהלה⁵). הוא לקח את העיר ואת הקהלה תחת חסותו ולא נתן לצבאותיו לעשות להם שום עול⁶). פעולת שרי הצבא הליטאים בזמן מלחמת הצפון דומה, אפוא, לפעולתם אחרי חרבן הקהלה בשנת תט"ו.

מלבד המלחמות, הרעב והמגפות, היו עושות שמות בעיר גם שרפות. שהיו פורצות לעתים תכופות. בשרפה גדולה, שפרצה בשנת 1706, נשרפו הרבה בתים של יהודים, שר הצבא שחרר אז את היהודים שסבלו מהשרפה ממס-הארזבות, כמו ששחררו ממנו כל יתר העירוניים⁷). קרוב לשנת 1724 סבלו היהודים שוב משרפה⁸). בשנת 1734 פרצה שרפה והרבה בתים של יהודים נזקקו. בשעה שרצו היהודים להקים את הריסותיהם והומינו בעלי-מלאכה נוצרים, אסרה העירייה על הבנאים לעבוד אצל היהודים⁹). בשנת 1737 פרצה שרפה גדולה, שהקיפה את כל הרובע היהודי. בשרפה זו נשרף כמעט כלו גם ביהכ"נ הגדול¹⁰) וגם בית-המדרש הישן, אחרי שרפה זו פנה קהל וילנה בקריאת עזרה אל קהלת אמשטרדם. עדת

-
- K r a s z e w s k i: Wilno od początków jego do r.1750. Wilno, 1842. (1
 II דף 85, 179.
 M. Baliński: Opis statystyczny miasta Wilna, Wilno, 1835, 57 דף
 В а с и л ь е в с к и й: Очерк истории города Вильны С.П.Б. 1874
 (Памятники Рус. Старин., изд. Батюшковым) вып. VI, стр. 93.
 (2) ד. קרית בית-העלמין הישן בוילנה, דף 11.
 (3) א. מ. ב., ספרי בי"ד המבצר, 4752 №, דף 448.
 (4) א. מ. ב., ספרי בי"ד המחוז 4213 №, דף 13.
 (5) א. מ. ב., ספרי בי"ד המבצר 4721 №, דף 171 וגם דף 172.
 (6) שם, דף 705.
 (7) שם, דף 416.
 (8) שם, ספר 4739 №, דף 1326.
 (9) שם, ספר 4749 №, דף 148: Proces niewiernych Żydów starszych Wileń.
 na szlachetny Magistrat Wileń.
 (10) א. מ. ב., ספרי בי"ד. הטריבונל 233 №, דף 1547 Żydów
 kahału wileń, o zgorzenie spraw.

האשכנזים נתנה 400 זהובים הולנדיים, כדי להחזיר העטרה, לרומם בית אלקינז בבנין בהכ"נ המפאר(ה) וגם בתי מדרשות אשר ספו תמו כרגע בלהב הבערה⁽¹⁾. גם עדת הספרדים נתנה 150 זהובים הולנדיים לצורך בנין ביהכ"נ וביה"מ, בשנים 1748, 1749. פרצו שרפות גדולות מאד, ובהן נשרף כמעט כל הרובע היהודי. השרפה משנת תק"ה פרצה בשלשה מקומות, אחד מהם אצל יהודי מאחורי הנהר (זאז'צ'יה). השרפה התפשטה מהר ברחוב הגדול, האשכנזי, רחוב המקולין, רחוב היהודי, רחוב הגוגים וכו'. כל הרובע היהודי נאחז בלהבות אש. נשרפו 469 בתים, 15 ארמונות, 12 בתי-תפלה נוצריים, הצרי ביהכ"נ דלק וניזוקו מאד ביהכ"נ, בית-המדרש, ה"הקדוש", בית-המרחץ, חדר-הקהל, ביהכ"נ דח"ק גחש"א ועוד ועוד. בתוך האנשים שנשרפו או נתנקו בעשן היו גם יהודים. הרבה מאד חנויות של יהודים נשרפו והניזוק היה גדול. במקרים של שרפות היו תמיד העירונים מטילים את האשמה במאה הו"ח למסה"נ על היהודים⁽²⁾, גם הפעם מטיל את האשמה על היהודים יאחימוביץ', שערך עפ"י הזמנת העיריה רשימה של כל הבתים שנשרפו. הוא ידע בעצמו, כי השרפה שפרצה בבית היהודי ראובן מאחורי הנהר לא התאחדה עם שתי שרפות שפרצו באותו זמן בבתי נוצרים בתוך העיר, אבל בהקדמה פונה הוא בחרושים אל הקורא:

„Lecz co tak ciężkiej klęski za przyczyną?
Wstyd i wymówić, nie wiem czyja wina,
Że tych, którzy nas tak często zdradzają
w Mieście chowają.
Od Żydów miasto już czwarły raz gore,
Acz i na piąty wnet upatrzą porę,
Jeśli te parchy przy swych będą macach,
Chować w pałacach.
Przyzna to każdy, iż są bez nagrody,
Pięćdziesiąt zgórą millionów szkody,
Które od ognia ponosim przez żydy,
Miasta ohdy.“⁽³⁾

נשתדל לתרגם את השיר חסר-הטעם הזה, אבל רק כדי למסר את תכנו המראה על יחס העירונים ליהודים: „איווהי הסבה למפלה הגדולה? חרפה היא לאמר, איני יודע' באשמת מי, כי אנו מחזיקים בעיר את אלה, הבוגדים בנו לפעמים כל כך תכופות. מפאת היהודים דולקת כבר העיר זו הפעם הדיביעית. עד שיקבעו זמן גם בשביל פעם חמישית, אם יסאיורו את הגרובים האלה על על מצותיהם בארמונות. כל אחד יסכים, שנשאר בלי פצוי ניזק העולה למעלה

(1) ט"עג"ח אשר שלחה עזת קאסטרס לר' אלי' ברעסלויא באוצר-הספרות של

ס. א. גראבר, ספר ד', דף 655.

(2) הסוה בספר של ויליאמסקי ה"ל, דף ב.

(3), Relacja o strasliwym upadku miasta wileńskiego w W. X. L...
przez Bazylego Bonifacego Jachimowicza uczyniona. Wilno, 1748.

מחמשים מליונים, שסובלים אנו מהאש בשביל היהודים, אלה בווי העיר". גם בעתונות מתוך-לארץ הופיעה ידיעה, שהשרפה פרצה בשביל אי-הזריות של היהודים¹. לא הספיקו היהודים להקים את הריסותיהם והנה פרצה בשנה הקרובה שוב שרפה. הפעם דלק בעיקר הרובע היהודי. חצר ביהמ"ד נשרף עוד הפעם. כל החנויות של היהודים דלקו, אבל הספיקו להציל את הסחורה. הפעם לא יכל אותו יאחיימוביץ' לאמר, שהיהודים גרמו לשרפה². המלך אבגוסט III נתן אז ליהודי וילנה ארפה על חובותיהם למשך שלש שנים³.

מלחמת העירוניים ביהודים הולכת ונמשכת במאה ה־18. נסיון של פשרה געשה בשנת 1713. באי-כח של קהלת וילנה, הד"ר אהרן גורדון והשמש דק"ק וילנה יהודה בן יצחק, "צירים לסיים", נפגשו בורשה עם צירי העיריה לסיים. באי-כח העיריה קבלו אז פעם שניה פסקי-דין נגד היהודים וחפצו לגשת לקיימם, הצירים היהודים בקשו את הבישוף אנצוטה, שיתערב בדבר ויביא לידי פשרה, כדי שיחשכו להם שני הצדדים את ההוצאות המרובות למשפטים. צירי העיריה הסכימו לקמיסיה, שתהכנס בוילנה בשנת 1713, תבדק את זכויות שני הצדדים ותחקן תקנות, שעל-פיהן יוכלו לחיות בשלום העירוניים והיהודים. לרשימת המפשרים נכנסו הבישוף הוילנאי בולסטובסקי, הוויבאדה הוילנאי סאפיהא, הבישוף אנצוטה ועוד שני אדונים. הצירים היהודים חתמו ביום 12 לפברואר שנת 1713 על כתב התחייבות, שהקהל הוילנאי יקבל עליו את כל אשר תחליט הקמיסיה⁴. לכתב הזה יש אופי של התחייבות חד צדדית. העיריה לא חפצה, כנראה, בקמיסיה ולכן לא הגיע לידי פשרה.

חשיבות מרובה יש בשביל זה לאשור הפריבילגיות של קהלת וילנה ע"י המלך אבגוסט השני ביום הרביעי לחדש מארט שנת 1713. המלך הזה, שאישר כבר פעם את הפריבילגיות בשנת 1698, מצוין הפעם את המלחמות, הרעב והמגפות, שעברו זה לא כבר על הקהלה. בשים לב למצב הירוד, מרשה המלך ליהודים לגור ולקנות בתים בכל חלקי העיר וגם למכר בהם משקאות חריפים. המלך מרשה ליהודים למכר כל מיני סחורות בחנויות תפוחות והוצאות החוצה במשך עוד עשרים שנה, אחרי גמר הארפה שנתנה על-ידו בשנת 1698. המלך משחרר את בעלי-המלאכה היהודים מתשלומים לסובת חברות בע"מ נוצריות. הוא משחרר את בתי היהודים מהכנסת אדונים אורחים. המלך נתן אז גם את הארפה לעשר שנים על תשלום החובות⁵. העירוניים מוסיפים לתבוע את הקהל לדין. כך תובעת העיריה וחבורת

1) "תקדם", שנה א', 1907, חוברת ד': לוינסקי—לקורות היהודים בפולין וברוסיה במאה ה־18, רשימה 82.

2) „Światło okropne...“ Wilno, 1749.

3) א. ט. בו, ספרי בירד המבצר, ספר 4761 № דף 1219.

4) א. ט. בו, ספרי בירד המגדבורגי הוילנאי, № 5344, דף 32: Acticatio intercisionis: literarum inter Magistratum Vilnen. et infideles Judaeas Vilnenses.

5) א. ט. בו, ספרי בירד המבצר 4752 №, דף 488, באשור המריבילניה ע"י אבגוסט III. בכתב, הפריבילגיה משנת 1713, שגורס: חוצאות העדה הערכאוגרפית הוילנאית, כרך 29, תקורה 201. חסר חלק הגון של הכתב.

הסוחרים העירוניים את הקהל לבי"ד חצר-המלך בשנת 1720¹. היהודים אינם רוצים לעמד לדין, כי הם חוששים לפסק-דין בלתי רצוי להם. כתבי-הזכויות, שהיו להם מכבר, לא יכלו לשמש להם כחמר הנגה טוב, כי היהודים לא שמרו עליהם מפני ההגבלות שבהם. בחדש אפריל שנת 1724 מודיע הקהל, שהפריבי-לגיות וכתבים חשובים אחרים, כמו שובורות מבעלי-חובות וכד', שהיו מונחים בחדר-הקהל בתיבות, מורסמו ע"י עכברים כך, שאי-אפשר לקראם. ראשי הקהל הביאו את התיבות אל הקנצלריה של בי"ד המבצר הוילנאי והראו עד כמה נתקלקלו². העיריה קבלה פסקי-דין נגד היהודים מבית-הדין הריציוני ומבי"ד חצר-המלך, אבל היהודים לא נתנו להוציאם לפעל. בחודש נובמבר שנת 1724 קבלה העיריה שוב נגד היהודים פסק בי"ד חצר-המלך על שאינם מצייתים לפסק-הדין. היהודים לא עמדו לדין בשעה שתבעום. בית-הדין פסק לטובת קבלה העיריה שוב נגד היהודים פסק בי"ד חצר-המלך על שאינם מצייתים לפסק-הדין. היהודים לא עמדו לדין בשעה שתבעום. בית-הדין פסק לטובת העירוניים 4,500 טלרים (31,350 ז"ז)³ והרשה לסגר את ביהכ"נ, את חנויות היהודים, להחרים את סחורתם וכד' עד שישלמו ההוצאה לפעל גם של פסק-הדין הזה לא היתה קלה. העיריה מודיעה ביום 28 ליולי שנת 1724, שכעבר שבועות אחדים, ביום 25 לאבגוסט, יבא סגן-הוויבודה ויוציא לפעל את פסק-הדין⁴. כעבר שנתיים אנו מוצאים עוד כתב-אזהרה דומה לגמרי לראשון⁵. הענין לא זו במשך זמן זה ממקומו. הפעם נגשה העיריה להוציא לפועל את האזהרה. סגן הוויבודה בא ביום השלישי לאבגוסט שנת 1726 עם שמשי בי"ד דעש"ג ובליית אדונים ורצה לסגר את ביהכ"נ ולשים מאסר על הבתים השייכים ליהודים. אולם היהודים לא נתנו גם הפעם להוציא לפעל את פסק בית-הדין וקבלו חסות מהאדונים והכמרים, שהיו להם בתים ברחובות היהודים. העיריה הגישה נגד זאת מתאה⁶ ותבעה את כל אלה שהפריעו בהוצאה לפועל אל בי"ד חצר-המלך⁶.

ברור הדבר, שאי-אפשר היה כך להמשיך את מלחמת ההגנה זמן רב. היהודים לא יכלו לצפות לעזרה נמשית ממעמד האצילים, אלא רק מאדונים אחדים, כמו מהוויבודה או מהבישוף. האצילים מפלך וילנה, שהתכנסו בשנת 1724 כדי לתת הוראות (אינסטרוקציות) לציריהם לסיים, רושמים אמנם סעיף מיוחד בדבר הקלה במס-הגלגלת לקהלת וילנה הייודיה, אבל גם כאן רואנים הם יותר לכיסס מאשר ליהודים. הקהלה היהודית חיבת להם הרבה כסף ולכן הם רוצים, שתוכל לשלם להם את החובות⁷. יחס הבישופים ליהודים היה בדרך כלל די טוב. הבישוף בוזטובסקי (1687–1722) הוציא תקנות בדבר הלויית וקבורת מתים יהודים. הבישוף

(1) א. כ. ב., ספרי בי"ד המנדבורני הוילנאי, № 5344, דף 299, מידל.
 (2) א. כ. ב., ספרי בי"ד המבצר № 4739, דף 319, Proces kahału wileń.
 (3) שם, דף 961.
 (4) שם, ספר № 4741, דף 644.
 (5) כב, ס דף 886: Proces szlach. Magistratu wileń, na niewiernych Żydów.
 Kahału Wileń, i ichm. innych.
 (6) שם, ס דף 938.
 (7) שם, ספר № 4739, דף 1326 § 74 Akt instrukcji województwa wileńskiego.

פאנציונסקי הרשה ליהודים בשנת 1725 לפתח בלי מפרע ביום ראשון בשבוע את חנויותיהם, אבל רק חצי הדלת וגם זאת של חנויות לא גדולות). הבישוף זינקוביץ (1762 – 1730) הרשה ליהודים להעמיד גדר מסביב לבית-העלמין והיה לו "רופא החצר" יהודי, ד"ר אהרן גורדון²). יחסו הטוב של הבישוף הנאור איגנצי מסלסקי (Massalski) [1762–1794] לקהלת וילנה ואנסוקול יתברר בפרקים הבאים למדי. מהכמרים הצטיינו בשנאתם ליהודים הנרימליים היחסיים³).

גם יחס הוויבדות (שרי הפלך), שהיו היהודים תחת שלטונם היו: די טוב. הם היו שולטים ע"י פקידיהם ולכן הרגישו היהודים בחייהם היום-יומיים יותר את היחס אליהם של סגן-הוויבודה (Podwojewoda) שהיה סופסם, הפקיד הממלא את מקומו (Namiestnik), או של הפודסטרוסט והפקיד הממלא את מקומו. עיני הפקידים האלה היו תמיד רק לבצעם. הקהל שאף להשתחררות מהשגחתם והתערבותם בעניינים הפנימיים של הקהלה ולחקטנת החטאות והנתינות בשבילם. הוויבודה היה מתקנות ויהיה מסדר על-פיהם את היחסים בין הקהל ובין פקידיו. לידיו הגיעו התקנות, שהוציא הוויבודה מיכאל ראדזיביל בשנת 1745⁴). הוויבודה ידע על הלחץ, שלוחצים פקידיו את הקהלה, הוויבודה רצה להרים את מצב הקהלה הירוד ולכן דורש הוא מסגן-הוויבודה, שמוטר הוא לידיו את השלטון על היהודים, שיגן יחד עם בי"ד המבצר על היהודים בפני לחץ, הטלות ועול. הוויבודה אינו שוכח להזהיר את סגן-הוויבודה, שלא ילחם גם הוא. בחקנות נאמר:

א. בעניינים שבין יהודי וילנה ישפט סגן-הוויבודה, הוא בעצמו או ע"י פקיד ממלא-מקומו. כל אחד מהצדדים רשאי לפנות באפליציה אל הוויבודה.
ב. אסור לשים בבית-הכלא אנשים על סמך קובלנות צד אחד, אלא רק אחרי שיצא פסק-דין המוכיח את האשמה והדן למאסר, אסור לקחת תשלומים בעת הסגירה במאסר ובעת השחרור (poturemne).
ג. אסור לפקידים לדרש מהקהל חנם צרכי אוכל, כמו בשר, דגים וכו' וגם ניר, גרות וכד', אסור להם לדרש מבעלי-מלאכה יהודים, שיעבדו בשבילם חנם, ד. כל יהודי הקהלה חייבים להזקק לבי"ד הוויבודה, אסור ליהודי וילנה, אפילו אם הם גרים בחלקים השייכים ליוריסדיקציות אחרות, להשתמש בחסות, כדי להשתמש מבי"ד הוויבודה. אסור לענש את היהודים במלקות, בזה מיבן גם במקלות, אלא רק בקנס או במאסר.
ה. מסותריים-אורחים יהודים אין לקחת מסים.

(1) סם, 4756 № דף 70 אקט skryptu od w Bogu zesłzłego JW. Im X Pancerzyńskiego, biskupa wil., kahałowi wil. danego.

(2) ווא, כנראה, נכדו של ראש הקהל הגיל. א. מ. זר., ספרי הסריבונגל הליטאי 130 №, דף 552.

(3) סם, ספר 232 №, דף 143; קורות ביע הישן בווילנה, דף 12 – 16.

(4) סם, ספרי העירייה הווילנאית 5141 № דף 593: Acticatio aprobatonis punctorum celsissimi principis Radziwiłł Palatini Wilen. in rem et partem judaeorum Synagogae Vilnensis.

ו. בעד הטרחה ובעד התסות וההגנה, שנותנים הפקידים לקהלה, ישלם להם הקהל משפחת: לסגן-הוויבודה 2 טלרים לשבוע, לפקיד מ"מ-סלר אחד לשבוע, הוויבודה מציין, שתשלומים אלה אינם גבוהים ביחס לתשלומים, שהיו נושלים קודם.

ז. היהודים היו נוהגים לתת לסגן-הוויבודה או לפקידו טכום מיוחד של 100 ז"ט בעד ישיבתם לדון. היהודים היו נותנים להם גם שכר, יי"ש, מי"ד, גם זאת, כנראה, בעת ישיבתם לדון. הוויבודה אוסר את הנתינות האלו. התקנות מגלות לפנינו את היחסים ששררו בין פקדי הוויבודה ובין הקהלה. התקנות חפצו לשרש מנהגים מוזקים ומעיקים, מנהגים כאלה נשארו בחיים במשך כל המאה הי"ח למטה"נ.

את התקנות הנ"ל אישר בשנת 1763 גם הוויבודה קארל ראדויביץ, בנו של הקודם. בשנת 1768 הוסיף עוד סעיף שמיני, שבו הוא מרשה לקהל להעביר את הבמירות בכל שנה, לשפט יהודים בבית-הדין של הקהלה ולסדר את כל הענינים הפנימיים של הקהלה בלי התערבות משרד סגן-הוויבודה, הוא מציין אגב, שבמקרה שילחץ הקהל לאת המון היהודי, רשאי והל"פנות אל הוויבודה בקוב"נה⁽¹⁾. ע"י סעיף זה גדל שלטונו האבסולוטי של הקהל. כתבים כאלה מהוויבודות היו בודאי עולות לקהל בהרבה כסף. על יחסו של קארל ראדויביץ לקהלה וילנה נדבר בפרוטרוט בפרקים הבאים, כי הוא חופס מקום חשוב בפוריות הקהלה.

הוויבודה וישניוביצקי, שהיה גם שר-צבא ליטא, הוציא, בשעה שקבל את משרת הוויבודה בשנת 1738, כתב-מדעה (אוניברסל) אל נתיניו ובו קבע את יסודות פעולתו. בכתב הזה הוא מצוה על הקהל לשמר על התקנות והחוקים, שנעשו עם העיריה ועם חברות בע"מ, הוא אוסר על היהודים לגור קרוב לשוק ולבתי-התפלה נוצריים, הוא מצוה לנקות את הרחובות, לתקן את המדרכות וכד'⁽²⁾. לברית הטון החרוף של ההצהרה היה יחסו של הוויבודה הוה ליהודים, כפי שנראה להלן, יחס של צדק.

העיריה ממשיכה את מלחמתה בכל האמצעים האפשריים. בשנת 1731 מגישה היא קובלנה על הקהל הוילנאי, שאינו מקיים את האורדינציה ופסקי-הדין של בי"ד חצר-המלך, היהודים, טוענת העיריה, משתמשים בחסויות שונות, פותחים הם חנויות בבתיהם ועוסקים במסחר האסור להם; הקהל, נאמר בקוב"נה, אינו משלם לעיריה את המס השנתי של 600 זהובים⁽³⁾.

טוענת העיריה היו, בלי ספק, נכונות, היהודים לא שמרו על תקנות האורדינציה ולא שעבדו את' החיים לכתב. הקהל חדל לשלם את המס השנתי זה כנבר, החל משנת 1699⁽⁴⁾.

בשנת 1732 תובעת העיריה ותבורת הסוחרים העירוניים שוב את הקהל

(1) א. ט. ב., ספרי בי"ד המגבורגי 8052 מ. רף 301.

(2) היצ. הרודה הארכ. הוילנאי, כרך 10, תעודה 131 מ.

(3) א. ט. ב., ספרי בירד המהו הוילנאי, 2435 מ, רף 1307.

(4) ספר טוביות של קופת העיריה בשביל הקהלה הוילנאית. כתי"ב בספריה האיניברסיטאית בוילנה, 1920 מ. השבורות מעשרים עת השלום המס בשנים 1685—1698 וצח"כ מתחילים משנת 1743.

לבי"ד חצר-המלך¹). איננו רואים שהקובלנות יביאו לידי תוצאות. העיריה משתמשת אז באמצעים בלתי-הגונים כדי ללחץ את יהודי וילנה, בשעה שצבא הרוסים נכנס אל העיר בשנת 1734, צייתה העיריה על הקהל לחת צרכי אוכל בשביל הצבא, שיספיקו לשני שבועות; לפני צאת הצבא מהעיר הכריחה את הקהל ע"י מעשי אונס לתת צרכי אוכל עוד פעם. אבל בזה לא אמרה העיריה דין. היא הודיעה לגנרל הרוסי, שהיהודים הוציאו גזפות קזוקים, שנקברו על בית-העלמין היהודי, וורקו אותן אל הנהר. היהודים סבלו הרבה בשביל המסירה וניצלו מסכנה ע"י השלומים גבוהים, שעלו להם באלפי זהובים. העיריה הראתה לרוסים על יהודים בעלי-בתים וסוחרים כעל מורי-דרך ובשביל זה סבלו יהודי יהודי וילנה ניוק רב במסחרם. הקהל אמד את הניזק הזה בעשרים יחמשה אלפים זהובים²).

היהודים פונים אל המלכים בדבר אשור כתבי-זכויותיהם ואויכאות על החירויות שנתנו להם. המלך אבגוסט השני לא קמץ בארכאות. בשנת 1726 נתן להם שוב ארכה³). המלך החדש אבגוסט השלישי אישר גם הוא ביום 29 לחודש מאי שנת 1738 את כל המריבילגיות של קהלת וילנה ונתן גם הוא ארכה לעשרים שנים על החירויות בדבר חנויות פתוחות, מכירת משקאות חריצים וכיו"ד. העירונים החליטו אז להתחיל בהתקפה חדשה על היהודים, בחוראות. שנתנה העיריה בחודש אפריל שנת 1738 לציריה לסיים, צייתה עליהם להשתדל אצל הקנצלר, שיאסרו על היהודים לעשות פתחים חדשים, לתקן חנויות הרוסות ולשאת סחורות למכירה אל בתים ומנוחים. על הצירים הוטל להשתדל, שהיהודים לא יקבלו ארכה על המריבילגיות שלהם⁴).

היהודים קבלו בכל זאת, כפי שראינו, את אשור כתבי זכויותיהם. העיריה התחילה בפעולה, כדי לבטל את כתב-הזכויות החדש. היא טענה, שהטעו היהודים את המלך; היהודים חייבים לקיים את האורזינציה, החירויות, שניתנו להם ע"י המלך במסחר וכד', מהנגדות לתקנות משנת 1633. הציריה הבעה את היהודים בענין זה לבית-דין חצר המלך⁵).

בית-הדין הוציא ביום 18 לחודש דצמבר שנת 1740 פסק-דין. שבו הוא מצדיק את טענות העיריה, ויותר מזה-הוא מתחשב אפילו בפריבילגיה משנת 1527, האוסרת על היהודים להתישב בעיר. פסק-הדין הקשה הזה לא הגיע לידינו ואיננו יודעים פרטים על הדין-והדברים שהיו בעת המשפט. ידוע לנו רק,

(1) א. מ. בו, ספרי העיריה הוילנאית, 5125 №, דף 805.

(2) א. ס. בו, ספרי בילד המבצר הוילנאי, 4749 №, דף 119: Proces niewiernych Żydów starszych na szlachetny Magistral Wileński. על התולדות מחר יהודי מפני צבא הרוסים, ראה ס. דף 240.

(3) שם, ספי 4752 №, דף 448.

(4) שם: Akt przywileju służącego Żydom wileńskim i całemu kahałowi wileńskiemu od Najjaśniejszego Króla Inci Augusta Trzeciego.

(5) הוצאות הגדה הארכ. הוילנאית, כרך 10, תעודה 132 №.

(6) א. מ. בו, ספרי בילד המבצר 4750 №, דף 1636, תאריך הגשת התביעה: 30 לספטמבר שנת 1738.

שהיהודים עזבו את בית-הדין לפני שנגמר המשפט. אפשר שבשביל העזיבה החמירו הדיינים ודנו כפי דרישת הצד שנשארו.¹

היהודים נמצאו במצב קשה, הם פנו אל המלך, שיתן להם כתב-הגנה נגד העירונים, אבל המלך לא הסכים לזאת. נשקפה סכנה של חריבן הקהלה. קיום פסק-הדין ככתבו היה בכל-זאת דבר שקשה להוציאו לפועל. העירונים התחילו אף להפריע לסוחרים ולבעלי-המלאכה היהודים בעסקיהם, לגרש יהודים מהשוק בעזרת חליין, באופן מחפיר, שלא נעשה כמוהו, ואימו לגרש את כל היהודים מהעיר.²

היהודים פנו אף בתלונה אל הוויבודה הוילנאי הנסיך וישניוביץקי. שהיה גם טר-הצבא הליטאי, ובקשוהו שיתענין במצבם ויעמד לימנים. וישניוביץקי הוציא פקודה אל הגנרל-אדיוטנס סטניסלב לופוטא, שיגן על יהודי וילנה בפני נגישות מצד העירונים, המגורשים יהודים מהעיר ולוחצים אותם באופן מוגזג ונגד הצדק (Contra fas et iustum), הוא הוסיף, שהגרשו יכל לגרם הפסד להכנסות הממשלה.³

הוויבודה התחיל להשתדל, שיבוטל פסק בית-דין החצר, הוא פנה אל קרובו הקנצלר הליטאי ין סאפיהא, שיעשה כל מה שביכולתו לטובת הקהלה הוילנאית. הקנצלר ענה לו במכתב ארך, שלמרות רצונו לעזר, אינו יכול להצילם אחרי שיצא כבר פסק-הדין; אינו מקוה לקבל מהמלך, הנמצא כעת מחוץ-לארץ, „מכתב ברזל“ להגנתם, כי המלך לא חפץ לחתם בהיותו בורשה על כתב „אינסטרומנט“ לטובת היהודים בלי יסוד חוקי מספיק. הקנצלר יועץ לוויבודה, שישתדל להשפיע יחד עם הבישוף הוילנאי ולהביא לידי חוזה-פשרה בין העירונים והיהודים. הקנצלר מוסיף, שכדאי לקהל לומר קצת הפעם, כי לעיריה יש כתבי-זכויות עתיקים יותר, שעל-פיהם אסור ליהודים לגור בעיר. עשית חוזה יהיה האופן המתאים ביותר כדי לצאת מהמצב הקשה. חובות יהודי וילנה למגורים ולגורמים חילוניים, כותב הקנצלר, הם סבה חשובה להעברת החלטה בועד המדינה (בסיים) על רשות ליהודים לגור בוילנה. היהודים צריכים לעת-עתה להשתדל לדחות את קיום פסק בית-הדין וזאת יוכלו בודאי לעשות, כי הם תמיד נוקטים בשיטה זו של דחיה. אם אמת הדבר, שגורשו יהודים מהעיר על-ידי תליין, אז יש להם טענה חשובה, כי את פסקי בית-הדין של חצר המלך מקיימים רק באופן רשמי וההשתמשות בתליין עומדת בנגוד לפסק הדין ומשפילה את כבוד בית-דין המלך. במקרה כזה היתה העיריה נענשת והקהל היה יכל לדחות בדין.⁴

1) א. מ. בו, ספרי בידי המבצר 4753, דף 101, א, דף 1382.

2) א. מ. בו, ספרי בידי המבצר 4753, דף 120: Akt skryptu od JOX Jmci

Wojewody wileń. Żydom kahału wileńskiego służyacy.

3) שם, דף 131: Akt ordynansu od JOX Jmci Wojewody wil. Żydom kahału wileń. służyacy. תאריך: 27 לינאר 1741.

4) א. מ. בו, ספרי בידי המבצר 4767, דף 89: Aktykacja listu prywatnego od JWJP Sapiehy, Kancelerza WXLat. pisanego kahałowi wileńskiemu służycego. נכתב ביום 6 לפברואר שנת 1741.

הוויבונאזי כתב חסות, שבו הוא אוסר על העירונים להפריע ליהודים במסחר ובמלאכה, עד שהוא יבוא לזילנה ובייד יטפל בשאלה. ההפרעות, אומר הוויבונאזי, מתנגדות לפסק ב"ד חצר המלך ולכתבי הזכויות של קהלת וילנה ומביאות נזק לאוצר הממלכה ולבעלי החובות הנוצריים⁽¹⁾.

הוויבונאזי חפץ להביא לידי פשרה ולכן מנה קמיסיה, שתעין ותבדק את כל הטענות משני הצדדים ותפשר ביניהם. קומיסרים נחמנו: סגן-הוויבונאזי מיקולי אנטוני פטרוסביץ (Petrusewicz), ולדיסלב דזמאנסקי וסטניסלב צ'פוטא. בחדש אפריל שנת 1741 באו הקומיסרים-המפשרים לזילנה וקראו ליישוב את שני הצדדים ובסוף החדש ערכו תווה-פשרה, שהיה בדרך כלל נוח בשביל הקהלה, אם-כי היהודים מוכרחים היו להסכים להגבלות אחדות במסחר. עפ"י התווה מתחייב הקהל לשלם את המס השנתי של 600 זוזובים לתקן בית-העיריה, של החומה והשערים. הקהל מסכים לאסר על הצובדים למכירה לשאת סחורות שונות אל מנזרים ובתים, כדי למכרם שם לכמרים ולאדונים שונים, אם-כי זה מביא הפסד בשביל כל הקהל וההמון העני⁽²⁾. *każa i gminu* האסור אינו חל על הנושאים בעיר למכירה עורות מצובדים. מי שיעבר על האסור, מהר להחרים את סחוריו באופן רשמי. אסור ליהודים לגור בקרוב יותר לבית העיריה ולפתח שם חנויות, אלא ישארו במקומות, שגרו וסחרו שם עד העת הזאת. את אלה, שיתישבו בקרוב יותר לבית העיריה יענשו ע"י משרד הוויבונאזי. מאחר ליהודים לסחר בארג צמר ובסחורות אחרות. אסור להם לקרא לקונים, ההולכים לקנות בחנות של נוצרי, משרד הוויבונאזי יענשו בעד זה. העיריה מתחייבת מצדה להתייחס אל היהודים עפ"י הפריבילגיות של הקהלה, בתוכן גם משנת 1738. בתי היהודים יהיו חפשים מהכנסת אדונים אורחים וגם מסדור מאסר בהם. העיריה מתחייבת לתת ליהודים חסות בפני התנעלויות ההמון העירוני ולהגן עליהם כפי שנהגו לפנים. עם קבלת החוזה נפסקים המשפטים וכל הפריבילגיות המתנגדות לחוזה, הן של הקהלה והן של העיר, נשארות תלויות. החוזה הזה עלול היה לפגוע במסחר היהודי. הוא שאף להגביל את אפשרויות התפשטות היהודים בעיר, אבל לא נסה לדחקם אל הגבול. קרוב יותר לבית העיריה אינו מדויק ואינו מסוכן.

העיריה והקהל התחייבו לבא אל הקנצלריה של בית-דין הסריבונאל. הקהל בא, אישר וחתם על כתב החוזה⁽³⁾. הקומיסרים מסרו אז מודעה, שהעיריה וחבורת הסוחרים הסכימו לחוות והתחייבו ליתר תוקף לבא אל בית-דין הסריבונאל, כדי לאשר ולחתם עליו. הם לא באו, לא אשרו ולא חתמו על החוזה. לא ידוע מאיזו סיבות⁽⁴⁾.

העיריה הגישה תשובה בכתב, שמבררת היא בה מדוע איננה יכולה להסכים

(1) א. מ. בו., ספרי בייד המבצר 4753 №, דף 130.

(2) א. מ. בו., ספרי בייד הסריבונאל 100 №, דף 648 וגם ספרי בייד המבצר 4753 №.

דף 4483 między szlach. magistratem wil. a między Zydami kahału wilen.

(3) שם.

לסעיפי החוזה, ראשית אינה מסכימה העיריה לנסות הסעיף על דבר השלום המס השנתי, היתורים חיבים לשלם את הסכום של 600 זהובים בלי שום תנאים, כמו שנכתב באורדינציה. שנית אינה מסכימה להוציא מן הכלל את העובדים למכירה בעורות שער מעובדים, כי זה שיך למסחר ולחנויות; על ענייני יהודי וילנה ועל הפסד בשבילם אינה רוצה להזכיר, „כי היא לא היתה הגורמת להפסד”. שלישית אינה מספיקה הצגת הגבולות של ישוב היהודים בעיר, רביעית אין להזכיר על הפריבילגיה משנת 1733, שניתנה עפ"י הטענה, ע"י הסתמכות בחסות והמלצות ובנווד להוויס הקודמים (sub reptive et contra pacta). הפריבילגיה אינה יכולה לנגוע בעניני מסחר ולשנותם, אלא רק בעניני הבטחון הפומבי בפני עבריות הנידנות בדיני נפשות. פריבילגיה זו בטלה, אגב, ע"י פסק בית-דין החצר משנת 1740. המשיית יש להדגיש, שמוחר ליהודים לסחור בארג צמר ובסחורות אחרות רק בחנויות שפתחיהן אינם יוצאים החוצה, כמו שנקבע בפסק בית-הדין הריציוני משנת 1644; לשאת סחורות בחוצות אסור להם בשום אמתלה, ששית לא נכתב כחלק הסעיף על-דבר קריאת קונים מחנויות נוצריות. שביעית מהחיבת העיריה לענש בעד החנפלות על היהודים רק את אלה האנשים, השייכים ליוריסדיקציה שלה, ולא ליוריסדיקציות אחרות, שמינית אין להדגיש, שאסור לסדר בבתי יהודים מאסר, כי האורדינציה של המלך ולדיסלב IV אינה אומרת, שיש לסדר מאסר בבתי יהודים. תשיעית מסכימה העיריה לחשאייר תלוי את פסק בית-הדין, כדי להוציא לפעל את החוזה המדובר, אבל יש לציון, כי במקרה שיעברו היהודים על תנאי החוזה, נשאר כחו של פסק בית-הדין יפה.

העיריה הגישה באותו יום, ביום השני למאי שנת 1741 הצעה של חוזה, שהיא טובת ומומנת לעשותה. קדם-כל מודגש כאן, ששני הצדדים חיבים לקבל את האורדינציה משנת 1633 ואת פסק בית-הדין הריציוני משנת 1644. החוזה המדובר נעשה נאמר כאן, אחרי שיצא פסק מבית-דין חצר המלך (בשנת 1740) על היהודים, מפני שלא שפיר על תנאי החוזה הקודמים. החוזה נעשה, כדי שלא יוצאו גבולים על מוסכמים חדשים וכדי שיגמר הענין מבלי שיבקע כחם של האורדינציה משנת 1633 של פסק בית-הדין הריציוני משנת 1644 ושל פסק בידי המלך משנת 1740. הצעת החוזה מכניסה שנויים ע"י ההערות שנחשבו בכתב הנ"ל. בסעיף על האסור לעובדים למכירה לשאת סחורותיהם נאסף: „כפי שהקלה הוילנאי קבל על עצמו” (submiłował się). בסעיף על גבולות יריבע ליהודים המגורי טבור ובמקום האחרת, שמשדר הוילבורה יענש, נכתב: „למנוח יהיה ביתם לעובדים לפעל עפ"י פסקי בתי-הדין (בוודאי מכון פסק משנת 1740) ברובר העשכר מדיגש, שצריך הוא להשאיר בגור תקנה האורדינציה משנת 1633 בפסק בית-הדין השנת 1644, ואסור ליהודים להתחין הנייות עם פתחים היוצאים החוצה, מאנשים פרטיים לא יהיו ליהודים, כל מני סחורות

(1) א. ד. ב. כ. כרי בידי המבצר 4793, דף 490. Akt responsu na punktach żydowskie od magistratu wileńskiego. 2. סעיף דף 488. Akt punktów ratyfikacyjnych od szlach. magistratu wileń. w sprawie kahalul wileńskiego podanych.

ישקלו במאזנים העירוניים והמאזנים הפומביים, שכוננו להם היהודים, מקבלים הם עליהם לסלק, טהורים-אורחים יהודים חייבים למכר בעיר את סחורותיהם בסיטונות, ולא באמה". טהורים אלה חייבים לשלם לטובת חבורת הסחורים העירוניים כפי שיקבע בחוזה, שיעשה אתם והקהל אינו רשאי להתערב בדבר. העירייה מדגישה בסוף הצעתה, כי במקרה שיעברו היהודים על תנאי החוזה, יוצא לפועל פסק הדין משנת 1740. העירייה וחבורת הסחורים העירוניים מוסיפים שיועצים הם לבעלי-המלאכה היהודים להתפטר באופן דומה עם חבורת בעלי-המלאכה הנוצריים ולחסך ע"י זה הוצאות למשפטים.

החוזה בין הקהל והעירייה לא בא לידי גמר. העירייה התחילה שוב להפריע ליהודים בעסקיהם, התחילו שוב התנפלויות. ראשי הקהל הוילנאי פנו אל בי"ד הטריבוונאל, שנתכנס אז בוילנה, בתלונה על העירייה וחבורת הסחורים העירוניים, שאינם נוהגים ליהודים לעסק במסחר, בנגוד לחוזה שנערך ע"י הקומיסרים, הם מרשים לאנשים ריקים ופוחזים להתנפל על היהודים ועוד מזרזים את אלה לאות והם מאיימים לפגוע בחיי היהודים, שלומם ורכושם.

בית-דין הטריבוונאל נתן לקהל הוילנאי ביום 25 לאוגוסט שנת 1741 כתב-חסות והזהיר את העירייה וחבורת הסחורים העירוניים, שלא יעשו עוד ליהודים ושתחשבו בהצעת החוזה (komplanacja). שנערכה ע"י הקומיסרים.

כתב-החסות של בי"ד הטריבוונאל פונו היה יפה רק במשך זמן קצר, במשך הזמן שהתקיימו בעיר ישיבות בית-הדין הזה. היהודים החליטו לנסות להתחיל במשפט חדש בבי"ד חצר המלך ותבעו את העירייה ואת חבורת הסחורים העירוניים לבי"ד זה ביום 15 לדצמבר שנת 1741²¹. אולם הענין היה אבוד ואי-אפשר היה לקוות לשנוי בפסק בית-הדין. הקהל ראה את עצמו אנוס להסכים לתנאים שהציגה העירייה. ביום 29 לחודש מארס שנת 1742 הסכים לחוזה, שנחותו היה קשה יותר ליהודים מההצעה הקודמת של העירייה, בסעיף על האיסור לטעם סחורות בחוצות נוסף פעמים: „ברדיפה ע"י העירוניים". היהודים נעשים ע"י הערה כזו הפך בידי כל עירוי. בסעיף על גבולות הרובע העירוני נאמר, שיענישו את העוברים עפ"י בי"ד „בהריסה ובחרבן". בסעיף, האוסר לפתח חנויות בעלות פתחים היוצאים החוצה, נעשתה הנחה בשביל חנויות קטנות, שאין בהן אריג-צמר, משי וסחורות יקרות אחרות. גם בסעיף על המאזנים נעשתה הנחה, שמותר לתנוגים היהודים להחזיק מאזנים קטנים לצרכיהם. העירייה מתחייבת לא לסדר מאסר בבית שברחובות הגיטו, אלא רק בבית השיך ליוריסדיקציה העירונית מחוץ לרחובות אלה. הסעיף על-דבר ההוצאה לפועל של פסק בית-הדין משנת 1740 מפורש באריכות ונוסף, כי במקרה שיעברו היהודים על תנאי החוזה, הוציא את פסק-הדין לפועל העירייה בעצמה. נוספה הערה, כי במקרה של עברה על סעיף החוזה על-ידי יהודים בודדים אין הקהל או יהודים אחרים אחראים בעד מעשיו של העברין, אלא הקהל ירדף אותו בחרם ובענשים אחרים הנמצאים

(1) א. מ. ג., סטרי בי"ד מסמך 4753, דף 1015 Akt listu zaręcznego alias
upominającego kahałowi wileńskiemu służącego.
(2) שם, דף 1655.

ברשימו העירייה הרדפו ע"י החרמת רכוש, ע"י מאסרו ומסירתו למשרד המתאים לחוזה הוכנס סעיף חדש לגמרי על דבר בטול המונופולין – אלה הקרובות – ע"י הקהל על מכירה זכוכית, פח, עופרת, פיף וסחורות אחרות, הסחורים העירניים חפצו ע"י סעיף זה לקבל את הקונה היהודי, ביחוד את בעל-המלאכה, כי בשעה שהיה נעשה מונופולין ע"י הקהל, היו כל היהודים קונים רק מבעל המונופולין היהודי. העירייה הזהירה בחוזה, שמוחר יהיה לה בעד אי-שמירת סעיף זה "דרך כל יהודי וילנאי בעיר ומחוצ ליעיר ואפילו מחוצ לגבולות הכרונה, בקניגסברג Królewiec, בגדאנסק ובערים אחרות, ולשימם במאסר יחד עם סחורתם; אסור יהיה ליהודים לבקש חסות מאדונים הילוניים או מהקלוריים, גם לסעיף זה נוספה הערה, שאין הקהל או אנשים אחרים אחרים בעד עבריתיו של יהודי בודד, בסוף החוזה מתחייב הקהל מצדו לבטל את כל תביעותיו שהגיש לבתי-דין, וגם את התעודות, שמסר להרשמה לבית-דין הסריבנאל, והעירייה מתחייבת מצדה לא להוציא לפועל את פסק בית-דין חצר הכ"ך משנת 1740.

החוזה נחתם ביום 29 לחדש מארט שנת 1742 ולמחר נמסרה להרשמה בבית-דין הסריבנאל ע"י העירייה, חברת הסחורים העירונים והקהל⁽¹⁾.

יש לציין, שהחוזה אינו קובע גבולות מדויקים לרובע היהודים והוא מבטל לגמרי את הגיטו, כפי שנבקע בכתבים משנות 1633, 1636, 1644. החוזה נוגע ביהודי במסחר היהודים, היהודים מוכרחים היו אז לתת לעירייה שטר-חוב על 2,200 זהובים בתשלום לשעורין, בכל שנה מאתיים ו"פ⁽²⁾, סכום זה אינו שייך למס השנתי של 600 ז"פ, אלא שמש כפצוי בעד הוצאות למשפטים, העירייה דרשה בעד הוצאות למשפטים במשך עשרות השנים 92,000 ז"פ, אבל הסכימה סוף-סוף לסכום הני"פ⁽³⁾, את המס השנתי התחיל עכשיו הקהל לשלם כסדרו. בשוברות מוצאים אנו בכל זאת הערה, שהסכום הוצא לתקון השערים או בית-העירייה או למשלחת לסיים, כדוגמת העירייה והבורת הסחורים עשתה חוזה-פשרה גם חבורת בעלי המלאכה הפורנים ועושי-הכובעים הנוצרים עם חברת בע"מ היהודית, גם לחברת בע"מ הנוצרים הזו היו פסקים של בי"ד חצר המלך, שלא יכלה להוציאם לפועל, ראוי לעיף, שהעירייה חפצה, שיעשו הזוים כאלה בין בעלי-המלאכות השונות, כי החוזה שלה מגין, בעיקר על דרישות הסחורים הנוצרים. לירינו הגיע מאותו זמן רק חוזה אחד, שנעשה בין עושי-הכובעים בסוף שנת 1741 ונמסר להרשמה 303 לינאיר 1742. שני הצדדים הזמינו שני אדונים למפשרים, בתוכם את סגן-הוויברדה פטרסביץ, וא"ה הם נתאי החוזה⁽⁴⁾:

א רע"ה-המלאכה היהודים הנשואים, העוסקים בעשית כובעים שעירים, רשאים להמשיך את מלאכתם בלי שום הפרעה, אסור לבע"מ היהודים להתחייב

(1) א. מ. ב., כריי בייר הטריןבנאל 101 №, דף 1383. החוזה הזה נדפס ע"י ראש-העירייה דובינסקי, בקרב הכתבים והפריבילגיות של העיר וילנה, וילנה 1781, דף 284—289.

(2) א. מ. ב., ספרי בייר הטריןבנאל 101 №, דף 1379.

(3) טנזס היסודי, דף 50 №, פה מדובר רק על 2,000 ז"פ.

(4) א. מ. ב., ספרי בייר הטריןבנאל 5348 №, דף 13: Recognitio pactorum perpetuae Combinationis inter contubernium pilatorum...

יותר כחמשה פועלים ועשרה נערים הלומדים את המלאכה. עלי-כל-פנים לא יהיו אצל כל בעלי-המלאכה היהודים בסך-הכל למעלה מחמשה-עשר פועלים ונערים. הנער חייב ללמוד את המלאכה במשך שש שנים ואח"כ יהיה לפועל ויעבד שלש שנים. יוצאים מן הכלל הזה הם בני בעל-המלאכה. כל בע"מ יהודי, שיהיה לו פועל, לא ילמד אצלו נער ולדפוס, כל אחד שלומד אצלו נער לא יעבד אצלו כופץ, כל אחד, הגומר את שנות למודיו כנער ואת שנות עבודתו כפועל, רשאי להיות בע"מ.

ב. החוזה קובע איזה כובעים ומאיה עורות וצבעים מותר לעשות לבע"מ היהודים, כי אינם רשאים לעבד בכל המינים ובכל הצבעים.

ג. אסור ליהודים לשאת למכירה כובעים בשוק או ברחובות, אבל מותר להביא לאצילים לביתם כובעים אחדים, עד 4 במספר בבת-אחת, בשביל אכרים אסיר להביא כובעים לביתם.

ד. אסור לבע"מ יהודי להציג כובעים לראוה בחלונות ביתו או לתלומם מבחוץ על קירות או על-יד הנויות, אלא רק בדירתו.

ה. אסור לתת מקום בעיר לבע"מ יהודים הבאים מחוץ לזולנה.

ו. אם יעבד בע"מ יהודי על התקנות הנ"ל, יחרימו ראשי חברה בע"מ הנוצרית את הכובעים של העברין ואח"כ ישפט בי"ד של שנים הנבחרים ע"י חברה בע"מ הנוצרית ושנים ע"י חברה בע"מ היהודית. העובר פעם ראשונה יקנס בהחרמת שליש סחורתו, בפעם שלישית—כל סחורתו ובפעם רביעית יענש במאסר למשך שלשה שבועות והרחקה מחברת בע"מ.

ז. בעד ההנחות שעושה חברה בע"מ הנוצרית ליהודים בואת, שאינה מתחשבת בכתבי זכויותיה ובפסקי-הדין, שיש לה נגד בע"מ היהודים, והיא עושה את החוזה המדובר, וגם בעד ההוצאות המרובות, שהיו לה לנהל המשפטים—מההייבט חברה בע"מ היהודית לשלם לחברה בע"מ הנוצרית בשתי השנים 1743–1742 עשרים ושנים וחצי טלרים בעד שתי השנים; החל משנת 1744 עד 1752 תשלם עשרה טלרים בכל שנה ואח"כ שמונה טלרים בכל שנה, את הסכומים האלה יוציאו למוזבח (אלטר), שיש לחבורות בע"מ הנוצרית בבית-התפלה של הפנורים הברנרדינים.

חבורת בעלי-המלאכה הנוצרית התנתה תנאי דומה לתנאי שהציגה העיריה, כי במקרה של אי-שמירת החוזה ע"י היהודים יוכלו להוציא לפועל את פסק בי"ד הצר-המלך.

היהודים היו חייבים להסתגל לדרושות החוזה, אבל החיים עשו את שלהם ונתקו את המוסדות. הקהל הכריז בזאתם יחווה חרם על אלה שיסאו ברחובות פרות וסחורות אחרות למכירה, אבל ללא הועיל. היהודים פתחו חנויות עם פתחים היוצאים החוצה לאו דוקא "קטנות", הם סחרו בכל ועשו כל מלאכה. אי-אפשר היה לשעבד את החיים לכתב, להגביל את ההתחרות ההפשית במסחר ובמלאכה, היהודים הרחיבו את גבולות הרובע היהודי וקנו בשנת 1755 בית ברחוב האשכנזי, הנקרא "בית פלקרואמב" (ראה על התרשים 376 מ). העיריה נוכחה, שאין. היהודים מקיימים את תנאי החוזה, והתחילה במלחמה חדשה השיאפת לדחות את היהודים אחור אל הגבולות והתקנות שנקבעו

באורדינציה משנת 1633, בפסק-דין הקומיסיה משנת 1636 ובית-הדין הריצ'יני משנת 1644.

היהודים יצאו להגן על עמדותיהם. בזמן הראשון רצו, שלא יבוטל לכהנ"ה החוזה משנת 1742, אבל אח"כ התחילו הם בהתקפה. ל'מרות' המצב היורד של הקהלה במחצית המאה ה"ח, ל'מרות השרפות' משנת תק"ח-תק"ט הולך הסותר ובעל-המלאכה וכובש לו מקום חשוב. במחצית השניה של המאה ה"ח יד היהודים כבר על העליונה בהתחרות. בימי המלך הליברלי סטניסלב-אבגוסט מקבלים כבר היהודים אשור היקי למצב הקיים ומגיע לידי בטול ההגבלות במסחר, במלאכה ובמקום המושב.

ראשי-הקהל משתדלים בסוף שנות הארבעים של המאה ה"ח לאסוף את כתבי-הזכויות של יהודי וילנה. בעת השרפה בשנת 1737 נשרפו כתבי-הזכויות של קהלת וילנה יחד עם כתבים על ביהכ"ג, בית-העלמין וכו', שהיו נשמרים בהדרגה הקהלה. הרבה פעל בכון אוסף כתבי-הזכויות היסודי ליהודה ספרא ודיינא, שטרה גם קדם הרבה בעשית החוזה משנת 1742. בשנת 1746 קבל שטר-הקהלה שאול בן מרדכי מהמלך אבגוסט III אשר של כל הפריבילגיות של יהודי ליטא⁽¹⁾. ראשי הקהל מסרו להרשמה את הפריבילגיות האלו בספרי ב"ד המכסר הוילנאי. כנגד זאת השיגה העירייה בשנת 1750 מהארכיון הממשלתי, הנקרא ה"מסריקה הליטאית", את פסק-דין הקומיסיה משנת 1636 ומסרה אותו להרשמה. בכתב זה יכלה העירייה להשתמש, כדי לדרוש את המס השנתי של 600 ז"ל וכדי להגביל את מספר בתי-המשקה של היהודים. המלך צוה לחתם על כתב זה ליתר חזק בחותם הממלכה, אבל אין זאת אומרת, שאישר את פסק הדין ונתן לו תוקף. שני הצדדים התכוננו אפוא למשפט. בית-דין חצר-המלך החליט בשנת 1753, ואח"כ עוד פעם בשנת 1754, להעביר חקירה ("אינקביזיציה") ובקרה, כדי לברר אם נכונות הן הטענות נגד מסחר היהודים ונגד גבולות ישובם בעיר. החקירה נעשתה בחודש אפריל שנת 1755 ע"י ועדה המרכבת משני עקידים. נכתבו הרבה רשימות של חנויות היהודים ושל הבתים שבהם הם גרים. ועדת החקירה גבתה גם עדויות⁽⁴⁾. הבקרה הראתה, שכמעט כל הבתים ברחובות הגיטו שייכים לנוצרים⁽⁵⁾.

בשנת 1756 דן בית-דין חצר המלך בענין תביעות העירייה והקהל. העירייה דרשה לבטל את החוזה משנת 1742, כי היהודים לא קיבלוהו, ולשוב אל התקנות משנות 1633, 1636, 1644. דרישות העירייה הן: להעביר את היהודים אל תוך גבולות הגיטו; לסגור את החנויות

(1) א. ב. בור, ספרי ב"ד השריונאל № 233 מ, דף 1547.
(2) שם, ספרי העירייה № 5134 מ, דף 1225: *Acidatio privilegii confirmationis*.
האשור יחד עם כל הפריבילגיות בספרי ב"ד המבצר № 4759 מ, דף 162. הפריבילגיות נרשמו באשור.
כל אבגוסט II בחוזה. הוצעה הארכ. הוילנאית, כרך 5, דף 297.
(3) על גבי התעודה הזו, שרופסה בחוזה, הוצעה הארכ. הוילנאית, כרך 29. כתוב: אשור פזיד קומיסריוס פזי המלך אבגוסט III, אבל המיל טען, כי את האשור נתן ולידיסלב IV.
(4) ארכיון ציריני בוילנה, ספר № 195 *Rejestr inkwizycyjny z Zydami Wileńskimi w roku 1755*.
(5) חוזה. הוצעה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה № 243 מ, דף 493, 492.

התכנות הפתוחות ולהרשות להם להתייך רק 12 חנויות עם פתחים שאינם יוצאים החוצה; לאסור בתי-משקה יהודים יותר מבשרים בתים אשר בתוך הגיטו; לאסור על יהודים לעסוק במלאכות, שיש בשבילן חבורות בע"מ; להטיל על הקהל את האחריות בעד עברות של כל יהודי ולהרשות להקהל לגבות כצדו את הקנס; לאסור על היהודים לקבל משרות במשרדי המס, לעירייה היו עוד דרישות קטנות יותר: שיבטלו המאונזים ובית-מבשל דונג, שמדרו להם היהודים, שאסור יהיה לגמרי ליהודים לשאת סחורות ברחובות ואל בתים, שלא יעזרו לסוחרים-אורחים להשתמש מתשלום לטובת חבורת הסוחרים העירוניים, לאסור עליהם שרפת י"ש, לאסור עליהם לקנות לפני שקנו הנוצרים, לאסור עליהם לקנות למכירה בהמות וסוסים. הקהל מצדו דרש, שישאר בתקפו החוזה משנת 1742, הקהל הצטדק בזה, שהכריזו הרם על הנושאים למכירה פרוות וסחורות אחרות. דרישות אחרות לא הציג הקהל כמעט לגמרי, הוא דרש, שתתקן העירייה את צינורות המים, כי זאת היא חובתה מוזן קדום. גם את הטרצפת דרש הקהל מהעירייה לתקן, כי היהודים משלמים ליפוי העיר מס שנהי בגובה של 600 ז"ס בית-הדין פסק, שנשאר החוזה משנת 1742 בתקפו. מאונזים יהיו רק בבית-העירייה; שאלת הבית ה"פלקרואמבי" נדחתה עד ליהננס בית-הדין בפעם הקרובה. גם שאלות אחרות נדחו עד זמן זה.⁽¹⁾

הפעם זכו ברין היהודים, אבל הם לא רצו כלל לקיים את החוזה המגביל והמקצוץ משנת 1742. גם את ההגבלה בדבר מאונזים לא רצו לקיים. כבר בשנת 1758 ובשנת 1759 מגישים העירוניים קובלנות על הקהל ויהודים בורדים על שהם עוברים על האסור לשקל במאונזים פרטיים.⁽²⁾ העירייה משתדלת, שלא יתישבו היהודים בעיר במקומות חדשים. כשנודע לה, שחכר יהודי אחד מעירוני בית פפרבר סובאטש, צותה על העירוני לגרש את החוכר במשך שלשה ימים.⁽³⁾

העירוניים כמשיכים, אפוא, את המלחמה. העירייה וחבורת הסוחרים מגישות שוב את הדרישות הירועות לנו, והן מעוררות אפילו את חבורות בעלי-המלאכה להגיש קובלנות על היהודים, ויש לדעת, שלא שרר שלום פנימי בין העירייה וחבורת הסוחרים ובין חבורת בעלי-המלאכה. חבורות בעלי-המלאכה ראו את עצמן מקופחות וכוזויהן ע"י העירייה. במשך מאות שנים התנהלה מלחמה פנימית בין "המעמד השלישי", אלה בעלי-המלאכה, ובין העירייה, "האצילה" והסוחרים העשירים. בנוגע ליהודים טענו בעלי-המלאכה, וההמון, "המון", שמתפשרת העירייה עם הקהל על חשבון בעלי-המלאכה. ההמון היה מאשים את העירייה ואת חבורת הסוחרים, שלוקחות הן שוחד מהיהודים.⁽⁴⁾

(1) א. ס. בור, כפרי בייר המבצר 4772 №, דף 903; Akl dekretu Assesorskiego między magistratem wileńskim i kahałami także wileńskimi, ferowanego.

(2) ס. דף 598; ספר 4773 №, דף 107.

(3) ארכיון עירוני בוילנה, ספר הפרוטוקולים של העיר משנות 1766—1790, 301 №.

(4) ד. א. בור, כפרי בייר המבצר 4726 №, דף 3; משנת 1721; ספר 4790 דף 861.

יאמנם דאגו העיריה והבורה הסוחרים יותר לצרכיהן, מאשר לצרכי בעלי המלאכה. ראינו כבר, שהן עשו את חוזה בשנת 1742 ועמדו בו על דרישותיהן הן ולחברות בע"מ יעצו לעשות חווים בעצמן, הסוחרים הנוצרים היו מרוויחים הרבה כסף כמסחר עם היהודים, הסוחרים, היהודים כנוצרים, היו מביאים מחו"ל סחורות יקרות, והיו מביאים בזה הפסד לבעלי-המלאכה, שלא יכלו להתחרות בסחורות מעובדות יפה. הרבה חברות בע"מ נוצריות ירדו או בטלו לגמרי ולעומת זה נתרבה מספר בעלי המלאכה היהודים. כך בטלו ההברות הנוצריות של הפרנקים, הפיפים, הרוקמים, בזהב, הרוקמים, הונוים, הפתחים, הכורכים, עושי-הפריפות ועוד. החברות הנשארות התאבקו במסחר ובמלאכה החפשים בשארית כחותיהן. את החברות האלו עוררו עכשיו העיריה והבורה הסוחרים למלחמה נגד היהודים, הסוחר הנוצרי ירא בפני התחרות הכיחר היהודי ולכן התאחד עם בעלי-המלאכה נגד האויב המשותף, חברות בעלי-המלאכה הגישו קובלנה על היהודים ודרשו לאסר על היהודים את המלאכה ומכירת סחורות...⁽¹⁾ שום טענות כמשיות לא הגישו. זו היתה קריאת הצלה של הנופל בהתחרות.

תביעות מיוחדות הגישו חברות הקצבים והעוסקים במכירת מלח. לקצבים היו אורן הטענות, הירועות לנו כבר מהמאה הי"ז למסח"י: (ראה למעלה דף 18): הקצבים היהודים מעלים את המחירים וכד' 2), על דרישות חברת הסוחרים במלח, הירועות גם הן לנו מכבר, ענה הקהל בהכרות חרם על אלה היהודים, שיסחרו במלח, דגים מלוחים וסחורות אחרות, השייכות לסוג המסחר המותר רק לחבורה הזאת.⁽³⁾ אולם אנטוני טיונהווי, הכפורטס בפעולתו למען המסחר והתעשייה בליטא, שהיה אז חוכר מס המשקאות, הרשה ליהודים לעסק במלח וכי' וסגר את חנויות הסוחרים הנוצרים, שלא שלכו, כנראה, את הכסף. התלונות של הסוחרים במלח אינן נפסקות בשנות תקכ"ה-תקל"ה⁽⁴⁾ והן מתאחדות עם תביעות יתר החבורות.

חברות בע"מ נוצריות אחרות הבינו, שמוטב להתפשר עם היהודים ולהציל ע"י חוזה מה שאפשר. כך נעשה חוזה בשנת 1774 בין הגלבים, חברת הגלבים, שהיתה, אנב, היחידה, שיכלה לקבל הברים יהודים, מרשה לשני גלבים יהודים לעסק במלאכתם. התנאים הם: במלאכה זו יעסקו רק שני היהודים האלה; אסור להם לרפא נוצרים; ישלמו 2 טלרים לשנה לטובת החברה.⁽⁵⁾ הקהל ענה על תביעות העיריה, חבורת הסוחרים וחברות בעלי-המלאכה בתביעות גם מצדו.⁽⁷⁾ כדאי לציין, שאיננו כוצאים ברשימת החברות, שהגישו

(1) תוצ. הוצעה הארכ. היילנאית, כרך 29, № 243, דף 489 - 488.

(2) א. כ. בוי, סדרי בייר המבצר 4772 № דף 877 וגם 4773, דף 2.

(3) שם, ספר 4777, דף 406.

(4) שם, ספר 4779, דף 196.

(5) שם, ספר 4780, דף 446, 493; ספר 4701, דף 520.

(6) שם, ספר 4789, דף 412.

(7) שם, ספר 4788, באוקטובר שנת 1774.

עליהן הקהל את תביעותיו, הרבה חברות — הן בטלו ועברו מהעולם הקהל מתאונן על רדיפות מצד העירוניים: הם לוקחים יהודים לכאסר פרטי, מגרשים קונים יהודים מהשוק בעזרת התלין ועוזריו. העיריה רוצה לדחק את היהודים על סמך האורדינציה אל תוך הגיטו, אבל, טוען הקהל, העיריה אינה מקיימת תנאי שבאותה האורדינציה. שחיבת היא להשחיל, שיעברו פירי היהודים הבתים אשר בתוך הגיטו. העיריה לא רק שוכרת היא לעירוניים לגור בתוך הגיטו, אלא גם מוסרת בתי יהודים ברחובות הללו לבעלי-חובות נוצרים בלי פסק בי"ד המבצר. הקהל מתאונן על העיריה. שהיא הסיתה את חברות בעלי-המלאכה להגיש את התביעות. לדעת הקהל אינה צודקת הטענה, שירדה חברות הסוחרים העירוניים בשביל התחרות היהודים. הקהל טוען, שאין העיריה מוציאה את המס השנתי של 600 ז"ס ליפוי העיר, אינה מתקנת בכסף זה את צינורות המים, הנחוצים נגד שרפות, אלא מוציאה אותו לצרכיה הפרטיים. הקהל מתאונן על אי-שכירות הסדר בעיר על העיריה; היהודים סובלים לעתים קרובות מהתנפלויות משור וחמס. הקהל הסתפק הפעם בדרישה, שישאר החוזה משנת 1742 בתקפו. הקהל לא העז עדיין לצאת בדרישות קיצוניות בהתאם לשנויים שחלו במסחר ובמלאכה⁽¹⁾.

בית-דין חצר המלך לא הוציא בשנת 1775 פסק-דין, אלא דחה לזמן מה את הענין.

האחוז בין חברות בע"מ ובין העיריה וחבורת הסוחרים היה ארצי. כעבר שנה, בסוף החדש אבנוסט שנת 1776, יוצאות חברות בעלי-המלאכה נגד העיריה באופן חריף. הן דורשות לבטל את החוקים, שנעשו בין העיריה ובין הקהל⁽²⁾. עושה על הדעת ההשערה, שחפצה העיריה לעשות עם הקהל חוזה חדש ותבורות בעלי-המלאכה חששו, שמא תשאנה עובות. כעבר שני חדשים, בראשית נובמבר, תובעות חברות בעלי-המלאכה לדין את העיריה ואת הקהל יחד. הפעם מאשימות הן את העיריה בלקיחת שוחד מהקהל, את סבת ירידתן רואות חברות בע"מ בהחזים, שעשתה העיריה עם היהודים על דעת עצמה. הן מונות למעלה מעשר חברות, שבטלו בשביל המסחר היהודי, שנתפשת בכל רחובות העיר. הסוחרים מביאים מחו"ל סחורות ובוזז כביאים הם ניוק רב לבעלי-המלאכה, העושים סחורות כאלו. החבורות דורשות לגרש את היהודים מהעיר במרחק 5—6 פרסאות⁽³⁾.

קובלנה חריפה זו של חברות בעלי-המלאכה כראה רק על חולשתן, כי אינן יכולות להתחזק מעמד בפני המסחר והמלאכה החפים. היהודים מצאו לנהוג לקבל או מהמלך הנאור סטניסלב-אבנוסט

(1) תוצ. הועדה הארכ. היילנאית כרך 29, № 243, דף 489—491.

(2) א. מ. ב., ספרי בי"ד המבצר 4790 № דף 1763 *Procesz miedzi gminu* na cały magistrat wileń.

(3) שם, דף תעודה ז', גרפסה בחוץ. הועדה הארכ. היילנאית, כרך X, № 146.

סויניאטובסקי אישור הפרובילגיות של הקהלה. בסוף שנת 1776, ב 15 דעמבער, איזער המלך את הפרובילגיות של קהלת וילנה והוסיף נצדו ארבע דעשרות שנה.¹¹

ביתם האצילים ליהודים ניכר שנוי לרעה. מעמד האצילים נצה והשפיל את מעמד העירוניים ולכן לא היה זרוש לו עוד היהודי המתחרה בעירוני. "אצילים רוצים להגדיל את כבוד המסים על היהודים ולהפכם לעבדים להם, כמו את האכרים, עליו אימור לעזב את מקומות מגוריהם. בהוראות, שנתנו האצילים שפלי וילנה לצויהם לסיים בשנת 1764, מנסקים הם את הדרשה הזאת בצדק לערך רשימת קבוצה של היהודים המשלמים מס-הגלגלת¹². האצילים הרשו גם להגביל את מספר היהודים, שהרים ורבים כל כך, שיוכלו לרשת בקרוב לאוכלוסיה הנוצרית¹³.

האצילים מרשים לעצמם לעצמים קרובות להכות ולבזות את היהודים. התפלות על היהודים בזמן התכנס האצילים לסיים-הגלגלי או למשפטים היו דבר שכיח. אצילים ירוקים, משרתי אדונים והמון אחר היו מתכנסים בערים אחרות דוקא לפני ביהכ"נ היהודי והיו דורשים מתייהודים, "נתינות¹⁴". גם בוילנה קרו מקרים כאלה. בשנת 1756 באו אצילים ועירוניים לחצר ביהכ"נ. הי"ח אהר לא יכל לשורם והם התנפלו על בתים וחנויות ובזו הרבה המצבים יקרים¹⁵. בפברואר שנת 1765, בשעה שהאצילים התכנסו בוילנה לסיים-הגלגלי, התאספו אצילים עניים ומשרתים לפני ביהכ"נ היהודי ודרשו מס מתייהודים. אחרי שקבלה קבוצה אחת מהם ארומים אחרים והלכה לה, באו אחרות במקומה. היהודים נלאו מנתינת כסף ואז התחילו להכות ביהודים ופצעו אחדים מהם. היילים עירוניים החישו עזרה, ירו במתנפלים, שניעו רשומי מהם ויהיחר ררהו¹⁶. במקרה אחד התנפל אציל יחד עם אנשיו וכשרתיו בזמן התכנס בי"ח המחוז לישיבותיו בוילנה, בחדש יוני שנת 1780, על בית אהר ברחוב היהודי ובזו חגורות יקרות¹⁷.

בויון, הכאת, ואפילו הריגת יהודים על-ידי אצילים בודדים היו גם הם תופעה שכיחה. כך יש לנו ידיעה משנת 1724, שאציל התנפל על יהודי אחד, ששמש כשומר במבצר (Szańnik zamkowy) וגר בפרבר שניפיאק,

(1) ספרי המשריקה הליטאית בארכיון הראשי בורשה, ספר 220 a, דף 110 Konfirmacja praw i przywilejów Żydom wileńskim nadanych i służących 1764-80.
(2) א. מ. בוי, ספרי בי"ח השריבונאל № 135, דף 11, § 29. — Akt instrukcyj i województwa wileńskiego postom na sejm konwokacyjny służący, Akt instrukcyj..., 1764-80.
(3) א. מ. בוי, ספר 14562 א, דף 43, § 11.
(4) א. מ. בוי, ספרי הקומיסיה של האצור 2441, דף 485. מתוך מסקנות של בית-הדון הליקבידוציני, שחל את חובות קהלת מינסק.
(5) א. מ. בוי, ספרי בי"ח המבצר 4768, דף 27.
(6) שם, ספ, 4779 א, דף 241. א. ליונסקי ב"הקדם", כך שני, ספר 4-3, ידיעה 2.
(7) סב, ספר 4794 א, דף 1093.

התחיל בגדופים ועבר להכאות באגרוף ובחרב⁽¹⁾. אפשר שפעלה עוד כאן הכלחמה בעד השלטון, האציל לא יכל לסבֵל יהודי במשרת שומר המבצר. סבה כזו לא הניעה על-כל-פנים שני אצילים, אנשי צבא, שהכריחו שני פתחים יהודים, שבאו ביום ה-10 לספטמבר שנת 1764 אל חצרם לבקש עבודה, לאכל בשר טריפה. האצילים יחד עם משרתיהם תפסו את בעלי-המלאכה היהודים בידיהם, פתחו בחוקה את פותיהם ותחבו לתוכם את הבשר. בשעה שזאנו היהודים לבלע, היום בקנה רובה ואימו במיתה. הביון היה גדול⁽²⁾, סבת בקרה אחר, של הכאת חיט יהודי עש"י צווי כמר, מובנת לנו, כי בעלי-המלאכה בא לגבות חוב בעד עבודה⁽³⁾. לא נחוצה היתה סבה מיוחדת להכאת יהודי, השנאה והבוז היו כבר מושרשים עמק בלב האצילים. מספיק היה לחפץ ולאמר אל החברים "נירה נא ביהודי זה", פדי להרג יהודי⁽⁴⁾.

הקהלה העברית בוילנה הלכה בסוף המאה הי"ה וגדלה למרות כל המעצורים והמכשולים. מסחר יהודי ויילנה פרח ורחב מאד. הסוחרים היהודים היו נוסעים לחוץ-לארץ, לאשכנז ורוסיה והיו מביאים סחורות משם בכמות גדולה. היהודים היו גם מוציאים לחוץ-ארץ סחורות מליטא, ביהוד עצים. הסוחרים העירוניים ובעלי-המלאכה הנוצרים הרגישו את ירידתם ואפסותם, אבל הכשיכו במלחמה. בשטה הישנה והידועה של התנפלויות ועשית דין לעצמם בקטו עושי הגריסים. הם פרצו בחדש יולי שנת 1782 יחד עם חיילים עירוניים מזוינים אל בתי יהודים, החרימו אבני טחינה, פורו תבואה, הפו ופצעו⁽⁵⁾ היהודים קצלו מבית-דין חצר-המלך מכתב-אזהרה אל חברת עושי הגריסים. החברה הגישה אז מצדה תביעה לבית-הדין וצרפה את הסעופים של הקלונה, האוסרים על היהודים לעשות ולסחור בגריסים, ועל חברי החברה לעבוד אצל יהודים⁽⁶⁾. התופעה השכיחה הזאת, שעובדים פועלים נוצרים אצל יהודים, הפחירה את חברת עושי הגריסים מאד. החברה התאוננה בקובלתה על ה"חוקה", שאוסר על ידה הקהל על היהודים לקנות מנוצרים. בקרה ההתנפלות הזה היה האחרון בשורת ההתנפלויות, ששמשו במשך דורות כשטה בכלחמה בעד המסחר והמלאכה. התחילה תקופה חדשה בחיים האינז'ים, ההתחרות ההפשית הלכה ונצחה. שאלת חפש המסחר והמלאכה ושאלת הרשות לגור בכל מקום העמדה בכל היקפה בשנת 1843, בשנה זו דן בית-דין חצר-המלך במשפט בין העירייה,

(1) שם, ספר 4729 א' דף 157.

(2) א. ב. ב., ספרי ב"ד המבצר 135 א', דף 651 Proces Żydów wileńskich na WWJPP Szemioty i Kozakiewiczze.
(3) א. ב. ב., ספרי ב"ד המחר 4732 א' דף 2379 Zeznanie obdukcji Żyda
(4) Szepeles Aronowicz, krawca wileńskiego, bitego z rozkazu X. Wirpszy kanonika wileńskiego.
(5) א. ב. ב., ספרי ב"ד המבצר 4794 א', דף 1069 המקרה קרה בשנת 1780 בורק על-יד העיר קרוב לטונק.

(6) שם, ספרי ב"ד חצר המלך 2473, דף 27.
(6) שם, דף 30, 37.

חבורת הסוחרים וחבורות בעלי-המלאכה ובין הקהל. שני הצדדים עשו את כל המאמצים האפשריים, כדי לזכות בדין. שני הצדדים הבינו, כי זהו הקרב המכריע, הומן עבר לטובת היהודים, את המסחר והמלאכה אי-אפשר היה להגביל ע"י תקנות החבורות, המסחר החפשי דרש את בטולן. הם רצו להשתתף לגמרי מההגבלות, שלא התאימו לדרישות החיים. היהודים מצאו אנון קשבה וטעם בטגן-הקנצלר יואכים הרפטוביץ (Chreptowicz), שהיה אדם מעציל ומתקדם. מצד היהודים פעל הרבה השתדלן ר' לייב מייטעס. פסק-הדין יצא לטובת היהודים והכניס שני יסודי ביחסים בין העירונים והיהודים.⁽¹⁾

פסק ב"ד צר-המלך מבטל קדם-כל את התקנות בדבר הגיטו. בית-הדין נוכח, שאי-אפשר לדחוק את כל היהודים, שנתרבו במשך הזמן, אל תוך שלשת הרחובות הצרים, שנקבעו בשבילם בשנת 1633; התקנות בדבר הגיטו שלא נתגשמו אף פעם, כי היהודים היו מקבלים תמיד ארפאות, ואפילו העירונים בעצמם הסכימו לכך בחוזה משנת 1742; שאי-אפשר להכריח את בעלי-הבתים הנוצרים למכר את בתיהם שברחובות הגיטו. בית הדין סומך על הפריבילגיות של היהודים משנת 1393 ומשנת 1633 ועל החוזה משנת 1742, המרשים ליהודים להשתקע בעיר, ופועל הוא, לפי דבריו, בהתאם ליושר, בתרשותו ליהודים לגור ולקנות בתים בכל העיר ופרבריה. יוצאים מן הכלל רק שני רחובות ההולכים מהשער ההד (Ostrabrama) ע"י בית התפלה הנקרא הקתדרה (עכשיו: רחובות אוסטר-ארצמא, הגדול והמבצר) ונהמער (הטרוקאי עד בית-התפלה על שם יוחנן הק). (עכשיו רחובות טרוק, הדוויניקי וע"ש יוחנן הק). אם יש כבר ליהודים בתים ברחובות אלה, ישארו בידם, אבל לבנות שם בתים חדשים מותר יהיה רק ע"י רשיון מהעיריה. בית-הדין הוסיף, שאין העיריה צריכה לאסור על היהודים לבנות בשני הרחובות האלה בתים, כי זה יגרם ליפוי העיר.

פסק-הדין קובע, שיהיו חיבים היהודים, שישבו מעכשיו בכל העיר ויהיו בעלי בתים או ישכרו להם בתים, לשלם מהבתים את כל המסים, ששולמים העירונים, ליפוי העיר, לתקון חומותיה, למשטרה, לכלים לכבוי שרפות וכו'. כנגד זה מבטל פסק-הדין את המס השנתי של 600 זהובים. כדי שלא יטילו על היהודים מסים יתרים, יבחרו להם שני באי-כזה, שיעריכו יחד עם ב"כ הסוחרים ובעלי-המלאכה הנוצרים את כל תושבי העיר ע"י רכושם. את המסים מהיהודים יגבה ע"י ההערכה הקהל וימסר לעיריה. אם העיריה תטיל על יהודי מס כבר יותר מאשר על עירונים אחרים, רשאים היהודים לתבוע את העיריה לב"ד צר-המלך וזה יקנס אותה. העיריה חיבת לתת מפעם לפעם דין וחשבון מהכנסותיה והוצאותיה.

בית-הדין מכריז על חפש המסחר והמלאכה, הוא כציון, שהיו מתבטלות ההגבלות בדבר המסחר ומכירת משקאות חריפים ע"י רשיונות מיוחדים וארפאות מהמלכים; שגם החוזה משנת 1742 מתאים יותר לזמנו ואינו קובע ותנאים

(1) פסק הדין נדפס בהוצאת הוצדה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 243, 244. כ"י בארכיון הממשלתי בוילנה, מהמכתבים שקבל מרספריה האוניברסיטאית 435, 436 ו-7-24.

נצחיים. בית-הדין סומך גם כאן על הפרובולגיות של יהודי וילנה משנת 1593 ומשנת 1633 וגם על החלטת הסיים משנת 1633 „על חפש המסחר”. יהודי וילנה רשאים/לעסק בכל מסחר ומלאכה ולפתח בתי משקה בלי שום הפרעות מצד הנוצרים. הבואה היבשים הסוחרים לשקל במאזניים העירוניים. בעל-מלאכה הרש חיב להבחן בפני ועדה שתמנה העיריה, הן מיהודים והן מנוצרים.

בית-הדין שאף בתקנותיו לפרודוקטיביוציה של היהודים ולכן החליט. שצריך הקהל להשיג, שלא יהיו בעיר אנשים הולכי בטל, ושיכריהם לעסק במלאכה או בעבודה איוו שהיא. אפשר, שטענה העיריה, כי יש בקהלת וילנה הרבה הולכי בטל, ולכן טפל בית-הדין בשאלה זו ופסק, שחייב הקהל לגרש מהעיר ופרבריה את אלה הולכי הבטל, שלא יתחילו לעבד.

בית-הדין צוה על היהודים לשמר על הנקיון ברחובות ובבתים. כדי שיהיה אפשר לדעת איך להעריך את המסים העירוניים מהיהודים, צוה בית-הדין לערך רשימה של כל הבתים השייכים ליהודים או הנחזרים עליהם.

בית-הדין לא הטיל על שום צד קנסות או הוצאות המשפט, כי לא הפך להרגיש, מי זכה בהן. פסק בית-הדין היה כתקנון חדש, כאורדינציה חדשה כשביל העיר והקהלה.

היהודים נצחו. קבלת פסק הדין נחשבה לתשועה גדולה ועל מצבת השתדלן אריה-ליב מייטעס רשמו אה"כ: „הוא אשר עשה התשועה הגדולה ישראל בשנת תקמ"ד ומלט את העיר בחכמתו”.

ההוצאות לנהול המשפט היו גדולות מאד. בין הוצאות הקהל בשנת 1783/4 מוצאים אנו—על משפט בבית-דין הצר-המלך 26.803 זאובים 23 גרזשים¹. גם הוצאות העיריה לא היו קטנות. בין הוצאותיה מוצאים אנו—להדפסת תשובה (Replika) ליהודים 117 זאובים. הכתבים האלה שהדפיסה אז העיריה בקשר עם המשפט, לא הגיעו לידינו².

העיריה צייתה לפסק-הדין ונגשה להוציאו לפעל. היא מינתה אנשים, שיערכו את רשימת היהודים בעיר³. מפקד כללי של יהודי העיר לא הצטרפה העיריה לערך, כי נעשה באותה שנה עפ"י פקודת הקומיסיה של האוצר לשם גבית מס הגלגלה. רשימת כל הבתים השייכים ליהודים, שהיתה חייבת העיריה לעשותה, לא הגיעה לידינו. כנגד זה הגיעה אלינו רשימה של 296 יהודים „היושבים באופן ארעי בעיר ובלי רשיון מהקהל, הם באו זה לא כבר העיריה והם נדים בה ועפ"י פסק ב"ד חצר המלך בין העיריה ובין הקהל הוילנאים לא יוכלו להשאר בעיר”⁴.

שאלת המסים מהיהודים לעיריה סודרה אחרי שנת תקמ"ד כך, שהיה

1) א. ט. בור, ספרי הקומיסיה של האוצר 2756, דף 21.

2) הארכיון העירוני בוילנה, ספר 275 *Rejestr podjętych expens podczas agitujących się spraw w Sądach Najjaśn. Assesorskich...*

3) שם, ספר 301 №, ספרי הפינטוקוליום מישיבות העיריה. תאריך הישיבה: 17 במרץ 1784.

4) א. ט. בור, ספרי הקומיסיה של האוצר 3754, דף 1.

הקהל מכסה שליש ההוצאות של העירייה¹. בין היהודים ובין העירייה היו לפעמים דין-ודברים בדבר מסירת בתיהם לשכון הצבא².

במצב קשה העמדו היהודים ע"י "הסיים הגדול", שהוציא בשנת 1791 חוק על הערים ובו נאמר, כי יחשבו לאורחי העיר רק נוצרים. הסיים בטל את ה"אריסדיקציות" בערים ומסר את כל תושבי העיר, מלבד האצילים, ל"אריסדיקציה של העירייה. מאותו זמן חיבים היו גם היהודים להודק ל"בית-דין העירייה. קהלות ל"טה, שזכו בראשונה להטבת מצבן ע"י הסיים, נכזבו. חכמה הקהלות הראשיות הוציאו, כמו לפני בטול ועד הקהלות, כרוז ביום כ"ד אב תקנ"א לקבץ ממון לצרכי השתדלויות "שלא תהיינה ח"ו ריפורמות חדשות"³. שני יהודים וילנאים נאורים, שמעון בן זאב-וואלף והד"ר פולזונס הגישו בשנת 1790 הצעות של תיקונים. הקהלות באו במשא ומתן עם מוכיר המלך פיאטולי ועם המלך בעצמו בדבר ריפורמות, אבל לידי תקונים בחיי היהודים בפולין ול"טה לא הגיע. התקנה הליברלית היחידה, שנתקבלה לטובת היהודים בשנת 1792 ע"י הקומיסיה של הפוליציה, בדבר הבטחת האישי, הרשות והחוק משרתים נוצרים והגבלת האפשרות לקחת מסיס גבוהים ע"י העירייה, אינה משנה את היחס הכללי. על בקשת הקהל להשרר את היהודים מבית-הדין העירוני ולמסרם לבי"ד המבצר ענתה הקומיסיה הזו בחדש ינואר שנת 1794 בשלילה.

למרות היחס הזה ליהודים הראו יהודי וילנה את נאמנותם למלכה בזמן מרד קושטיושקא. אחרי שכבשו המתקוממים עם יאשינסקי בראשם את העיר מידי הרוסים, נשבע הקהל שבועת אמן לממשלה הזמנית. הד"ר פולזונס נשא נאום נלהב ביום השבת (17. V. 1794), כנראה בביה"כ, ובו תאר את אכזריות הרוסים וזרז את יהודי וילנה להשתתף במרד-ע"י מסירת ידיעות למתקוממים על תנועות הצבא הרוסי וכד'⁴. הקהל הוילנאי נדב לטובת המרד 25000 זהובים, סכומים קטנים יותר נרבו יהודים וילנאים אחדים. הסוחר היהודי וראש הקהל הוילנאי, נח בן פייבוש בלאך התחייב, עפ"י חוזה עם המתקוממים, להספיק להם אבק-שרפה, עופרת וכד'⁵. כדאי להזכיר, שהתגורר קרוב לוילנה, בורקי, במשך זמן רב גר בן יוסף (ברק יוטלוביטש), שיצר גדוד עברי במחנה קושטיושקא. יהודי וילנה השתתפו בהגנת העיר⁶.

(1) ארכיון עירוני בילנה, ספר Tranzakta z kasałeni tyuczace się kassy 2186 publicznej m. Wilna.

(2) א. מ. ב., ספרי בייר הסבצר, 4802, דף 14. ראה גם בכתי של הספריה האוניברסיטאית בילנה, כשיו: בא. מ. ב., 405, דף 114, 116, 153.

(3) ג. פרענק: הצירונים והיהודים בפולין. רוסה, 1921, דף 107.

(4) ר. ס. קאן: א"ידישע שטים צום אויפשטעלן 1794 אין ווילנע. וואג-בלעטער, 1932, חלק 4, חוברת 2, הגאוס הזה נדפס בשנת 1794 ונקרא: Gos Salomona Polonusa, obywatela do Ludu Izraelskiego miłany.

(5) H. Mościcki: Żydzi polscy pod berłem Katarzyny II (kwart. hist. 6).

הוא הדויר על זה מרחוב הזננים (1912 № 1) wileńskiego na dniu 17 n.aja roku 1794 do polow. bad. przeszłości Żydów w Polsce, 1912 № 1.

יהא בלי ספק נח בלאך, שגרם וקח מביא מח"ל מחירות כאלו.

(6) ר. אמרמן של דיר, ע. רינגעלבלום בקבץ "Żydzi w Polsce Odrodzonej", דף 79.

הרוסים הפכו למשך על צדם את היהודים, ולכן היה יחסם בעת הראשונה טוב במדה ידועה. היהודים השתמשו ביחס הזה, כדי להשתחרר מביד-הדין העירוני. ראשי הקהל הוילנאי והגרונאי סנו ביאגור שנת 1795 אל הנסיך רפנין (Репнин) בבקשה, שישחררם מביד העירוני. רפנין החליט, שצריכים היהודים להשאר במצבם החוקי מלפני המרד⁽²⁾. הנסיך קבע, כי אין להתחשב בהחלטות "הסיים הגדול".

שאלת הודקקותם של היהודים לביד העירוני או המבצר נתבררה בפרוטרוט ע"י בית-הדין הגבוה הליטאי⁽³⁾. הציריה הוילנאית טענה, כי חייבים היהודים להודקק לבית דינה על סמך פריבילגיות שיש לה ועל סמך פסק בית-דין חצר המלך משנת 1783 וגם על סמך החלטות הסיים והחלטת הקומיסיה של הפוליציה משנת 1794. בית-הדין קבע, כי אין הפריבילגיות הללו נוגעות ליהודים, פסק-הדין משנת 1783 דן רק בשאלת התשלומים לטובת הציריה והחלטת הקומיסיה משנת 1794 יחד עם החלטת הסיים משנת 1791 בטלו ע"י פקודת הנסיך רפנין. בית-הדין פסק, שישארו היהודים במצבם החקי הקודם ויודקקו לביד המבצר; בעניניהם הדתיים וגם בענינים אחרים בין יהודי ויהודי ידון בית-דין הקהלה. על דרישת היהודים, שיבוטלו המשפטים, ששפט כבר ביד העירוני, פסק בית-הדין בשלילה. אמנם, את המשפטים, שהתחילו בביד העירוני, ועדיין לא נגמרו, ציוה בית-הדין למסור לבית-דין המבצר.

פסק-הדין הזה כחו יפה היה עד שנת 1808, עד שיצא החוק על הערים והשוה את היהודים ליתר העירוניים בשייכותם לבתי הדין.

בוה נגמור את סקירתנו על היהודים בווילנה ויחס שכניהם אליהם. במשך למעלה ממאה שנים נלחמו היהודים בעד קיומם, בעד הזכות להיות ולחיות בעיר. בסוף המאה ה"ח יצאו היהודים מהמלחמה ביד רכה. מספרם גדל, כחסרם פרץ. הם תפסו את מקום העירוניים הנוצרים ונעשו לרוב מנין רוב בנין העיר.

(2) חוק, תועדה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 244.

(3) א. ב. בור, ספרי ביד המבצר 4009, דף 791 Akt dekretu z sądu Nadwornego Żydów służącego, Gubernskiego Litewskiego na rzecz Żydów, חזיק, ב"האם בלעטער", כרך 8, חוברת 3.

פרק שני סטטיסטיקה

הבקרת משנת 1645. — הבקרת משנת 1690. — המפקדים משנת 1765 ו-1784. —
המפקד משנת 1795 ומילואים בשנת 1800. — המספר הכללי. — חוליקה עפ"י
המין. — מספר המשפחות. — גיל הנשואין בשנת תקס"ט. — בעלי מלאכה

ידועות סטטיסטיות על היהודים, שגרו בשנת 1645 בחלק העיר השנייה
ליוריסדיקציה העירונית, מוסרת לנו בקרת (רבייה), שנעשתה בשנה הזאת ע"י
ראשיהעירייה והבריהו, ראשי העיר עברו ברחובות הגיטו וגם ברחוב הוגנים
וברחוב האשכנזי והשמו באיזה בתים גרים היהודים ואיזה מהבתים עומדים
למכירה בשביל היהודים. בבקרת הזאת לא השתתפו באיכח הקהל וגם לא
המשרד של המבצר. ראשי העיר יכלו למנות את מספר משפחות היהודים רק
בקירוב. הם רשנו, שגרים בחצר ביהמ"ד, למעלה מעשרים משפחות (בעלי-בתים),
יבני בתים טמוכים, מלאים יהודים, אף דירה אחת אינה ריקה. מספר
המשפחות, שטנו הפוקדים, עלה 2262, אם נניח, שהיתה כל משפחה
בת 5 נפשות, עלה מספר הנפשות 13107. אולם רוב היהודים
גרו אז ברחובות השייכים ליוריסדיקציות של הבישוף ושל המבצר. אפשר אפוא
לחזות, שהגיע אז מספר היהודים למעלה מ-26200 נפשות. מספר הנוצרים בעיר
הגיע אז לכי חשבונה של מ. לובמאנסקי, 12000 נפש.

במבוס העיר ע"י צבא מוסקבה והקזקים בשנת תט"ו נפגעה ביותר
הקהלה הצבאית. הקהלה נחרבה כליל. אחרי שנשתחרה העיר ע"י צבאות
פולין וליטא לא יכלה לשוב מהר לאיחנה. בשנת 1662 היו עפ"י קראשטקי)
בחלק העיר השנייה ליוריסדיקציה העירונית רק 415 יהודים, בה בשעה שהיו
שם עירוניים 4476. המספרים האלה קרובים הם, כפי שמוכיחה מ. לובמאנסקי,
לאמת. הם מראים, שלא הגיע מספר היהודים בשנת 1662 אף לשליש מספרם

1) א. מ. בו, ספרי בירד המבצר 1476, דף 1215 Rewizja kamic i domów
w mieście Wilnie Żydom na skupienie za dekretem JKmci oznaczonych i
tych które Żydzi między chrześc. naznaczone mając z najmu trzymają...
2) מ. לובמאנסקי טונה 272, משפחות עפ"י אותה הרבייה, הנמצאות בכ"י בהתקנות
כתבי-אבות המהרים וילנאיים, מספוקים אנו, אם מספר זה נכון, כי גם מספר הבתים, שגרים
בהם היהודים, אינו נכון. מ. לובמאנסקי כתובת על דף 49 בתים, בה בשעה שהיו 383. ראה
דף 76, 1929 Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku. Wilno, przed
3) חוב. חודת הארץ. וילנאית כרך 29, דף 493.
4) J. I. Kraszewski: Wilno od początków jego do r. 1750, Wilno, 1840.
כרך 3, דף 193.

בקהילות ויילנה 6.0%, אחוז כזה (5.2–5.35%) הגישו גם בקהילות אחרות בפולין⁽¹⁾.
 ביהוד קשה היה לקבע את מספר היהודים היושבים בגליל, בכפרים ובפונדקאות,
 כי אלה היו עוקרים לפעמים תכופות במקום מושבם. הנפקדים משנת 1765 ומשנת
 1784 נותנים לנו בכל זאת הומר סטטיסטי חשוב, ביהוד הראשון, המפקד הראשון
 נעשה בסוף שנת 1764 ובראשית 1765, השני – בסוף 1783 ובראשית 1784.
 הפוקדים הלכו מבית לבית ורשמו את כל הדיירים ושטניהם. ביום 27 לחודש
 פברואר שנת 1765 נשבעו בביהמ"נ בנקיטת ספר-חוקה על אמתת הרישומה
 האב"ד, פרנס-החודש ושמש הקהל, על הרישומה, שנערכה בשנת 1784 החמו
 ו' טובי העיר. בשנת 1765 היה המפקד דבר חדש ולכן נהגו בודאי האב"ד
 וראשי הקהל וערכו רשימה מדויקת יותר מזו שנעשתה אח"כ בשנת 1784.
 המפקד הראשון, שעשו השלטונות הרוסים בשנת 1795 היה לגמרי בלתי
 מדויק. לשלטונות נמסרו ידיעות על העלמת 4,000 נפשות יהודים⁽²⁾. השלטון
 העביר בשנת 1800 מפקד נוסף והפעם יש לקבל, שהמספרים קרובים לאמת.
 במפקדים משנת 1765 ומשנת 1784 מחולקים האנשים לפי הסוגים: בעלי
 בתים, בעלי-דיירות (gospodarze), דיירים (kontniacy), משרתים, עניים, הניזקקת
 שלא מלאה להם שנה. במפקד משנת 1784 לא נרשמו אלה האחרונים.
 הפוקדים היו רושמים גם את המקצע של בעלי-המלאכה, אבל זה נעשה
 רק דרך אגב ולכן אין הרישומות מוסרות לנו ידיעות מדויקות על מספר בעלי
 המלאכה. הידיעות האלו הן בכל-זאת חשובות מאד בשביל חקירת המבנה החברתי
 של היהודים.
 בשני המפקדים הראשונים לא נרשם הגיל, אבל במפקדים, שנעשו ע"י
 השלטונות הרוסיים, נרשם הגיל. את הידיעות על דבר הגיל אי-אפשר לקבל
 כמו שניתנו, אלא רק בקירוב. כך נרשם הגר"א בשנת 1795 כבן שבעים וידוע
 הדבר, שנולד בשנת 1720.

מבליה א.

המספר הכללי של יהודי העיר וילנה ופריבריה שניפישוק ואנטוקול.

1800	1795	1784	1765	
5692	3,265 (ב)	4,827 (ב)	3,399 (א)	ויילנה
629	93	127	150 (ב)	שניפישוק
650	255	—	1338 (א)	אנטוקול

(1) Ręczyński i Fr. Kluczycki: Liczba głów żydowskich w Koronie z taryf roku 1765. Arch. Kom. Hist. t. VIII Kraków 1896.

(2) א. מ. בור, ספרי הקנצריה של הגרלינפרנטור, שנת 1799, ספר 2, חלק שני, דף 260.
 * את ההצעות לסגולה זו ראה בדף השני.

ווילנה היו בסוף המאה הי"ח בקירוב 17,351 תושבים, בתוכם גם היהודים. בראשית המאה הי"ט גדל מהר מספרם של היהודים, בשנת 1832 מגיע מספרם ל-20,706 לעומת 15,216 תושבים נוצרים¹). בדבריו על קהלת וילנה צריכים אנו להביא בחשבון את כל הקהלות הקטנות, שהיו שייכות ל"קהלה הראשית" וילנה, וגם את האנשים הבודדים, שישבו בכפרים ובפונדקאות שבסביבה, כל אלה הקהלות והאנשים היו משלמים את מס הגלגלת ע"י הקהלה הראשית והיו מודקקים לבית דינה.

ט ב ל ה ב

המספר הכללי של היהודים השייכים לקהלה הראשית וילנה.
(המספרים כפי שניתנו ברישומות וכפי ששיקמו את מס הגלגלת)

1784	1765	הקהלה
		וילנה
4.447	3.206	העיר
1.055	1.025	הסביבה
127	116	שני פישוק
?	317	אנטוקול
		מושניק
72	112	העירה
267	143	הסביבה
		אולקניק
207	55	העיריה
171		הסביבה
		מיכאלישוק
143	223	העירה
132	165	הסביבה
		גילואני (Gielwany)
49	109	העירה
106		הסביבה
(26.776)	5.446	בסה"כ

- (א) עפ"י הרישום—3,202, עפ"י חשבונו—3,206, חוספנו לזה 193 תינוקות, שלא מלאה להם שנה וגם את משפחת בצה"ק הגר על בית-העלמין—4 נפשות.
(ב) עפ"י הרישום—116, עפ"י חשבונו—129, חוספנו לזה 16 תינוקות, שלא מלאה להם שנה.
(ג) בזה 19 תינוקות, שלא מלאה להם שנה ושני קבוצים.
(ד) עפ"י הרישום 4,447, עפ"י חשבונו 4,531, לזה חוספנו 296 אנשים, שנרשמו ברישומה מיוחדת כורים מקרוב בזה. לא היה להם רשיון מהקהל לנוי בעיר והעיריה חפצה לגרשם מהעיר.
(ה) המסכרים משנת 1795, 1800 הם עפ"י חשבונו של בני ברקמן, שהאילה לנסרם לט.
(1) ראה M. Baliński; Opis statystyczny m. Wilna. 1853. דף 61.
(2) חסרה קהלת אנטוקול.

ט ב ל ה ד. מ ס פ ר ה מ ש פ ח ו ת

בס"כ	בס"כ	בס"כ
בס"כ	בס"כ	בס"כ
1765	961	218
1784	1,642	281
1795	979	—
1800	1,508	—

מספר הבנים והבנות הנשואים, שהיו גרים יחד עם הוריהם, גדול הוא למדי. יש להניח, שהיו עפ"י רוב תלויים גם בפרנסתם בהורים, אם כי יש שעוסקים בני בעל-מלאכה באומנות אחרת מאשר האב וחיים מיגיע כפיהם. בתוך 218 המשפחות, הגרים יחד עם הוריהם, יש 110 של משפחת בת נשואה, 107 של משפחת בן נשוי ובת אחת שנתאלמנה.

ט ב ל ה ה. גיל הנשואין בשנת 1800 (בעיר עצמה).

הגיל	נשויים	נשואות
12	1	4
13	5	7
14	7	12
15	30	23
16	16	34
17	2	13
18	51	125
19	12	20
20	113	155
21-30	620	638
31-40	366	284
41-50	185	106
51-60	85	38
61-70	13	5
71-80	2	—
בס"כ	1,508	1,508

בפרבר אנטוקול מוצאים אנו בשנת 1800 ילד אחד בן 10-נשוי. מספר האלמנות גדול הוא ביחס לאלמנים. בשנת 1765 יש 79 אלמנות ורק 6 אלמנים. מספר הילדים במשפחות הוא עפ"י המפקדים משנות 1765, 1784 ברוב המקרים—אחד, שנים, מספר הזוגות, המשפחות שאין להן ילדים, הוא גדול; בשנת 1765-283, בתוכן 136 של זוגות סמוכים על שלחן הוריהם, ובשנת 1784-644, בתוכן 218 של זוגות הגרים עם הוריהם. מספרים אלה אפשר לבאר ברצון להעלים את מספר הילדים. מספר הנפשות של משפחות ראשי-הקהל, האב"ד וכד' גדול הוא. את התופעה הזו אפשר לבאר ראשית בעשירותם, כי היו להם הרבה משרתים ובניהם היו נשארים בביתם זמן רב יותר, ושנית באי-האפשרות להם להעלים את המספר הנכון. עפ"י הרשימות של שני המפקדים הראשונים נתחלקו יהודי וילנה ל' ב' ב' בעלי דירות), ש כ נ י מ ו מ ש ר ת י מ . מספרם היה:

מ ב ל ה 1.

בשנת	בע"ב	שכנים	משרתים	עניים	בסה"כ
1765	2.425	339	297	133	13.174
1784	2.739	1.302	405	—	4.447

בתוך ה"משרתים" יש גם עוזרים בבתי-מסחר, נערים ופועלים.

מ ב ל ה 2.

בעלי-מלאכה יהודים (עפ"י המפקדים משנות 1765, 1784)

המלאכה	בעלי-מלאכה		פועלים		נערים	
	1765	1784	1765	1784	1765	1784
חיטב)	88	135	6	1	42	52
עובד למכירה ³⁾	6	5	—	—	1	1
פרוק ⁴⁾	82	88	—	—	23	18
פיץ ⁵⁾	29	59	—	—	14	6
רוקם בזהב ⁶⁾	7	9	—	—	4	4
רוקם	5	1	—	—	2	—
עושה אהליב ⁷⁾	1	—	—	—	—	—

(1) לוח יש לחיטב 13 בחורים, 7 שנרשמו באזור זמן ועד 8 בסה"כ 3,202.

(2) בשוונה מקינים נרשם: חיש יהודי (מחומר בגדי יהודי).

(3) tandetnik, 4) kusnierz, 5) szmuklerz, 6) pasamanik, 7) namiotnik.

נערים		מועלים		בעל-מלאכה		המלאכה
1784	1765	1784	1765	1784	1765	
—	—	—	—	1	—	עושה פריפותא)
—	—	—	—	2	3	הרש קרנב)
1	9	—	2	11	18	זהבי
4	1	—	1	11	5	הרש נחשת
4	4	—	—	17	16	פחה
2	1	—	—	11	11	וגג
—	—	—	—	1	1	חרט
2	—	—	—	10	—	סנדלר
—	—	—	—	2	—	ברסקי
—	—	—	—	2	—	צבע
—	—	—	—	2	1	עושה הביות
—	—	—	—	—	2	טיח
—	—	—	—	1	2	סיד
—	—	—	—	2	5	בנאי:
2	—	—	—	5	2	מנקה ארובות
1	—	—	—	5	4	כורך
—	—	—	—	—	1	עושה טבק
—	—	—	—	11	15	קצב
—	—	—	—	6	—	מנקר
—	—	—	—	3	—	דיג
—	—	—	—	9	12	אופה
—	—	—	—	1	—	עוסק בקמה י)
—	—	—	—	1	—	עוסק בגריסים ה)
—	—	—	—	1	6	מוזג יין י)
—	—	—	—	5	—	מבשל שכר י)
—	—	—	—	3	—	עושה משק. חמיצימס)
2	1	—	—	8	7	מנגן
—	—	—	—	1	—	בדחן ס)
1	—	—	—	2	1	גלב
—	—	—	—	2	1	רופא (ד"ר מיד.)
—	—	—	—	7	11	מלמד
—	—	—	—	—	1	כותב יהודי י)
—	—	—	—	—	1	כותב פולנית יא)
—	—	—	—	10	14	בעל-עגלה
—	—	—	—	2	—	שוואב מים
—	—	—	—	—	1	חופר קברות
				452	359	בסה"כ

מלבד בעלי-המלאכה נזכרים סרסורים (שלישה, אחד), חנונים (שבעה, ששה-עשר), שלחנים (בשנת 1784 –שלישה), נזכרים גם פקדי הקהל וגם שומרים, המשגיחים בלילות על רהובות היהודים, שומרי ביהכ"נ, שומר ההקדש, משרת בהקדש ובעל-קברות.

מספר בעלי-המלאכה שניתן בטבלה אינו מדויק, כפי שהעירונו כבר, כך ידוע לנו, כי בשנת 1785 היו בח"ק בע"מ של הפהלים לא פחות מארבעים ושנים איש, ובח"ק של זהבים וחרשי-נחשת לא פחות מעשרים ותשעה⁽²⁾. כנגד זה יש לנו ידיעה משנת תקמ"ט⁽³⁾, שהיו אז 12 קצבים –מספר קרוב למספר הניתן ברשימות המפקד.

אם נקח את מספר המשפחות במפקד משנת 1765 ונחסר את מספר הסמוכות י"ל שלחן ההורים (961–1743218), נוכח, שמגיע אפילו מספר בע"מ, הנתן בטבלה ז' (359), כמעט 50% של כל המשפחות.

רואים אנו אפוא, כי הולך מספר היהודים בולגנה וגדל במחצית השנייה של המאה הי"ח, ובמחצית הראשונה של המאה הי"ט הם כבר רוב מנין החושבים רוב היהודים עוסק במלאכה וחי מיגיע כפיו, בראשית המאה הי"ט, בשנת 1805. רואים אנו בין בעלי-המלאכה תופעה מענינת של שאיפה לעבודת אדמה⁽⁴⁾.

(א) szpólnik (ב) rogownik (ג) kamieniarz (ד) makarz –טוחן או רק מוכר קפה.
(ה) krupnik –עושה או רק מוכר גריסים (ו) winnik (ז) browarnik (ח) kważnik (ט) figlarz.
(י) pisarz żydowski אין זה סיפר הקהל, אלא איתו, כותב, אולי סופר סת"ם? (יא) pisarz polski.

(1) א. ת. ילי, הפרי בידר המהוו טורקית, M. 6111, דף 1150.

(2) שם, טז, דף 1167.

(3) שנקט הקליר הח"ש, דף 168.

(4) א. מ. ב., ספרי המכת' של העיר וילנה משנת 1800, M. 179, רשימת בעלי-המלאכה היהודים, השנה 1800 נישאה בוראית בטענות.

פרק שלישי

טופוגרפיה של הגיטו

עיר היהודים. — הצרות-מערב. — אנשים חיושבים בשעמר. — הכנרת בשני סרמה. — שערים. — התעלה והבית. — בתים. — איקסדיווריום. — בתי-משכנות של הקהל ובתים לעולמית. — מכירה חוזרת. — בעלים נוצרים ויהודים. — ה"חוקה". — האור הדירות. — טיול בנסה.

תכנית הגיטו משנת 1633 לא נהגשמה. היהודים לא נתנו לעירונים לדחק אותם אל שלשת הרחובות הקטנים והצרים וישבו גם מחוץ להם, תחת הנירים. דיקציות של הבישוף והמבצר ותחת חסות כמרים ואדונים חילוניים. הארכאולוגיה שהיו היהודים מקבלים מהמלכים למשך של 20–25 שנה, היו דוחות את מועד פדיון הבתים שבגיטו ועזיבת הרחובות שמחוץ לו. עד שבא פסק-הדין משנת 1783 ובטל את תכנית הגיטו. נשארו רק הגבולות אחרות בדבר הישיבה בשני רחובות (ראה בפרק הראשון). המלחמה בעד הרחבת הגבולות, שנמשכה 150 שנה, נגמרה בנצחון היהודים. רבו בעד כל שעל אדמה, בעד כל בית, שהיה קרוב יותר לבית העיריה. פסק-הדין משנת 1783 הרגיש, שאין הרחובות הצרים של הגיטו יכולים להכיל את כל יהודי וילנה ואין מן הצדק לדרוש זאת. היהודים ישבו אפוא תמיד גם מחוץ לגיטו, אבל הגיטו יחד עם הרחובות הסמוכים היו מרכז הישוב היהודי בעיר. צריכים אנו לזכור לדבר לא על "גיטו" במובן המצומצם של מלה זו, אלא על רובע היהודים. רחובות הגיטו היו מרכז הרובע היהודי. כאן התרכזו החיים הצבוריים והרוחניים, כאן התרכזו המחזק והמלאכה של היהודים וכאן היתה גם הצפיפות גדולה ביותר. בפרק זה נעבר עם הקורא על פני הרובע היהודי ונקדיש תשומת לב מיוחדת לגיטו. היהודים התישבו בוילנה בעיקר על-יד הרחוב המסחרי הראשי — הרחוב האשכנזי — ועל-יד השוק. שנמצא בקרן רחוב זה, רחוב אחד סמוך לרחוב האשכנזי נקרא כבר בשנת 1592 בשם רחוב היהודים⁽¹⁾ ושמו זה נשאר עד היום הזה. ברחוב זה עומד בית-הכנסת ולכן נקרא במאה הי"ח למסדה"ג (ואולי גם קודם) בשם "רחוב ביהמ"ג" (ulica żydowska szkolna), כדי להבדילו מרחוב-המקלין הסמוך, שנקרא גם הוא בשם "הרחוב היהודי". אר-רחוב התנויות היהודי, (ulica żydowska kramna)⁽²⁾. השטה בין שני הרחובות האלה

(1) ר. במאמרו של ס. ברשדסקי בירחון ווסטור, 1886, ספר 11.
(2) הצרכין העירוני בוילנה, הספרים הקרוניקליים (שהיו רושמים בהם את הנכסים ד"א נידים שבעיר), 6, דף 24, וגם בא. מ. בוי, ספרי הקומיסיה של האוצר 4068.

ומשני עבריהם, שהיה מרכז הישוב היהודי בוילנה, נקרא „עיר היהודים“¹, כלומר הגיטו. הרחוב הקטן, ההולך מהרחוב האשכנזי כהמשך הרחוב היהודי ומגיע עד בית-התפלה ע"ש מיקולי (הקדוש), לא תפס מקום חשוב בגיטו.

כדי להגדיל ולהמשיך את רחובות הגיטו, וכדי להרחיב את השטח, שבו אפשר לפתח חנויות ופתחים, יצרו היהודים ב„עיר היהודים“ רחובות פנימיים בתוך החצרות. כמעט כל הצר והצר בין שני הרחובות היהודיים וגם בין רחוב המקולין והשוק היא „הצר מעבר“ (דויכהויף, kamienica przechoża), אפשר לעבר בה מרחוב אחד אל השני. משני צדי „הצר-המעבר“ יש חנויות ופתחים כמו ברחוב. מ„הצרות-מעבר“ כאלו נוצרה סימטה מיוחדת, הקיימת עוד היום. הבתים נתחלקו ע"י הסימטה, הם עומדים משני צדיה והוצר שהיתה בתוכם הנמכה לסימטה.

כל פתח וכל חלון היוצא אל הרחוב היה יקר בעיני החנוני ובעל-המלאכה ולכן היה רב מספר החנויות הקטנות והפתחים. יש שהיו מסתפקים בארון, שנעשה בקיר ודלתותיו כעין פתח של חנות. אפשר עוד לפגוש גם עכשיו ארונות-חנויות כאלה. כדי להגדיל יותר את שטח הפעולה המסחרית, מצאו להם היהודים מקום ברחוב עצמו ובחצר ביהפ"ג, תגרנים היו יושבים ברחוב היהודי ובחצר ביהפ"ג על-יד ספסלים ושלתחות קטנים והיו מוכרים שם כל מיני צרכי אוכל, ביחוד מעשה מאפה וגריסים. הם נקראו „אנשים היושבים בשער“².

הבתים ברחובות היהודים היו רובם ככולם בתי-חומה, כי שרפות היו עושות שמות לעתים תכופות בבתים, אפילו כשהיו בניי אבן ולבנה. הבתים היו בני שתיים-שלוש קומות עם מרתפים. אחרי השרפות הגדולות והתכופות היו נשארות הרבה חורבות והיו נגשים אח"כ לבנותן מחדש. הקהל או ה„צדקה הגדולה“ היו מבטיחים לפעמים באחריות בתי-כנסיות, אבל על פעולה רחבה בכוון זה לא ידוע לנו.

לגיטו היהודי היו שערים. על השער, שהיה בקרן הרחוב היהודי והאשכנזי, יש לנו ידיעה משנת 1765³, אבל על שערים אחרים אין לנו ידיעות. כיום הזה אפשר לראות ארקאות (קשתות) בין בתי החומה שברחוב המקולין וברחוב הגוגים, אבל אינן שרידים של שער הגיטו, אלא רק ארקאות התומכות את קירות הבתים. השערים נועדו, כדי להגן על היהודים בפני התנפלויות, אבל היהודים לא מהרו לבנותם, כי הם ישבו גם ברחובות אחרים והם גם חששו, שמא ידחקו ע"י השערים אל הגיטו (ראה את החלטת הקומיסיה משנת 1636 ופסק בית-הדין משנת 1644 בפרק הראשון דף 13-12).

השיבות גדולה בשביל כבוי האש בזמן דליקות ובשביל הנקיון והמצב ההיגייני של הגיטו היתה להספקת מים חיים ממעין ע"י צינורות ולהוצאת השופכין ע"י ביבים טמונים באדמה. העירייה היתה מסדרת את הספקת המים

(1) כת" 405 X, דף 149, בתוספריה האוניברסיטאית בוילנה, עכשיו בא, טו, ב.

(2) כתבה הגרמנית Schmel, 1765, סטל קטן. בגרמנית נקרא Siemiernik. עליהם ר. פונקס דח"ק „בדק הבית“, דף 6. מוכרי הגריסים היו מוזיקים את סחורתם על „סאמאש" — נזרחה על חקיקת הסוכה בקרישים וכד' (שם, דף 7).

(3) א. פ. בו, ספרי הקמיסיה כל האוצר 3726 X.

והבינו בשביל העיר כבי' מנמן קדום וגם הרחובות היהודים צריכים היו ע"י כהבי וזכויותיהם ליהנות מזה בלי תשלום מיוחד, כי היו משלמים מט שנתי לעיריה. בכל זאת לא מלאה העיריה את חובתה כלפי הגטו והיהודים חייבים היו בעצמם לדאוג להספקת המים ממעין ולביבים. את המעונות „וינגרי“ הקרובים לגטו קבלו מנטיכי ליטא הכמרים הדומיניקנים ואלה היו נוטלים תשלומים בעד המים. הכמרים הרשו ליהודים להוביל מים בצניורות אל הרחוב היהודי בעד תשלום גבוה של מאתים וחובים לשנה. היהודים סדרו על חשבונם את הבורות אשר על-יד המעין ומשם הובילו את המים בצניורות, שנעשו מקורות-עץ. אל הרחוב היהודי, בחוזה, שעשו עם הקהל בשנת 1759, הרשו הכמרים להוביל את המים רק לחצר ביהכ"נ. מאחר לכל יהודי ויזנה לבא שמה ולשאב מים מהצניורה, אבל אסור להמשיך את הצניורות לחצרות אחרות.⁽¹⁾ עוד לפני שנים לא רבות אפשר היה לראות בחצר ביהכ"נ את מקום „הבאר“, שממנה היו מקלחים מים בלי הפסק. (ראה את תמונת הקליו החדש. בקיו טבלה של שיש עם כתבת, שהמ"מ מאיר נח לון תקן את הבאר. במקום זה, לא רחוק מהקיר, היתה הבאר.) ליהודים היה קשה לשלם את המס של 200 זוזבים לשנה לכמרים. תקן הצניורות וההשגחה עליהם היו עולים בסכומים נוספים. כך היו משלמים להשגחים על הצניורות 90 זוז. לשנה⁽²⁾. היהודים ראו בתשלום לכמרים הוצאה מיותרת מפני הטעם שהזכרנו, כי העיריה חייבת היתה להספיק את המים הכמרים מצדם השתדלו להעלות את גודל התשלום. היה מגיע גם לירי הפסקת המים בצניורות. בשנת תקנ"א, בשני למאי, עשתה חברת „בדק-הבית“, שהיתה מטפלת בעניני הצניורות, בית-המרחץ, הבינו וכד', חוזה לשלש שנים עם הכמרים הדומיניקנים ובו הרשו הכמרים להוביל מים בשביל בית-המרחץ בזה מיוחד ובצניורה מיוחד. בעד זה התחייבו ראשי הח"ק בדה"ב לשלם לכמרים 4 אדומים לשנה⁽³⁾. לא עבר חדש ימים והנה סתמו את הצניורות במקום שהם מחזיקים, בבורות אשר על-יד המעין. אחרי שלא ניתנו מים ליהודים במשך שלשה ימים, החליטו להזמין שמי בי"ד דעש"ג, כדי שאלה ילכו, יראו ויחקרו את סבת הפסקת המים ויערכו פרוטוקול רשמי. שומי ביה"ד הלכו אל המקורות הנקראים „וינגרי“, ראו את בורות-המים, שמהם משתפכים המים לצניורות, ונוכחו שסתום הצניור בדמן (gnōp). הם נסו לפתח את פיה-הצניור, והמים התחילו להשתפך במידה מרובה. הם הלכו גם אל חצר בית-הכנסת, אל המקום ששואבים שם את המים מהצניורות, וראו שמתפספים מעט מים מצניור אחד ומצניור שני אינם נשפכים לגמרי, גבאי הח"ק בדה"ב ספרו לשמשי ביה"ד, שעכבו את המים הכמרים הדומיניקנים זה שלשה ימים⁽⁴⁾. איננו יודעים איך סודר הענין, כנראה התפשרו היהודים עם הכמרים והגדילו את המס.

בביבים, שהיו טמונים באדמה, היו היהודים מוציאים את השופכין מבית-

(1) א. ט. פד., ספרי העיריה היולנאיה, 5137 מ', דף 1251.

(2) א. ט. פד., ספרי הקומיטיה של האוצר, ספרי הליקביציה של חובות הקהל, 4310 מ'.

(3) א. ט. פד., ספרי בית הקהילה היולנאיה, 4236 מ', דף 4047.

(4) שם, שם דף 4347.

המרחץ ומבית-הכסא הצבורי, שהיו בחצר ביהכ"ג. הקהל קבל בשנת 1772 רשות מהכנסיים הישועים לחבר את הבינים ההולכים מחצר ביהכ"ג עם הבינים של הימנה וברחוב הבישוף, על-יד מגורם ועל-יד ארמון הבישוף⁽¹⁾. השופטין היו עוברים בבינים דרך רחוב היהודים להעלת המגור הישועי ומשם על הנחל. הבינים היו מסודרים היטב וגרמו לשמירה מעולה של הנקיון בניגוד וביתוד בחצר ביהכ"ג. לתעור ולבייב יש להוסיף את הוצאת הובל, השלל והקרה מרהובית היהודים ומחצר ביהכ"ג ע"י „בדק-הבית”. אם נשוח את מצב הנקיון של הרחובות היהודים בגרודנה ובוילנה, נראה הבדל גדול לטובת וילנה. בגרודנה היה מצטבר הובל על המדרכות במשך שנים והביבים בצדי הרחוב היו מרוששים תמיד⁽²⁾.

תופעה מענינת, שנשארה לפליטה מהמאה ה"ה למסה"ג, היא – הבתים שיש להם עשרות בעלים, אלה הבתים ה„אקס-דיביזוריים” (Exdywizorni). בתים אלה היו נחלקים בין הרבה בעלים ע"י בתי-הדין בעד חובות, או היו נמכרים ע"י יורשים וכד'. כל בעל חוב היה מקבל חלק מהבית ביחס לגודל החוב ודמי-הדירה היו נחשבים לרביית מהחוב. לבעל-הבית הקודם היתה נשארת הזכות לפדות את הבית מידי בעל-החוב, מידי הבעלים הארעיים החדשים. ברוב המקרים היו בעל-החובות גם השכנים של הבית. השכנים שאמו לקבל את דירתם או את חנותם לצמיתות בעד החוב והיו משתמשים בהודמנות של חלוקת נכסי בעל-הבית, כדי לקבל את חלקם. בפסק-דין אחד של בית-הדין האקס-דיביזורי, שחלק בית אחד אשר ברחוב הוגנים בין בעל-החוב, מוצאים אנו חקנות, איך חייבים הבעלים-השכנים להשתמש בחלקים המשותפים של הבית, כמו הבאר, השער, המרצפת, הגג, ואיך ישלמו את מסי-הממשלה. את הגג יתקנו בעל-הדירות, שסובך הגג עליהם: בעל-הדירות התחתונות ישלמו שליש ובעל-הדירות העליונות-שני שלישים. לכל יתר הדברים המשותפים הג"ל וגם לנקוי כל הבית יתנו כל הבעלים ביחס לגודל חלקם בבית⁽³⁾. הבתים היו מתחלקים בין הרבה בעלים לא רק עפ"י פסק בית-דין נוצרי, אלא גם עפ"י פסק בית-הדין דק"ק וילנה⁽⁴⁾. כל עסקי קניית ומכירת נכסי דלא גידי היו מקבלים תוקף ע"י בית-הדין היהודי והיו נרשמים בפנקס בית-הדין. הבעלים היהודים לא ראו צורך ברשימת נכסיהם בעש"ג. ליתר תוקף היו עושים באחר זמן את זה והיו מוסרים להרשמה תרגום מכתב-המכירה העברי.

הבתים, שהיו שייכים לקהל בחצר בית-הכנסת ובבתים הסמוכים לביהכ"ג וחצר סלוצקי, חצר ליב לייורט, נמסרו ע"י הקהל ליהודים שונים במשכנתאות בעד הלואות, את הדירות, שהיה הקהל מוסר במשכנתא יחד עם הרשות לבנות חנויות, בתי-מבשל' משקאות וכד', היה נתון למשך זמן מסוים, לעשר שנים, למשל, בתנאי, שאם לא יפדה כעבר זמן זה, יוכל להאריך את המשכנתא לעוד

(1) א. כו, ב, ספרי בידי המבצר הוילנאי, 4757, 440, דף 440.

(2) א. כו, ב, ספרי בידי המבצר הוילנאי, 6952, 182, דף 182.

(3) א. ט, ב, ספרי בית-הדין האקסדיביזורי (בין ספרי בידי המבצר), 5053, 440.

(4) א. כו, ב, ספרי בידי המבצר, 4232, 2857, דף 2857, 440.

Synagogi wileńskiej o kamieniec.

המש, חמש שנים¹). הנכירות על הבתים, המשפנתאות, היו נשארות בידי המלוכה, שהיו עפ"י רוב גם השכנים, והיו עוברים מיד ליד. הקהל חפץ שלא יעברו הבתים האלה הכמונים לביהמ"ג ליד נוצרים ולכן היה כתנה לפעמים תנאי, שאסור ללוות על המשכנתא מאיזה איש שאינו בן ברית². אחד העסקנים הצבוריים החשובים והנדבנים הגדולים בוילנה, יהודה ספרא ודיינא וייז"ר, החליט בשנת תק"ז לעשות דבר גדול לטובת הקהלה בזה: שיגדה בכסף את המשכנתאות של הקהל. הוא התנה תנאי, שאסור יהיה למסור לשום בעל-חוב, בזוכם גם לכמרים, את הבתים שיגדה, וההכנסות מהבתים ישארו ל"עולמית" בשביל חברות צדקה כפי שיצוה³). הקהל הסכים להצעתו וככה נפדו ע"י היסוד הרבה בתים (=ידירות) ממושכנים. אולם הרבה בתים של הקהל עברו לידי בעלים שונים תופעה מיוחדת היא מסירת בתים במשכנתא לבעל-חוב עפ"י שטר של "מכירה-חזרה" (Wiederkauf). הבית נשאר בידי הלווה והרבית שהוא משלם היא כאלו דמי-חכירת הבית. כך היו עושים ביהוד המגורים, כשהיו מלווים ליהודים כסף. הרבה בתים של יהודים עברו באופן כזה לרשות נוצרים, אם-כי הבית היה נשאר בידי היהודים. יש שהיה נשאר החוב של הקהל במשך עשרות בשנים, אפילו למעלה ממאה שנה, והבית, שהבטיח בו הקהל את תשלום החוב, היה נמכר ע"י-ו לאנשים אחרים ועובר במשך הזמן מיד ליד. ואח"כ היה בא המלוח הראשון ותובע את הכסף או את הבית. הרבה בתי יהודים בגיטו עברו בראשית המאה הי"ח לידי בעלי-חובות נוצרים. בשנת 1645 מנו ראשי-העיר ברביוויה שעשו 32 בתים בתוך הגיטו ומהם נקנו ע"י יהודים 21 בית. כנספר הזה היה בידי יהודים גם בשנת 1690. הבקרת שנעשתה בשנת 1755 הראתה, כי כמעט כל הבתים בגיטו שייכים לכמרים ולאדונים נוצריים הילוניים ורק בתים מספר שייכים ליהודים⁴. היהודים חוכרים רק את הבתים מידי בעליהם הנוצרים. בסוף המאה הי"ח למסה"נ עברו הרבה בתים לידי בעלים יהודים. הבתים אשר בגיטו וגם הרבה בתים מחוץ לגיטו היו בידי יהודים, אשר היו עושים בהם כבתוך שדהם, אם-כי הבעלים היו נוצרים. ראשית היו היהודים מתקנים בכסף חורבות והיו מתנים עם בעלי החורבות תנאי, שישאר הבית בידי המתקנים במשך עשרות שנים בעד תשלום קטן. מובן הדבר, שהיהודי הבונה היה מרגיש את עצמו כבעל הבית. שנית היו ניתנות ע"י הקהל על הבתים, "חזקות". כל אחד, שחפץ לשכר הירה או חנות, היה מקבל מהקהל "חזקה" והיה משלם לקהל בעד הרשיון הזה. בעל החזקה היה בטוח בפני מתחרים, שלא ישיגו את נבולו. כל אחד רשאי היה למכר את "חזקתו" כאות נפשו. בעל הבית הנוצרי היה רואה את עצמו מוגבל ע"י היהודי בעל החזקה. לבית היו אפוא שני מיני בעלים: אחד רשמי ושני בפועל. הדייר לא

(1) נוסק דקלוי חרש, דף 133 מ"ל. החלטה בשנת תס"ח. הקהל ירעה אז 1600 וזה יונתן במשכנתא את נהלאותיו בהצר סלוצקי.
(2) שם, דף 152 וגם בנסק היסודי דף ה' 66.
(3) נוסק היסודי, דף א' 74, אותו הנהג גם בנסק הקלויי החדש דף 154 וגם בנסק הקלויי הישן דף 21. ראה בנסק היסודי גם דף 19. ראה להלן בפרק על היסודי.
(4) היצאת הוצעה חרש. הוילנאית כרך 29, דף 493.

היה בא לפעמים קרובות במשא ומתן עם בעל הבית, אלא רק עם בעל החוקה. הדירות היו עפ"י רב קטנות. על יד ההדר הראשי (izba) היה חדר-טוֹת קטן (komora, przepierzenie), שהיה לפעמים חלק נבדל מהחדר הגדול. בקירות היו נעשים אריזות. על החלונות היו תריסי ברזל והדלתות היו גם הן כבדות. הרצפה הייתה מלבנים, התנורים היו מכוסים רעפים בעלי צבעים שונים. אף הדירה היה מובדל מסדרון ולפעמים גם מרפסת ואל הקומות הגבוהות בעזרת עמ מעקה. בחלונות הייתה זכוכית במסגרת של עופרת או עץ. התקרה הייתה מקומרת⁽¹⁾.

נחיל עכשיו את טיולנו על-פני הגיטו. נלך מקרן הרחוב היהודי והרחוב האשכנזי ונסתכל בראשונה בצד הימני של הרחוב היהודי. בקרן הרחוב עומד בית, שהיה בו בזמן עתיק בית-משפחה-דונג ולכן נקרא „טופניצה“ (Topnica). בראשית המאה ה־19 למסה"נ הייתה ה„טופניצה“ בית עזוב וחור, שנשארו מכנו רק קירות. היהודים תפצו לקבל את ה„טופניצה“, כדי שיוכלו להרחיב את הבית „הסטולביני“ הסמוך וכדי שלא ימצאו שם מקלט אנשים בלתי הגונים כרובות קבלי היהודים את הבית הזה בשנת 1634 בעד 3.000 ז"פ⁽²⁾. הקהל, לא שלם כנראה, את הסכום הזה והיה משלם לעיריה סכום שנתי כרווחים מהסכום הנ"ל, כי בספרי הכנסות העיריה מוצאים אנו סעיף: „מהענין היהודי מהטופניצה—96 שאקים פִּיטאיים“ (240 ז"פ⁽³⁾). הקהל לא היה מריק בתשלום ולכן היו לעיריה בודאי תביעות על הבית. במשך הזמן עבר הבית לידי בעלים שונים ובמחצית הראשונה של המאה ה־18 שייך הוא למשפחת הו"ר אהרן גורדון⁽⁴⁾. משנת תקט"ו יש לנו ידיעה, שקנה ר' לייבלי ר' בער'ס, נכדו של ר' אליהו פסעלעס העשיר והמיוחס, את הבית מהאחים שלמה-ולמן ומרדכי בני ד"ר אהרן גורדון⁽⁵⁾.

בית ה„טופניצה“ נחאחד עם הבית הסמוך ה„סטולביני“ (№ 246) ע"י אליהו פסעלעס, שקנה גם את הבית הזה בשנת 1756 מהכמרים המיטלנרים. הבית ה„סטולביני“ היה אחד הראשונים, שנקנו בוילנה ע"י הקהל בשנת 1633. הבית עבר אח"כ, כנראה בעד חובות של בעלים יהודים, לידי הגברת טישבקין וזו בסרה אותו בצוואתה לכמרים המיטלנרים הוילנאים. הכמרים קנו את כל הל"ץ הבית מידי הבעלים היהודים עפ"י הזכות שניתנה להם מהנפטרות. חלק קטן מהבית, חלק היוצא לרחוב האשכנזי, נפרד ממנו והיה שייך לאדון אחד,

(1) א. ט. ביר, ספרי בירד המהוו 4233 № דף 2629.

(2) היצאת הוצעה הארכיוגרפית הוילנאית, כרך 29, כתב 115 №.

(3) על המלחמה הזו ראה במאברו של ס. ברשדקי ב"ז'וסטוד" 1887, ספר 4, דפים 76, 73.

(4) הכנסת העיריה בשנת 1647 בכת"י: Kopjarzusz miasta Wilna i kupcow wileńskich, № 1, str. 339.

בכר שנת 1701, ספר 36 №.

(5) א. ט. ביר, ספרי בירד המבצר 4747 № דף 474, כתב טריבילטו-ט משנת 1713 מהמלך

סבטלר הד"ר גורדון הכתב נדפס ע"י פ. קהן ב"יהודא-בלטע"ר, כרך 1, ספר 1,

(6) ה. ג. כניד; עיר ווילנה, דף 193 בהצגה, עפ"י פנקס המשכירים.

לקונארסקי. בשעה שרצה אליהו פֶּסְטֶלְעֶס לקנות את הבית ה"סטובליני", התחיל מקיץ החלק הקטן הזה בשנת 1755. הוא לא רשם בראשונה את הבית הקטן על שמו, אלא על שם של אדון נוצרי אחד. לא מובן לנו מדוע לא רשם אליהו פֶּסְטֶלְעֶס את הבית מיד על שמו, אולי חשש בפני העיריה, הנוצרי, שקנה את הבית בשביל אליהו בר"ץ (בר צבי), הדגיש בכתב-הקנין שלו, שהבית שייך ל"יוריסדיקציה היהודית". הרגשה זו דרושה היתה, כי הבית היה בידי נוצרים ולכן יכלה העיריה לטעון, שאין חלות על הבית הזכויות בדבר שהרור מהכנסת אדונים אורחים. בשנת 1756 קנה אליהו בר"ץ את כל הבית ה"סטובליני" מידי הכמרים ובשנת 1757 העביר על שמו גם את הבית הקטן¹. בשנת 1784 גרז בבית יורשי אליהו בר"ץ 15 משפחות יהודיות, שגבו 56 נפשות.

הבית הסמוך (M 245) שייך היה לפניו, במחצית הראשונה של המאה ה"ח למס'ה, לבנימין פערלש ונקרא על שמו. בנימין פערלש מסר את הבית לראש העיריה הוילנאית מינקביץ (Minkiewicz) וזה מכר בשנת 1743 ליהודה בן אליעזר, ספרא וריינא דק"ק וילנה, המפרטם בקצור שבו ה"סטובל"². לא כל הבית עבר אז לידי ה"סטובל", כי בשנת 1758 קונה הוא באותו הבית עוד חדרים אחדים³. בבית הזה היה בית מבשל משקאות. הבית הזה עבר אחרי כותו לירי חתנו האב"ד דק"ק וילנה ר' שמואל בן אביגדור ולכן נקרא כבר בשנת 1765, הציר הרב הגאון. הרב מכר חלקים שונים של הבית ליהודים שונים. בפנקס-השעבודים של בית-הדין דק"ק וילנה קוראים אנו על זכירה אחת מזו, וזמכר באותו הכפת שענק⁴ אייגנה⁵ ברחוב יהודים בחצר ר' בנימין פערלש עם הקאמר⁶ שאצלו והחנות שאצלו וכפה הקטנה שהולכים מהקאמר עם המרתפים תחת שטח הנ"ל וברייאהו⁷ ולייטר שטיבל⁸ וכפה שאצ' וברייאהו והצר הקטן שלפניו ועם כל הזכות שיש להרב הגאון בחצר הנ"ל להרבני מו' אלי' במה' אליעזר באחריות ביו' ו' י"ט טבת תקלמ"ד (פ"ק)⁹. שלש דירות מכר הרב לר' נחום שמש דק"ק ביום כ"ה כסלו שנת תקל"ה. ר' נחום שמש התנה תנאי, שיש לו רשות לבנות שם בנינים ולהכניס תקונים ושנויים ואף להכביר על החומות¹⁰. בדבר המכירה לר' נחום שמש נוסף בשנת תקל"ח בפנקס השעבודים: „בדבר אחריות המבואר במכירה, שזכר להרבני מ' נחום שמש, נכתב בהכתב פט"י צווי הרב הגאון, שהאחריות היא הן מיתורדי הן מארמאי, הן בד"י (בדין ישראל) הן בד"א. וליתר זאת קבל הרב הגאון שוב שנית על אחריות מפורש כנ"ל¹¹.”

(1) הארכיון העירוני בוילנה, הספרים הקווינקליים 6 M דף 106.

(2) א. מ. בו, ספרי בירז הפגזבורני ווילנא, M 5348 דף 937.

(3) שם, ספרי העיריה הוילנאית 5136 M, דף 846, השם גם דף 997.

(*) בית-הרדום. * * * * * * * * * * komora-חצר, חדר-מטות. * * * * * בית

בפסל ספר, * * * * * בית וכרך.

(4) דף קצ"ה ספ"ל, געץ הגאון מ' שמואל אב"ד נר"י.

(5) שם, דף קצ"ו.

(6) שם, דף קצ"ה.

כל הבית ואולי רק חלק ממנו קבל אח"כ את השם „חצר ר' נחום שמש". עיד בשנת תקס"ה נרשם הבית בפנקס דוח"ק בהק"ה בית כ"ח חצר הרב הגאון, אבל בשנת תקע"ב נרשם כבר—„חצר ר' נחום שמש". חלק של בית ר' נחום שמש עבר אחרי מותו לידי ר' ליבלי ר' בערסל, נכדו של אליהו בר"ק, אבל הבית נקרא עד היום הזה על שמו של נחום שמש.

בשנת 1765 גרר, ע"פ המפקד משנה זו, בבית הרה"ג 29 משפחות, עמנו 115 נפשות, ובשנת 1784—25 משפחות, שמנו 84 נפשות.

הבית הסמוך הצומד בקרן הסימטה (№ 244) נקרא לפני בית אולסין היה בית גדול, שנתחלק כבר בשנת 1645 לשנים. הבית הזה נמשך אל תוך הסימטה וחלקו השני (№ 236) עבר לידי ר' מייזל (או ר' מעלה). מחצרות הבתים האלה נוצרה הסימטה, שחלקה אותם להלקים מפרדים משני צדיה. הבית הזה עבר בומן קדום בצוואה לידי בית-החולים של חבר-הכמרים ע"ש השלישי הקדוש וא"ה מכרותו בשנת 1633 לקהל הוילנאי בעד 2800 שאקים (הנשים ליטאיים 7,000 ז"ל¹). הקהל לא שלם את הסכום והתחייב לשלם רוחם ירדית) בכל שנה 224 שאקים ליטאיים²). בשנת 1664 מכר הקהל את הבית לשלישי יהודים³ ואח"כ עבר הבית מיד ליד ונתחלק בין הרבה בעלים. בשנות השכונות של המאה הי"ח למסד"ג קונה חלקים אחדים של הבית מידי בעליהם היהודים אברהם בן יוסף⁴). חלקים אחרים של הבית עברו לידי ווליאנסקי Wolański, ראש-העירייה הוילנאית⁵ ולידי יוסף בן עקיבה. חלק של הבית קבל בירושה שואל בן יהודה-לייב, מחבר הספר „שביל הישר" על הלכות האלמס, הידוע בשמו „ר' שואל שיסקעס". לירינו בא הכתב העברי, שניתן לר' שואל שיסקעס מביית-הדין היהודי בצירוף האב"ד ושמואשים הם בו את שייכות הבית לו. הכתב העברי הזה, שנרשם בפנקס הקהלה בשנת תקט"ו, הועתק אח"כ לפולנית ונרשם בשתי השפות, בעברית ופולנית בספרי ערכאות של גוים, בספרי העירייה הוילנאית⁶). אנו מעתיקים כאן את התעודה ככתבה וכלשונה:

„ע"ד עובד המנות התורני מוהר"ל בהרב מוהר"ר משה ז"ל בכן באנו יהודים שהשענק כיפה הפתוח בפערטל לרחוב יהודים וכיפה קאמרי לפנים נכונה וכפה שלישית שאצלה חנות שאצל הפערטל הפתוח לחצר ומרתף שתחתיהם שצורפין בו י"ש וכל מה ששייך לזה ומתהום ערעא ולא הרום וכל השייך לזה הכל כאשר לכל בלי שום שיור שייך להאלוף המרום התורני הרבני

(1) א. מ. בן, ספרי ביד המחות הוילנאי № 4238 דף ק"ה 1611.

(2) א. מ. בן, ספרי חקמיסיה של תאוצר, № 3702 א' דף 66—67.

(3) א. מ. בן, ספרי ביד חצר המלך № 2487 א', דף 206.

(4) א. מ. בן, ספרי ביד המחות № 4232 א', דף 2849, כתב משנת תל"א; שם דף 2853.

(5) כתב רשומת חצ"ב, שם דף 2857, 260 משנת תק"ב, תקמ"א. הוא נזכר בית אחר, שם דף 3993.

(6) שם, ספר № 4234 דף 337.

(7) א. מ. בן, ספרי העירייה הוילנאית № 5150 דף 206; Aktykacja pisma w języku hebrajskim przy kopji polskiej starozak. Szewelowi Lejbowiczowi służącego.

מוהר"ר שאול במוהר"ל ז"ל ורשות בידו וביד ב"כ לעשות עם כל אלה כאות נפשו ורצונו ולמכור ולהשכיר ולהוריש ולהנחיל וליתן במתנה כאות נפשו בלי שום מוחה ומעכב בעולם ואין לאחיו ה"ה התו' הרבני המנהיג ה"ה מוהר"ר יונה ולאחיו ה"ה התורני והרבני מוהר"ר יוסף ופשיטא לאמס האלמנה שום חלק בכל אלה.

כל הנ"ל נעשה בחוקף מעשה ב"ד יצ"ו ובצירוף הגאון הגדול אב"ד יר"ט דק"ק יצ"ו יום ד' בשבת קודש ז"ך אלול תקט"ו ל' פה ק"ק ווילנא יצ"ו.¹ כל הבית ה"אולסטוני" היה ידוע מאז כ"חצר ר' שואל שיסקעס" ועד היום הוא נקרא הוא כך כפי יהודי וילנה. השם "האולסטוני" נשכה מלב במחצית המאה ה"יח והבית לא היה שייך לקהל זה מכבר והנה בא הפרוכוס של בית-החולים ע"ש השלישייה הקדושה בשנת 1766, בשעה שהגישו כל בעלי-החובות של הקהל את תביעותיהם לפני ועדה, שנחמנתה ע"י הקומיסייה של האוצר ושהוטל עליה להסל את חובות הקהל, והפרוכוס דרש, שהקהל ישיב לבית-החולים את החוב של 7000 זהובים או את הבית. הועדה הליקבידציונית פסקה, אז, שצריך הקהל לשלם את החוב בשנת 1767 ואם לא ישלם, יעבור הבית לרשות בית החולים.² הקהל לא שלם במועד שנבקע ואז מתחיל דין-ודברים בין בעלי הבית בפועל ובין הפרוכוס של בית-החולים, הרוצה לקחת את הבית בעד חוב הקהל מזמן קדום. בעלי-הבית טוענים, שהבית הזה איננו כלל "האולסטוני" ולא קנוהו בתור כזה. בשעה שהפך הפרוכוס פוצ'ובט להעביר את הבית לרשותו, יצאו גדרו אחר-עשר בעלים ואולי חלק מהם – שכנים ואמירו שהבית הזה אינו האולסטוני אלא נקרא בשם "בית טלוצ'קה".³ בעלי-הבית ראו בכל זאת את עצמם מוכרחים אחרי פסק-דין הקומיסייה של האוצר בשנת 1788 לשלם לפרוכוס את הסכום שחבצו מהקהל, כדי שהבית לא יפל בידו הפרוכוס. שלמו לפרוכוס: א. וולאנסקי – 2,000 ז"פ; ב. אברהם בן יוסף – 3,000 ז"פ; ג. ר' שואל שיסקעס – 2,040 ז"פ; ד. יוסף בן עקיבה – 800 ז"פ; בסה"כ – 7,840 ז"פ.⁴ אז נגשו בעלי-הבית לגבות את הסכום מהקהל ובית-דין חצר המלך פסק להם בשנת 1789 את הסכום על הקהל.⁵ לקבל את הכסף כקופת הקהל לא היה קל, כי אז נמצאו הכנסות הקהל תחת השגחת משינה מכונה ע"י הקומיסייה של האוצר. הקומיסייה פסקה, שיש לשלם לארבעת התובעים את הסכום שהם שלמו לפרוכוס, אבל יש לקחת את הבית בשביל בעלי-החובות הקהל...⁶ ארבעת בעלי-הבית מאנו לקבל בתנאי כזה את הכסף ולמסור את הבית. הקומיסייה של האוצר החליטה להפסיד את הכסף בקנצלריה של ב"ד

1. פסק בית-הדין הליקבידציוני משנת 1766, א. ב. ביי, ספרי הקומיסייה של האוצר 3752, דף 87.
2. א. מ. בור, ספרי ב"ד חצר המלך, 2475, 2476, דף 56.
3. שם, ספרי הקומיסייה של האוצר 2756, דף 21.
4. שם, ספרי ב"ד החזון 4234, דף 937.
5. שם, ספרי ב"ד חצר המלך 2475, דף 56 כע"ל.
6. שם, ספרי ב"ד הבצור, 4806, דף 22. ההחלטה היא מיום ה' 14 לאוקטובר 1790.

המבצר הוילנאי וליטול את הבית¹. בעלי-הבית הגישו תביעה לבית-דין חצר-המלך². איננו יודעים מה היה בסוף המשפט, אבל הבית נשאר בידי ארבעת בעלי-האמתיים. בבית זה גרו בשנת 1784–33 משפחות שכלו 105 נפשות. מהעבר השני של הסימטה עומד בית קטן, שהיה בלי ספק חלק מ„חצר אולסון“ ונפרד ממנה ע"י הסימטה. ברשימת הבתים, שכוצאים אנו בפנסק רה"ק ברק-הבית, נקרא הבית הזה בשנות תקי"ט תקס"ה חצר ר' יוסף ב"ר בער א"ש.

אחרי בית זה נמצאת חצר-מעבר גדולה (№ 243) היוצאת אל רחוב המקולין. החצר הזו, הידועה כיום הזה בשם „חצר המעבר“ (דורכהוּיף), נקראה במאה הי"ח „מסכה“³ בשם „ההגויות הישנות“, גם עכשיו אפשר לראות שם חנויות משני צדי החצר ולהסתכל למסחר בגנדים ישנים. הבית הזה היה שייך במחצית המאה הי"ח ליהודי זלמן בן יוסף⁴. בשנות הששים של המאה הי"ח עובר הבית הזה לידי נוצרי, לידי אוגאנזבסקי. בעלי-הבית הנוצרי הרשה ליהודים לבנות מחדש את הבית, שעמד הרב אחרי השרפות, והתכירו להם בעד זה. בשנת 1782 חלק בית-הדין האיכס-דיביזורי את נכסי אוגאנזבסקי בין בעלי-החבובותיו ואף עבר בית-החומה לידי יהודים, חלק גדול מהבית קבל בחורה בנו של בעלי-הבית הקודם, מאיר⁴.

הגיע לידנו תאור מפרט של כל הבית, שנעשה ע"י פסק בית-הדין האיכס-דיביזורי בשנת 1782⁵, את התאור היבש הזה ניתן כאן בקצור נמרץ. החלק הגדול ביותר, היוצא אל רחוב המקולין, היה שייך למאיר בן זלמן: הנות, בית-משקה ועל-ידו חדר קטן; מכאן עולים במעלות לקומה השניה ושם חדר-מטות, חדר גדול ועל-ידו חדר ועוד חדר-מטות; בקומה השלישית: דירה עם חדר קטן למחסן, בקומה התחתונה ע"י בית-המרוח-מרתף, ע"י-המרתף הנות תחתונה, הלאה נמצא בית-זמן (klaronia) ועל ידה בית-בשר⁶. שכן עם באר בחוכו. לנכסיו אלה של מאיר בן יוסף יש להוסיף בית (חדר) ובהוכו חנו-אופים ועל ידו חדר-מטות. מלבד כל זאת היו עוד שייכים לו חלקים שוממים של הבית. ליהודי אחר, למאיר בן זלמן היו שייכות שתי הגויות, אחת גדולה ואחת קטנה, הוא בנה את הבתים האלה בכסף. לאחד מראשי הקהל, לצמה בן מרדכי היחה שייכות דירה אחת שעברה לידי אוגאנזבסקי וזה החכירה ליהודי אחר, צמה בן מרדכי טען, שהדירה שייכת לו ולנלקה ע"י אוגאנזבסקי לא בצדק, כסכסוך בשל דירה היה לירשו של אוגאנזבסקי גם עם הנן בן זיג, היהודי הזה חזר מבנדיקט אוגאנזבסקי בית-משקה, מרתף, הנות והחדר, והתחייב לשלם 100 ז"ל לשנה. אחרי שנעשתה החלוקה ואיכס-דיביזורי של הבית הדל

(1) שם, דף 23.

(2) שם, ספרי בי"ד הכחוז 4235, דף 1199.

(3) א. ב. ב., ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 4783 №, דף 301.

(4) ארכיון עירוני בוילנה, הספרים הקריניקלים 3 №, דף 69–71.

(5) א. ב. ב., ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 4233 №, דף 2629 Aktykacja inwentarza przy exdwyżji kamienicy w Wilnie na Jatkowej czyli kramienj żydowskiej ulicy sporządzonego...

לשלם. אואגאנבסקי הפך תבע את היהודי בשנת 1788 לדין ושען, שדירה זו אינה נכנסת לחלוקה. בשעה שנסה להעביר את הדירה לרשותו, יצאו נגדו השכנים היהודים ולא נתנו לו למלא את חפצו. הוא טען, שהיהודים האלה נהנים מחסות הקהל⁽¹⁾. בחלק הבית היוצא לצד רחוב היהודים היה: 1. דירת אליהו בן משה, שמוכילות אליה מעלות עם מעקה יפה; דירה זו גדולה היא ותופסת שתי קומות. 2. דירת משה בן אברהם עם חנות גדולה שלו ועוד שלש חנויות. הוא בנה בכספו מחדש את הדירה. 3. דירת אייוק מהגולה (Magola-2) 4. דירת (אסתר) אשת זונדל וכן יצחק, שהיה שייך לה גם ארון בתוך הקיר. 5. חדר סגרה בי אלמנה עם בנה. 6. דירה, לרשימה זו יש להוסיף עוד 7. שטח הררי שממ המגיע עד הרחוב היהודי וגם 8. שלש חנויות קטנות. כיום הוא אפשר לראות כתובת על הבית, כי הוא „איִקס-דיביוֹרִי“ ומספר בעליו-26.

גם הבית הסמוך הוא „חצר-מעבר“ מרחוב היהודים לרחוב המקולצין (242 נ). הבית הזה נוצר מארבעה בתים והיו לו, עפ"י הבקרת משנת 1645, שני שערים. הבית היה שייך במחצית המאה הי"ז למסה"נ לאחד מראשי הקהל המפורסמים, ל"קצין" אליעזר בן משה, שהצטיין בקבלת כתבי-החנויות בשביל הקהלה הוילנאית (ראה למעלה, פרק א' דף 86). הוא היה כאביו ר' משה קצין אחד היהודים העשירים ביותר בליטא והיה חוכר את המכס במדינה⁽²⁾. לפני מותו ציוה בודאי סמוכים גדולים ל"עולמית" בשביל, ועד מדינת ליטא, כמו שעשה גם אביו ר' משה הקצין⁽³⁾. ועד המדינה צריך היה לקבל את הבתים, כי היה כנראה גם האמטרופוס על הבנים היורשים, אבל נמצאו בעלי-חובות שהגישו תביעה לבי"ד חצר-המלך. האלמנה חוואלי (תהלה-Chwala) הראתה לבית-הדין את כתובתה על 36,000 שאקים ליטאיים ושאלה 60 גרושים) ונשבעה על אמתת הכתובה. בית-הדין פסק, כי יש לה זכות קדימה⁽⁴⁾. האלמנה לותה מראש-הקהל אשר בן אהרן 5,000 זהובים והחכירה לו את הבית. ועד המדינה התפשר עם האלמנה ונתן לה סכום מסוים. הוא סילק גם למלוה-החוכר וקבל אח"כ גם מהבנים היורשים הודעה, כי אין להם תביעות לבית⁽⁵⁾. ועד המדינה חייב היה לסלק לבעל חוב אחד של המנוח, לסגן-הקנצלר, 8,000 זהובים. הועד מכר בשנת תכ"ז את הבית ליהודי אחד מבריסק, לשמריהו בן יקותיאל זלמן, וזה סילק את החביעות לבית ותיקן אותו. ועד המדינה רצה, שיקנו את הבית יהודים וילנאיים, ושלא יעבר במשך הזמן לידי בלתי-יהודים. בעת ההחכרה ליהודי הבריסקאי הותנה תנאי „שיש להמדינה ארכה וזמן עד ר"ח כס"ו תמחית לפ"ק, שהרשות להכריז כרוזים בב"ה שבאם יסלקו יחיד או רבים מתושבי ק"ק וילנא יצ"ו סך שלשה עשר אלפים וששה מאות תוך רביעית-שנה מהיום דלמטה, אז יעמיד הבית ביד

(1) א. מ. ביי, ספרי בידי המבצר 1808, 26, דף 99.
(2) פנקס מדינת ליטא בפריכות ש. דונגוב, תרפ"ה, סעיף י"א, י"ב, י"ג, י"ד, י"ה, י"ו, י"ז, י"ח, י"ט, כ.
(3) סעיף ש"ה, תמ"ט.
(4) ארכיון עירוני בוילנה, הספרים הקניוניקליים, ספר 3, 46, דף 39.
(5) ר. פנקס מדינת ליטא, חוצ, תרפ"ה, דף 163, 168, 215.

אנשי ק"ק ווילנא ומכ"ש באם יתנו תוך רביעית שנה הנ"ל אחר הכרזה יותר מסך הנ"ל יהיה שייך המותר למי ששייך והבית יהיה קם ביד הקונה השני באופן שכל אשר יקנה מחוייב להתקשר שלא יבא ח"ו הבית לעולם לירי ערילים⁽¹⁾. הבית הזה הוא אחד הבתים הגדולים והחשובים שבגישו ולכן מובן מדוע רצה ועד המדינה, שיעבר לירי יהודים ודווקא וילנאיים. הבית עבר לירי היהודי הבריסקאי ובמשך הזמן עבר גם לירי נוצרים. בשנת תס"ט (1709) לוח בעל-הבית החדש מהד"ר אהרן גורדון 800 טלרים במשכנתא של הבית. בנו של הד"ר אהרן גורדון, מיכאל, הוסיף לבעל-הבית עד 16.000 זהובים ונעשה לבעל-הבית. הגורדונים מכרו את הבית (לפני שנת 1748) ללופוטא וזה מכר בשנת 1778 לבישוף ולצ'אצקי (biskup Wolczacki kanonik wileń.).⁽²⁾ הבישוף עשה מה שעשו הרבה בעלי-בתים: החכיר את הבית ליהודים, שיתקנתו וישלמו דמי-דירה. בין החוכרים היתה קריינא אשת אברהם בן יהואל-מיכל בן ד"ר אהרן גורדון. בשנת 1792 קנה גורדון את הבית מהבישוף. שכן שני, ולמן בן זאב-וואלף, שהוציא 5.000 זהובים על תיקון הבית, הפך גם הוא לקנות חלק מהבית והתקשר עם גורדון, אבל זו קנתה אח"כ בעצמה⁽³⁾. קריינא גורדון התחילה למכר חלקים שונים של הבית. בשנת 1799 מכרה לחברת החייטים היהודים שני חדרים בקומה השניה של הבית עם חלונות היוצאים לצד החצר. היא נתנה לח"ק ב"מ רשות לבנות קומה שלישית⁽⁴⁾. הח"ק של החייטים בנתה. כאן בית-כנסת, הקיים עד היום הזה. בבית הבישוף ולצ'אצקי גרו בשנת 1784 עשרים וארבע משפחות, שזמו 80 נפש.

גם הבית הסמוך (№ 241) היה שייך למשפחת גורדון. מיכאל גורדון קנהו מהעירוני בוחנר בעד 1.350 זהובים ומכר אח"כ, קרוב לשנת 1726, לנוצרי אחד, לקרוליקובסקי⁽⁵⁾. הבית עבר אח"כ מיד ליד. בשנים מלפני 1749 ואחרי 1765 שייך הוא לכמר טורצינוביץ, שעמד בראש המגזר ע"ש מרים ושם לו למטרה לצנזר יהודיות. בשנת 1775 שייך הבית לבית-התפלה הנוצרי ע"ש סטיפן (הקדוש⁽⁶⁾). קרוב לשנת 1790 עובר הבית לרשות וילצ'ינסקי והוא מנהל משפט בענין הבית עם המרוכס של בית-התפלה ע"ש סטיפן ועם הנזירות ע"ש מרים. הבית עובר אז לירי הנזירות ע"ש מריט⁽⁷⁾. בעלי-הבית היו בפורע, כמו ביתר הבתים, השכנים

(1) ר. תוספות ומלואים לפנקס מרינת ליטא, י"ל ע"י י. הלפרין, ירושלים, תרצ"ה סעיף ל"ב, ר. שם גם סעיפים כ"ט-ל"א, ר. גם בכ"י הסנקס, בהעתקה הוילנאית, דף 137, 126 מע"ל.

(2) א. מ. בו, ספרי בי"ד המחוז 4236 №, דף 4175 בארכיון העירוני בוילנא, הספרים: תקנוניקלים, ספר 3 №, דף 39.

(3) א. מ. בו, ספרי בי"ד המבצר 4811 №, דף 297.

(4) שם, עב, דף 345 starozak, 345 Przyznanie praw wieczysto-przedawnego od starozak, 345 Lewkowiczowej starozakonnym majstrom kunsztu krawieckiego wydane. התעודה מתארכה מצבית.

(5) א. מ. בו, ספרי העירייה הוילנאית, 5125, דף 242.

(6) א. מ. בו, ספרי הקמיטסה של האוצר 3229 № Taryfa podatku podymnego „, 1775 r. z województwa wileńskiego ad mentem konst. 1775 r. „.

(7) שם, ספרי בי"ד המחוז 4238, דף 1483.

היהודים. וילצ'ינסקי קורא להם בעצמם: שנים שהם בעלי הבית⁽¹⁾. אחד הבעלים היהודים האלה, לייב בן זלמן, מוכר בשנת 1792 לראש הקהל שמעון בן אבא שתי דירות בבית השייך לילצ'ינסקי⁽²⁾. בין היהודים היה ידוע הבית הזה בשנת תקי"ט בשם בית ר' לייב שינדלרש⁽³⁾, הוא כנראה לייב בן זלמן הנ"ל. בשנת תקס"ה נקרא הבית בשם חצר ר' דוד חייזש⁽⁴⁾, בשנת תקע"ב—החצר זעלדע⁽⁵⁾. בשנת 1765 גזר בבית זה 13 משפחות יהודיות. שהן 95 נפש ובשנת 1784—17 משפחות, שהן 53 נפש. המספר האחרון נראה לנו בלתי נכון בהשוואה למספר המשפחות.

הבית האחרון, העומד בקרן הרחוב היהודי ורחוב המקליין (240 מ'), נקרא ע"ש בעליו לפנים "הצר בוחנר". בשנת 1714 נתחלק הבית בין בעלי-חובותיו של בוחנר ונערך ב 12,000 (והובים⁽⁶⁾). בשנת 1749 נרשם בתאוד השרפה שפרצה אז כבית משה בן זלקינר. אפשר שהיה היהודי רק המוכר, במחצית השניה של המאה ה־17 היה הבית שייך לכמרים הבזיליאנים. בבית זה גרו בשנת 1765—18 משפחות, שמנו 82 נפש, ובשנת 1784—26 משפחות שמנו 92 נפש. מכיון שיוצאות החצרות של הרחוב היהודי אל רחוב המקליין, נעבר עכשיו אל רחוב המקליין. נשים לב בראשונה לבתים מצד ימין, שהנם הבתים הידועים לנו כבר מצדם היוצא לרחוב היהודי. אחרי חצר בוחנר עומדים הבתים של ר' לייב שינדלרש, של ר' לייזר קצין (או אח"כ של קריינא), חצר "החנויות הישנות". הבית העומד הלאה על-יד חצר המעבר, (235 מ') נקרא לפנים בית דאנקווארט⁽⁷⁾ והיה שייך בראשית המאה ה־18 למשפחה אהרן קליאצ'קא. מכיון שלוח בעלי הבית הרבה כסף ולא יכל לשלם, נמסר הבית בשנת 1723 לבעלי החובות, בתוכם לכמר ביאלוזרס⁽⁸⁾. לידי הכמר הזה עברו גם יתר החובות והוא לקח לרשותו את הבית. היהודים לא הפצו למסר לכמר את הבית והתחילו לפעול נגד בעלי הבית בלתי-הרצוי. הם קבלו מהקהל "חוקה" על הבית ועשו בו כבתוך שלהם. הכמר הגיש בשנת 1731 קובלנה אל ב"ד הטריבוונאל הליטאי, שהתכנס אז בוילנה, על "חריזה תמידית" אל בית זה, על גרוש דיירים משם והפרעת הסדר⁽⁹⁾. היהודים נתנו לו אח"כ כתב, שמודיעים הם בו על מסירת הבית לידי הכמר לצמיחות. היהודים לא נרגעו בכך זאת ובשנת 1739 יצא פסק-דין הפורסטרטטה, על-דבר אי-מנוחתם של היהודים. הכמר קבל בשנת 1740 עוד הפעם כתב-התפטרות מהיהודים⁽¹⁰⁾. בשנת 1741 מוסר הכמר בצוואתו את הבית לכמרים ע"ש ריך הקרוש. הוא מוסר לפרוכזש של הכמרים הללו את

(1) שם ספרי ב"ד המבצר 4806 דף 415.

(2) שם, שם, 4236 דף 4181.

(3) פנקס בודקהיז, דף 5 בע"ל.

(4) שם דף י"ג.

(5) שם, דף כ"ב.

(6) א. מ. בו, ספרי הפזירה הוילנאית 5123 מ', דף 225.

(7) ארכיון פרויני בוילנה, הספרים הקריגולקיים 6 מ', דף 106.

(8) א. מ. בו, ספרי ב"ד המבצר 4738 מ', דף 1382 ודף 872.

(9) א. מ. בו, ספרי ב"ד הטריבוונאל 233 מ', דף 103.

(10) רשימת התעודות, שהיו בידי הכמר ביאלוזר בשנת 1727 מקיפה 24 כתבים, א. מ. בו, ספרי ב"ד המבצר 4742 מ', דף 747.

הנהלת הבית והכנסה שנתית של 600 זהובים. אחרי השרפה הגדולה שפרצה בעיר לפני זמן מה, עמד הבית חרב ברובו ולא ידוע אם היו הכמרים יכולים לקבל ממנו את ההכנסות המקוות. הבישוף אישר בשנת 1741 את מסירת הבית לכמרים ע"ש רו"ח הקדוש בתנאי, שיגשו להקמת החברות. הכמרים הרשו ליהודים לבנות חלק של הבית והיו מקבלים מהם תשלומים שנתיים. אחד מראשי הקהל, יעקב-אוריה בן אברהם, שהוציא 2,200 זהובים לבנין חלק מהבית, היה משלם להם 224 זה' בשנה דמי חכירה⁽¹⁾. אחרי מותו חזר מהכמרים חלק של הבית בנו, ר' זלמלי ר' אוריה'ס, למשך של 24 שנים בתשלום של 304 ז"פ דמי-חכירה בשנה ומתנות להג הפסחא ולהג הניטל בגובה 18 ז"פ בכל פעם⁽²⁾, לא כל הבית היה בירי הכמרים, כי הגה בשנת 1779 מוכר יהודי אחד לנוצרי דירה וחנות בבית זה⁽³⁾. החלק שהיה שייך לכמרים נשאר בידם עד סוף המאה הי"ח. בבית זה לא גרו הרבה משפחות, בשנת 1765–6, בשנת 1784 כבר 14.

הבית הסמוך שייך לבית העומד מהעבר השני של הסימטה (236 №) ונתחלק עלידה כמו כל החצר האולטאני. חלק החצר שבתוך הסימטה קבע את השם „חצר ר' מיילא" נכתב גם: ר' מעלה או ר' מייעלה, על שם בעל-הבית היהודי במחצית המאה הי"ח⁽⁴⁾. חצר ר' מיילא היה מלא חנויות קטנות משני צדדיו, אפילו בקומה השניה⁽⁵⁾. חצר ר' מיילא עבר לידי הרבה בעלים, יהודים ונוצרים⁽⁶⁾.

בחלק של הבית העומד בקרן הסימטה ורחוב המקולין היה לפניו ביר-החולים היהודי וההקדש. בשנת 1765 היו בו 18 נפש מלבד שני שומרים של ההקדש ונשיהם. חלק הבית היוצא לצד הרחוב היה שייך ליהודים פרטיים, בשנת 1765 לראש-הקהל משה בן ליב. בשנת 1765 גרו שם 7 משפחות. הבית הסמוך (237 №) היה שייך לפניו לר' משה ריבקה'ש, בעל „באר-הגולה" המפורסם⁽⁷⁾. הבית עבר אח"כ בחלקו לידי בעלת חוב נוצרי⁽⁸⁾. יהודים היו חוכרים את חלק הבית הזה מבעליו הנוצרים. קרוב לשנת תק"ן עבר הבית לידי הרבה בעלים ונעשה ל„איסק-דיביוזרי"י⁽⁹⁾. עוד בשנת תקנ"ג מוכרים יוצאי חלציו של ר' משה ריבקה'ש חלק מהבית ליהודי אחד. בשנת 1765 גרו בבית זה 52 יהודים, רובם בעלי-מלאכה. בקרן רחוב המקולין והרחוב האשכנזי עמד ארמון של טישקביץ

(1) שם, ספר 4807 №, דף 753.

(2) שם, דף 802.

(3) ז. ב., ספרי בי"ד המחוז 4224 №, דף 451.

(4) פנקס השעבודים, חלק א', דף ל"ט; חלק שני, דף קכ"ט; פנקס דח"ק בדה"ב, דף כ"ב. על י ה ו ד י בשם כזה ובעל הבית הזה מוכיר גם יאחזמבני' בתאור השרפה מסנת 1749.

(5) א. מ. ב., ספרי בי"ד המחוז הוילנאי 4236 № דף 4399; ספרי בי"ד המכצר 671, דף 4806.

(6) שם. ז. ב. ספר 4805 דף 11; 4811 דף 1028, 677, 743.

(7) תארכיון העירוני בוילנה, הספרים הקרוניקלים 3 №, דף 12.

(8) א. מ. ב., ספרי העירייה הוילנאית 5144 № דף 855.

(9) א. מ. ב., ספר ספרי בי"ד המחוז 4234 №, דף 3773.

382) №, בארמון לא גרו יהודים, מלבד משפחה אחת, שגרה בבית שנפרד מהארמון ונקנה ע"י יהודים).

נעבר עכשיו אל הצד השני של רחוב המקולין. בבית העומד בקרן הרחוב (№ 383) גרו טעט יהודים: בשנת 1765—9 משפחות, בשנת 1784 רק 3.

בבית הסמוך (№ 210) היו המקולין הנוצריים ומהם קבל הרחוב את שמו: "רחוב המקולין". הבית היה שייך לחבורת הקצבים הנוצרים ובו לא גרו יהודים.

הבית הסמוך (№ 209) הוא "חצר מעבר" גדולה היוצאת אל השוק. במחצית השנייה של המאה ה־18 היה שייך הבית הזה לכמרים הטריניטריים שבֶּאֱנְטוֹקֶל. בבית זה גרו הרבה יהודים: בשנת 1765—31 משפחות ובשנת 1784—42 משפחות.

גם הבית הסמוך (№ 208) יוצא אל השוק וגם בו גרו הרבה יהודים. בשנת 1765 ישבו בו 34 משפחות ובשנת 1784—24. בית זה היה שייך במחצית המאה הי"ז לגלב קאל (Kai) ויכן נקרא הוא עד היום הזה על שמו. הבית עבר בשנות 7—1664 לידי הכמרים הכרמליים היחפים. בשנת 1776 עבר לרשות כרוישטוף קוזיל (Kozieff), סופר בי"ד המבצר הוילנאי¹ והיה אז חרב ועזוב, כי לא תקנוהו לגמרי במשך ששים שנה. הסוחר העשיר וראש-הקהל המפורסם אשר בן קְלוֹנִימוֹס-קֶזֶמן גינצבורג, המכונה קליאצ'קה, הציע לכמרים, שירשו לו לבנות מחדש ולתקן חלק מהבית בתנאי, שימסרו לו אה"כ אותו למשך של 25 שנים בעד תשלום קטן. הכמרים התיעצו והחליטו פה אחד להסכים להצעה. הם מסרו בשנת 1761 לקליאצ'קה חלק מהבית למשך 25 שנה בתשלום של 2 טלרים לשנה². אשר בן קלמן הוציא על תקן הבית 4344 זה. אחרי שנעשה תקן הבית, בא ראש המנזר לראות את הבנין החדש. הוא ראה בקומה התחתונה: חנות לארג צמר עם תריסים, דלתות ברזל, שבכות ברזל וגם שלחנות ועוד רהיטים חדשים הנחוצים לחנות; בקומה זו היו עוד מסדרון וחדר עם תנור וחלונות שניתנו במסגרות של עופרת. בקומה העליונה היתה דירה, שאליה הובילו מעלות מצד החצר, מעקה ומסדרון, הדירה היתה לבנה וחלק מהחדר הגדול הוקצע בשביל חדר-מטות. בחדר הגדול היה תנור והחלונות ניהנו במסגרות של עופרת. בשנת 1784 גרה בבית זה, ואולי גם בחלקים אחרים של בית-החומה הגדול, כל משפחתו של אשר בן קלמן, שהתחלקה כבר לארבע משפחות, ושונתה יחד עם המשרתים 33 נפש.

גם בבית הסמוך (№ 207), הנמשך עד השוק, ישבו הרבה יהודים: בשנת 1765—13 משפחות ובשנת 1784—27 משפחות. הבית הזה נקרא "בית הפרז'אס", כי היה שייך לבית החולים אשר על-יד המנזר ע"ש השלישיה הקדושה.

1) שם, טז, ספר 4231 №, דף 3731.

2) עפ"י הריבוי משנת 1645.

3) ארכ. עירוני בוילנה. הספרים הקרוניקליים № 6, דף 24.

4) א. מ. ב., ספרי בי"ד המבצר 4782 דף 1107.

הבית הסמוך (№ 205) הנו אחד הבתים הגדולים, שבו ישבו יהודים במספר רב ובצפיפות גדולה. בשנת 1765 גרו פאן 36 משפחות ובשנת 1784—57 משפחות, שמנו 201 נפשות. הדיירים ישבו 2–4 משפחות בדירה אחת. רוב השכנים היו בעלי-מלאכה. הבית הזה היה שייך לפנים לז'יט בילדוויקביץ' ונקרא על שמו, "בית הז'יט". היהודים קוראים לבית עד היום הזה, "בית השופט" (הז'יט היה גם שופט). במחצית המאה ה־19 היה שייך הבית לכמרים הישועים ואחרי בטול כת זו עבר לירי נוצרים חילוניים.

הלאה עומדים שני בתים קטנים (239, № 238), שהיו שייכים ליהודים, אחד מהם (239 №) לראש הקהל צמח בן מרדכי. הבית העומד בקרן רחוב המקוילין ורחוב הזוגים (226 №) היה שייך לנוצרי אחד, לאדון ואזינסקי, וגרו בו בשנת 1765—37 ובשנת 1784—37 יהודים.

ברחוב הזוגים גרו היהודים במספר רב רק בשני הבתים הראשונים, (227, № 227), ביתר הבתים היה מספרם קטן. בבית הראשון (227 №) גרו בשנת 1765—36 ובשנת 1784—62 יהודים. בבית השני (228 №) גרו בשנת 1765—44 ובשנת 1784—72 יהודים. הבית הזה, שנוצר משלשה בתי חומה קטנים, עבר בשנת 1760 במשכנתא לידי יהודי, לידי פינחס בן תנחום. היהודי שלם בעד זכותו 2,500 ז"פ והוציא על תקון הבית 1,237 ז"פ. בשנת 1772 קנה ממנו את הזכות ראש הקהל אליעזר בן ליב ושלם לו את כל הסכום שהוציא, 3,737 ז"פ. אליעזר בן ליב מטר את זכותו לכמר קזלישקה וממנו חכרו בשנת 1774 את הבתים למשך של 60 שנה שלשה יהודים⁽¹⁾, אחד משלשת החוכרים היה אותי אליעזר בן ליב ולידו עבר בשנת 1777 עוד חלק אחד מידי החוכר השני⁽²⁾. החוכרים היו בפעל בעלי הבית, אולם לצמיחת עבר הבית ליהי יהודים בשנת 1799. בתוך ששת בעלי-הבית היו ראשי הקהל נח בן פייבוש בלאך, שהספיק אבק-שרפה למתקוממים בשנת 1794, ופישל בן פסח.

ביתר הבתים שברחוב הזוגים גרו יהודים: מצד ימין, בבית 229 №, בשנת 1765—4 נפשות ובשנת 1781—35 נפשות; בבית 230 № בשנת 1765—17 ובשנת 1784—31 נפשות. שני הבתים האלה היו שייכים לכמרים הדומיניקנים. את הבית השני חכר מהם נח בן פייבוש בלאך, מהצד השני של רחוב הזוגים גרו יהודים מעטים. בבית 218 № (בשנת 1765—5 משפחות) בבית 215 № (4 משפחות) בבית 216 № (2 יהודיות, בשנת 1784—15 נפשות).

ברחוב הנקרא עכשיו ע"ש הגר"א, שהנו המשך של רחוב היהודים גרו הרבה יהודים. כאן היו בתים, שהיו שייכים לז'וריקסקי של הבישוף והיהודים השתמשו בחסות הבישוף והמבצר כדי להרחיב את גבולות הניט, אם בריבייה ש' שנת 1645 נאמר, שרוב היהודים גר ברחובות המבצר והבישוף (ulica Zamkowa, Biskupia) ויש להם שם 17 בתים⁽³⁾). מכון בזה בלי ספק בעיקר

(1) א. ט. בור, ספרי כ"יד המבצר 4787 №, 638, 646.

(2) שם, ספרי העירייה הווילנאית, № 5144, דף 643.

(3) שם, דף 1095.

(4) הוצאות תוצרת הארכ. הווילנאית, כרך 29, דף 493.

לרחוב המדובר ולרחוב הקטן, שהנו המשך של רחוב הוגגים (שמאלה לרחוב היהודי). בבית העומד בקרן רחוב הוגגים ורחוב הנקרא היום ע"ש הנ"א (217 №) גרו בשנת 1784–34 יהודים. הבית הזה נתחלק עפ"י פסק בית-הדין האיסק-דיביזורי. בין בעלי-החובות, שקבלו חלקים של הבית, היה אשר בן קלונימוס-קלמן קליאצ'קא⁽¹⁾. בבית הסמוך (218 №) גרו בשנת 1784–9 משפחות. שהן 29 נפשות. את הבית הזה חכרו יהודים⁽²⁾. בבית הסמוך (219 №) גרו 6 משפחות. כאן היו במאה ה'ט למסה"נ המקולין היהודים. בבית הלאה (220 №), שהיה שייך לכמר הוראין, גרו בשנת 1765–75 יהודים ובשנת 1784, אחרי שעבר הבית לידי הבישוף זינקוביץ, 100 נפשות. גם בסימטה, המתחילה על-יד בית זה, גרו משפחות יהודיות אחדות (בשנת 1784–3). הלאה היו שני בתים קטנים, שהיו שייכים ליהודים. מהצר השני של הרחוב לא היו בנינים, מלבד בית אחד, הוא „בית אצן גארבארסקי“. הבית הזה היה שייך ליהודים וחברת הבורסקים הנוצרים נטלה אותו מהקהל בעד סכומים, שפסק בית-דין חצר המלך בשנת 1720⁽³⁾. חברת הבורסקים מסרה את הבית הזה לכמרים הכרמליים היחפים, שהיו ידועים בשנאתם ליהודים. בבית זה גרו בשנת 1765 8 ובשנת 1784 7 משפחות יהודיות. השטחים הריקים שברחוב המדובר, המקום המרכזי על אם ארבעה רחובות, גרמו שיוצר כאן שוק פנימי בתוך הגיטו. „שוק הדגים“. ברחוב „אל הדומיניקנים ע"ש רות הקדש“ גרו במחצית השנייה של המאה ה'ח מעט יהודים. נשוב אל הרחוב היהודי ונסתכל בצדו השני, הימני, בלכתנו משוק הדגים אל הרחוב האשכנזי. כאן היו שני בתים-חומה קטנים, שהיו שייכים ליהודים. הבית הראשון עבר לידי יהודי בשנת 1756 בעד 6000 זהובים ויורשיו מכרו את הבית ליהודים בעד 5.400 ז"פ. מהם קנה את הבית בשנת 1786 ראש הקהל יהיאל בן רפאל בעד 9.540 ז"פ וזה מסר את הבית בשנת 1787 לקרובו (לאחיו) מאיר בן רפאל, שנתפרסם אח"כ כאחד מראשי תנועת החסידות בליטא⁽⁴⁾. בבית השני גר השתדלן ר' לייב מייטעס. הבית הסמוך (250 №) היה גדול ונקרא לפנים „בית קירנובסקי“. הוא היה חצר-מעבר אל הרחוב המוביל „אל הדומיניקנים“. הבית הזה היה שייך לכמרים הבזיליאנים ויש להגיה, כי היהודים היו חוכרים אותו מהם. ברשימת הבתים שבפנקס הח"ק „בדק הבית“ נקרא הוא בשנת תקל"ט „בית ר' שמשון“. בבית הזה גרו בשנת 1784–118 נפשות. הבית הסמוך היה שייך החל משנת 1633 לאחד מראשי הקהל העשירים ביותר, למיכאל בן פייטל. כבר בבקרת שנעשתה בשנת 1645 נקרא הבית ע"ש פייטל אביו, שהיה מראשי הקהל הראשונים בוילנה (בשנת 1593) ומעשיריה. אחרי מות מיכאל בן פייטל בשנת 1682 ציוה את ביתו ואת כל רכושו בשביל

(1) ארכיון שירוני בוילנה, הספרים הקרוניקליים 2 №, דף 79. פסק בית-הדין האיסק-דיביזורי א. מ. ב. 5053 №.
(2) א. מ. ב. 5053 №, ספרי בי"ד המחוז 4232 №, דף 2579.
(3) א. מ. ב. 5053 №, ספרי בי"ד הכנצר הוילנאי 4737 №, דף 588.
(4) א. מ. ב. 5053 №, העיריה הוילנאית 5143 №, דף 1837, 1937; 5146 №, דף 47; שם, ספרי בי"ד המחוז 4232 №, דף 2805.

הקהל הוילנאי. בשנת 1759 מכר הקהל חלק גדול מהבית ללייב בן אליעזר בעד 5667 והובס²⁰. ר' לייב לייזר'ס יסד בביתו בית-מדרש, שנקרא עד היום הזה „קלויז ר' לייב לייזר'ס²¹“. הקהל מסר חלקים של הבית לאנשים שונים במשכנתאות, שנשארו אח"כ בידי המלוים וכך נתחלק הבית בין הרבה בעלים. עכשיו יש לבית ה„אקס-דיביזורי“ הזה 18 בע"ב. בבית הזה גרו בשנת 1763—51 משפחות, שמו 178 נפש, ובשנת 1784—58 משפחות, שמו 182 נפשות. מספרים, שגרו כאן במרתפים מתחת למרתפים, ללא קו אור וללא אויר לנשימה. עזר עוד כאן את המרתפים, שנהפכו בפי העם למקום מושב „רוחות“.

הגענו עד חצר ביהכ"נ. החצר הזו גדולה היא ויוצאת אל הרחוב האשכנזי. בהצר זו נבנה ביהכ"נ הגדול ועוד בתי-מדרש ובתי-תפלה. כאן היו המקללין, כאן נבנה גם בית המרחץ, כאן היה חדר-הקהל וכאן שפט בית-הדין היהודי. מצד המוסדות הצבוריים היו כאן דירות.

לפני בית-הכנסת הגדול, העומד מצד ימין, במקום שעומד עכשיו בנין הספריה ע"ש מתתיהו שטראשון, היו לפניו מקללין וחנויות אחרות, כמו של גריסים. בפריביליגיות הרשו המלכים ליהודים להחזיק מקללין על-ידי ביהכ"נ ליהודים היה בשנת 1633 בית ברחוב היהודים, שבו היו המקללין²², הוא, כנראה, הבית המדובר שעל-ידי ביהכ"נ. הנדבן הגדול היסודי בנה כאן בשנת תק"ט בשביל המקללין בנין לבנים, עשה גדר סביב המקללין וגם עשה „כיפה גדולה“²³. היסוד עשה את זה בעד החלק של דמי-קבורה, שהיה חייב לשלם ל„צדקה הגדולה“, כי קנה בחייו שני מקומות קבורה, בשבילו ובשביל אשתו. היסוד קיים את הבנין „עפ"י חוקי החירות שבידינו מהמלכים רפולין וייטא והמלך דעכשוי“. היסוד התנה תנאי, שהקצבים והמנקרים, המשתמשים במקללין, ישלמו „עלמית“ בכל שבוע ששה והובים ל„צדקה הגדולה“ וזו הוציא את הכסף לצורך ה„קצבה“, שהיא מחלקת בכל שבוע לעניים, ולחזוק בדק ביהכ"נ הגדול (ראה את הצילום שמנסק היסוד²⁴). המקללין העברו אח"כ למקום אחר וכאן נשארו חנויות גריסים.

בית-הכנסת הגדול אינו מתנשא מעל לבנינים הסובבים אותו ולכן אינו ניכר כמעט לגמרי מבחוץ. עפ"י הפריביליגיה משנת 1633 בדבר בנין ביהכ"נ אסור היה לבנותו גבוה למעלה מיתר בתי החומה ודומה לבתי התפלה הנוצרים. ראה בפרק הראשון על הפריביליגיות לבנות ביהכ"נ. איסור כזה מראה על השפעת הקזירים הקתולי במדינה והיה שכח ברשיונות על בנין בתי-כנסיות. כדי שהבנין

(1) הוב. הוצה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 88 №.

(2) א. ס. בור, ספרי העירייה הוילנאית 5137 №, דף 173.

(3) בשנת תקל"ז קבל ר' לייב לייזר'ס רשות בהקהל לייסד בקלויז שלו חברה משניות 'החברה מקרא. בכל חוקי עז וחצוצות כמו בקלויז יסין וקלויז חדש דקהלנו צ"ל (עמק החק בשניות וחק מקרא, דף 1, כתב מודבק, במזויון ע"ש ס. אג—סקי על-ידי הקהלה בוילנא).

(4) עפ"י הפריביליגיה מהנה לפברואר שנת 1633 וצפ"י האורדינציה משנת זו, ראה ג1

א. ס. סק-הדין בדבר החטיטה ברוז, הוצה הארכ. הוילנאית, כרך 28, תעודה 330 №.

(5) עמק היסוד, דף 78 №.

יהיה רם, בנוהו על יסודות שהורדו במדה גדולה. מבחוץ רואים רק את חלק הכתל מצד מזרח ומצד מערב. מצד מזרח כוסה הכותל בגוויסטר יפה, כנראה בראשית המאה ה-19 לספירה. מתחת לגוויסטר אפשר עוד לראות (מאחורי בנין הספריה) תריסי ברזל חזקים על החלונות הנבוכים. אל ביהכ"ג הנדול הובילו שני פתחים. עץ אחד כהפתחים האלה יש דלת מכוסה מבחוץ בברזל וכתוב עליה: „נדבה לה' מהחברה הקדושה מנירי תהלים ת"ב לפ"ק". דרך הפתחים האלה נכנסים אל ה„פוליש“, אל המסדרון. כאן נמצאה ה„קונא“, עמוד קלון, שהיו מעמידים בו את העברין כפות וכל העוברים היו רשאים להתעלל בו, מה „פוליש“ הוביל פתח מצד שמאל אל ביהכ"ג. כאן יש דלת ברזל גדולה, שנבוכה החייטים בשנת „ישעך“ לפ"ק, היא שנת ת' (1640 לספירה). דרך הפתח הזה יורדים אל ביהכ"ג וכאן נגלה לפני המביט מראה נהדר, הבנין, שאינו ניכר מבחוץ, מופיע כאן בכל גבהו וגדלו. ארבעה עמודים ענקיים תומכים את התקרה היפה. הבנין המרובע נבנה בסגנון התחייה האיטלקית העיר לסגנון בארוקו. בין העמודים מתנשאת בימה מלאה חן, שנבנתה בנדבת היסוד במחצית השניה של המאה ה-18 בסגנון רוקוקו וראה את התמונה. היסוד הוציא על בנין הבימה כשלושת אלפים וחזרים, שהיו אז כסוב גדול מאוד. ארון-הקדש תוקן ע"י ח"ק „בדק הבית“, שתפקידה היה לדאוג לחזק בדק ביהכ"ג. באבן שחורה, שקבעה מתחת לארון-הקדש, חקקה לזכרון, שהיא תקנה את הארון, אבל את הפ"ק קשה לקבע. אפשר שנבנה ארון-הקדש מחדש אחרי השפרה בשנת 1737 או אחרי השפרות בשנות תק"ח—תקט"ו (ראה כפרק הראשון). בין הקטוטים שעל ארון הקדש נמצא טס גדול ועליו טעי לחות הברית. את הטס הזה נדב היסוד ועלה לו בשש מאות וחזרים בקירוב¹. רחלות הארון עשויות נחשת. הש"ך עומד על מקום, שהנו נמוך מכל הרצפה, כדי לקיים את הפסוק „ממעמקים קראתיך ד'“. צפונית-מערבית עמד „כסא של אליהו“ ושם היו מלים את התינוקות. עזרת נשים לא היתה עד סוף המאה ה-18, עד שנבנתה בכספי ראש-הקהל נח ב"ר פייבוש בלאך. בראשונה הלוה נח בלאך את הכסף לצרכי הבנין, אבל אח"כ, בשנת תקס"א, נדב סכום של 14.000 זהובים, שנשארו חזרים לו, לצרכי צדקה ולחברות שונות². „עולמית“³. בית הכנסת על קירותיו העבים, דלתות ותריסי הברזל שלו, שמש כעין מכצר בשביל הקהלה העברית בשעת התנפלויות. כאן היו היהודים מפקידים את כספם. אולם הכבצר הזה לא היה חזק ביותר, אם יכלו פורעים לפרץ אליה. כך קרה מיד אחרי שנבנה בית-הכנסת בשנת 1635³. מתשמישי-הקדושה, שנשארו לפליטה בביהכ"ג, נדאי צייץ כתר-תורה, שנדבה חברת הפיפים היהודים בשנת תק"ך (ראה את התמונה). החברה „שומרים לבקר“ נדבה כתר-תורה בשנת תק"י. בביהכ"ג הגדול היו הרבה תשמישי-קדושה יקרי ערך, אבל לא נשתמרו.

גבאי בית הכנסת הגדול היו גבאי ה„צדקה הגדולה“ וההכנסות מביהכ"ג

(1) פנקס היסוד, דף 50 א.

(2) פנקס הקלווי הישן, דף 43.

(3) תאור כפרות של התנפלות וכל מה ששייר ראה ב„יוספור“, 1887, ספר 5.

היו מוקדשות לצרכי צדקה. על-יד ביהכ"נ היו ח"ק, כמו "שומרים לבקר".
 "נר תמיד", "מגיד תהלים" וצודי).

מעל צ"פוליש" של ביהכ"נ היה חדר-הקהל, בית הועד של ראשי-הקהל.
 כדוגמת בית מועצת העיר (ראטוש, Rathaus). "חדר הקהל" היה בן שלשה
 חדרים ועל-ידו היה מאסר הקהל, שנמצא בחוץ המגדל המוביל במעלות צוליניות
 אל הגג.

על יד ביהכ"נ הגדול נמצא בקומה השנייה בית-המדרש הישן, שנקרא
 "הקלויז הישן". הקלויז הוא ישן נושן, על זה מעיד סגנון הבנין (ראה את
 התמונה). אבל נקרא "הישן", כדי להבדילו מהקלויז החדש, שנבנה ע"י היסוד.
 שורת עמודים חוצה את הקלויז הישן לשנים. התקרה המקומרת משתלבת
 עם העמודים לחטיבה אחת. עפ"י הסגנון אפשר להסיק, שהקלויז עתיק יותר
 מאשר ביהכ"נ הגדול. מעל לפתח החדש של הקלויז כתבו זה לא כבר, שנוסד
 בשנת ר' (1440), אבל ידיעות מקוריות, שמוכנה לאמת את הכתובת הזו, אינן.
 הקלויז ממש יותר ללמוד מאשר לתפלה ושם היה ספריה עשירה בשביל
 הלמדים ובחורי הישיבה. לאב"ד דק"ק היו מוסיפים תואר מיוחד: "רב דקלויז".
 ארון-הקודש אשר בקלויז הישן יפה הוא בפשטותו ועל דלתות הנחושת שלו
 עשויים ציורים גיאומטריים פשוטים ויפים. בקלויז הישן נשארו הרבה תשמישי-
 קדושה ישנים ויפים (ראה את התמונות).

הדבן הגדול היסודי החליט ליסד עוד קלויז, כדי שישאר שמו לנצח.
 בתי-תפלה לא חסרו, אבל בית-מדרש היה רק אחד. הקהל נתן ליסוד רשיון
 לבנות קלויז חדש. גבאי הקלויז הישן יראו, שמא ירד כבוד הקלויז, אם היסוד
 העשירי יבנה קלויז חדש. הם הפצו, שהקלויז החדש ירחיב ויגדיל את הקלויז
 הקיים מכבר. החל משא ומתן בין היסוד וגבאי הקלויז והקהל היה המתון.
 היסוד הסכים לבנות את הקלויז החדש על-יד הישן, אבל חפץ שישאר החדש
 עצמאי. גבאי הקלויז הישן התחייב לתקן את הבתים הסמוכים לקלויז והיסוד
 התחייב לבנות על-גבי אלה בקומה השנייה את הקלויז החדש. פתח אחד יעשה
 בכתל הדרומי של הקלויז הישן ויוביל אל הקלויז החדש כך, שיוכלו הלומדים
 מקלויז אחד לעבר לקלויז שני. רק בשעת התפלה יסגר הפתח על-ידי ספסל
 הסובב על צירים וש אפשר להרימו ולהורידו). את הפתח הזה אפשר עוד לראות
 בקיר המשותף של שני הקלויזים. פתח שני הוביל אל הקלויז החדש במקום
 שהוא נמצא כיום הזה. הארקאות, הקשתות האדירות, שאנו רואים עכשיו תחת
 הקלויז הישן והמובילות אל פתח הקלויז החדש, לא היו אז ונעשו ע"י הח"ק
 "בדק הבית" בראשית המאה ה"ט למסה"נ³). אחרי שהרסו דירות שהיו שם.
 השאירו את הקמרון ובצרו את הוויתו. כשאנו עוברים דרך הארקאות אל החצר

1) פנקס דח"ק מגיד-תהלים שנכתב אחרי שנת תקנ"ו, ופנקס דח"ק שומרים לבקר, נ"ב
 מאוחר, בספרית שטרסון. הפנקס החשוב של ח"ק גרי-תמיד אבר.

2) פנקס הקלויז הישן, דף 125, כתב על דברי יסוד הקלויז החדש עם כל תנאי היסוד.
 ראה גם פנקס היסוד, דף 11, פ"ל, או פנקס הקלויז הישן דף 13, מפ"ל פסק ב"ד דק"ק וילנה
 מיום ג' אב תקס"ו.

3) פנקס הקלויז הישן דף ס"ג, כתב משנת תקצ"ב.

השניה, רואים אנו בקליון החדש חלון יפה בגובה שתי קומות. דרומית תומכים את הקליון החדש אתיקים ענקיים (ראה את התמונות). כשאנו נכנסים אל הקליון החדש איננו רואים אותו עכשיו בהדרו לפנינו. התקרה המקומרת איננה ועזרת הנשים, שנוספה בזמן מאוחר, מאפילה ומקלקלת את מראה הקליון. בית-המדרש החדש נבנה בשנים תקס"ז-תק"ץ כדוגמת בית-הכנסת של הקברנים, העומד בחצר ביהכ"נ מול הקליון. הבימה וארון-הקודש אופניים הם בשביל בתי-הכנסות שנבנו במאה ה"ח וראה את התמונה של ארון-הקודש בביהכ"נ של הקברנים. הבימה נעשתה שבכת ברזל מצופה נחושת ואינה מסתירה את ארון-הקודש בפני המתפללים העומדים מאחורי הבימה. ארון-הקודש עם עמודיו בסגנון רוקוקו היה "מהודר ומיופה" והקשוחים היו משתלבים למעלה עם הקמרון, אבל עכשיו נקצצו הקשוחים ונשארו רק שני אריות, שהיו שומרים עליהם.

היסוד העשירי, שבנה וקשט בתי כנסיות אחרים, רצה, שיוכל בית-המדרש החדש, הנקרא על שמו, לחפץ מקום חשוב בין יתר בתי-הכנסות הישנים. הוא נדב בשביל הקליון שלו הרבה תשמישי קדושה, ספרים ונכסים. היסוד נדב בשביל הקליון ספר תורה מבזין, שהוא מחמד עיניים, וממש שנתן עבורה שמונים טאליר, בכדי שיהא מהודר כפי דת תורתנו הקדושה, שלא יהיה בה שום מטלית ב, בראשית" עד, לעיני כל ישראל, אף לא בגליונים ודא בין עמוד לעמוד, ושהיו כל יריעות שווים בכל יריעה ד' עמודים, ושהיה בווי עמודים ובתגין מחויגין כדן תה"ק, ובכ"י ממש של המנוח מהר"ד איסר סופר ז"ל, ובשביל כל המעלות הנ"ל הוכרח לכתב שלש שנים, בכדי דלקט יריעות מכל ספרי תורות, שכתב במשך הנ"ל¹). היסוד התחייב לתת בשעת חתונת נכדתו פייגלה שני טסים ויד של כסף בשביל ספר התורה הנ"ל. הוא הבטיח לתת גם כתרי תורה, שעלה לו בשמונים טלרים, אם רק לא יהיה אנוס למכרו במשך כל ימי חייו. הוא התנה, שהיו הכתר עם שני הטסים והיד מונחים תחת יד אחד מחתני ובניהם אחריהם, אם יהיו-ביניהם בטוחים, לפי ראתי עיני בית-הדין דק"ק, שלא ימכרום. היסוד נדב שתי פרוכיות בשביל ארון-הקודש, שני מכסאות בשביל השלחן אשר על הבימה ושני מכסאות בשביל העמוד, אחד אחר לשבת ולחול. הוא נדב גם כצורה בעלת י"ב קנים, שהיתה תלויה בבית חתנו האב"ד דק"ק וילנה ושהיתה שייכת לפניו לאב"ד הקודם הל"ל סג"ל, הוא נדב גם כתרי תורה, טסים וקופסה לאתרוג (ראה את התמונה).

היסוד נדב בשנת תק"ט קרן קיימת של אלף זהובים, שמפרותיה יקנו ספרים חדשים בשביל הקליון הישן²). אחרי שנגש לבנות קליון חדש, החליט להעביר את הספרים אל קליון זה, כי היתה לו טענה, שלא שמרו על תנאיו. הוא הרשה אמנם להשתמש בספרים גם לעומדים בקליון הישן, אבל לעומדים בקליון החדש נתן זכות קדימה, החלטה כזו לא יכלה למצא חן בעיני הגבאים של הקליון הישן והם חפצו לעצור בעד יסוד הקליון החדש. לא חסרו גם מניעות אחרות מצד שכנים, אבל היסוד התגבר על הכל. הקהל אישר את כתב היסוד על

(1) פנקס הקליון החדש, דף 125 מע"ל.

(2) פנקס הישרי, דף 48 או פנקס הקליון הישן דף 20 או פנקס הקליון החדש דף 142, מע"ל.

כל תנאיו בדבר יסוד הקליו החדש והזהיר את גבאי הקליו הישן, שיחפשו עם היסוד עד חצי שבט שנת תקט"ז, כי מותר לו לקנות בתיב אחרים בחצר ביהכ"נ ולבנות שם את הקליו החדש. ביום ב' אב תקט"ז יצא כרוז מבית-הדין, שכל מי שיש לו טענות בדבר בנין הקליו החדש יבא ויטען⁽¹⁾. ביום ג' אב תקט"ז סידר בית-הדין דק"ק את שאלת הפתח המשותף של שני הקליונים וגם עוד טענות של שכנים.

בעיה חשובה, שהיה לפתור אותה בעת יסוד בית-כנסת חדש, היו הכנסות ה"צדקה הגדולה" מביהכ"נ וה"מצוות" ("עליות" וכד'), שישארו בידי הקהל והצ"ג. עפ"י מסק בית הדין צריכה היתה הצ"ג לקבל בקליו החדש את כל ה"מצוות", ב"ימים הנוראים" ומחצית המצוות ביתר הימים. גבאי הקליו לא היו שבעי רצון מפסק-הדין ודרשו, שחכסה הצ"ג את מחצית ההוצאות להחזקת הקליו ותקנו, לצ"ג לא היה כדאי להשתתף בהוצאות ולכן התפשרו, שישלם הקליו לצ"ג ככל שכוון 4 צעהנר (זהוב אחד ועשרים גרושים). גבאי הצ"ג יקבלו "עליות" בכל שבת חוזהמ"פ וחוה"מ סוכות⁽²⁾. הקהל לקח שני היובים ("מצוות") בשביל אורחים. אם יהיו האורחים רבנים, ראשי הקהל לקחת לעצמו כל "מצוה" שירצה, מלבד "שלישי" בכל יום שבת שמברכין בו את החודש, כי את המצוה הוא לקח היסוד בשביל חתנו. אם יהיה אורח אחר, יקח הקהל בשבילו רק "חיוב פשוט", לא שלישי, ששי, אחרון או מפטיר. גבאי הקליו החדש חייבים לשלח את שמשם בכל פעם בעת התפלה, לפני הוצאת ספר-התורה לקריאה, אל פרנס-החודש, המתפלל בביהכ"נ הגדול, לשאלו למי יש למסור את ה"מצוות"⁽³⁾.

בסוף שנת תקי"ז נשלם בנין הקליו. הבנין החדש היה כל כך יפה, שרצו הרבה מתפללים מנהליו הישן לקבל מקום לתפלה בקליו החדש. עלתה השאלה אם בכלל יתפללו בראש השנה של שנת תקי"ח בקליו הישן. בקליו החדש הקציעו מקום בשכיל נשים שתתפללנה ב"ימים הנוראים". והנה "נעשה מעשה", שהתפללו בראש-השנה וביום-הכפורים רק בקליו החדש ובקליו הישן לא התפללו ונשים לא התפללו אף באחד הקליונים⁽⁴⁾. הקהל החליט ביום כ"ז חשוון שנת תקי"ח, שיחפלו ככה בראש-השנה וביום הכפורים בכל שנה ושנה עד "עולי עד". גבאי הקליו הישן ראו, שרוצים כל המתפללים לעבור לקליו החדש ולכן דרשו, שישמר שווי-משקל. הקהל הכניס סדר ביחסים שבין שני הקליונים ע"י התלטה מיום כ"ח כסלו תקי"ח, ששני בתי-המדרש יהיו נחשבים לאחד בכל ההכנסות וההוצאות ויתמנו בכל שנה עפ"י קלפי ארבעה גאים ששנים מהם יהיו בקליו החדש ושנים בקליו הישן. כל הנדבות, שינתנו לסובת קליו אחד, יתחלקו במדה שווה בין שני הקליונים, מלבד נדבות היסוד⁽⁵⁾, שנתן לקליו החדש⁽⁶⁾. הכרות איחוד שני הקליונים התקיים בפומביות,

(1) פנקס היסוד דף 11 מגיל, או פנקס הקליו הישן דף 13 מע"ל.
 (2) פנקס היסוד, דף 82 או פנקס הקליו הישן, דף 17. הפסדה היא מיום י' אדר תקי"ט.
 (3) גם בכתבים הכנוריים של הקליו החדש, 6, 6, פסדה כנסת תקמ"ט. מפשרה זו נראה כי צעהנר=10"ם אחר ועשרים גרושים.
 (4) פנקס הקליו הישן, דף ט"ו או פנקס היסוד, דף 7. א' תכונת הקיפה.
 (5) פנקס הקליו החדש דף 120.
 (6) שם דף 120 מע"ל או פנקס היסוד דף 75.

בהשתתפות המון חוגג, גבאי שני הקלויזים והאב"ד¹⁷, ואמנם אחרי האחד ראינו אנו, שבשעה שהיטו"ד מנדב ביום ב' אב תקי"ח הכנסה תמידית של 5 ז"א לשיבוע מבתים אשר בהצר ר' פייטל, הוא מנדב אותה לטובת שני הקלויזים בחלקים שונים, ומקבלים את הנדבה גבאי שני בחי המדרשות ביאר. היטו"ד עושה אז חוזה עם שני הקלויזים כדוגמת החוזה, שעשה קודם בדבוי יסוד הקלויז החדש¹⁸.

האחד בין שני הקלויזים לא נתקיים אלא זמן קצר. היסוד הוסף לדאג לקלויז החדש וקנה בשביל הקלויז עוד בתים, הנמצאים תחת הקלויז¹⁹. בשנת תקי"ד הסכימו גבאי הקלויז הישן לתת ליטו"ד למשך 40 שנה רשות לקרע שני חלונות קטנים בכותל הצפוני של הקלויז החדש, בין שני הפתחים²⁰.

היטו"ד רצה, שזכור ישאר לנצח בקלויז החדש. בכזה על יסוד הקלויז הכניס תנאי, שבמשך שנה אחר פטירתו יאמרו כל הלומדים בקלויז קדיש דרבנן לעילת נשמתו וכן גם המהפלי לפני העמוד בקלויז. בכל שנה ביום פטירתו יזכירו את נשמתו; כל מי שילמד או יתפלל לפני העמוד בקלויז באותו יום יאמר קדיש דרבנן לנשמתו. היטו"ד קבע בכתב שעשה אח"כ עם שני הקלויזים, שיתנו יורשיו במשך השנה הראשונה 12 זהובים בכל שבוע בשביל לומדי תורה, כדי שילמדו בשני הקלויזים יומם ולילה בלי הפסק. כל אחד מהלומדים האלה יאמר, אחרי שיפסיק את למדו, קדיש לעילת נשמתו של היטו"ד. בשני הקלויזים הימים לעשות, מי שברך ליטו"ד וליצוא הציו עד "עולמי עד" ב"ימים הנוראים" ובשלשה רגלים. בקלויז החדש תהיה כתובת: "הבית המדרש הזה נדב ה"ה הרב מוהר"ר יטו"ד דק"ק ווילנא יצ"ו". הכתובת הזו מהנוססת על הקיר עד היום הזה. היטו"ד קבע, שיהיה בקלויז החדש גבאי אחד נוסף מבין הלומי דבניהם אחריהם, "עד עולם".

תחנו של היטו"ד, האב"ד שמואל בן אביגדור, השיג בשנת תקכ"א מועד מדנית ליטא אשר על כל נדבות היטו"ד וביחוד על הקלויז החדש ותקנותיו²¹. נעבור עכשיו אל בית-הכנסת דק"ק גחש"א, הנקרא גם ביהמ"נ של הקברנים. ביכ"נ זה נבנה בשנת תק"ז-תק"ח "חומה גבוהה תחתים. שניים, שלשישים עם המרתפים"²². מהשרפות הגדולות משנת 1748 ומשנת 1749 נפגע קשה הבנין החדש. עד שהיה "כמעט מעוות לא יוכל לתקן". היטו"ד בנה בכספו את התקרה²³. ההוצאות לבנין הוקצרה באו במקום תשלום החלק של דמי-הקבורה, שהיה חייב

(1) פנקס היסוד 3 א, פנקס הקלויז הישן דף 17.

(2) פנקס הקלויז החדש דף 124 מע"ל או פנקס היטו"ד דף 10.

(3) פנקס הקלויז החדש, דף 124 מע"ל או פנקס היטו"ד, דף 10; פנקס הקלויז החדש

דף 151--169.

(4) פנקס הקלויז הישן, דף 15.

(5) פנקס היטו"ד, דף 111, הכתב המקורי עם התיבות רבני המשתתפות הקהלות הראשיות וראשי-המדינה (ראו בתוספות).

(6) כנס חת"ם גחש"א, דף 247 מע"ל.

(7) מספרים, שותה לקבירין צוקת חיות, הצי עגול.

לשם לח"ק גחש"א בעד שני מקומות קבורה, שקנה בחייו⁽¹⁾. לבנין ביהכ"נ
היה נסף לח"ק גחש"א ר' אליהו פסעעלעס העשירי עזרת נשים נבונה בשנת
תקכ"ה⁽²⁾. ביהכ"נ דח"ק היה יפה מאד, מעיד על זה ארון הקודש שנשתמר (ראה
את התמונה). בתי כנסיות אחרים, כמו הקלויז החדש, קלויז הגר"א ואחרים,
נבנו כדוגמת ביהכ"נ דח"ק גחש"א ועל ביהכ"נ של החברה-יקדישא ראה גם
להלן בפרק על הח"ק. לבכ"נ זה היו הרבה תשמישי-קדושה יקרים. על-יד
ביהכ"נ דח"ק, בחצר ביהכ"נ הגדול, היתה עומדת העגלה להובלת נפטרים.
עליד ביהכ"נ דח"ק גחש"א יש בכ"נ הנקרא "שבעה קרואים". השם בא
מהתקנה, שנתקבלה בבכ"נ זה, שלא יקראו לתורה למנוחה משבעה אנשים. בבכ"נ
זה היה יושב לדין בית-הדין היחודי.

עליד ביהכ"נ "שבעה קרואים" נמצא "מנין הגר"א" או "קלויז הגאון".
במקום שנבנה הקלויז גר לפנים הגר"א⁽³⁾. קרובו העשיר של הגר"א, ר' אליהו
בר"ץ פסעעלעס החליט בשנת תקכ"ה לקנות דירה במקום זה, כנראה סמוך לוירחו
של הגר"א, ולהקדישה "לצורך מצוה עד עולם", והייעוץ הן לעמוד בבית הנ"ל
לצורך רבים ולהתפלל שם במנין⁽⁴⁾. ראשי הקהל הרשו לר' אליהו בר"ץ לתקן
את הבית, להרחיב החלונות מבית הנ"ל ומן החדרים (הקטנים שלפנים מן הבית
הנ"ל וגם לשנות בפנים הבית הנ"ל כאוות נפשו ורצונו הטוב וגם נתנו רשות
האל' הרוזנים להיות שם מנין הן בחול והן בשבת, אבל לא בימים טובים
ולא בימים נוראים, אבל כל זמן שלמוד שם הרב החסיד ניתן רשות להיות
שם מנין אף בימים טובים, אבל לא בימים נוראים⁽⁵⁾. ר' אליהו בר"ץ השקיע
בחוקן הבית הרבה כסף מכיסו. בבית זה ישב ולמד הגר"א וכאן היו מתפללים
ב"מנין" וגם לומדים בקביעות. בראש הלומדים עמד תלמידו של הגר"א סעריה
בן נתן-נעם. נמצאו נדבנים, שתמכו בלומדים הקבועים. הרבה נדבות נתן יצחק-
אייזיק בן יוסף מחוטא-איוויץ. עוד בחיי הגר"א, בשנות תקנ"ו ותקנ"ז, קנה נכסי
ילא נידי והקדישם ל"עולמית" בשביל הלומדים והקבועים⁽⁶⁾. לגר"א היתה הכנית
לעשות מהמנין הקבוע בית-מדרש. המקום לא נקבע בחיי, כי הגר"א קנה בית
בחצר סלוצקי, הסמוכה לחצר ביהכ"נ, ורצה ליסד שם את ביה"מ⁽⁷⁾. אחר שנסתלק
הגר"א, החליטו מעריציו ליסד במקום המנין בית-מדרש על שם הגר"א. ביום כ"ב
טרחוון תקנ"ה, חודש ימים אחר פטירת הגר"א, החליטו ד' טובי העיר לבחור
באריעה "אפרתים", שיקבלו את הנדבות להתחזקת מנין הגר"א המנוח.

יצחק-אייזיק בן יוסף הנ"ל נדב עוד בתים והנות, שעלו יחד עם הנדבה

(1) בדמי הקבורה היתה כקבלת הח"ק גחש"א שלוש וה"זקה הגדולה" שני שלישים.
בעד הצ"ג בנה היסוד את המקלויז. ראה למעלה דף.
(2) פנקס הח"ק גחש"א, דף 500, מע"ל.
(3) פנקס הח"ק בודאב, דף 5 מע"ל; פנקס דקלויז הגר"א דף ב'.
(4) פנקס דקלויז הגר"א, דף ו', מע"ל.
(5) שם.
(6) שם, דף כ' ודף כ"ה, הנות ושני בתים תחת הקלויז החדש.
(7) שם, דף י"ד; בסוף הפנקס, דף רביעי מהדפים הנוספים.

הראשונה למעלה מאלפים רובלים (1.500 אדומים במטבע רובל⁽¹⁾). הוא מינה בשנת תקס"א חמשה אנשים, שישגורו ע" נדבתו, הן על ההכנסות מהנכסים שנדב יהיו ע" התמיכות ללומדים הקבועים, המנדב הכניס אל כתב-התרגום שלו סעיף: „הנקובים הנ"ל ישגורו ולשקור, שלא יהיו בין אנשים לומדים הנ"ל שום אדם מפת החדשה הטכונים בשם קארלינר ובשונם קיטאיאווע, אשר געלה בהם נפשו נפש הצדיק הגאון המנוח ז"ל⁽²⁾”.

כדי להפך את המנין לקלויז, היה לקנות את הבתים מיושבי אליהו בר"ץ ילהתפרש עם השכנים, הגרים בקומה התחתונה. ביום ז' מרחשון שנת תקנ"ט מכרו יוסף בן אליהו בר"ץ ואשתו גיטל בת האב"ד שמואל בן אביגדור את הבתים ודווקא שיהיו לצורך מצוה⁽³⁾. המוכרים התנו תנאים: „א. באם שיעשה הקונה הנ"ל וב"כ קלויז מבית הנ"ל ויומכר מקומות ליחידים, יהיה שייך להמוכר וב"כ ויו"א מקום מובהר כפי שיבחר המוכר וב"כ ויו"א בחנם...; ב. באם שיהיה קלויז ויתמנו שם גבאים ושמונה אנשים... אזי יהיה להמוכר ויו"א זכות גבאי המישי וכפי הזכות שיש להמוכר הנ"ל בקלויז חדש בכל פרטיהם. ג. שיהיה להמוכר הנ"ל וב"כ ויו"א עליה בימים נוראים. ה. באם שירצה המוכר ויו"א לבנות שטח שלישי ע"ג הבית הנ"ל... רשות לו לעשות כאוות נפשו ורצונו... רק באופן, שהשכירות מהבתים והעלויות הנ"ל יהיה שייך להקונה הנ"ל ולב"כ ע" הוצאות הבית בשטח שני הנ"ל למצוה דווקא, דהיינו על תיקונים ועל ספרים להבית הנ"ל... ו. העלויות הנ"ל, כשיבנה המוכר וב"כ ויו"א, יהיה נקרא ע"ש אביו המנוח מוה"ר אליהו ז"ל⁽⁴⁾”.

עם השכנים ויושבי הגר"א התפשרו. יורשי הגר"א טענו, שהבית, שנקנה ע" הגר"א בחצר סלוצקי ושחשב הגר"א ליסד שם את הקלויז, נקנה בכסף. לומדי ה„מנין“ טענו, שקנה הגר"א את הבית בכספי נדבות בשביל הלומדים, והגידו הלומדים הנ"ל את הטענות הנ"ל בטענת ברי וגם היה קצת ביורר, שקנה הנחלה לצורך מצוה⁽⁵⁾. בני הגר"א נשבעו ולומדי המנין שלמו להם בעד הבית. את בית-המדרש לא יסדו, כידוע, בבית הזה שבחצר סלוצקי, אלא בבתיים הנ"ל שבחצר ביהכ"נ.

היה לקבץ רשיון מהקהל ליסד את הקלויז. את הרשיון קבל, כנראה, כבר דוב-בער בן אליהו פעטעלעס (נפטר בשנת תקל"ט), כי קוראים אנו בפסק בי"ד מפטר בין אנשי המנין ובין אחד השכנים משנת תקנ"ט: „ואודות שטענו, שרוצים לעשות קלויז בשטח שני הנ"ל, יצא מאתנו, שאין בידם לעשות קלויז עד שיבואו (שיביאו) אנשי המנין הנ"ל ע"ב ועלה-במוסכם, החלטה. שהרוונים נתנו ע"ב להמנוח הרבני הראש מוה"ר בער במו"ה אליהו לו ולב"כ וכא"ל (ובאם לא) אין בידם לעשות קלויז, רק שיהיה שם מנין בחול ללמוד ולהתפלל ובשבתים לברוט וגם רשות להמנין לישן שם בכל לילה ולא יותר מעשרה לומדים⁽⁶⁾”.

(1) שם, דף ל"ו. כתב התרגומים נדפס ב„קריה נאמנה“ דף 71-170 (חידושי תרפ"ח). רש"ח נב
בסוף הנדפס רשימת „הזכויות“ על הבתים.
(2) פנקס וקלויז הגר"א, דף ו.
(3) שם, דף י"ד.
(4) שם דף י"א.

ניתן בלי ספק לפני שנת תקנ"ט, כי ר' בערלי' ר' אליהו' היה אדם בעל השפעה וזהו פרנס הקהל ולכן יכל' בנקל להשיג את הרשיון. אולם ה"מנין" נהפך לבית-מדרש רק אחרי פטירתו של הגר"א.

ארון-הקדוש הובימה בקלוויו הגר"א דומים לגמרי לאה"ק והבימה של ביהמ"ד דה"ק גחש"א, ששמש כדוגמא ליתר בתי-הכנסיות באותה-התקופה. הבנין תוקן ונתרחב בזמן האחרון. המקום, שמראים עליו, כי שם ישב הגר"א, נדד יהוד עם הכתל שהסיעוהו. אין זה מקטין את ערך הבית, שבו חי ולמד הגאון. נעזב עכשיו את חצר ביהמ"ד ונשוב אל רחוב היהודים. הבית 247 מ' היה שיך במחצית השניה של המאה הי"ח למסה"נ לאליעזר בן חיים וגרו בו בשנת 1784 מ משפחות.

בקרן הרחוב היהודי והאשכנזי עומד בית (380 מ'), שהיה שיך לחבר הישועים ע"ש יוחנן הקדוש, אחרי בטול' חבר הישועים עבר הבית מיד ליד של אדונים נוצריים⁽¹⁾. אבל בין היהודים היה הבית ידוע במחצית השניה של המאה הי"ח כבית ראש-הקהל ר' יודא ב"ר ציפמן הורדנר, שהיה חוכר לו את הבית הזה. ר' יהודא בן ציפמן מייזש חכר את הבית לפני שנת 1757 ותקן בו הרבה והיה משלם דמי-חכירה 150 ז"פ לשנה. בחווה ההכירה מוצאים אנו תאור הבית. בקומה הראשונה היו: דירה (חדר) גדולה, חנות, מרתף בשביל מרונה, שתי דירות (חדרים) עם חדר-מטות, מרתף בשביל בית מבשל שכר, דירה בשביל עושה משקאות המיצים וגם מחסן; בקומה השניה היו חדרים, שבהם שרפו יי"ש וגם דירה גדולה, ובקומה השלישית היתה דירה עם מסדרון⁽²⁾. בשנת 1784 גרו כאן 12 משפחות, שמנו 50 נפש.

שבנו אל המקום, שממנו התחלנו את טיולנו בגיטו. הרחוב האשכנזי לא היה שיך לגיטו, אבל הורשה ליהודים עפ"י האורדינציה משנת 1633 לקנות להם ברחוב זה את הבתים העומדים על גבול הרחוב היהודי (ראה את התקנות למעלה, דף 11; עיי' גם בפריביליגיה מחדש פברואר של שנה זו, שם דף 9). אולם היהודים ישוב לא רק בבתיים המעטים, שעל-יד הרחוב היהודי, אלא גם גם בבתיים אחרים. נגד הופעה זו נלחמו העירוניים, שלא חפצו לתת ליהודים לשבת, "קרב יותר לבית העירייה". במחצית השניה של המאה הי"ח יושבים היהודים ברוב הבתים שברחוב האשכנזי. החרון הידוע לנו כבר, "יאחימוביץ", כותב בתאור השרפה משנת 1749, שהרחוב הזה נקרא "האשכנזי". אבל אשכנזים יש בו מעט ויהודים גרובים (וחלי גזוז) ומבאישים הרבה:

„Sławna Niemiecka, lecz z tytułu tylko
Ponieważ Niemców znajduje się kilka;
Żydów tam więcej rospościerających
parchow śmierzących“.

לא נשים לב לזה העירוני שונא היהודים, אלא נמשיך את טיולנו ונעבור ברחוב האשכנזי. נלך ימינה ונעבור על הבתים הממוכנים לחצר ביהמ"ד.

(1) הארכיון העירוני בוילנה, תספרים הקרונקליום 2 מ', דף 25.
(2) א. ס. ב., תסרי ב"ד הסכר 4782 מ', דף 11.

אחרי הבית העומד בקרן הרחוב עומד בית (379 א'), שהיה שייך בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 למספר צמח העשירי, שהצטיין במעלותיו לטובת אוצר הממלכה בזמנו של המלך ין סוביסקי, הירש בן ישראל אשכנזי. בשנת 1687 מסר לו המלך שטח עובד, שעמדו עליו רק חורבותיו והוא בנה כאן בית, במחצית המאה ה-18 עמד הבית חרב ובלי בעלים. אחרי השרפות משנות תק"ח-תק"ט חבור ראשי הקהל את השטח הזה אל הצר ביהכ"נ. נגד מעשה הקהל יצאה במחאה העירייה⁽²⁾, בתביעה יצא גם הגרף מיכאל בזוסטובסקי. הוא טען, שקבלי אבותיו את השטח הזה מהמלך ין סוביסקי בשנת 1676, לפני הירש טייצר. בזוסטובסקי וזה בבית דין חצר-המלך. הקהל התפשר אחר וקנה ממנו בשנת 1771 את השטח בעד 680 אדומים (12.240 ז"פ⁽³⁾). על שטח זה בנה בתים אליעזר בן חיים, שהיה גם בעל הבית הסמוך העומד בקרן הרחוב. חלק מהבית היה שייך לח"ק גחש"א, חלק לאשר בן קלמן קליאצ'קא. בבית זה גר הר"ר פולונס וחי לו שם גם ארוות⁽⁴⁾.

הבית הסמוך [378 א'] הוא אחד הבתים הראשונים, שכלו בהם היהודים להתישב בעיר. הבית הזה היה בית-יציקת המסבעות הישן ולכן נקרא בשם כזה: „Stara mienica“. בסוף המאה ה-19 וראשית ה-20 למספר היה שייך גם הבית הזה להירש טייצר (אשכנזי). בשנת 1714 עבר הבית לידי בעלת חוב. שציוותה אותו בשנת 1720 לכמרים הטריניטריים שבאנטוקל. הכמרים לא חפצו לתקן את הבית ולכן החזירוהו לקהל בעד 200 ז"פ (לשנה⁽⁵⁾). בסוף המאה ה-19 למספר עבר הבית לידי האחים ר' ליבלי ור' הירשלי ר' בערים (נכדי ר' אליהו פסעלעס).

הבית הסמוך (377 א'), „הסלוצקי“, הוא הבית הראשון, שהתיישבו בו היהודים בויילנה תחת חסות הנסיכים הסלוצקים. הבית הזה מתחבר עם חצר ביהכ"נ ומהווה אתה חצר-מעבר גדולה מהרחוב האשכנזי לרחוב היהודי. ארמון הנסיכים הסלוצקים שחרר מהוירסדיקציה העירונית ועבר לצמיתות לידי היהודים יחד עם זכויותיו, כמו בית קישקה הסמוך, שנהפך לביהכ"נ. החצר הסלוצקית היא לכן חלק של חצר ביהכ"נ. בחצר זו היו מוסדות צבוריים כמו בית-המרחץ, „הבאר“ עם צינורות המים מהמעין וינגרי וכו'.

בעד הבית הסמוך (376 א'), הנקרא „בית פלקוואמב“ רבו במשך זמן רב הקהל והכמרים הפיארים השכנים. את הבית הזה עם שטח עליו קנה בשנת 1721 האדון פלקוואמב ומכרו בשנת 1755 לקהל הוילנאי⁽⁶⁾. חלק גדול של הבית

(1) היצאות הוצדה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 112 א'.

(2) שם, שם, תעודה 224 א'.

(3) ארכיון עירוני, ווילנה, הספרים הקרוניקליים 6 א', דף 169, ספרי הנפשות והיצאות הקהל, א. ב. בור, ספרי הקוסיסיה של האוצר 3753 א', ר. ג. ס. ספרי בירד המכצר 4772 א' דף 947, 4811 א', דף 355, 4787 א', דף 60.

(4) א. ב. בור, ספרי בירד המכחו 4234 א', דף 2173.

(5) שם, ספרי הקוסיסיה של האוצר 3752 א', דף 88, שם, ספרי בירד המכצר 4807 א'.

(6) א. ב. בור, ספרי בירד המכצר 4772 א', דף 903.

היה שייך לאב"ד שמואל בן אביגדור, הכמרים חפצו להשיג את הבית הזה ואת השטחים, כדי להרחיב את בית-האולפנא שלהם. הם חבצו את הקהל לדין כבר בשנת 1743 בדבר הגבול בין בתיהם ובין חצר ביהכ"נ. הכמרים טענו שחבר הקהל לחצר ביהכ"נ שטח, שהיה שייך להם, בשנת 1753 חבצו הכמרים לבית-דין חצר-המלך את ראשי הקהל על שבנו גדר-חומה בחצר השייכת למנזר, נטלו בורע שטח, בנו עליו בתים והם מתפללים שם בכל יום באצקו⁽¹⁾. הענין נמשך זמן רב. הכמרים חפצו לקחת מהיהודים את הבית על סמך הפריבילגיה משנת 1633, הקבוצת את הגיטו, ועל סמך החלטת הקומיסיה משנת 1636, המציגה גבולות לגיטו. בשנת 1773 החליט הסיים למנות ועדה, שתדון ותסדר את ענין השטחים והחומות אשר עליהם רבים הכמרים והקהל⁽²⁾. הקומיסיה עיינה בשנת 1774 בכתבים של שני הצדדים ובקרה את השטחים, הכמרים דרשו את השטחים בחזרה ואת הבית הפלקרואמבי על סמך האורדינציה, בדבר השטחים נשבעו ראשי הקהל והאב"ד, כי הם שייכים לקהל מזמן קדום⁽³⁾. בדבר הבית פסקה הקומיסיה, שישאר בידי היהודים, מכיון שאין הכמרים דורשים להעריכו ולמכרו⁽⁴⁾. כדאי לציין, שיכלו הכמרים לצאת בדרישה להעריך ולמכר את הבית על סמך החלטה שניה של הסיים⁽⁵⁾. ראשי הקהל הבינו, שלא יחדלו הכמרים להשתדל להרחיב את גבולותיהם ויוכלו להשתמש בהחלטה השניה של הסיים. הקהל ידע, שלא יוכל לעמוד בדין עם הכמרים כמו אציל נוצרי ולכן נדבר עם אדון אחד, עם מיכאל גורסקי (Górski, kasztelan żmujdzki), שימכר לוה את הבית בעד 12.000 ז"פ והקהל יחבר ממנו את הבית בעד 960 ז"פ לשנה דמי-חכירה⁽⁶⁾. בעלי הבית בפעל נשארו הקהל והאב"ד. הכמרים העבירו בחצר אפריל שנת 1775 החלטה מיוחדת בסיים על הערכה ומכירת השטחים והבית הפלקרואמבי⁽⁷⁾. קומיסיה, שנתמנתה עפ"י החלטת הסיים נגשה להערכת השטחים, אבל היהודים הפריעו ולא נתנו במקומות אחרים להעביר את ההערכה⁽⁸⁾. הקהל פנה אז בחוכר אל המלך ואל מועצת הממלכה (Rada Nieustająca). הבלק החליט בחודש ספטמבר שנת 1775, שאין להוציא לפעל את שתי החלטות הסיים, העוסקות באותו הענין, עד שתקבל החלטה חדשה⁽⁹⁾. בסוף החלטתו אוכר המלך, שהיה כדאי, שיכפימו הכמרים לפסק הקומיסיה הראשונה.

(1) סב, סב 4765 א, דף 387; 4766 א, דף 823.

(2) כרך 8, דף 700, Vol. legum.

(3) א. ר. ב., ספרי בי"ד המבצר 4789 א, דף 436 Akt testimonialnego skryptu kahałowi wileń. służącego,

(4) סב 5084 א, JXX Komisji w sprawie Rejestr i protokół sądów

(5) Piarów Cof, Nobilium wileń, a żydami kahał wileń, „Umocnienie funduszów XX scholarum” Piaruni 664 דף 8

W.W.X.L.

(6) א. ר. ב., ספרי בי"ד המנזר 4222 א, דף 1357, 1361, 1391.

(7) קבצי החקים, כרך 8, דף 819 א, כ. ג., ספרי בי"ד המבצר 4222 א, דף 947.

(8) א. ר. ב., ספרי הכריזמוז 157 א, דף 316. (9) שם, דף 320.

בחדש אפריל של אותה שנת 1775 קבל אדון אחד, באראנובסקי, מהמלך על השטחים והבית הנ"ל הריבוינית עפ"י החוק iuris caduci. עפ"י החוק הנה היו עוברים נכסים, שלא נשארו בשבילים יורשים אחרי מות בעליהם, לרשות המלך ועפ"י חוק משנת 1588 או האצילים ועפ"י החוק משנת 1726. האדון באראנובסקי הפך להעביר לרשותו את השטחים ואת הבית וטען, שאינם שייכים לקהל באופן חקי... נוסף צד רביעי לשלשת הקודמים. האם גם אדון זה הוזמן ע"י הקהל, כדי לטעון נגד הקהל—ולעזר לו?

בשנת 1776 נתקבלה החלטה בסיים על-דבר קומיסיות. הסיים מסר את הענינים, שלא סודרו ע"י קומיסיות, לטריבונאל, הפכרים פנו אז אל הטריבונאל ובקשו לבטל את החלטת הקומיסיה משנת 1774 ולהעריך ולמסר להם את השטחים ואת הבית. הפכרים תבעו לדין לא רק את הקהל, אלא גם את האדונים גורסקי ובאראנובסקי, שעשו חושים עם הקהל וגם באראנובסקי, כרי לסבך את הענין ולהכביר על מסירת הבתים לכמרים). באראנובסקי מצוין תבע לדין את הקהל, את הכמרים ואת גורסקי.

הקהל והאדון גורסקי לא עמדו לדין. הטריבונאל הוציא בחדש פברואר שנת 1778 פסק-דין, המרשה לכמרים ולבאראנובסקי להעביר לרשותם את הבית ואת השטחים והמבוצה להשיב להם הוצאות המשפט בגובה 10,000 זהובים. פסק-דין חמור כזה יצא רק מפני שלא עמדו לדין.

הכמרים והאדון באראנובסקי חפצו לקיים את פסק-הדין. אבל הקהל והאדון גורסקי לא נתנו להוציאו לפעל, גם בין תביעות הכמרים והאדון באראנובסקי היה נגוד. הם פנו שוב אל הטריבונאל. יצא פסק-דין חדש, בחודש יוני שנת 1780. הקהל והאדון גורסקי לא עמדו שוב להדין⁽¹⁾.

אי-אפשר היה להשתמט במשך זמן רב מהענין, ביותר כשהיה לכמרים פסק-דין והם התחילו להוציאו לפעל בעזרת אנשים השייכים למנזר. אלה היו מגרשים דיררים מחצר ביה"כ⁽²⁾ והיו מכים אותם. בשעה שצויה הקהל לסגר את הפתח, באו אנשי המנזר בלי"ה והסיעו את הקורות (חדש אבנוסט, 1781)⁽³⁾.

הקהל החליט להתפשר עם הכמרים. נמצאו מתווכים והגיע לידי פשרה. הקהל מסר לכמרים את הבית וחלק מהשטחים והכמרים ותרז על יתר השטחים. הקהל התפשר גם עם האדון באראנובסקי. אדון זה הודיע, שנוכח לדעת, שיש ליהודים כתבים המעורים על בעלות הקהל על הבית והשטחים ולכן הוא מתפטר מהפריביליגיה שלו iuris caduci⁽⁴⁾.

אחרי שנמסר הבית הפלקרואמבי לכמרים, עמדה שאלת הפצויים לאב"ד שכוואל בן אביגדור. האב"ד קבל מהקהל 300 אדומים, אבל סבר שהסכום הוא מועט.

(1) שם, שם, דף 878.

(2) שם, ספר 162 א, דף 101.

(3) שם, ספר ב"ד המבדק 4795 №, דף 1443.

(4) שם, דף 1051, 1100; ספרי היריבונאל №, 164, דף 259, 263.

(5) שם, ספר 164 №, דף 265, 267, 269.

על הוצאות הקהל לנהול המשפט הזה נקבל מושג, אם נציין, שעל
בשנה אחת, בשנת 4-1773, ל 9.182 זהובים¹.
נעבר עכשיו אל הצד השני של הרחוב האשכנזי. בבית № 373 נרו
בשנת 1765 13 משפחות יהודיות. בבית העומד בקרן הסימטה ע"ש מיקולי
(הקדוש) (№ 370) נרו בשנת 1765 15 משפחות.
נכנס עכשיו אל הסימטה, שהיתה שייכת לרחובות הניטו, מצד ימין נרו
יהודים בבית № 369, השייך לבית-התפלה הלוטרני. בשנת 1765 נרו כאן 3
משפחות ובשנת 1784—48, הלאה עומד בית, שנוצר משלשה בתים, שהיו
שייכים לנוצרי מאיר (Mejer). בבית זה נרו יהודים.
מנגד, על-גיד בית התפלה הפרנציסקני ע"ש מיקולי הק, עמד בית-חומה
קטן (№ 318), שהיה שייך ליהודי בראשית המאה הי"ח ואח"כ (1724) עבר לידי
בעלי חובותיו הנוצרים. את הבית הזה ואת הבית הסמוך (№ 317) וגם את
הבית הגדול היוצא לרחוב האשכנזים (№ 315) קנה בשנות 1786—1788 הרואם
ה"ר יעקב ליבאשיץ². נעבר אל הרחוב האשכנזי, אל „בית הד"ר", כי בבית
העומד בקרן הרחוב לא היו יהודים. בית-הד"ר עבר במחצית המאה הי"ח לידי
הכמרים הדומיניקנים מפאורטק. נגדם יצאה העיריה, שלא חפצה להשלים עם
מסירת בתים השייכים ליוריסדיקציה שלה לקלירוס או לאצילים וע"י אלה גם
ליהודים³. את הבית המדובר, או רק חלק ממנו, החכירו הכמרים לבנימין בן
דוב-בצר שמש, הוא בנה שם ותקן שתי קומות של בתים. העיריה באה ונטלה
בזרע את הבית. כתביעות על הבית יצא גם ארון אחר, שקבל עליו פריבילגיה
עפ"י החוק „ius caducum". הבית עבר מידי העיריה לארון קוויל, שהחכיר
גם הוא לבנימין שמש את הבית. הד"ר ליבאשיץ קנה בשנת תקמ"ה-ו מיורסי
בנימין שמש את זכויותיהם. הד"ר שלם גם לארון קוויל, שהתפשר עם הכמרים
ועם בעל „ius caducum". בנימין שמש צוה לפני מותו ל„עולמית" בשביל
ה„צדקה-הגדולה" ובשביל ח"ק בקור-חולים 70 זהובים לשנה מהכנסות הבית⁴.
הד"ר לא רצה אח"כ לשלם את הסכום הזה, אבל יצא פסק בית-הדין דק"ק
בשנת תקנ"ד לגבות את הסכום הזה מהבתים⁵.
בבית הסמוך (№ 314) נרו מעט יהודים. בבית הלאה נרו: בבית № 313—
בשנת 1765 7 משפחות ובשנת 1784 18; בבית № 312—בשנת 1765 6 משפחות
ובשנת 1784 15. בבית הסמוך (№ 311), שהיה שייך לארון גורסקי, נרו היסודי⁶

1) שם, ספרי הקומיסיה של האוצר 2756 №, דף 21.

2) א. מ. ב., ספרי העיריה הירלנאית 5146 №, דף 988, 1615; ארכיון עיריית בילנה.

3) ספר 5 №, דף 88.

4) ר. א. מ. ב., ספרי בייד חצר הולך 2471 №, דף 8, 2473 №, דף 28.

5) א. מ. ב., ספרי העיריה-הירלנאית 5146 №, דף 479; ספרי בייד המכר 4754 №.

דף 1082.

6) שם, ספרי בייד המחו 4239 № דף 1427 Akt testamentu zeszłego Binjomina

Berkowicz szkolnika uczynionego.

6) שם, דף 1425.

7) מוסק השעבודים, חלק ב' דף קצ"ו, מ"ל.

זחתנו האב"ד שמואל בן אביגדור. ל"אב"ד היו "חוקות" על בתים בחצר גורסקי והיה עושה בהם כבחור שלו. בבית זה גרו בשנת 1765 ו12 ובשנת 1784 ו23 משפחות.

כדי לגמור את הטיול ברחוב האשכנזי נעבר אל הצד השני, את הבית 381 №, חכר מהאדון שישקה ר' אליהו פסעלעס ואחריו בנו יוסף(1), אליהו בר"ץ ובנו חקנו את הבית הזה העומד על-יד בתיהם אשר בקרן הרחוב האשכנזי והיהודי (ראה למעלה דף 60). הבתים 382 № היו שייכים לטישקביץ' וכאן לא גרו יהודים. בסוף המאה ה"ח למסדה"נ עבר אחד מהם, הסמוך לבית הקודם, לידי הד"ר לייבאשיץ והוא מסרו לאחים ר' לייבלי ור' הירשלי ר' בערס, נכדי אליהו פסעלעס(2).

ביתר הבתים קרוב יותר לבית העיריה לא גרו היהודים. בבית אחד (299 №) גרה בשנת 1765 משרתת אחת, שעבדה בבית-משקה, שהיה, כנראה, כאן, מכיון שהקפידו העירונים, שלא ישבו היהודים ברחוב האשכנזי קרוב לשוק, התהכמו אליה והתישבו ברחוב המוביל אל השוק מצד שני – ברחוב הרודניקאי. בשנת 1765 ישבו כאן בעשרה בתים ובשנת 1784 – בכל הבתים. היהודים התישבו גם ברחובות ובסימטאות בין הרחוב האשכנזי, הרודניקאי ובין הסוללה שמסביב לחומת העיר. הם ישבו גם ברחוב המוביל אל השער הטרוקאי (הרחוב הטרוקאי) ולראש הקהל זאב-וואלף בן אהרן היו כאן שני בתי-חומה (388 №), אחד שנקנה על-ידו בשנת 1762 בעד 12,000 זהובים ושני, סמוך לראשון, בשנת 1779(3). הרחוב הזה הוא אחד מהשנים, שנשאר איטור ליהודים להתישב שם, מלבד לאלה, שקנו שם בתים. היהודים התישבו קרוב לשנות השמונים של המאה ה"ח במספר רב גם מעבר לחומות העיר. על 4,447 הנפשות, שישבו בעיר עפ"י המפקד משנת 1784, היו בתוך חומות העיר 3,789 נפשות. הפרברים שניפישוק ואנטוקול אינם נכנסים לחשבון זה, כי היו קהלות מיוחדות ("קבוצים").

(1) א ס ב, סטרי בי"ד המבצר 4805 №, דף 1011.

(2) שם, 4811 №, דף 1508, 1509.

(3) שם, 4794 №, דף 874; 4776 №, דף 330; סטרי הקואסיסה של האוצר, 2439 №.

דף 1228.

11.

ה ק ה ל

פרק ראשון הקהל

המשלה היהודית. — מרות הקהל. — תפקידי הקהל. — ארגון הקהל. —
אספת רח"ש. — רבנות והתמנויות. — סחיר הדונות. — בעלי חקנות. —
הבחירות. — ישיבות הקהל ואספות.

ליתודים היה שלטון שנקרא „הקהל“, כדוגמת העיריה שהיתה לעירונים הנוצרים. בצדק קראו לקהל „הממשלה היהודית“⁽¹⁾, כי הוא היה מנהל את כל הענינים הצבוריים של היהודים: הוא היה מייצגם בפני השלטונות שבמדינה, הוא היה גובה ומשלם מסים לממשלה, היה שופט את היהודים, היה דואג לנקיון ברובע היהודי ולבריאות האוכלוסיה היהודית, היה תומך העניים, היה נותן מחסה ליתומים והיה מטפל בצרכים הדתיים ובחנוך הדור הצעיר.

הקהל שאף להשתחרר מכל השפעה וצמצום שלטוני על-ידי השלטונות של המדינה. הדבר היה עולה בידו, כי היו לו אמצעי כפיה מוסריים וגם אחרים, כמו החרם האיום. התושבים היהודים היו נתונים בידי הקהל, נפשם ורכושם היו תלויים בחסדו. לא קבל את מרות הקהל היה מן הנמנע. עפ"י בקשת הקהל היו השלטונות שולחים אנשי-צבא להוציא לפועל את דרישת הקהל: לקהל היו עוד אמצעי כפיה, כמו „הקנה“, זה עמוד הקלון, שהיו מעמידים בו את האדם רתוק בשלשלאות והיו יורקים בפניו, וגם מאסר. למרד בקהל ולמנות אל שלטונות המדינה נגד הקהל היה מסוכן.

פעולתו של הקהל היתה רחבה וענפה מאד. הקהל היה נותן רשות הישיבה בעיר, זו „חוקת הקהל“, היה נותן רשות לקנות נכסי דלא נייד, לעסק במלאכה. הקהל היה מטיל מסים על האוכלוסיה והיה אחראי בפני הממשלה בעד מס הגלגל. הקהל היה דואג, שיביאו בצינורות מים ממעיין לרובע היהודים, והיה מקבל עליו את ההבטחה באחריות של בח"מ⁽²⁾. הקהל היה גם דן בענינים של הפרעת הסדר והמשמעת בקהלה, אבל בדיני ממונות לא היה מתערב. בדיני ממונות היה דן בית-הדין של דיינים, שהיו נבחרים בכל שנה יחד עם הקהל, בשביל הסתעפות של פעולת הקהל, נוצרו מחלקות מיוחדות עם גבאים מיוחדים. וכך נוצרה לטעול וחמיכה בעניים „צדקה- גדולה“, לטעול בצנורות המים, בתעלות ובנקיון-המחלקה „בדק-הבית“. הקהל מסר לחברות מיוחדות את הטפול בבית-העלמין ובקבורת מתים (ח"ק גחש"א) את הטפול בחולים (ח"ק קבור-חולים) ותחנן.

(1) שמעון בן זאבי-חלף, דבר הפס, בסתברו, האסיר בניסבין, 1790. דף 11 ועור.
(2) פנקס ח"ק גחש"א, דף 300 טעב"ל. מוזכר כמון על ביהמ"ד לנשים שנבנה אז על-ידי ביהמ"ד של ח"ק גחש"א.

השלטון הראשי נשאר בידי הקהל, שרכזו בידיהם את כל החיים הצבוריים של הקהלה.
בראש הקהלה עמד ה"קהל", שהיה בן י"ג אנשים:

- א. 4 "ראשי הקהל";
- ב. 2 "ראשי-מדינה";
- ג. 4 "טובי הקהל";
- ד. 3 "עקורי הקהל".

"ראשי הקהל" הם הפרנסים, שהיו עומדים בראש כל עניני הקהל כל אחד בחדשו או בשבועו עפ"י התור, ונקראו בשביל זה "פרנסי-החדש", ראשי-המדינה היו באי-כח הקהל בועד המדינה ונשארו בקהל גם אחרי בטול הועד באופן רשמי בשנת 11764¹.

מלבד ה"קהל" עצמו היו נבחרים עוד 4 רואי-חשבון וגם ארבעה גבאי-צדקה-גדולה ושנים-עשר דיינים. תפקיד רואי-החשבון היה לבדוק את פנקס ההכנסות וההוצאות של הקהל.

חברי הקהל, הדיינים ובעלי ההמניות אחרות היו נבחרים מתוך ועל-ידי מספר מצומצם של אנשים, שהיו שייכים ל"אספת-רחש". לא כל אדם היה זוכה להכנס לאספה זו. רק אם היה לו תאר "מורנו" או "חבר" (2) ועברו שש שנים מיום חתונתו (3) רשאי היה "לקבל פתקא", כלומר להכנס לאספה ולהצביע. השייכות לאספת רחש הייתה יותר תלויה באמידות ורק תושבים עשירים ומיוחסים היו יכולים להכנס אליה. ועד-מדינת ליטא החליט בשנת תקכ"א, כי "חרי-המור על בעלי-מלאכות בחמש (הקהלות) (הראשיות).... מי שלא היה באספה עד הנה לא יכנס לאספה השייך לרחש" ופשוטא בתוך הקהלה⁴. ועד-המדינה השתדף להגביל את מספר חברי אספת רחש עד חמשים או חמשים ואחד⁵, אבל לא הוצאות. בשנת תק"י היו שייכים לאספת רחש בוילנה 120 איש⁶. בשנת 1787 היו כבר 196⁷. בכל שנה היו מתוספים 5 בעלי-פתקאות חדשים⁸, ממקבלי ה"פתקאות" היה הקהל נוטל תשלום. בראש אספת-רחש עמדו "ראשי-אספה". אספת רחש הייתה מתכנסת לפעמים קרובות, לא פחות מאשר פעם ברבע שנה, והייתה מחליטה בכל הענינים החשובים של הקהל. לאספה הייתה בין השאר גם רשות ההחלטה בדבר קבלת רבנים, חוננים ושמשים ולכן נקראה אספת רחש. לקבלת התמנות בקהל לא היה מן הדברים הקלים, לאדם שלא עברו אצלו עשר שנים אחר חתונתו, לא היו נותנים לגמרי שום התמנות (תקן משנת תקל"ד).

(1) נזכרים כך בתקן משנת תקל"ד. מתוך פנקס הקהל ב. פנקס מחלוקת הרב" דף ס"ד. ובהעתקה (ההעתקה בספריית שטרשון) כס. 168.

(2) ש. י. פיין: קריה גאמנה, דף 37 (הוצ. תרע"ה).

(3) תקן משנת תקל"ד ה"ל.

(4) פנקס מדינת ליטא, תקנות שנת תקכ"א, § כ"ו (בעריכת ש. דובנוב ברלין, תרפ"ה).

(5) שם, תקנות שנת ת"ס ושנת תקכ"א.

(6) כתי" 405 (מהספריה האוניברסיטאית בוילנה, עכשיו בארכיון הממשלתי בוילנה) דף 51.

כוח הוא מספר החתימות על כתב-ההצעות. ב. פנקס מחלוקת הרב" יס 110 חתימות (דף 132—130).

(7) Odpowiedź.

(8) כך הוא בשנת תקמ"ה, אבל בשנת תקל"ד מוגבל רק עד 2.

ולא רק בשנים התחשבו, כי אם גם בסכום, שהיה חבר האספה משלם לקהל כמס ישר¹, "קדובקה". כך דורשת התקנה משנת תק"ד, שהיו בתוך י"ג האנשים שבקהל על-כ"פנים ארבעה בעלי-סכומות, מהם שנים המשלמים מאחים והובים ושנים המשלמים מאה, לגבאי ה, "צדקה הגדולה" יכלים להבחר עפ"י תקנה זו אנשים, שסכומם אינו פחות מחמישים והובים, ברור, שהיו מקבלים את ההתמנויות אנשים עשירים. תנאי אחר, בלתי מפורש, אבל מקוים בחיים, היה היחוס למשפחה בעלת השפעה בקהל מקודם. כשמעניינים אנו ברשימות ראשי-הקהל, מוצאים אנו, שיושבים בקהל לפעמים אב ובנו וקרובים אחרים. הבנים כאלו יורשים את מקומות הוריהם וכבר בהיי ההורים ובהשפעת אלה מתחילים הם את עבודתם הציבורית ועלילים בדרגות ההתמנויות. בתקנות ועד המדינה, ובתקנות הקהל וחברת שונות מוצאים אנו הגבלות ברשות לקבל התמנויות ע"י קרובים. בתקנות ועד המדינה משנת ת"פ נאמר: "קרובי ראשון בראשון אחד רשאים להיות בקהל, אך שיהיה א' ראשון בראשון בתוך ח"ה מנהיגים ולא שני ראשון בראשון; ואף ראשון בראשון א' אינם רשאים להיות בכתר אחד"²). בתקנות הקהל משנת תק"ד נאמר, שהיו בין י"ג חברי הקהל פ"א יותר מראשון - בראשון אחד ושני פסד"א ופסולי דאורייתא, גם בשביל קרובי הרב היו מתקנים תקנות מגבילות, כדי שלא יוכל הרב להטפיע יתר על המדה על שלטון הקהל. כך מחליט ועד המדינה בשנת תקכ"א, ש"פסד"א של הרב לא יהיו מנהיגים". הגבלות אלו עכבו רק מעט בעד חלירת קרובים לקהל. הקהל נכבש ע"י משפחות מעטות בעלות השפעה. גם הרב היה מכניס שמה את קרוביו ומקרוביו, בין המשפחות התקציות היתה פורצת כלחמה בעד השלטון.

קבלת ההתמנויות בקהל היתה מודרגת. חבר האספה חייב היה קודם להיות גבאי ה, "צדקה הגדולה" או דיין, כדי שיוכל לקבל דרגה יותר גבוהה והיא- "עיקור-הקהל"; מי שהיה ועפ"י תקנות ועד המדינה משנת ת"ל; במשך שתי שנים) עקור-הקהל, רשאים היו הבוררים למנותו ל, "טוב"; מי שהיה (עפ"י התקנות הנ"ל במשך שלש שנים, "טוב הקהל" מותר היה למנותו לראש-מדינה או ראש-הקהל, ש. י. פין מונה עפ"י תקנה משנת תק"ח) שש דרגות בהתמנויות:

- דרגה א': מי שהיה ראש או מנהיג;
- ב': דיין אצל איוו חברה או נכנס לדייני הקהלה;
- ג': גבאי צדקה-גדולה או דיין הקהלה;
- ד': עקור הקהל;
- ה': טובי הקהל.
- ו': ראש-מדינה או ראש הקהל.

שתי הדרגות הראשונות, שמנה ש. י. פין, אינן ברורות לנו. חסר לנו פנקס הקהל, שהיה יכל לתת ידיעות מפורטות על כל סדרי הקהל ולברר גם את שאלה זו. בתקנות היה מפורש בפרוטרוט מי ומתי היה ראוי לקבל איוו ההתמנות, בפנקס הח"ק גחש"א שהגיע לידינו תופסת שאלה זו מקום בראש.

(1) פנקס המדינה, כ"ז בספריה שבראשון, דף 86, תקנות שנת ת"פ, סוף כ"ט, בנפס
 סיג"א לאיר עריכת ש. דוננב, כ"ב בנפס זה סוף תקלים על הורדנא.
 (2) "קריה נאסנה" ד. 37, ראה שם § ג, ד.

את התאר עם התוספת „מי שהיה” היה מקבל כל אחד ששמש באיזו התמנות במשך שנה. כך היו „מי שהיה ראש”, „מי שהיה מנהיג” (יטוב). מלבד אלה ששמשו בהתמנות בפועל, היו גם כאלה שהיו מקבלים את התאר „מי שהיה ראש” כדרגה המרשה אח”כ לקבל התמנות. בין הדרגה „מי שהיה ראש” והדרגה „מי שהיה מנהיג” היה על-כל-פנים מרוק ידוע, אלו היו שתי דרגות, הראשונה גבוהה מהשנייה. איננו יודעים איזה הבדל היה גם בין „נכנס לדייני הקהלה” ובין דיין הקהלה.

בעד הדרגות היה הקהל נוטל תשלומים ממקבליהם באופן דומה לתשלומים ממקבלי ה„פתקאות”. בשביל הצרך בכסף, שהיה מרגש לפעמים קרובות בקהל, עשה לו הקהל את הדרגות ואת ה„פתקאות” למקור הכנסה חשוב. בעד „פתקא” היה הקהל נוטל 1/2 ז’ אדומים (135 דפא), בעד הדרגה „מי שהיה ראש” – 20 אדומים (360 זפא). התשלום לא עמד תמיד על אותו הגובה, היה יורד ועולה. להשיג דרגות יכלו רק אנשים עשירים. הקהל היה צוקח כסף כאלו „בולואה” והיה מבטיח את התשלום בדרגות ופתקאות. אחרי שלא היה הקהל משלם למלוה, מותר היה לזה למכור את הדרגות והפתקאות כחפצו, בלי הסכמת הקהל ואפילו נגד רצונו. השמשים וסופר הקהל היו מוכרחים לרשום את הדרגות והפתקאות בפנקס הקהל מבלי להתחשב בדעת הקהל.

גם בחברות השונות, למשל בח”ק גחש”א, רואים אנו תופעה כזו. בח”ק גחש”א נלחמים בעלי-התקנה החל משנת תק”י במכירת פתקאות ולכניסת חברים לח”ק ודרגות, אבל הקשיים הכספיים של החברה מכריחים אותם לותר. בשנת תקי”א מחליטים בע”ת דח”ק נגד אלה, הרוצים לקבל דרגות בעד תביעות כסף, שטיפצו זה שיש לו דוד” עם הח”ק בדבר ממאן בממון מעות מזומנים” ולא ליתן „איוה כבוד או מוני או דרגא או מי שהיה” בשום ענין ואופן בעד”מ”⁴, בסוף שנת תקי”ט מנסים „שמונה האנשים” העומדים בראש הח”ק, לעבור על התקנה בדבר האיסור למכור דרגות, הצרך בכסף היה גדול. המצב הכלכלי של היהודים בעיר היה ירוד מאד, ו„שמונה האנשים” לא ראו אפשרות אחרת להשיג כסף, לצרף הוצאה גדולה ולצרף שעה גדול”⁵, כי אם ע”י מכירת דרגות, בפנקס רשמו את ההחלטה בנוסחה זו: „בדבר הידוע לכל יושבי קהלתנו יצ”ו, שבעו”מ נתקיים בנו בעתים הללו וידל ישראל מאד, וכבר עלה במוסכם לעשות דבר חדש, שלא היה מיום הוסד הח”ק למכור מנויים...” החלט או למכר שתי דרגות של „שומרי תקנה”, כל דרגה בעד 2 אדומים, החלטה זו נעגשה, כנראה, בהתנגדות עצומה, ולכן התקיימה ישיבה מורחבת של השט”א בצירוף מיי-שהוי-גבאים וההחלטה נתבטלה, החלט, כי „חליטה מעשות כזאת עולמי עד, ואף הנעשה מכבר כאלו לא נעשה”⁶. בתקנות משנות תקכ”ג, תקכ”ו ותקכ”ה

(1) ספד בית-הדין הליקבידיני של חובות הקהל בשנת 1793, דף 87 (במרחיק העירויני גוילנד).
 (2) שם, דף 180. הכתב מחתל למכר בעד כך כזה ניתן בשנת 1788.
 (3) מי שהיה באיזו דרגה!
 (4) פנקס הח”ק גחש”א, דף 402.
 (5) שם, דף 397.

נשנית התקנה, שאסור לתת או למכור התמנות (כלומר: דרגה) אף לצורך גילוי. אבל כבר בשנת תקמ"א מרשים בעלי התקנה למכור דרגות לצורך תשלום חובות הח"ק, על מכירת הדרגות (20 ש"ל, שומרי תקנה, 4 ש"ל, מי שהיה בעלי-תקנה) הכריזו בביהמ"ד הגדול וכ"ז מי שחפץ לקנות יכול היה לבוא ולהרשם אצל הסופר דח"ק, מאז מתחילה הח"ק למכר פתקאות ודרגות במספר רב ואין היא משיגה אפילו, שיגיע הקונה להתמנות בהדרגה. היו מוכרים פתקה בבח אחת עם דרגה גבוהה, לתקנות בדבר סדר הדרגות וההתמנויות לא היה שום ערך יותר. בכסף אפשר היה להגיע מהר להתמנויות גבוהות, מכירת דרגות ופתקאות בקהל ובחברות מראה על ירידה עמוקה של הקהל, העשיר והרודף אחר הכבוד יכול היה לקנות בשביל עצמו ובשביל קרוביו ומקורביו פתקאות ודרגות וליצור כך בתוך האספה מפלגה משלו. הקהל נכבש ע"י עשירים, הרודפים אחר כבוד ושלטון.

מלבד ההתמנויות הנ"ל היו עוד, בעלי-תקנה¹, שומרי תקנה², בעלי-תקנות לא היו נבחרים יחד עם יתר בעלי-ההתמנויות אשר בקהל בחוהמ"פ, אלא קודם ראש-חדש כסלו³, הם היו מתכנסים יחד עם הרב והיו מתקנים תקנות בשביל הקהל, לשני בע"ת יחד עם הרב מותר היה לעכב בעד קבלת תקנה חדשה⁴, אין לנו פנקס הקהל ולכן לא הגיעו לייצוג התקנות שתקנו. איננו יודעים, אם היו נבחרים בכל שנה בעלי-תקנה חדשים או, כמו בח"ק גחש"א, שהיתה שושה חמיר כדוגמת הקהל, פעם בשש שנים. איננו יודעים, גם לאיזו אנשים היתה הרשות להבחר לבעלי-תקנה. ברואי היו נבחרים מתוך אלה, ששמשו כבר בהתמנויות בקהל וידעו על סדרי הקהל וצרכיו. בח"ק גחש"א שייכת הדרגה, בעל-תקנה⁵ לאחת הגבוהות ביותר, היא השניה במעלה אחרי גבאי החדש, בח"ק גחש"א היו שבעה בע"ת ואחד, במקום בע"ת⁶, "שומר - תקנה", היתה בח"ק גחש"א הדרגה הראשונה, הנמוכה ביותר, שממנה היו מתחילים לעלות עד ההתמנות הגבוהה ביותר של, גבאי-חדש⁷, עליך, בעלי התקנה⁸ מוצאים אנו בקהל, שומרי-תקנה⁹, אבל הם מהיום כנראה רק דרגה לבע"ת. בעלי-תקנה היו מתכנסים, כאמור, לישיבות והיו קובעים את הסדר של הבחירות לקהל בחול-המועד פסח.

הבחירות לקהל היו מתקיימות בכל שנה ביום א' דחומ"פ¹⁰. תיכף אחרי תפלת שחרית היו מתאספים הקהל, ראשי האספה, הרב, הסופר והשמשנים בחדר-הקהל¹¹, שמשים היו מוציאים מקלפי חמש פתקאות, אלה מחברי אספת רח"ש, ששמותיהם היו רשומים על הפתקאות, היו נבררים כך לבוררים. שני שמשים היו הולכים להזמין את הבוררים לחדר הקהל ואלה היו חייבים למנות את הקהל החדש, את הראשים, ראשי המדינה, הסוברים, העיקרים, את 4 רואי-החשבונות, את 2 ראשי-האספה, ואת 4 גבאי החדש¹².

1) ש. י. פיין: ק"ג דף 37 § ד.

2) כתב הרבנות של ר' ברוך חריף משנת תס"ח, § י"ב (העבר, פטריגר, תרע"ח).

3) דף 66.

4) תיקון משנת תקל"ד הגיל.

הגדולה". הם היו גם מקבלים חברים חדשים "אספת רח"ש, היו "נותנים פתקאות" בכספר מסוים: 2-5, הם היו נותנים גם דרגות של "מי שהיה ראש" או "מי שהיה מנהיג". הבוררים היו חייבים להשמע לתקנות, שתקנו בשבילם בעלי-התקנה, במינסק ובקהילות אחרות היו הבוררים נשבעים, שיבחרו בלי רמאות¹, גם בוילנה היו בודאי נשבעים, שיבחרו עפ"י תקנות הקהלה. בתקנות אלו היה כפורש את מי מותר לבחור לאיוז התמנות, באיוז קרבת המשפחה רשאים להיות הנבחרים, איוז התמנויות מותר לבוררים לקחת לעצמם וכד'. לא הגיעו אלינו התקנות ולכן יכלים אנו לקבל רק מושג מהן עפ"י תקנות ועד המדינה ועפ"י תקנות הח"ק גחש"א בוילנה. כך מחלים ועד המדינה בשנת תקכ"א, שיוכרו קודם הקלפי בחרם גזיל, שלא יקבלו הבוררים שוחד. בח"ק גחש"א הוילנאית תקנו בסנת תקל"ה, שחייב הבורר להשבע, שלא יקבל שוחד². תקנה אחרת של ועד המדינה מאותה שנת תקכ"א (ס"ח) דורשת, שיהיה הבורר רק מתוך אלה המשלמים כס ישר לקהלה לא פחות מ"ח גרושים בכל שבוע, מלבד מי שהיה דיין ומפלט בלימוד, שאלה רשאים לשלם רק י' גרוש, אדות תקנה כזאת בקהלת וילנה אחרי שנת תקכ"א לא ידוע לנו ואנו סוברים, שכל אחד מאספת רח"ש יכל היה לעלות כהקלפי בלי שום הנבלות, בח"ק גחש"א מוצאים אנו הרבה תקנות המגבילות את הרשות של הבוררים למנות את עצמם או את קרוביהם. הבוררים חייבים היו לגמור את עבודתם במשך היום, עד הערב. את ראשי הקהל והדיינים משנה אחת אסור היה לבחור בשנה שלאחריה לאותה ההתמנות. ברשימת הנבחרים אסור היה, עפ"י התקנות של הח"ק גחש"א, לקבוע ממלאי-מקומות של אלה שלא ירצו לקבל את ההתמנות. היה להודיע לנבחרים על ההתמנות תיכף ומיד ולחכות להסכמתם ואם לא יסכימו-לבחר באחרים³, על הנבחרים מוטלת היתה חובה לקבל את ההתמנות ואם לא היו מקבלים היו כופים אותם, "בכל כפיות שבעולם" עד שיסכימו. הנבחרים היו נשבעים, שיעבדו לטובת הקהלה ויקיימו את תקנותיה ואת תקנות ועד המדינה⁴.

בענינים תכופים היו מחאספ לא כל הקהל, אלא רק מרגסי-החדש. בענינים הכופים וחשובים יותר היו מתכנסים הראשים יחד עם הטובים. להחליט, וזה"ע" (ו' טבי העיר) היה תוקף כמו להחליט כל הקהל. בענינים חשובים מאד היו כומינים לשיבות הקהל גם את ארבעת רואי-החשבונוט ושני ראשי-האספה. יחד י"ט אנשים. את מספר המשתתפים בישיבות חשובות היה הקהל לפעמים מרחיב עיד יותר (אספה קטנה). בענינים החשובים ביותר היתה מתאספת אספת רח"ש (אספה גדולה).

1. ברפאן: ספר הקהל, חלק ב', תעודה 58, חז. שלישית, 1883, נוסחת השבועה של הבוררים במינסק.

2. מוסק דח"ק גחש"א, דף 327.

3. מוסק הח"ק גחש"א, תקנות כשנת תקמ"א, דף ט' דף 317.

4. א. כ. ב, כח"י 405 רהספריה האוניברסיטאית בוילנה, דף 75, נוסחת השבועה בפוינסק רח"ש ברפאן: ספר הקהל, חלק ב', תעודה 61, 1883.

פרק שני בית הדין

פעילות בית-הדין. — ע"ג. — הרשמת נכסים בפנקס ביהודי ובספרי ע"ג. — כותח ביהודי, האביר, והראב"ד. — סויד, — רייניס קבועים ובלתי קבועים. — סביר. — רודף הנעלם. — סגן-הוויבורה שופט היהודים.

מלבד הקהל היו נבחרים בכל שנה שנים עשר ריינים. בית-הדין היה פוסק בדיני כסונות, בה בשעת שהקהל עצמו היה דין ומעניש בשאר הענינים, כמו הפרעות הסדר והמשמעת בקהלה וכד'. בית-הדין היה נוהן תוקף למכירת נכסי דלא נייד, היה רושם את החווים על מכירת נכסים, "חוקות", מקומות בביהכ"ג, שטרות-חובות וכד' ב, פנקס השעבודים⁽¹⁾. בית-הדין היה גם משגיח יהודי עם הקהל על המשקלות והמדות והיה מוחה נגד המעלים את שער הכחירים⁽²⁾. לפניו, לפני שנות הששים-השבעים של המאה ה"ח למסח"ג, היו ההיינים פוסקים בכל ערב שבת גם בדיני אסור והיתר ואחר מהם היה גם מ"מ⁽³⁾. הקהל ובית-הדין היו שואפים, שלא יפנה היהודי אל ערכאות של גויים. אם רצה מי שהוא לפנות לעש"ג, חייב היה להודיע על זה לפרנס-החודש ולקבל ממנו רשות⁽⁴⁾. נגד הפורצים גדר והפונים לעש"ג בלי רשות הקהל היה בית-הדין יוצא בחרם האיום ובענשים אחרים. היהודים היו בכל זאת טונים לפעמים קרובות לעש"ג.

היהודים לא היו רואים צורך ברבר לפנות אל עש"ג בדבר הרשמת נכסי דלא נייד שלהם, כי ההרשמה בפנקסי בית-הדין היהודי הספיקה בשבילם. כשהיו קונים מנוצרי, היו רושמים בעש"ג. במקרה שהיו רוצים לתת תוקף לקניה מיהודי גם בעש"ג, היו רושמים את הקניות בספרי עש"ג. בין ההרשמה בפנקס בית-הדין היהודי ובספרי עש"ג היו עוברות לפעמים שנים אחדות. כך, לכש"ל, נרשם בשנת 1790 בספרי עש"ג כתב, שנרשם בפנקס ביה"ד היהודי בשנת 1778⁽⁵⁾. היו מקרים של הרשמת התעודה העברית ככתבה וכלשונו בספרי עש"ג⁽⁶⁾.

(1) הגענו לידועי שני פנקסים כסודרים עפ"י הא"כ של שמות האנשים, כסנות תצ"ט והלאה.

(2) קריה נאמנה, דף 38 (חוב, תרע"ה).

(3) ה. נ. בניר-שטיינרער: "עיר וילנה", דף 102, תר"ס.

(4) בפנקס דקלויז חדש (דף 151) מדובר על מנהג כזה בק"ק ובכמהים נורדים שנקליוז על יתרון כזה (תקנ"א) (כתב 17 16).

(5) הארכיון העירוני ביהלנה, הספרים הקרוניקליים מס. 3, דף 10.

(6) ראה למעלה, דף 62.

בראש בית-הדין עמד הרב, שנקרא „אב-בית-דין“ (אב"ד). הוא היה בכתף רק במשפטים חשובים ביותר⁽¹⁾. שנים-עשר הדיינים היו מתחלקים לשתי כהות, חמשה איש הכהה. בכהה אחת ישבו הזקנים ונקראה „בית-דין של כעלה“, בכהה שניה ישבו הצעירים ונקראה „בית-דין של מטה“. בעניינים חשובים היו מתכנסות שתי הכהות יחד. כתוך הזקנים היה נבחר אחד לראש „בית-דין וראב"ד“, שהיה ממלא לפעמים את מקום הרב. את פסקי-הדין היה כותב בפנקס אחר הדיינים, שנקרא „ספרא ודיינא“ וסו"ד. סופר זה היה גם סופר הקהל. בשביל טרדותיו כסופר הקהל לא יכל היה הסו"ה לפעמים לעשות את כל העבודה הכוטלת עליו בבית-הדין, ולכן מוצאים אנו גם דיינים כותבי פסקים (pisarz dekretowy).

בכל שנה היו נבחרים דיינים חדשים, אבל יכלו להיות עפ"י ההלטה אספת רח"ש גם „דיינים קבועים“ לכל ימי חייהם או לזמן מסוים. לדיין קבוע כזה נוסף על שנים עשר הדיינים נתמנה בשנת הק"ה לכל ימי חייו ר' שמיאל בן אביגדור, חתנו של יהודה סו"ר. במינסק מוצאים אנו בשנת תקנ"ו 4 דיינים קבועים וששה בלתי קבועים⁽²⁾.

בבית-הדין היו משמשים שמשים, שהיו הולכים בשליחויות מטעם ביה"ד וכד' (ושב"ד). חשיבות גדולה יותר מאשר לאלה היתה לשפטי הקהל, שהיו מאשרים בחתימת ידם כתבים וכד'. השמשים היה בוחרים בכל חודש עפ"י קלפי, „רוּדף נעלם“ (instygator sekretny). ה„רוּדף הנעלם“ היה נשבע, כי לא יזיק לשום איש שלא כדין, ל„רוּדף הנעלם“ היו כללים, איך הוא חייב לפעול. השמשים היו שואלים אותו מה לעשות לאדם, שלא ציית לבית-הדין וכד'. בידו ה„רוּדף הנעלם“ היו אמצעים חריפים מאד. בקהלה לא היו מפרסמים מי הוא הרוּדף הנעלם, והרוּדף היה נשבע כי לא יספר שהיה רוּדף נעלם⁽³⁾.

הדיינים לא היו מקבלים משכורת קבועה מהקהל, אלא היו מתחלקים ביניהם ובין האב"ד את התשלומים שהיו נוטלים מהצדדים (דכי פסק).

במשפטים בין יהודים או בין יהודי ונוצרי, אם התובע היה הנוצרי, היה שוטט סגן-הווייבורה או פקיד אחר ממלא מקום. הווייבורה קארוה ראדוביץ הרחיב בשנת 1768 את זכויות בית הדין היהודי לשפט יהודים. במקרה שהיה יהודי תובע נוצרי לדין, היה פונה בתביעה אל בית הדין המעמדי של הנתבע.

(1) ראה תנאי הרב ר' ברוך הריב 5 יא ור' שמואל בן אביגדור § יב (העבר) נרד ב' דף 66, 72.

(2) ברסאן: ספר הקהל, חלק ב' תעודה 56, 1838.

(3) שם, תעודה 155, 156.

פרק שלישי הצדקה הגדולה

תפקידי הצ"ג, — כתי גוסדה? — הנסותיה, — גורלה במאה הייט לסת"ג.

הצדקה הגדולה" היתה מחלקה של הקהל, שתקפידה היה הטפול בעניים. גבאי הצ"ג היו גם גבאי ביהכ"ג הגדול. גם בקהלות אחרות, כמו בקרקוב ופוזנן, מטפלים גבאי בתי-הכנסת הראשיים בצרכי הצדקה. תופעה זו מובנת היא, כי בית-הכנסת היה לפנים מרכז החיים הצבוריים ובו היה היהודי מקיים את שלש המצוות היסודיות, שעליהן עומד עולמו: התורה, העבודה וגמילות חסדים.

הצ"ג היתה מחלקת בכל שבוע תמיכות לעניי העיר, היתה נותנת להם קצבה, לעניים הבאים ממקומות אחרים היתה נותנת תמיכה וגם שוכרת בשבילים ענלות, כדי שיסעו הלאה. לבע"ב יורדים היתה הצ"ג נותנת תמיכות מיוחדות. הצ"ג היתה נותנת קמה פסח לעניים לחג הפסח, היתה משלמת למיניקות בעד תינוקות יתומים, היתה נותנת לתכריכים בשביל מתיים עניים וכו'. הצדקה הגדולה" היא אחת המחלקות העתיקות ביותר של הקהל, אולי העתיקה ביותר לא הניע לירינו פנקס הצ"ג¹⁾, שהיה יכל להפיץ אור בשאלת קדמות הצ"ג. בשנת 1933 עונים גצ"ג לשלטונות הרוסיים על השאלה כתי גוסדה הצ"ג והם אומרים, שאינם יכלים לקבע את התאריך, אבל יש בידם פנקס בן 140 שנה ובו רשימות עוד יותר עתיקות מתוך 16 פנקסים קודמים, שלא הניעו לידום²⁾. ידיעה אחרת מאותה השנה אומרת, שהצ"ג קיימת מזמן קדום, קרוב למאתים שנה³⁾. ידיעה שניה זו סומכת על אותם המקורות, שסומכת עליהם הראשונה, ואינה מוסיפה הרבה עליה. בשנת ת"ל נזכרים גבאי צדקה בפנקס הח"ק נחש"א⁴⁾. יש לשער, שהצ"ג גוסדה מיד אחרי שנבנה בית הכנסת הגדול.

קהל מסר ל"צדקה הגדולה" הרבה מקורות הכנסה חשובים. בידי גבאי הצ"ג היו ההכנסות מבית-הכנסת הגדול. גם מבתי-כנסת אחרים, מבתי-מדרש

1) פנקס דצ"ג היה בוילנה, אבל נמכר ע"י איש פרטי והעבר לרוסיה, שבענו, שפנקס זה צריך להיות בבווארון הסטיוי בלינגרד, אבל על שאלתנו קבלנו תשובה מהפרופ' י. מרנק קמניצקי, ששם איננו.

2) ספרי הקהל היולנאי משנת 1832 בארכיון העירוני, מס' 31-34 דף 357.

3) שם, ספר מס' 30-31, דף 60.

4) ר. תקנות הח"ק נחש"א משנת ת"ל ב, בקורות בית-העלמין הישן בוילנה, וילנא תרצ"ה.

(קלויזים) ו, מנינים" היו לצ"ג הכנסות). אסור היה לבנות בית-כנסת חדש ואפילו ליסד "מנין" קבוע בלי רשיון מגבאי הצ"ג ובלי תשלום לטובת הצ"ג. כך, למשל, כשנבנתה בשנת תקכ"ח עזרת נשים על-יד ביהמ"ד דח"ק גחש"א, קבלה הצ"ג חלק שלישי של ההכנסות ממכירת המקומות. בשביל זה התחייבה הצ"ג לתת בשעת הצורך שליש ההוצאות לחזקת בדק עזרת הנשים הזאת. מערב ראש חודש תמוז שנת תקי"ד, מוצאים אנו החלטה כזו של שתי כתות הדיינים יחד עם האב"ד:

"ע"ד המכשלה שרבתה באו"ה בקהלתנו יצ"ו, כ"א (כל אחד) עושה במה לעצמו לעשות להם מנינים ומחמת זה רבו כמו רבו המכשולים היוצאים מזה ונוסף ע"ז (על-זה) היוק המגיע לצ"ג דקהלתנו יצ"ו וכבר שקדו חו"ס... קגור בחרמות ושממות עליהם גם הוכרו כמה פעמים בביהמ"ד הגדולה בקהלתנו יצ"ו. בכן מהיום התאספו יחד ה"ה התורנים שני כתות דיינים דקהלתנו יצ"ו ביצירת הגאון הגדול אב"ד ור"מ דקהלתנו יצ"ו ויצא מאתנו שאין בידנו להתיר דבר... (שנאסר? להתפלל) במנין וחד"א להתפלל תפילת שחרית או מוסף או קריאת בתורה שחרית בשום ענין ואופן בעולם והעובר ע"ז עונש יענש עפ"י חרם הקדמונים וגם מחוייב לשלם קנס"ו).

הכנסות מרובות היו לצ"ג ממקומות קבורה על בית-העלמין. שני שלישים מרמי-קבורה היתה נוטלת הצ"ג ושליש הח"ק גחש"א. כנגד זה חייבת היתה הצ"ג לתת את חלקה, שני שלישים, להוצאות הקשורות בהחזקת בית-העלמין, בקניית שטחי אדמה נוספים וכד"ו).

הצ"ג היתה נוטלת תשלום מטחינת קמח לפסח, סכום קצוב מכל הבית. מלבד זה היה כל בע"ב נוחן נדבות לקמח-פסח כפי יכלתו.

הצ"ג היתה נוטלת תשלום מאחרונים, שני והובים מכל אתרונו.

הצ"ג היתה מקבלת הכנסה גם משחיטת בהמות גסות, 26 גרושים מכל בהמה. לצ"ג היו הכנסות גם מהמקליון, כי הנרבן הגדול יס"ד (יהודה ספרא ודיינא) בנה בשביל הקצבים והמנקרים כפה גדולה וגדר של לבנים ואת דמי החכירה, ששה ז"ס בשבוע, מסר בשנת תקי"ג לצ"ג "עודמית"ו). לצ"ג היו הכנסות גם מהנויות הנריסים אשר על-יד חצר ביהמ"ד.

(1) פנקס הח"ק גחש"א, דף 411- פסק ביה"ד משנת ת"צ בדבר ביכ"ג עליון של הח"ק. ראה שם גם דף 413, 401, 251, 241.

(2) שם, דף 300.

(3) כתב בורד בארכיון החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש ש. אנסקי בווילנה בהחלטה זו בולטת כוונה לא רק לשמר על הכנסות הצ"ג, אלא גם להגביל ממשכולים אחרים, בלתי כפופים כאלו. האם יש לנו כאן מלחמה בהיות מסיחיות?

(4) ר. פסק ב"ד במשר ביצירת ח"ב ר' משה קרעסער משנת תל"ר (קירות ב"ע הישן, דף 108).

(5) ר. כתב משרה שנעשה בין גבאי צ"ב ובין גבאי ח"ק גחש"א בשנת תמ"א (פנקס דח"ק גחש"א, דף 10, וזהו העתק מנכס צ"ג).

(6) ספרי הקהל הוילנאי משנת 1821, בארכיון העירוני בווילנה, ס. 13, דף 4.

(7) פנקס "ברכה-הגיה" דף ב' (כלי גומריציה) ועוד פנקס שם, דף 34 (הפנקס החברה להיסט. ואתנוגר., ע"ש ש. אנסקי בווילנה). שלשה וחובים מהשנה מסר היס"ד לחזקת בדק ביהמ"ד הגדול והכפה הג"ל, אבל אם לא היה נחוץ לצרף זה תחיה כל ההכנסה לקצבה.

לצ"ג היו עוד אי-אילו הכנסות. קופת הצ"ג נחשבה לחלק של קופת
המבצע ובשער שאסרו על הקהלות בשנת 1765 ללוות יותר כסף, כדי שלא
תהיה להן את הובותיהן הכרוכים, אסור היה זה גם לצ"ג. במקרה של צרך גורף
תכנסו היו הדיונים ברשים לצ"ג ללוות. כך קרה בשנת תקמ"ג. בשעה שצריך
היה לקנות שטח בשביל בית-העלמין.¹
במאה ה-XIX, אחרי שהשלטונות הרוסיים בטלו בשנת-1844 את הקהל
הצ"ג את שירותי השלטון העצמי לגבאי בתי-הכנסיות הגדולים, עלתה הצ"ג
למחילה ותפסה את מקום הקהל, כי גבאי צ"ג היו גבאי ביהמ"כ.²

¹ ר. קרית ב"ע היסן, דף 28.
² ר. א. מאדרי, די הילנער צ"ג ב"צ צייט" כב. 1693, וילנא, 1931.

פרק רביעי "בדק הבית"

תפקידי המחלקה, בדק-הבית"י — הסם, ח"ק בדה"ב ובעלי-הבנות הקהל"י —
גבאי הח"ק בדה"ב. — נאכנים ושמשים, — פטורות הח"ק בדה"ב, — הכנסותיה, —
התפתחות פטולתה אחרי שנת חק"י.

לשם חזוק ברק בית-הכנסת הגדול ויתר הבתים השייכים לקהל, לשם הנקיון בחצר ביה"כ"נ והרחוב היהודי ולשם שמירה על צינורות המים והביבים. היתה קיימת מחלקה מיוחדת על-ידי הקהל בשם "ח"ק בדק הבית" (ח"ק בדה"ב). בדה"ב לא היתה חברה ולא היו לה חברים חבותרים בגבאים וכו', אלא היתה מחלקה של הקהל וארבעת גבאיה היו מתמנים ע"י הקהל. אמנם בוכן שעלו חובות הקהל למעלה ראש ובעלי-החובות התחילו לסגר את בית-הכנסת, בית-העמין ובית-המרחץ, כדי לגבות את החובות, התחיל הקהל לטעון בעש"ג, שהמוסדות הצבוריים הללו אינם שייכים לקהל אלא לחבורות מיוחדות, כמו לצ"ג, לנוש"א ולבדה"ב. כך, למשל, לוקחים בעלי-החובות הכוונציקים על-סכך פסק-דין לרשותם בשנת 1789 את בית-המרחץ, שהיה בידי בדה"ב. גבאי בדה"ב מנישים קובלנה על הכוונציקים ומראים, שההכנסות מבית-המרחץ מוצאות לצרכי הח"ק בדה"ב, לנקיון והרחבות, להספקת מים ולהוצאת השופכים, ואם לא תקבל הח"ק תיקף בחזרה את ההכנסות האלו, תוכל לפרץ מגפה. הגבאים נוכיחים, שבוכן החסל של חובות הקהל בשנת 1766 ע"י ועדה ליקבירציונית, לא הכניסה הועדה הו את ההכנסות מבית-המרחץ לרשימת הכנסות הקהל"י. הכנסות בית-המרחץ נשארו בכל-זאת בידי בעלי-החובות במשך זמן רב, עד שנת 1793, בשנה זו מטפלת ועדה ליקבירציונית חדשה בחובות הקהל והיא מסכימה להוכחות הקהל ומחליטה, שבעלי-החובות צריכים לפנות בתביעותיהם אל הקהל ואסור להם לקחת את ההכנסות מבית-המרחץ השייכות לח"ק בדה"ב⁽¹⁾. גבאי בדה"ב היו מתמנים ע"י הקהל לשלש שנים. בלי ידיעת והסכמת ראשי הקהל אסור היה לגבאי בדה"ב לעשות חווה או איזה דבר חשוב אחר⁽²⁾. לזעמים היה אמנם הקהל מיפה את פח הח"ק בדה"ב לסדר ענינים חשובים ולעמד בפני בית-הדין. כך, למשל, כמלא הקהל את ידי גבאי בדה"ב לטעון בבית-הדין נגד בעלי-בתים, המחזיקים בתים ומגרשים של הקהל

(1) א. כ. בו, סמרי בידי החזון 4234, דף 1491.

(2) פסק בית-דין הליקבירציוני משנת 1793, סעיפים א, ב, ג (בארכיון העירוני בילנה);

ד. ה. ב, סמרי בידי החזון 4236, דף 2873: *bractwa na rzecz Zeznanie infromisji* 1793, 17 Juli; בית-המרחץ עובר או שוב לידי הח"ק בדה"ב.

(3) פסק דח"ק בדה"ב דף 64 (מחברה להיסטוריה ואנתוגרפיה ע"ש ש. א. סקיי בילנה).

במשכנתא¹). בראשית המאה הי"ט למטה"ג (בשנת תקע"ט) מקבלים גבאי בדה"ב משכרת בעד עבודתם². איננו יודעים, אם גם בטאה הי"ח היו מקבלים משכרת. בח"ק בדה"ב עבדו מלבד הגבאים גם נאמנים ושמשים. הנאמנים היו משגיחים על הצינורות והביבים ועל בית-המרחץ והיו גם משגיחים על השמשים. שיעשו את כל העבודה המוטלת עליהם³.

נסתכל עכשיו מקרוב בפעולותיה והכנסותיה של הח"ק בדה"ב. תפקידה הראשון והראשי היה חזוק ביד בית-הכנסת הגדול. הח"ק בדה"ב דואגת לא רק לשלמות בית-הכנסת אלא גם להרחבתו. כך בונה היא בשנת תקנ"ו יחד עם הצ"ג עזרת נשים בעלת שתי קומות⁴. גבאי בדה"ב הקימו מחדש את ארון הקדש שבביהכ"נ הגדול. הח"ק בדה"ב היתה מתקנת את גג ביהכ"נ, היתה מטירה מהנג את השלג והיתה כפנה את חצר ביהכ"נ מובל וקרה. הח"ק בדה"ב היתה כפנה את הובל גם מכל הרחוב היהודי והסמטאות הסמוכות, כמו מהסמטא שמסביב לביהכ"נ ובית-המרחץ.

פנוי הובל מרחוב היהודי עומד בקשר עם תפקידה החשוב של ח"ק בדה"ב לשמור על צינורות המים ועל הביבים, שעברו דרך רחוב זה. בעלי הבתים, החנויות ומחסני-הקמח היו עלולים לסתם את הצינורות, לו היו מנקים בעצמם את הרחוב. הח"ק בדה"ב היתה דואגת, שלא יפסקו המים בצינורות. בדה"ב היתה משלמת לכמרים הדומיניקנים את מאתים הזחובים בכל שנה בעד הרשיון להוביל מים מהמעין וינגרי לחצר ביהכ"נ. מהצינורות אשר בחצר ביהכ"נ היו צוקחים מים לא רק שכני חצר ביהכ"נ, אלא גם שכני יתר הבתים הקרובים, שלא היו בחצרותיהם בארות, ואפילו הכמר האשכנזי הדר בשכנות, על-יד בית-התפלה הלאחרני. צינורות המים והביבים היו חשובים ביותר בשביל בית-המרחץ, שנמצא בחצר ביהכ"נ.

הקהל מסר במחצית המאה הי"ח למטה"ג את הנהלת בית-המרחץ לגבאי בדה"ב. בית המרחץ היה אחד ממקורות ההכנסה של הקהילה וזה היה מוסר את ההכנסה הוול לח"ק גחש"א⁵ או לבדה"ב. בשנת תקי"ב מוסר קהל את בית-המרחץ לח"ק בדה"ב לחמש-עשרה שנים ואח"כ נמצא כבר בית המרחץ תמיד ברשות בדה"ב. מטרת הנהלת בית המרחץ והמקוה לגבאי בדה"ב מובנת, כי צינורות המים והביבים היו ברשותם. גבאי בדה"ב התחייבו בשנת תקי"ב לסלק, להכמר הקלעבאן (Piebani) יר"ה מדי שבוע בשבוע סך שני ז"פ מההכנסה של המרחץ כנהוג⁶. אסור היה לפתח בעיר לשום אדם עוד בית-מרחץ או מקוה ואסור היה לנשים לטבל בנהר, אלא חייבים היו כלם לבא אל בית-המרחץ ובית-הטבילה אשר בהצר ביהכ"נ. בסוף המאה הי"ח למטה"ג היה בנין בית-המרחץ רעוע, יסודותיו נהרסו והתחילו לנפול. ראשי הקהל הרשו לגבאי בדה"ב לתקן

(1) שם, דף 4, מעבר לדף.

(2) שם, דף 65.

(3) שם, דף 46.

(4) פנקס הח"ק בדה"ב, דף 30.

(5) התקנים מהח"ק קברנים משנת ח"ל, § ל"ו (קורות ביצ הישן, דף 100).

(6) פנקס הח"ק בדה"ב, דף 31.

את הבנין ולהוציא לזה את כל הכנסות הח"ק ברה"ב. אחד מגבאי ברה"ב, ירוחם-פישל ב"ר פסח, נתן את הפסף הדרוש, 12,000 ז"פ, לבדוק בית-המרחץ ולבנין מקוה מחדש, את הסכום 12,000 ז"פ התחייבה הח"ק ברה"ב להשיב לו באופן כזה: בעד 4,600 ז"פ הוא מקבל בחכירה את ההכנסות מבית-המרחץ למשך של שלש שנים; על סך 3,400 ז"פ יתנו לו גבאי ברה"ב שטר-חוב ויוכל לגבות אח"כ את הסכום הזה מחורב בית-המרחץ, בכל שבוע 20 ז"פ: את יתר 4,000 ז"פ הסכים למסר לבדה"ב, "לעולמית", בתנאי שישולק עולמי-עד לו ולב"כ אחריו עשרה למאה, היינו 8 ז"פ בכל שבוע על-ידי בעל בית-המרחץ⁽¹⁾. וכך מוצאים אנו בחוזה החכירה של בית-המרחץ משנת תקס"ב סעיף ביחוד וכו' מתחייבים החוברים בין השאר לשלם גם לירוחם-פישל ב"ר פסח 28 ז"פ בכל שבוע. בית המרחץ הגדול והקטן והמקוה היו מכניסים לבדה"ב הרבה כסף, כמאה שלשים וששה ז"פ בכל שבוע (בשנת תקס"ב).

למשלם לכמרים הדומיניקנים בעד הרשות לקחת מים מהמעין וינגרי וגם לתקן הצינורות היתה הח"ק ברה"ב נוטלת תשלומים מהשכנים של חצר ביהכ"נ ושל החצרות הסמוכות, אם לא היתה בהן באר, או היתה, אבל המכנים שאבו מים גם מהצינור. התשלום לא היה גבוה—זהוב אחד ועשרים גרושים או כפלים מכל זירה. ברשימת המשלמים בעד המים נמצא גם הגר"א. הקלוז הישן והחדש משלמים כל אחד שני ז"פ וחמשה גרושים.

הכמר האשכנזי ונוצרים אחרים משלמים בעד המים, שהם שואבים מהצינור אשר בחצר ביהכ"נ, שני ר"ט (16 ז"פ) בכל שנה. ברה"ב נוטלת תשלומים גם מבעלי בתי-משקה (או בתי-בשול) של מי-דבש, כנראה בעד המים שהם לוקחים מהצינור.

לפניו הובל מחצר ביהכ"נ ומרחוב היהודים היתה ח"ק ברה"ב נוטלת תשלומים משכני חצר ביהכ"נ ומהבתים אשר ברחוב היהודי, וכך משלם כל שכן, שיש לו זירה בחצר ביהכ"נ, שני ז"פ, ואם הזירה גדולה יותר—שלשה ז"פ (1 1/2 זירה). מהתנזיות של הקצבים נוטלים 3 ז"פ מכל אחת, מחנות של מנקר—2 ז"פ. מדידת הגר"א נוטלים 2 ז"פ, מביית-הכנסת דח"ק נחש"א יחד עם צורת הנשים—6 ז"פ, מבית-הכנסת „שבעה-קראים"—2 ז"פ. יש להזכיר, שהובלת עגלה אחת של זבל עלתה בחמשה גרושים.

מהחצרות אשר ברחוב היהודי היתה הח"ק ברה"ב נוטלת:

מחצר ר' בעד ב"ר אליהו בהגאון	—	בכל שנה בעד 8 עגלות
מחצר הרב הגאון	"	" 10 "
ר' שאול ב"ר לייב („ר' שאול שיסקעס")	"	" 6 "
ר' יוסף ב"ר בעד א"ש	"	" 4 "
דודך-הויף	"	" 12 "
חצר לאפעט (Łopotta)	"	" 8 "
חצר ר' לייב שיינדלס	"	" 6 "
חצר גאבנר	"	" 6 "

(1) נאסך דח"ק ברה"ב דף י"ה, הערך מכתב שחרת יד הג' מ' פישל ב"ר פסח על דיפולטית מברה"ב.

מלבד זאת היו נטולים מכל רצם (בסגרת), כנראה מכל פתח של חנות היוצא החוצה – בעד 3. צולות. מכל מקום שומעו כנראה (קרופוצינה) – על ידי עצמא. חתם. גם המגוררים, שהיו יושבים ברחוב היהודי ובחצר הבית' – על צד ספלים ושולחנות קטנים והיו מחזיקים עיניהם למסירה כל מיני אוכל, ביחוד מבעטת מאפה, גם מהם היחה ח"ק ברה"ב ונטלת לפנינו בל בעד שלש עגלות, מלבד זאת ספר הקהל בשנת הק"א, "עולמי עד" בלדה"ה הנכנס מהאגשים היחסיים בשנת שבעה"ה, שהיו חייבים לשלם עפי' הערכה כל שבע מ' קבוצ, בנקום ברה"ב – שומעו הערכה, בעטתה בטנת קר'ט ונשארה כל שנויים עד שנת הקס"ח. עפי' הערכה זו משלמים האנשים היחסיים בשעטר" בכל שבע – 15-18 גרושים. מספכל קטן היו נטולים 4 גרושים, מכל עגלה של דגם – 8 גרושים.

גם חברות שונות, כמו ח"ק נחש"א וחברות בע"מ-מלאכה, היו חייבות לתת תשלום שנתי לח"ק ברה"ב, וכך שלמה

ח"ק נחש"א--24 זה; ח"ק הייטיים-48 זה. 6) ר"ט; ח"ק פרונים-40 זה. 5) ר"ט; ח"ק פינים-24 זה. 3) ר"ט; ח"ק פנחים-8 זה. 1) ר"ט; ח"ק נגנים-8 זה. 1) ר"ט

103

בכל שנה, בהערכה משנת תקס"ח-אנו מוצאים את הסכום 100 זה' מהקהל, בהערכה משנת תקע"ב שוב אין טעיה כזהו).

בשנת תקי"ב מסר הקהל לח"ק בדה"ב את הזכות לקבל, "עולמי עד" הכנסה גם מכל חתונה, מכל חופה היתה נוטלת זהוב אחד וגם מהנדוניה היתה נוטלת 10 גרושים מכל 100 זהובים ($1/10$). אפילו כשהיתה נישאת אשה לאיש הגר טחוף לקהלת וילנה והיתה נוסעת לדור שמה, היתה מחוייבת לשלם את הנתינה הו' לקדם נסיעתה. גם מברית-מצוה היתה בדה"ב נוטלת 10 גרושים, אם הסכום שמשלמים לקהלה מגיע עד 17 ז"פ, וחמשה עשר גרושים, אם הסכום הוא למעלה משבעה-עשר ז"פ.

בהערכה משנת תקס"ה מוצאים אנו הטלה גם על פועלים ("טעווארישן") אצל בע"ב. בהערכה משנת תקס"ח כתוב, "מבחורים ובאהלפרש ונערים וטאווארישן" מכל אחד זהוב אחד בשנה. הכנסה זו עומדת כנראה בקשר עם ה"רח"ש מנדן", כי בהערכה המאוחרת, משנת תקע"ח, כתוב שביד החוכר לעקף הכתובה לטאוואריש או לבאהלפרש שיסלק⁽³⁾ ובהערכה משנת 1866) שייכות ההכנסות מבחורים המובילים ילדים לחדר ונפועלים אצל בע"מ לסוג ההכנסות מחתונות.

בשנת תקי"ב מחליט הקהל, שתקבל בדה"ב במשך חמש שנים הכנסה מכל הכירה, שיחכרו מהקהל. מכל 100 זהובים, שישלם החוכר לקהל, תקבל ח"ק בדה"ב זהוב אחד. אם הסכום שישלם החוכר יעלה למעלה מאלפים וזהובים, יתן בעד הסכום שלמעלה מאלפים—6 גדולים (גרושים) דיטאים (מכל מאה ז"פ נוספים?).

בשעה שאנו מסתכלים בפעולת בדה"ב, רואים אנו, שתפקיד מחלקה זו של הקהל היה חשוב מאד. כראי לציון, שפעולתה של הח"ק בדה"ב מתפתחת ביחוד במחצית השניה של המאה הי"ח למסה"נ. וכך מוסר הקהל לח"ק בדה"ב את ההכנסה מ"האנשים היושבים בשעמר" בשנת תקי"א, את ההכנסה מבית-הכרית ומחופות — בשנת תקי"ב, ההערכה המפורטת הנ"ל נקבעת בשנת תקי"ט. מענין, שבזמן הנידון אוספים גבאי הקלוי' הישן את התשלומים להחזקת בית-הכבוד הפומבי אשר בחצר ביהכ"נ. איננו יכולים לקבע את שנת יסוד המחלקה בדה"ב, היא חלה בודאי זמן רב לפני שנת תקי", אבל חשיבותה גדלה אחר שנה זו.

(1) מנקס בדה"ב ד. יא, ד. 42.

(2) סם דף ג.

(3) סם ד. 55.

(4) הארכיון העירוני בוילנה, סי- 3165 חלק שני, ד. 58.

פרק ח' ש' חברה-קדישא אחש"א

יסוד הח"ק, — תקנות הח"ק, — הח"ק והקהל, — ח"ק גדולה, ח"ק קטנה וחברה רבנים דקדושים, — הדגלים, — התשלומים לשכירים, — קבלת אנשים לח"ק, — דרכים והתנהגויות, — בחירות, — מקדרי הנבאים, — ישיבות, שטונה האנשים, — פקדיו הח"ק, — דיני הח"ק, — ביהמ"ד הח"ק, — סעודות, — הנגזרות הח"ק.

הפקיד חשוב בחיי הקהלה היתה ממלאת הח"ק גחש"א. על החברה היה מוטל לעסוק בקבורת המתים ולדאג לבית-העלמין. החל משנת תקכ"ח היתה חייבת הח"ק לדאג גם לדרך המובילה לבית-העלמין.⁽¹⁾ חברות גחש"א היו בכלל החברות הראשונות בישראל למעשה צדקה והסד. בישובים היהודים הצעירים היתה מתארגנת ח"ק גחש"א לפעמים עוד לפני שנתארגן הקהל עצמו. כך היה בקניגסברג וגם בברלין⁽²⁾. יסוד הח"ק גחש"א בוילנה חל בודאי קרוב לזמן יסוד בית-העלמין, אם נקבל, שבית-העלמין נוסד לא בשנת רמ"ו, כפי המסורה המקובלת, אלא בסוף המאה ה-XVI למסד"ג, או אפשר, שהח"ק נוסדה עוד לפני יסוד בית-העלמין. היהודים הבודדים, שהתישבו בוילנה ועדיין לא יצרו קהלה, הצטרפו להוביל את מתיבתם לקהלה קרובה, לקהלת טרוק, ולשם זה דרושה היתה חברה. לפנקס הח"ק גחש"א, שהגיע לידנו ושהתחילו לכתבו בשנת תק"י-תק"ח, אחרי שנשרף הפנקס הקודם, נספחו תקנות הח"ק משנת ח"ל, ונדפסו ב"קורות בית-העלמין הישן בוילנה", וילנה, תרצ"ה, דף 93-107 וגם רשימת מקרים של מיתות משונות, שקרו בפראג אשר בצ'כיה ועוד מקומות, ביניהם גם בוילנה, בשנות שני-המאה (1595-1665). יש לשער, שאת הרשימה הזאת היו מנהלים בח"ק גחש"א בוילנה ואת הידיעות מפראג הביאו אתם יהודים שהגרו ובאו מצ'כיה לוילנה. על קיום החברה בשנת תקט"ו יש לנו כבר ידיעה ברורה⁽³⁾. אחרי שנחרבה הקהלה באותה שנה והיהודים שבו והתחילו להקים את ההיסוס כעבור חמש שנים, ארגנו מחדש גם את ח"ק גחש"א. בתקנות משנת ת"ל נזכרות תקנות הח"ק משנת תכ"ד ומשנת תכ"ט. התקנות משנת ת"ל מקיפות בסתים ושבעת עשרות את כל עניני הח"ק. היו עוד תקנות מיוחדות בשביל

(1) ר. קורות ב"פ הישן דף 26-27.

(2) Festschrift zum 200-jährigen Bestehen des israelit. Vereins für Krankenpflege und Beerdigung Chewra-Kadisha zu Königsberg in Pr. 1704-1904. Königsberg, 1904.

(3) בתקנות משנת ת"ל, § 6.

הסמכים דח"ק (משנת תכ"ד ועוד), אבל אלה אבדו ולא הגיעו לידינו. מהשנים אחרי שנת ת"ל ועד תק"ו לא הגיעו לידינו תקנות הח"ק וגם כמעט שום ידיעות אחרות, מלבד כתבים בודדים אחדים, אחרי שהתחילו בשנת תק"ו-תק"ח לכתב מחדש את הפנקס, הכניסו לתוכו את אשר זכרו וגם תקנות חדשות. בפנקס החדש יש תקנות, שתוקנו ע"י בעלי-התקנות דח"ק בכל שלש שנים ולפעמים גם לעתים יותר תכופות, משנת תק"ח עד שנת תקנ"א. בשנת תקנ"א החלט להנהיג פנקס מיוחד לתקנות וזה נגבש בשנת תקנ"ו. התקנות משנת ה"ד נמצאו, כנראה, בזמן מאוחר ולכן נספחו לפנקס, אבל השפעתן אינה נכרת על התקנות משנות תק"ח-תקנ"א. רוצים אנו להתעכב כאן יותר על תקופת תק"ה-תקנ"א, ולכן לא נעמוד במיוחד על כצב הח"ק בשנת ת"ל.

חברות גחש"א בליטא היו פחות תלויות בדעת הקהל מאשר חברות אחרות. בה בשעה שכל החברות נמצאות תחת השגחת הקהל וחלק מהנהלותיהן מתבנה ע"י ראשי-הקהל⁽¹⁾, נבחרת בח"ק גחש"א הנהלה ע"י הח"ק עצמה. בשביל זה יכולה הח"ק גחש"א להתפתח באופן חפשי יותר ולהנהיג סדרים אבטונומיים עצמאיים. להגדלת האבטונומיה של הח"ק יכול היה לגרום הקהל עצמו, כפי חפץ היה למסור את כל העבודה המרובה בקשר עם קבורת המתים לח"ק ובגדל העבודה כן גם צריכים היו להתרבות זכויות הח"ק. הסבה, שגרמה לכן שמחלקות הקהל, כמו הצ"ג וברח"ב, תחשבה לחברות, נרמה גם כאן להחליטת הקשרים עם הקהל. בשעה שהקהל היה טוען נגד תביעות בע"י חובותיו, יבית-העלמין אינו שייך לו, אלא לח"ק מיוחדת, היה בזה קרוב לאמת. הקהל היה דואג תמיד יחד עם גבאי הח"ק למצב החוקי של בית-העלמין. לקהל היתה השפעה אמצעית על הנהלת וסדרי הח"ק.

במאה ה"ח למטה"נ מתחלקת הח"ק גחש"א לשלושה גושים מאורגנים: א. החברים, המאורגנים בח"ק קברנים, ב. ח"ק גורלה⁽²⁾; ב. השמשים, המאורגנים ב. ח"ק הקטנה⁽³⁾; ג. נשים, המאורגנות ב. חברה דנשים צדקניות⁽⁴⁾. החברים היו חייבים להשתתף בעבודה והיו מקבלים תפקידים, שנחשבו למצוות, בזמן קבורת המת, אבל כל כבוד העבודה הקשה של חפירת הקבר וכו' היתה מיטלטלת על השמשים. הנשים היו מספלות בנשים כמות. העבודה היתה נעשית ע"י אנשי הח"ק עפ"י התור. ע"י קבוצות מאורגנות ב. דגלים⁽⁵⁾. שאלה חשובה היא, אם היו השמשים מקבלים שכר בעד עבודתם. יש לקבל, כי היו נוטלים תשלום בעד עבודתם, אלא שאת התשלום היו, כנראה, מוסרים לקופה משותפת לצרכי צדקה. בפנקס מאוחר של הח"ק הוילנאית⁽⁶⁾ מוצאים אנו החלטה משנת תקצ"ד בדבר תשלום 10 גרושים לשמש מכל מת. מהחלטה זו אין לראות, שהשמישים ינסו את ההכנסה לקופה משותפת. העובדה, שאין לגמרי בפנקס הגדול יח"ק הח"ק ידיעות מהאמה ה"ח למטה"נ על תשלומים לשמשים, היתה יכולה להידי על אי-נטיית תשלומים ע"י השמשים. והנה בפנקס הח"ק גחש"א ש"ה קהל

(1) פנקס מדינת ליטה, תלנית שנת תל"ו. שני נבאים נבחרים ע"י החברה ושנים מתוכם ע"י ראשי-הקהל.

(2) מהאמה הי"ס, במסגרת שראאשון.

הסוכן לזילנה והכסוף למשמעת קהל וזילנה, ק"ק מושניק, מוצאים אנו, כי בכחצית השניה של המאה הי"ח למסכה¹ נוסלים השמשים מהאבל שכן חפירת הקבר, מוסרים את הסכום לקופה משותפת שלהם ומוציאים את הכסף רק לדברים שבצדקה². גם התשלום השבועי, שכל שמש מכניס לקופה, מוקדש לדבר שבצדקה. התקנות של הח"ק במושניק השפיעו בלי ספק מהתקנות של הח"ק בזילנה ולכן יש לקבל, שגם בזילנה היו נוהגים כמו במושניק. בח"ק עבדו אהנם גם כיצבים אחרים, שהיו מקבלים שכר בעד עבודתם הקבועה. מספר האנשים הרוצים להרשם בח"ק היה גדול מאד, ראשית מפני שבקבורת חבר הייתה הח"ק מטפלת ביותר³, ושנית מפני שההתעסקות בקבורת כת נחשבה בכלל למצוה גדולה. היהודים היו נוהגים לרשם את בניהם בח"ק עוד בילדותם, לפעמים כבר בימים הראשונים להולדם. בח"ק הזילנאית היו מגבילים את הרשות לרשם ילדים בח"ק והיו דורשים, שיהיו נשואים. מכיון, שאי-אפשר היה לטוסר לצעירים מיד להרשם תפקידים בהתעסקות בכת, התחילו לקבץ את הזמן מאיכתי ויכלו להתחיל לקיים, "מצוות" ולקבל התמנויות. אחרי שנת ת"פ התחילו נוהגים לקבל חברים ע"י דוגמאות (הנהגות) אחדות. הנהגות⁴ השכיחה ביותר היא זו שעליה נחקל ר' משה ר' אריש (ישל ר' אריה, על-פי הנהגת רכ"א חייב היה החבר שנרשם בח"ק, אחרי שהוכנסה, החתימה של שכו בפנקס הח"ק, לעלות לתורה. הוא היה חייב לקנות, "מצוות" (עליות וכד') בביהכ"נ דח"ק ובביהכ"נ הגדול שבביל הגבאים (שמונה אנשים) וחבוי ההנהלה דח"ק. החבר חייב היה לשלם בח"ק, דמי קדימה⁵, ע"י התקנות משנת ת"פ חייב היה החבר לערוך גם פעודה בביביל כל הח"ק. אחרי שהיה המועד מקיים את שלשת החיובים הנ"ל, התשלום, החתימה והעליה לתורה, היה נחשב כחבר הח"ק. במשך שתי השנים הראשונות היה עוסק בקבורת המתים כשמש, אלא שמותר היה לכבדו ב, "מצוות" שונות, מלבד מצות הנחת המת. כעבר שתי השנים לא הייתה לו רשות עדיין במשך שנה וחצי להשתתף בקפ"י, כלומר להיות בורר או לקבל התמנויות. הנהגה שניה הייתה זו שלפיה נתקבל ר' אהרן דיין. הנהגה זו סונה הייתה מהראשונה בזה, שהחבר מגיע לקפ"י רק כעבר ארבע עשרה שנה מיום החתימה, לפעמים היו מכניסים שנויים במועד, שממנו מותר לחבר להשתתף בקפ"י, ויש שהיו מקבלים חברים בתנאי, שלא ישתתפו בקפ"י ולא יקבלו התמנויות לגמרי. בשנת תקכ"א החלט, שהנהגה⁶ כרמ"א תתחיל להחשב רק כעבר שש שנים אחר החתונה, ובשנת תקכ"ט קצרו עד חמש שנים. גם השמשים מתקבלים באופן דומה, גם הם משלמים דמי-קדימה וקונים, "מצוות". השמשים היו לפעמים מתקבלים בתנאי, שלא יוכלו אח"כ להעשות לחברים, שיהיו לשמשים. עולמית⁷, יש כאלה המתקבלים לשמשים למספר שנים מסוים, לשש, לעשר שנים, ואח"כ ידונו בדבר אם לקבלם לחברים ובאיוזה תנאים. המעבר משמש לחבר היה דבר שכיח.

(1) פנקס דח"ק נחש"א דק"ק מושניק בארכיון של החברה להיס. ואנתונגריה ע"ש ט.
נבסק"י בזילנה, ד, ט, א, טו.
(2) ר. חקנית שנת ת"ל, ע"ט.

בפנקס הח"ק יש רשימה שלמה של כל חברי הח"ק. בחדש אב שנת תק"ח רכבו בפנקס את כל החברים, השמשים והנשים השייכים לח"ק¹ והחל מחדש כסלו שנת תק"ט ישנן ההחלטות מכל שנה עד שנת תק"ע על קבלת חברים, שמשים ונשים. מספר החברים בשנת תק"ח היה רב, לא פחות ממאתים וששסוף, שמשים היו למעלה ממאה. מספר הנשים לא היה רב, הן היו בעיקר אלמנות. בין חברי הח"ק מוצאים אנו את האנשים החשובים ביותר, ראשי-קהל, למדנים, רופאים וכו'. ההסידור אל"ה הנו חבר הח"ק, השמשים הגם כמעט כלם בעלי-מלאכה. מספר החברים המתקבלים בכל שנה נקבע לחמשה, גם מספר השמשים המתקבלים בשנה נקבע לחמשה (תקנה משנת תקכ"א), אבל בשנת תקכ"ט מתקנים בעלי-התקנה, שאפשר לקבל שמשים ונשים יותר מחמשה. התקנה בדבר הגבלת מספר החברים בחמשה לא נתגשמה בשביל הקסיים הכספיים שהיו לח"ק. מספר הרוצים להרשם בח"ק היה גדול ו,דמי-הקדימה" היו מקור נאמן של הכנסות בשביל הח"ק. מהחברים הנרשמים היו נוסלים בשנת תק"ט 2 - 4 אדומים ו 1 אדום + 18 ז"פ, במשך הזמן נקבע התשלום בגובה 5 ר"ט + 40 ז"פ). משמט היו נוסלים 2 ר"ט, מנשים 15-18 ז"פ. בשנת תק"ט, בשעה ש,שמונה-האנשים, העומדים בראש הח"ק, חייבים לשלם בעד סטר-חוב שנתנו בשביל הח"ק, מהלטים הם, שכל אחד מהםמ"א מחויב לתת 5 ר"ט ובעד זה רשאי כל אחד מהם לרשם בח"ק חבר אחד ולקבל מזה את הסכום שהוציאו. כדי להקל על אלה, "שמונה-האנשים" לקבל בחזרה את הסכום שהם מוציאים לטובת הח"ק, החלט כי לא יקבלו במשך עשר שנים חברים, ואם יקבלו או רק בתנאי, שיהיו לחברים אחר כלות עשר השנים. באופן כזה מתקבלים הרבה חברים מלבד חמשת החברים, שהיו מתקבלים גם אח"כ בכל שנה. גם בשנות תקט"ו, תקכ"ג, תקכ"ה ועוד נותנים שמונה-האנשים רשות לגבאים, שנגמרה שנת פעולתם והח"ק נשארה חייבת להם כסף, לרשם חברים בח"ק. בשנת תקמ"ג, כשהיה צורך גדול בכסף כדי לקבל פריבילגיה מההגמון, ההלט ללוות אצל עשרים וחמשה איש ויותר סכום מסוים, לא פחות מחמשה ר"ט מכל אחד, בתנאי שאם לא ישיבו להם הלוואה יהיו לחברים בח"ק. נתקבלו אז למעלה משלשים איש לח"ק². כעבר שנתים, כשהחובות גדלו וצריך היה להשיג סכום גדול כדי להרים את המצב הכספי של הח"ק, החליטו "שמונה-האנשים" לקבל בבחירתם מאה חברים וחמשים נשים ולא לקבל אח"כ במשך חמש-עשרה שנה לא חברים ולא שמשים (בדואי גם נשים לא³). התירו או לקבל גם בחורים, בלבד שיהיו למעלה מעשר שנים. את ההחלטה הזו לא יכלו להוציא לפועל, כי יהודי וילנה נמצאו או במצב כספי ירוד ולא נמצאו הרבה קופצים. נרשמו או רק עשרים איש. הח"ק אחזה כעבר שנה באמצעים אחרים: ועדה של חמשה שכאים בררה מתוך חברי הח"ק מאה חברים, שכל אחד מהם יתן עשרה ר"ט ובעד זה רשאי כל אחד מאלה לרשם שני חברים בח"ק. גם הפעם החליטו ועוד החמירו בחרם, שלא יקבלו

(1) פנקס הח"ק ד, 433-439, 374, 355.
 (2) אנו סומכים כך על"ה כתב-היד, אח"כ נוסטו בכתב-יד אחרים עוד רישויות.
 (3) הפנקס הנדול הח"ק בשמ"א, דף 313.
 (4) שם, דף 308 מש"ל.

במשך חמש-עשרה שנה חברים חדשים, אולם גם אמצעי זה לא עלה, כי אי-אפשר היה לנבות את הסכום אלא רק מחלק קטן של מאות החברים. הרבה חברים היו מתקבלים ע"י הנאמנים, שהיו מלווים כסף לח"ק והיו מקבלים רשות לרשם חברים בעד החוב. בשנת תקמ"א פונים שמונה-האנשים אל בית-הדין בשאלה בדבר התקנות המגבילות את מספר החברים המתקבלים לח"ק. באי-כח הח"ק טוענים, שאין הח"ק יכולה לשמור על תקנה זו. בית-הדין מסק, כי "ענין לעשות" היא החיים קודמים לתקנה ומותר לקבל חברים, שמששים וגשים ככה שימצאו השכ"א לנחוק, כדי לשלם לבעלי-החובות⁽¹⁾. באופן כזה הותרה הרצועה וקבלת אנשים לח"ק נעשתה לשאלת תשלום. מה שאירע לקבלת חברים, אירע גם להתמנויות בח"ק⁽²⁾ והמסחר בזה גרם לירידת סדרי הח"ק.

בראש, הח"ק הגדולה⁽³⁾ דקברנים עמדו שמונה-אנשים, שהוכרנו כבר לעיל; 4 גבאים, 2 רואי-חשבון, 2 מבוררים. בראש, הח"ק הקטנה דשמישים עמדו "שמונה אנשים קטנים" ובתוכם ארבעה, גבאים קטנים. בראש הנשים עמדו גבאיות נשים.

בח"ק הגדולה היו חייבים הרוצים להתמנות לגבאים לעבור את הדרגות הללו: א. שומר-תקנה; אחרי שהיו במשך שנה שו"ת היו יכולים להבחר לדרגה ב. מבורר, אח"כ לדרגה ג. רואה-חשבון, אח"כ לדרגה ד. בעל-תקנה, אח"כ לדרגה ה. גבאי. מלבד זה היו עוד שני "קטנים" ובמקום בעל-תקנה. את ה"קטנים" ובמקום בע"ת היו ממנים רק מבין אלה, שהיו כבר פעם גבאים, מלבד מי שהוא בן חמשים שנה ומעלה, שאותו מותר היה למנות גם מבין מי שהיה, רואה-חשבון. על הדרגות בח"ק הקטנה יש לנו מעט מאד ידיעות, כי לא הגיעו לידינו תקנות הח"ק דשמישים. בשנת תקכ"ו מתקנים שמונה-האנשים ובעלי-התקנה של הח"ק הגדולה תקנו למשך של עשר שנים, כי "ארבעה גבאים של השמישים אינם רשאים להיות רק ממי שהיה מסגיה ושו"ת ורו"ח ובע"ת ומי שהיה גבאי אינו יכל". התקנה הזו אינה ברורה למדי, לא כובן מדוע אזור למי שהיה גבאי להיות לגבאי, בתקנה משנת תקמ"ו נקבעות הדרגות שבח"ק הקטנה ביתר בהירות: לגבאים דשמישים אפשר למנות רק אנשים, שהיו להם כסדרן הדרגות שו"ת, רו"ח, בע"ת, את הדרגה הראשונה, שו"ת, אפשר לקבל רק אחרי שתי שנים של שמשות; על מי שהיה גבאי אין התיקון הזה חל. את התקנה אי-אפשר היה להוציא לפועל ובשנת תקנ"א תקנו, שכל שמש יכול אחרי שש שנים להתמנות לגבאי-קטן גם בלי דרגות. על ההתמנויות של הנשים אין לנו כמעט לגמרי ידיעות. ברשימת ההתמנויות משנת תקס" מוצאים אנו מלבד הגבאיות שתי "רו"ח דנשים".

מלבד השמ"א (שמונה האנשים) היו בח"ק עור שבעה בעלי תקנות, שהיו יחד עם, במקום בע"ת גבהרים פעם בשלש שנים והיו מתקנים תקנות בשביל הח"ק. לישיבות חשובות של השמ"א היו מומינים לפעמים גם את בע"ת ובמקום בע"ת ואז היה להחלטות חוק מיוחד.

(1) שם, דף 284.

(2) על זה ראה לעיל בפירק על הקהל.

הבחירות להנהלת הח"ק היו מתקיימות בחוה"מ פסח יום אחד אחרי הבחירות לקהל. בזה חפצו לשמור על עמידתה ברשות עצמה של הח"ק וגם להמנע מאי-סדר, שיכל להיות בהנהלת הח"ק בשעה שהנבחרים להנהלת הח"ק יבחרו גם לקהל ויצטרכו להתפטר מהנהלת הח"ק, בעלי-התקנה היו שומרים במאה הי"ח, עראש-קהל והקנה משנת תק"ח) או גבאי הצדקה-הגדולה (תקנה משנת תק"א: לא יהיה באותו זמן גם גבאי בח"ק, בשנת תק"א מרשים הם לראש-קהל אחד להיות, גבאי בח"ק, אבל בשנת תקכ"ג אוסרים הם גם על זה, פעם, בשנת תקנ"ג, בשעה שנדחו הבחירות לקהל, החליטו השמ"א דח"ק להמתין עד אחר הבחירות לקהל, כנגד זה רואים אנו בתקנות נסיה, שהשלטון בח"ק יהיה בידי המשפחות הקיפות, שמשלו גם בקהל, בתקנה משנת תקל"ב נאמר: „בתוך ארבעה גבאים יהיה שנים ממי-שהיה-ראש ואחד ממי-שהיה מנהיג ואחד מח"ק ופשיטא כל הארבעה ממי-שהיה-ראש או שנים ממי-שהיה-מנהיג ושנים מי שהיה ראש". בתקנות מכנת תקמ"א מוסיפים לתקנה זו, ש בן מי-שהיה-ראש ושהיה גבאי בח"ק נחשב לדבר הנ"ל כמי-שהיה-מנהיג. בשנת תק"ח החלט, שאת הדרגה שומר-תקנה יוכל הבר לקבל רק אם מלאו חמש-עשרה שנה לנשואיו ולגבאי יוכל להבחר עשרים וחמש שנים אחר נשואיו. מכ"ל זה יוצאים בני וחתני מי-שהיה גבאי או בע"ח (ואחר שנת תק"ך גם בני מי שהיה ר"ח) בנוגע לדרגה שו"ת, ובנוגע להתמנות גבאי-בי שהיה ראש-הקהל ומי שהיה דיין דק"ק.

הבחירות 9. בעלי-תקנות היו מתקיימות פעם בשלש שנים בחדש סבת. לבע"ח היה יכול להתמנות מי שהיה רואה-חשבון, אבל כבר בשנת תקי"ח נשתדלים, שיבחרו לבע"ח אנשים ששמשו כבר קודם בח"ק כבע"ח וכגבאים. בשנת זו מתקנים, כי יתמנו חמשה בע"ח חדשים, כלומר מבין מי שהיה ר"ח, והראש ממי-שהיה-גבאי. בשנת תקכ"ו מקטינים את מספר בע"ח מבין ר"ח לארבעה. בשנת תקל"ג מרשים לבחור את בע"ח מתוך מי שהיה בע"ח, מלבד ארבעת החדשים. עליידי הגבולות אלו חפצו לחזק את היסוד השמרני בח"ק, לא לתת לאנשים חדשים להגיע לשלטון בה.

הבחירות להנהלת הח"ק לא היו מתקיימות במחצית השניה של המאה הי"ח למכה"נ באספת כל חברי הח"ק, כפי שהיה בשנת ת"ל, אלא בנוכחות השמ"א והבוררים מהשנה הקודמת (החלטת משנת תק"ט¹). לבורר יכול היה להיות כל אחד ט.הגיע זמנו² לכן, שנים מספר אחרי הרשמו בח"ק, בשעת הברירה בחוה"מ או בחודש סבת היו נוהגים לבורר עפ"י קלפי תשעה אנשים, שהיו כרוחקים עד שלשי בשלישי, ומהם אח"כ חמשה, אלה החמשה היו הבוררים³. בשנת תקל"ה עושים את בחירת הבוררים פשוטה יותר: מעלים מתקלפי מיד חמש פתלאות ואלה הם הבוררים. על תקן זה השפיעו המנהגים בבחירות לקהל. מי שלא הפץ להסתתף בקלפי לבורר, היב היה לבא אל השמ"א ולבטל לפניהם את פתלתו. החברים הגרים בשניפישוק ובאנשוקול, שני פרברי העיר, חייבים היו להמציא בעיר בשעת הקלפי, על-פי תקנה משנת תקל"ה חייבים היו חברי

(1) תנצקס הנדיל הח"ק בחס"א, דף 44.

(2) שם, תקנות שנת תקכ"ס וגם דף 48.

הח"ק הגרים בשניפישוק וצנטוקול לבוא אל הסופר דח"ק לפני זמן עריכת הקלפי ולהודיע לו, שהגם בקהלה. רק אז היה הסופר מניח את פתקאותיהם בקלפי ואסור היה להם ללכת לביחס עד אחר הברירה. בתקנה זו בא לידי בטוי יחס הח"ק והקהל לקהלות-הבנות שבפרברי העיר. קהלות אלו שאפו לעצמאות ולכן היה חשוב לקהל וילנה, שתברי הח"ק מהפרברים יבאו ויודיעו שהגם בח"ק, האסור ללכת הביתה בזמן הברירה בא רק מפני רחוק המקום. ובמקרה כזה עולה מהקלפי חבר מפרבר ולא היה בעיר, לא היו שולחים לקרא לו והיו בוחרים אחר במקומו.

אי-סדרים בקלפי היו דבר די שכיה בח"ק, וכך שומעים אנו, כי בחוהמ"פ תקס"ו, לא כתב הקלפי ה"ה הסופר מחמת טעם הידוע להסופר וביקש הסופר כה"ה שמ"א, שיקראו הקלפי מתוך ההעתק, וקראו לפניו ואח"כ מצאו בקלפי כמה אנשים, שאין להם קלפי, וכמה אנשים, שהיו נגד תיקון קלפי, ועלה במוסכם כה"ה שמ"א בצירוף הגבאים, שהקלפי כשרה ומי שעלה נגד תיקון קלפי או שאין לו קלפי לא יהיה לו ומי שהוא כשר ע"פ תיקוני ח"ק הוא בהכשרו, וכן נעשה מעשה. יש אשר אינן מתקימות לגמרי הבחירות בחוהמ"פ. כך קרה בשנת תקכ"א, תקמ"ח ותקמ"ט. תופעה זו עומדת בודאי בקשר עם המלחמה הפנימית, שהתנהלה אז בקהלה. בשנת תקמ"ט בולטת עוד סבה חשובה אחת – הדוחק הכספי שבח"ק. ה'באים הקודמים התפטרו מהתמנותם, כי לא יכלו להמשיך את עבודתם בראותם, שהח"ק הולכת ומתמוטטת, השמשים חדלו ללכת לבית-העלמין, לא ערכו בבטיל אלה שתי סעודות וגם לעריכת סעודת ס"ו כסלו אין כסף. להעביר בחירות בח"ק אי-אפשר היה בשביל המאורעות בקהלה, אנשים אמידים לא הפצו בכלל לקבל עליהם את התמנות גבאי בח"ק, כי הם חייבים היו לחתום על שטרי חובות הח"ק. בחדש אייר שנת תקמ"ט פסק בית-הדין דח"ק יחד עם דייני הח"ק, כי יבחרו הגבאים בפעם זו על-ידי אספת כל החברים, שיש להם זכות ההשתתפות בקלפי, עפ"י בחירות חשאיות (דעות נעלמים). הגבאים שיבחרו ככה לא יהיו חייבים להחם על שטרי-החובות של הגבאים הקודמים.

את ה,הגבאים הקטנים היו ממנים ה,גבאים הגדולים, על יתר ההתמנויות ב,שמ"א-הקטנים אין לנו ידיעות, הגבאיות דנשים היו נבחרות בחוהמ"פ. הנהלת עניני הח"ק נמצאה בידי הגבאים הגדולים. הם היו חייבים לדעת היכף על כל מקרה של מות בעיר והיו מצוים על סדור צרכי המת. הגבאים היו כהנסנים וקובעים את טובה דמי-הקבורה וגבאי החדש היה הולך בעצמו לבית העלמין ובוחר את מקום הקבורה. הגבאי חייב היה גם ללנות את המת. בשנת תקכ"א נקבע, שהוא חייב ללנות לכל-הפחות עד הרחוב הדומיניקני (קרוב לגיטו) ובשנת תקל"ו שוחרר מהליות נשים לגמרי, כל יתר ההתעסקות בצרכי מת, בהליות, על בית-העלמין וכו', נמסרה לגבאים הקטנים. הגבאי שגמר את חושה, חייב היה למסר מיד את הכסף שנשאר בידו לגבאי הבא אחריו. אסור היה להיות גבאי יותר משתי שנים רצופות. כהן ועני המקבל המיכה מקופת-צדקה לא יוכל היה להיות גבאי בח"ק.

שכונה האנשים דח"ק היו מתאספים לדון בעניני הח"ק לעיתים קרובות, כרגיל פעם בחודש. בשבת שמברכין את החדש, בצהריים, בקיץ היו מתכנסים בביהמ"ד דח"ק ובחורף בבית הסופר דח"ק. אספת "שמ"א" לא יכלה להתקיים, אם לא השתתפו בה שמונה אנשים, בחוסר חמשה כשרים, כלומר בלתי נוגעים לענין הגדול בישיבה. כשהיה חסר המספר הדרוש לישיבה, היה הסופר דח"ק לוקח ע"פ קלפי מחוך מי-שהו-גבאים ומצרפם לישיבה (חקנה משנת תקל"ה, § 19). בשעה שהיו דנים בענינים חשובים, היו מצרפים לישיבה מלבד את בעלי-ההקנה גם את "הוקנים", את הנאמנים דח"ק וגם אחדים מחוך אלה שהיו גבאים. כי שלא בא לישיבה, בטלה דעתו ואסור היה לסייח את דעתו, כלומר למסור את זכות ההצבעה שלו. אם בא לישיבה, מותר היה לו למסור לאחר את דעתו. כל אחד כהשמ"א לא יכול לקבל באופן כזה יותר כרעה אחת מטפת לדעתו הוא, אספות כלליות של הח"ק היו מתקיימות לעיתים רחוקות.

בין פקדיו הח"ק יש למנות את הסופר, המ"מ, הנאמנים והדריינים. הסופר אינו נבחר מתוך השמ"א, כפי שהיה בשנת ת"ז, אלא הנו פקיד קבוע. בכתב הסופרות היו מפרטים איזו חובות מוטלות עליו ואיזו הכנסות יקבל. הסופר היה משתתף בישיבות השמ"א והיה רושם מיד את ההחלטות ונקריאן. בלי השתתפותו של הסופר לא היה שום ערך לישיבות ולהחלטותיהן. במקרה שלא יכול לבא לישיבה, היה ממלא את מקומו שמוש הקהל. הסופרים היו כותבים כל מיני כתבים של הח"ק וגם נוטהאות בשביל מצבות. הסופרים היו גם דורשים בסעודות השמשים פעמים בשנה, בשבתות שאחר חג הפסח וחג הסוכות. לסופרים של הח"ק היו נבחרים אנשים מופלגים בחוריה. בשנת תק"ג נבחר לסופר דח"ק אריה-לייב בן הרב יצחק שפירא, מחבר הספר "נחלת אריאל" (1). בשנת תקל"ב-תקמ"ח היה סופר בח"ק הסו"ד דוד בן שמעון ברדיא.

המ"מ דח"ק היה דורש בסעודות הח"ק, היה מספיד חברים, הולך בט"ו כסלו לבית-העלמין וכו'. בשנת תקל"ב נבחר מ"מ לשלש שנים בלי מסיבות. אבל אח"כ מקבלים המ"מ משכורת קבועה, אמיני מצערה (בשנת תקט"ו - הוב אחד לשבוע, בתקכ"ט - 3 ז"פ, בתקל"ז - חמשה וחצי, בתקנ"א - 4). ל"מ דח"ק נבחרים אנשים מצוינים. בסוף שנת תקל"ו נבחר "מ"מ דח"ק לצייר שנים חיים בן שלמה-זלמן המ"מ דק"ק, אחד ממקורבי הגר"א ומראשי ה"חזנים בתסודות".

בידי הנאמנים נמצאו תשמישי הקדושה הקרים מביהמ"ד דח"ק וגם הכתבים הלוועזיים הסייכים לח"ק והיו אחראים בעדם כשוכרי-שכר. הנאמנים היו מכניסים לקופת הח"ק סכום מסוים, לפעמים די גדול, כהלואה בתנאים נוחים בשיב"ל הח"ק. כשהיה צורך גדול בכסף היו מגדילים את מספר הנאמנים. לנאבן - הפלוג נתנו הרבה זכויות בח"ק. הוא היה שייך לשמ"א בזמן מלאו את כשרותו והיה מקבל אח"כ את הדרגה "מי-שהיה-בעל-חקנה".

(1) מנחם דח"ק בדש"א, דף 238 מ.
 (2) פליי רגה בקריה נאמנה, דף 175 (הוצ. תרע"ה).

החל משנת תקל"ב יש דיינים בח"ק. בחוהמ"פ של שנה זו עשו בעלי-התקנה, תיקון גדול¹, שמהיום הזה והלאה ימנו הבוררים בכל שנה שני דיינים מתוך חברי הח"ק ואלה יפסקו יחד עם הסופר דח"ק כל דין ושאלה בח"ק. החל משנת תקמ"א חנו המ"מ דח"ק אחד הדיינים. בהקנה משנת תקל"ה פרסו באיוז ענינים יפסקו דייני הח"ק; הם צריכים, לפסוק איוז דין או איוז משפט בח"ק ואף איוז שאלה הן בין שפ"א אלו לאלו הן עם יחיד או בין יחיד ליחיד בח"ק. גם מתקנה זו לא ברור אם רשאים הדיינים דח"ק לשפט כל ענין וענין בין חברי הח"ק או רק ענינים שיש להם יחס לח"ק. הדיינים פרשו את התקנה, כנראה, במובן רחב יותר, כי הקהל יוצא בשנת תקמ"ד נגד שפיטת יחידים ע"י דייני הח"ק ותובע בשביל זה את הח"ק לבית-הדין דק"ק. את הרשות לדון חייבת היתה כל ח"ק לקבל מהקהל וגם הח"ק גחש"א קבלה בודאי רשות, אבל הרחיבה את הקומפוטציה יתר על המדה, שבה הורשה לה. ב' כחות דייני הקהל יחד עם האב"ד שלחו לח"ק התראה בענין זה, הומינו את הח"ק לדון ודרשו להראות את זכיות הח"ק לדון יחידים. השמ"א דח"ק ענו, כי הענין הוא כללי ונוגע לקהל עצמו ולכן רוצים הם לעמוד לדון עם ראשי-הקהל בפני בי"ד של קהל ראשית אחרת². איך נגמר ענין זה לא ידוע לנו.

הח"ק עצמה היתה פונה בענינים חשובים אל האב"ד, שישפט יחד עם דייני הק"ק, שהנם חברי הח"ק. יחד עם דייני הח"ק, כל חבר הח"ק יכול היה לפנות בענין שיש לו עם השמ"א אל בי"ד דק"ק. השמ"א חפצו להגביל את הרשות הזאת, ובשנת תקנ"א תקנו: „כשהיה ליחיד טו"ת (טענות ותביעות) לשמ"א דח"ק וירצה להתרות אותם לדין תורה, או מחויב לבא לפני הסופר וזה יצוה לגבאי-חדש-קטן, שיאסף עוד ב' דייני ח"ק רציני היחיד לפניהם, שהוא רוצה להתרות לשמ"א. ואז יתן היחיד התראתו בכתב ע"י הג"ח הקטן לפ"ח ולפירנס חודש" דח"ק וזה ישיב השמ"א במשך שלשה מעת-לצת מומן ההתראה, שיפקחו בהתראה אם לבא לעמק השוה עמו או שיבחרו טוענים נגדו ולדון דוקא לפני דייני ח"ק ואין רשות לשני הצדדים לפסול שום דין מג' דייני חח"ק. אכן באם שירצה היחיד לקרב משפטו לפני הגאון דק"ק יצו, אזי יוחלק הר"ת ע"פ דייני הח"ק בצירוף הגאון. וכל זמן שלא יתמנה גאון בקהלוננו, אזי יוקח עפ"י קלפי ארבעה דיינים ממי שהיה דין העיר והמה בח"ק שלנו ויוחתך הדין לפני שבעה דיינים³).

כשהיו תובעים את הח"ק לבי"ד הקהל, היו חייבים לשלח קדם התראה על-ידי ב' כחות דייני הק"ק בצירוף האב"ד אל גבאי-החודש דח"ק. הח"ק היתה שומרת על זכותה זו והיתה מאמת על העוברים על הזכות ב„קבורת" תמור"3).

לח"ק הקטנה היה סופר מיוחד, „סופר דשמיים", שהיה מנהל פנקס מיוחד. היה להם גם נאמן משלהם וקופה מיוחדת⁴. לגבאים הקטנים אסור היה

(1) פנקס דח"ק בחש"א, דף 311.

(2) שם, דף 271 בע"ל.

(3) שם, דף 297, 413.

(4) שם, דף 10. כתב משנת תמ"א, התקן בפנקס הצ"ג.

למנות להם נאמן בלי ידיעת הגבאים הגדולים. את פנקס ההוצאות וההכנסות חייבים היו הגבאים-הקטנים למסור לבקרת לגבאי הח"ק או לרואי-החשבון דח"ק¹.

כל חברה היתה משתדלת, שיהיה לה בית-כנסת מיוחד בשביל חבריה או מנין קבוע. כבר בשנת ת"ל מתכנסים חברי הח"ק גחש"א לתפלה ל, חדר מיוחד, אבל כבר בשנת תס"ז יש לח"ק ביה"כ עם עזרת-אנשים ועזרת-נשים². חלק של ההכנסות מביה"כ היה שייך ל, צדקה-הגדולה. בשנת ת"ץ היו בין הצ"ג ובין הח"ק גחש"א דין ודברים על ההכנסות האלה, בי"ד הקהלה פסק, כי עפ"י הכתב שיש לח"ק מו' טובי-העיר על ביה"כ עליון (בקומה שניה ?) שייכות כל ההכנסות מביה"כ לח"ק עצמה, אבל ממכירת מקומות בביה"כ צריכה הצ"ג לקבל את החצי; אחר שיגמר זמנו של הכתב, תהיה שייכת לצ"ג גם מחצית ההכנסה מהשכרת מקומות בביה"כ; הצ"ג רשאית לקבוע בביה"כ דח"ק קופסת צדקה ובכל יום ב' וה' בשבוע לסבב בביה"כ עם קופסה ולאסף נדבות³; הח"ק שאפה לקבל את ביה"כ לרשותה לגמרי, כי זו היתה לא רק שאפה של הכנסות, אלא גם של עמידה ברשות עצמה. בשנת תק"ז קבלה הח"ק מהקהל כתב, שעל-פיו נמסר לידה, לעולמי עד לחלוטין ביה"כ שלה. הח"ק ויתרה בעד זאת על סכומים גדולים, שהיה הקהל חייב לה⁴. הח"ק קנתה או מהקהל מגרש בחצר ביה"כ הגדול ובנתה עליו את ביה"כ שלה. בס"ו בסיון שנת תק"ח פרצה שרפה גדולה בעיר ואחזה גם בביה"כ דח"ק. החברה נגשה מיד לתקן הבית, אבל בשנת תק"ט שוב נגעה שריפה בביה"כ דח"ק. היסודי (יהודה ספרא ודיינא) בנה בכספו את הפנה (התקרה⁵). היסודי קבל בעד זאת שני מקומות קבורה על בית-העלמין. הח"ק היתה מוכרחה בעת דחק כספי להחכיר את ביה"כ שלה, מוצאים אנו בפנקס הח"ק החלטות, כי אסור, למכר או לשעבר הבה"כ או הבה"ע⁶, אבל לא יכלו לשמר על האסור בנוגע לביה"כ. בשנת תקי"א החכירו את ביה"כ לעשר שנים. מפני שצריך היה לפדות משכון מידי מלוה נוצרי⁷.

לח"ק הקטנה היה גם-כן מקום-תפלה קבוע-בעזרה של ביה"כ הגדול וכתב משנת תפ"א⁸. רק בשנת תרל"ט יסדו להם בית-כנסת מיוחד⁹.
5. חזוק" הח"ק, לעדות החברים והשמשים לעבודה, היו עורכים טעודות.

(1) שם, דף 330, 378.

(2) שם, דף 240, כע"ל.

(3) שם, דף 411.

(4) שם, דף 413 מע"ל.

(5) פנקס קלויז היסודי, דף 127.

(6) פנקס דח"ק: חש"א, דף 369, מע"ל.

(7) שם, דף 304.

(8) שם, דף 10 ובג 266.

(9) ראה: ח. לונסקי, "הגמ"ח ביוזמה", בספר, "אורח דיו חרובות מן הילחות און טרוהות", פנקס מן בעננים-קייטעט, (עק"פ) אין ווילנע, 1931, דף 322. ביה"כ נקרא, קלויז השש-ים ונכסיו והא ייווע בקלויז דברוה-הסמי.

סעודה גדולה בשביל כל אנשי הח"ק היתה נערכת בכל שנה ביום ט"ו בכסלו.
 ביום זה היו כל אנשי הח"ק צמים ומתפללים כלם יחד בצבור בבית"ל הגדול,
 כי ביהכ"נ של הח"ק היה צר מהכיל את כלם. לביהכ"נ היו חייבים לבא ביום
 זה בבגדי חג. אחרי תפלת שחרית היו הולכים עשרה חברים ועשרה שמשים ביחד
 עם המ"מ דח"ק אל ב"ע והיו אומרים שם סליחות וגם תחינה מיוחדת המתחילה
 במלה "ריבון"⁽¹⁾. בערב, כחוס יום הצום, היתה מתקיימת סעודת-המצוה הגדולה.
 יזהיה נערכת ברוב פאר וביד רחבה. לסעודה היו מזמינים גם את האב"ד.
 המ"מ היה דורש דרשה מענייני דיומא. היו גם שרים זמר מיוחד, שנחבר על-
 ידי הבר הח"ק ר' מרדכי בהרב מ' משה, שנחקל לח"ק בשנת תק"צ⁽²⁾. השיר
 נכתב בעברית ואידית ומלא הוא דברי מוסר ויראת אלהים. השיר מיוסד עפ"י
 הא"ב. כל אות תורת בששה בתים-בשש עבריים ושש אידיים. בסוף השיר
 הארך הוסיף המחבר בתים המתחילים בראשי-תיבות של שמו (מ'ר'ד'ב'י ב'ר'
 ב'ר'ש'ה'ן), אבל שני האחרונים חסרים בפנקס. ניתן כאן לדוגמא בתים אחדים:
 אדם למה אתה הולך אחר הבלים ואחר מעשה תעותעים:
 אם אתה יודע שיש אל בשמים, הוא דן יחיד לכל באי עולמים:
 ושמ לא יועילו לא הבכיה ותחנונים:

אר צו רוא מענש פארוואש ואלשטו נאך הבלים און נאך אייטל נארשקייט
 אויף דער וועלט אלץ נאך גיין:
 דו דו ווייטט דאך אז דער בשעפר משפט איין מענשין איינר אליין:
 און דארטן וועט ניט העלפין קיין גיבעט און קיין גיוויין:

גוף רודף תמיד אחר אכילה ושתי' ואחר כל תאוותיך:
 ובלשונך אתה מדבר כל מה שרוצה בכך:
 כזר שטופך ח"ק לבית הקברות יובילוך:

הטאים של אדם רבו מלמנות כי רבים המה:
 יאדם סיור אין לו תרוסה ונאבד מן העולם כבהמה:
 לא כן אם עשה תשובה הוא מזומן לחיי עולם הבא:
 ביום ט"ו בכסלו היו מתקבלים החברים החדשים לח"ק. בזכרון, שהחברים
 ההזשים היו חייבים לערך סעודה בשביל הח"ק, נבין מדוע קבלו אותם ביום
 זה דוקה.

עוד שתי סעודות שנתיות גדולות היו נערכות בשביל שמשי הח"ק, אחת
 בכתב שאחר חג הפסח (שבת געלה מצות" - שבת המצות הצהובות) ושניה
 בכתב שאחר חג הסוכות. ה"צדקה הגדולה" היתה נותנת רבש לסעודות השמשיות⁽³⁾,
 כי היא היתה הלא מקבלת הכנסות מדמי-קבורה והשמשים היו מסקלים את אדמת

(1) התחינה נכצת בפנקס הח"ק נחש"א. נדפס ב"קובץ סליחות ותפלות ליום ט"ו כסלו,
 כ"י כנהג הח"ק נחש"א רחילנא", וילנה, תר"ו.

(2) פנקס הח"ק נחש"א, דף 333.

(3) שם, דף 389.

בית-העלמין. אי-עריכת סעודות או קמץ בהוצאות עליהן היה גורם להנחת רצודה ע"י השמשים. בשנת תקמ"ו מחליטים להוציא על סעודת ט"ו בכסלו מאתים ז"פ ועל שתי הסעודות בשביל השמשים עוד מאתים ז"פ. בשנת תקנ"ב יוציא גבאי-החרד על סעודת ט"ו בכסלו סכום רב, שלא היה כזאת לשני ולפני פניו זה כמה שנים, השמ"א מחו נגד מעשה זה והחליט, שאין להשיב לו את הסכום העולה על הסכום הקצוב, בשנת תקנ"ג החליט השמ"א בעצמם להוציא על הסעודה 700 ז"פ.

באותם הימים, שהיו מתקיימות בהם הסעודות הנדולות, או ימים אחרים אחריהם, היו מתקיימות גם מסיבות מיוחדות בשביל השמ"א ונספר מצמצב על כוזמנים, המסיבה, שהיתה נערכת בט"ו בכסלו, היתה נקראת "הצידה בארשך". בשנת תקמ"א תקנו תקנה, שיוזמנו לסעודה זו רק האנשים שהיו יב"ש, השמ"א, ארבעת ראשי-הקהל, ארבעת גבאי הצ"ג, הבוררים, הסופר, דב"כ והש"ך דה"ק, הסופר דשמשים, המו"ץ (דשמשים) והקורא בביהכ"נ של הח"ס. הכנסות הח"ק היו מרובות, המקור הראשי של ההכנסות היו דמי-קבורה בעד מקומות קבורה. על-פי פסק-דין משנת תל"ד מקבלת הח"ק רק שליש מדמי-הקבורה ושני שלישים מקבלת הצ"ג. בשעת צורך היתה הח"ק מוכרת מקומות קבורה גם לאנשים הרוצים להכין להם בהיהם את מקום קבורתם. אפשר היה גם להזמין מקום, שישאר פנוי עד אחר מות המזמין ואח"כ היו הירשים מש"ט"ב בעד המקום. בעד השארת מקום פנוי היה המזמין משלם כסף וזה היה אחד האופנים של קניית מקום-קבורה. הח"ק השתדלה לא למכר מקומות קבורה לאנשים בחייהם וגם לא להשאיר מקומות פנויים עפ"י הזמנות. בעד מקומות-קבורה היו נשלמים לפעמים סכומים גדולים-1,500 ז"פ, 1,800 ז"פ, 100 אדוניים, ועד מדינת רוסא נלחם בסחיטת סכומים נפרזים בעד דמי-קבורה, ועד המדינה, שנתאסף בשנת ה'תק"א, אשר על החברות הקדושות של הקברנים ליטול יותר משש מאות והובים אף מעשר ויותר ממאתים מבינוני. הח"ק הוילנאית לא התחשבה בתקנת ועד המדינה ודרשה בשנת תקכ"ב מאיש אחד הרבה יותר, האיש הזה תבע את גבאי הח"ק ב"י"ד הקהלה בצירוף האב"ד, בית-הדין, פירש את התקנה של ועד המדינה, כי היא נוגעת רק לחלק, שלוקחת הח"ק, ולא לחלק, שמקבלת הצ"ג. מותר, אצא, לח"ק ליטול 600 והובים והצ"ג רשאת לקחת עוד כפלים... בשנת תקל"ד ה"ק, ירצו יורשים, שדרשו מהם סכום גדול מאד, לסמך על פסק-הדין הג"ל משנת ה'תכ"ב, היורשים פנו אל בית-הדין בצירוף האב"ד, אבל זה החליט, כי הפסק דב"ד בטל, כי לא נתפשטו התקנות של מדינה, פסק-הדין משנת תקכ"ב נמחק בנקס עפ"י החלטת ב' כחות הדיינים בצירוף האב"ד.¹⁴

11. מנכ דה"ק נחש"א, דף 270 בע"ל.

12. שם, דף 310 בע"ל, תקנות שנות תקמ"א, § 11.

13. קרות ביצ הישן, ד, 108.

14. ר. תקנה בודדת משנת תקי"ד, שנכנסה מח"כ לתקנות משנת תקל"ה, ראה גם תקנות

יב"ח תקל"ה ותקמ"א.

15. תקנות ועד המדינה משנת תקמ"א, § 15.

16. מנכ דה"ק נחש"א, דף 413 בע"ל.

לח"ק היו עוד הכנסות מתשלומים שבועיים של החברים, מ,דמי קדימה,¹ שחברים חדשים מכניסים בעת החרשמה, ממכירת דרגות, מביהכ"ג דח"ק, מקבלת נאמנים, הוצאות הח"ק בקשר עם הדאגה לבוללות בית-העלמין והדרך המובילה אליו וגם ההוצאות לסעודות היו כל כך מרובות, שהח"ק סבלה תמיד מחוסר כסף. בשביל הדחק הכספי ירדו סדרי הח"ק, מוכרחים היו למכר דרגות, לקבל הרבה חברים ונאמנים, להחכיר את ביהכ"ג, למכר מקומות קבורה וכו'. בפנקס הח"ק מוצאים אנו רשימה של שטרי-חובות הח"ק משנת תקמ"ד¹). הרשימה כוללת חובות בסכום 11.723 זהובים, בתוכם: 552 אדומים (אדום אחד 18 ד"ס), 170 זקקים (שאקים) זיטאים, 2 שאקים זיט, 5 ד"ס וגם 1.362 ד"ס. רשימה זו איננה כוללת את כל חובות הח"ק בשנת תקמ"ד לנאמנים וכד'. התעכבנו על סדרי הח"ק גחש"א בפרוטרוט, מכיון שהח"ק גחש"א היתה החשיבה מכל יתר החברות בקהלה. הח"ק גחש"א היתה והנה מפורסמת עד היום בשם „חברה קדישא“ ואין צריך להוסיף ולבאר לאיזו ח"ק מתמנים. במאה ה"ט נמצאת הח"ק במצב של ירידה, שהתחיל עוד בסוף המאה ה"ח למטה"נ. כל העבודה נעשית ע"י משמשים קבועים המקבלים שכר בעד עבודתם.

(1) פנקס חח"ק גחש"א דף 131 ספ"ל.

פרק ש"י

ח"ק תלמוד תורה

ח"ק או מחלק הקהל – ממי נוסדה? – מעלות הח"ק, בית הח"ק – תלמוד תורה, נדבית בבביל הח"ק.

לחנך הדור הצעיר וביתור לחינוך יתומים ובני עניים היתה דואגת הח"ק ת"ת. היא היתה שוכרת מלמדים בשביל בני העניים והיתומים, היתה שהייתה בית, שהיו בו הילדים האלה לומדים, אוכלים ומקבלים בגדים. הח"ק היתה משגיחה גם על כל המלמדים בעיר.

הח"ק ת"ת התפתחה, כנראה, ממחלקה של הקהל בשנת תק"י, בחוזה שנעשה עם היסוד בדבר נדבה, "לעולמית", מיציג את החברה, האלפים התורניים הגבאים דחברה קדישא תלמוד תורה העומדים על משמרת הקדש". לח"ק יש או חברים. בכתבים משנת תקנ"ח-תקס"א מוצאים אנו מלבד גבאים גם שמונה אנשים דח"ק. אפשר שהיו קודם בח"ק רק גבאים הכתמים ע"י הקהל ואח"כ ניתנה רשות לח"ק לערך בחירות פנימיות. שינוי כוח מוצאים אנו בקהלת קרקוב. בפנסק המאוחר של הח"ק ת"ת, שהגיע ליריגו, אין רשימת חברי הח"ק ולא רשימות ההתמנויות. הפנסק הזה אינו יכול לשמש ראיה, ט"א התקיימו בחירות בח"ק. אם היו, שמונה אנשים, היו גם התמנויות ודרגות.

הח"ק ת"ת היא אחת החברות העתיקות בוילנה. יש לנו ידיעה, שהיו קיים בוילנה ת"ת בשנת תנ"א⁽¹⁾, ויש להניח שהיתה או גם ח"ק ת"ת. הידיעה הראשונה שהגיעה אלינו על הח"ק היא משנת תק"י, בשנה זו מצוה היסוד בבביל הח"ק ת"ת קרן-קיימת של 500 זהובים, שתהיה ממנה לח"ק הכנסה קבועה של 50 זהובים לשנה.

הח"ק ת"ת היתה שוכרת מלמדים, שילמדו את בני העניים מהתחלת אלף. בית עה משניות ועד בכלל. הנערים היו לומדים גם, לכתוב, כתב ולשון. למלמדים היו עוזרים רישי-דוכנא. בשביל התלמידים היו קונים ספרים. צדו: אלפא-ביתות, סידורים, חומשים ומשניות. התלמידים היו הולכים יחד עם רישי-הדוכנא אל ביהמ"ד להתפלל. את ידיעות התלמידים היו בודקים בכל יום שבת⁽²⁾. בסוף השנה (המנ"י!) היו גבאי הח"ק בוחרים את התלמידים⁽³⁾.

(1) פנסק היסוד, דף ל"ז (34 א), או פנסק קליר היסוד, דף 138.
(2) כתבים בודרים בארכיון החברה להיסטוריה ואנתנוגרפיה ע"ש ש. פנסקי בוילנה ובקליר, היסוד.
(3) מחקרת הקהל בקרקוב, ר. שפחה אסף: מקורות לתולדות החינוך בישראל, כ.א, דף צ"ח.
(4) נמצא בספריה ע"ש מ. שטרנשון: עליד הקהלה העברית בוילנה, הפנסק החלילי, טשקת הקדש²⁹.
(5) פנסק מדינת ליסה, הוצ. תרפ"ה, דף 223. (6) שם. (7) פנסק דח"ק ח"ה, דף ב.

בשנת תקנ"ח ביום ד' מרחשון, קונים גבאי ושמ"א דח"ק ת"ת שני בתים (ידידות) בחצר סלוצק, הסמוכה לחצר ביהכ"נ ומתחברת אתה. כעבר שנים לא רבות ולפני שנת תקפ"ג, יש כבר לח"ק חצר מיוחדת וברחוב הנקרא עכשיו הלידאי) ובה נמצא החרר ובה גר גם המשגיח עם משפחתו, בראשית המאה ה-19 למסדה נותנת הח"ק ת"ת לבני העניים הלומדים בת"ת אוכל ובגדים. אשה אחת היתה משגיחה על ההזנה וההלבשה, היתה סורקת את שערות התלמידים, מתקנת את בגדיהם וכד'. אם היו סדרים כאלה גם במאה ה-19 איננו יודעים.

לח"ק ת"ת היו הכנסות בסכומים, שנמסרו לה כקרן-קיימת ל"עולמית", מנתינות, שהיו נוטלים מהמלמדים, המורים בעיר ב"הדרים" פרטיים⁽¹⁾, וגם הכנסות אחרות. עפ"י תקנה משנת תקי"ט חייבים היו כל המלמדים לשלם לח"ק ת"ת 2 גרושים מכל זהוב שהם משתכרים (זהוב אחד — 30 גרושים⁽²⁾). על תשלומי החברים אין לנו ידיעה. יש להניח שהיו חברי הח"ק בוילנה משלמים רמי חבר, כמו בקהלות אחרות, בקרוב ובלבד⁽³⁾. מדמי "עולמית" כדאי להזכיר את הסכום של 2.225 זהובים, שצויה קרוב לשנת תנ"א נדבן אחד בשביל הקהל הוילנאי, שיוציא את הרוצים מהקרן הקיימת הזאת, לחדש נערים עניים למלמד ולריש דוכנא וללמדן המנסה את הנערים⁽⁴⁾. הקרן נכסרה בשנת תנ"א ע"י הירשים ל"ועד מדינת ליטא" והוטל על הועד לקיים את הצוואה. הנדבן דרש, שתהיה לקרוביו וקרובי אשתו זכות קדימה. ההוצאה לפועל של הצוואה נמסרה לידי הבנים הירושלים וב"כ ובב"כ וית, אבל במשך הזמן עברה בלי ספק לידי הח"ק ת"ת.

(1) פנקס דח"ק ה"ת, דף 18.

(2) כתב בודד בארכיון של החברה להסאוריה ואחונגריטה ע"ש ש. א. סקי ז"ל בוילנה.

(3) על הוצאת הח"ק ת"ת בלבד ראה ד"ר בראדור ב"רשומות" כרך א', דף 419, וב"מקורות

סל-ס. אבק, דף רמ"ט.

(4) פנקס כריתת ליסה הנ"ל, דף 220.

פרק שביעי

ח"ק בקור חולים

תפקידי הח"ק. — מתי נוסדה? — מספר החולים ב"הקדש". — בית החולים היהודי. — הארגון הפנימי של הח"ק. — הכנסות הח"ק. נדבת היסודי, פוטון בנימין השבש. — הרופאים של הקהל והביטוח.

הקהל היה דואג לשמירת הבריאות של העדה. את המטול בחולים עניים ובאנשים בלתי מוכשרים לעבודה, שאינם יכלים להשתכר למחייתם, מסר הקהל לח"ק מיוחדת — לח"ק בקור-חולים. הח"ק הוא החזיקה בית-חולים ("הקדש") ושם היה גם מקום בשביל בלתי-מוכשרים לעבודה. בתעודות לועזיות אחדות של החברה מוצאים אנו גבאים מיוחדים בשביל ההקדש לחולים וגבאים אחרים בשביל ההקדש לעניים⁽¹⁾. במקורות העבריים מוצאים אנו רק חברה אחת "בקור-חולים". אפשר שהיו נבחרים בח"ק זו עצמה גבאים שונים לשני התפקידים המיוחדים. הח"ק בקור-חולים היתה גם שולחת רופאים לבקר חולים בבתיהם והיתה נותנת להם רפואות. הקהל היה משלם משכרת לרופאי-הקהל ואסיר דקק וילנה⁽²⁾. במינסק ובפוזנן משלם הקהל למילדת. במינסק נותנת הח"ק בקור"ח תמיכות ליולדות עניות ולאבלים. בקהלה זו מבקרים גבאי הח"ק גחש"א את ההקדש ושולחים פתקאות אל גבאי הח"ק בקור"ח בדבר תמיכות לחולים. הח"ק בקור"ח היא בקהלת מינסק כאלו סניף לח"ק גחש"א⁽³⁾. ברז'שוב להפך נמצא בית-העלמין ברשות הח"ק בקור"ח⁽⁴⁾. גם בקניגסברג מטפלת ח"ק אחת גם בקבורת מתים וגם בבקור-חולים⁽⁵⁾.

על יסוד הח"ק בקור-חולים אין לנו ידיעות, כמו גם על יסוד חברות אחרות. פגס הח"ק לא הגיע לירינו ולכן מוכרחים אנו להסתפק בידיעות בודדות, שעלה בירינו לאספן. בשנת 1820 אפשר היה לקבל על הח"ק רק ידיעות קלושות בעל-פה, שקיימת היא כמאה שנה⁽⁶⁾. ידיעות אלו מספרות, שלא היו

(1) א. ב. ביי, ספרי הטריטוריאלי הליטאי 187, דף 45; שם, ספרי המבצר 4807, דף 877, 1031.

(2) בראספאן: ספרי הקהל חלק ב', סטרבורג, 1888, תעודות 330, 333.
(3) דף 369. Peckowski: Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku 1913.

(4) Festschrift zum 200 jährigen Bestehen des israelit. Vereins für die Krankenpflege und Beerdigung Chewra-Kaddischa zu Königsberg in Preuss. 1704-1904.

(5) שנה א', וילנה, 1820, "Dzieje Dobroczyńności".

לפנים לח"ק הכנסות קבועות ולא נכסי ר"א ניידים מלבד שנים או שלשה חדרים, שעברו לידה בעת חלוקת בית-חומה ברחוב היהודי. ידועות אלו אינן מדיקויות ואינן נכונות. לח"ק היו אי-אלה הכנסות קבועות, היא קבלה נכסים, לבשל מהיטוד, ל"עולמית". לח"ק היו בתים (חדרים) בבית ברחוב המקליון, על-יד סיסטת המעבר לרחוב היהודי ושם היה בית-החולים.

ב"הקדש" נמצאו בשנת 1765 18 חולים, 10 גברים ושמונה נשים, וגם 3 צעירים. בבית החולים גרו גם שמש הח"ק ואשתו ועוד איש אחד, שהיה לפנים בעל-מלאכה, כנראה גם הוא שמש ב"הקדש", ואשתו. בפרבר העיר, באנטוקול, היה הקדש מיוחד עם 4 „קבצנים“ (Szpitalni żebracy) ואלמנה עניה. בשעה שכבשו הרוסים את העיר, ציוו להוציא את ההקדש מתוך העיר מחשש מגפה⁽¹⁾. היהודים קנו אז שני שטחים ובית על-יד הרחוב הזמוטני ובנו שם בית-חולים גדול, הוא „בית החולים היהודי“ הקיים עד היום הזה. בעד הבית שלמו 2,260 זהובים⁽²⁾.

בראש הח"ק „בקר חולים“ עמדו גבאים¹, שמונה אנשים. חברי הח"ק היו משלמים בשעת הרשמתם בח"ק „דכי קרימה“ ואח"כ היו משלמים בכל שבוע תשלום קבוע. הגיעה לידינו ההחלטה הח"ק לקבל לחבר את הד"ר יעקב ליבאשיץ, הרב הדאקטר התחייב אז, בשנת תקל"ו, לשלם בכל שבוע ששה גרושים. בח"ק היו מתקיימות בכל שנה בחירות והיו בה התמנויות ודרגות.

לח"ק היה סופר מיוחד, שהיה מנהל פנקס. הקהל מסר, בלי ספק, לח"ק בקור-חולים אי-אלה הכנסות. הח"ק קבלה גם עזבונות „עולמית“. כך נדב היטוד בשנת תק"י בשביל הח"ק 500 זהובים, שיטארו בנכסים ולא ניידים כקרן קיימת, ואת ההכנסה השנתית מהנכסים האלה שתעלה 10¹⁰ יתנו לחולים. בכתב-החווה עם הח"ק בקור-חולים פרט היטוד, איך הוא רוצה, שישתמשו בנדבחה, הנבאים דח"ק בקור"ח מחויבים לקנות בכל שנה מההכנסות העולות ל 50 ז"ם לאַבונג—דברים המשיבים נפש החולה, כמו רבה, יין וכד', „דהיינו איין גיליינטי קאריסן ודוברנים כבושים בתוך יין שרף בסך עשרה זהובים לכל הפחות, וגם פרעגלין פאמראנצין שיליך (לטנן קליפות תפוחי זהב) ג"כ בכל שנה ושנה בסך עשרה זהובים וגם פאווידלא (רבה) בסך חמשה זהובים ומהמותר חמשה ועשרים זהובים יקנו חמאה וכל שאר צרכי חולאים וחולים הנ"ל וחלילה לעשות מהסך הנ"ל הוצאה אחרת, אף לחוק החברה הנ"ל⁽³⁾.

בשביל הח"ק בקור חולים השאיר עזבון בשנת תקמ"ה בנימין בן דוב-בער, שמש הקהל, הוא ציוה, שיתנו מביתו ברחוב האשכנזי ועל התרשים — 315 70 זהובים בכל שנה „עולמית“, החצי לח"ק בקור"ח והחצי ל„צדקה

(1) א. ב. ב., ספרי הקופיסיה של האוצר 3726.

(2) הוצ. הוצעה הארץ, חולצאית, כרך 29, תעודה 245.

(3) א. ב. ב., ספרי בי"ד המבצר 4807, דף 877. Akt intromisji na rzecz

kahalu wileńskiego służącej, 1795. 3. VIII.

(4) ראה ב"קורות ב"ע הישן בייליה", דף 69.

(5) בנקס קליון היטוד, דף ל"ד (139 מע"ל).

הנדולה". את הבתים האלה קנה אח"כ הד"ר ליבאשיץ ולא חפץ לשלם את הסכום הזה וגם את דמי החבר שלו. בית-הדין פסק, כי יש לגבות את החוב מהבתים¹.

בזילנה וליו הרבה רופאים יהודים. ביחוד נתפרסמו משפחות הרופאים גורדון ופולונוס, שהקימו רופאים במשך דורות אחדים. הרופאים היו מקבלים רשיונות לעבד בקהלה וכתבי-חטות מהבישוף ומהוויכורה. כך מקבל אחד ממשפחת גורדון, אהרן, בשנת 1761 מהבישוף הוילנאי וינקוביץ' רשות לרצא חולים, נוצרים כיהודים, והבישוף מצוה על הקהל, שלא יקבל יותר רופאים חדשים.

(1) א. מ. בר, ב"ד המחוז פזנא, דף 1427, 1425. של הבית רצה למכור דף 84.
(2) א. מ. בר, סטרי הסריטונגל הליטאי, דף 130, 552. של הרופאים היהודים בזילנה רצה את מצברנו ב"רופאים", גליון י"ז-י"ח, וילנה, תרצ"ב. רצה גם לחלץ בטרק, אנשים.

פרק שא"נ

חברות בעלי-מלאכה

חברות בעלי-המלאכה הנוצרים ויחסן לבעלי-המלאכה היהודים. — ח"ק בע"מ
יהודיות. — אומיות, מועלים ונערים. — ההרשמה בח"ק. — זקנים וצעירים.
— התמנוניות ודרגות. — דינים וטקסטים. — הקהל וחברות בע"מ. — מספר
החברים. — כינוי וח"ק.

בעלי המלאכה היהודים התארגנו בחברות כדוגמת חברות בעלי-המלאכה הנוצרים. בעל המלאכה היהודי נלחם מלחמה קשה בעד קיומן חברות בעלי המלאכה הנוצריות לא קבלוהו וגם רדפוהו, ולכן ראה צורך בארגון לשם הגנה, החברה הנוצרית היחידה, שיותר היה לה עפ"י תקנונה לקבל בני דת אחרת, היתה חברת הגבלים (ראה למעלה דף 38). בעלי-המלאכה היהודים היו מתפשרים לפעמים קרובות עם החברות הנוצריות והיו עושים הוויס אמן בדבר מספר בעלי-המלאכה היהודים.

הידיעה הראשונה על חברת בע"מ יהודית מאורגנת היא משנת תל"ד. בשנה זו נתנה הח"ק של הפיפים (שמוקלערי) היהודים במתנה חגורה ליום הכפורים רקומה יפה לאב"ד משה בן דוד הנקרא ר' משה קרעמער. את דלת הברזל המוצקה שבביהכ"נ הגדול נדבו בשנת ת' החייטים. יש לקבל, שהיתה להם כבר אז חברה. משנת 1686 יש לנו ידיעה על חברת מונוני יונג ועל ארבעה ראשי החברה, אבל אח"כ אינה נפגשת חברה כזאת. חברה עושי-כובעים יהודים עושה בשנת 1741 חוזה עם החברה הנוצרית של עושי-כובעים (ראה למעלה, דף 34). מהכתוצאת השניה של המאה ה"ח למטה"נ יש לנו ידיעות על ה"חבה חברות בע"מ, אבל הן נוסדו בודאי קדם. בשנת 1754 נותן הקהל בציריך האב"ד חוקק על תקנות חברת הזהבים וחרשי נחושת⁽¹⁾. ברשימת ההכנסות של הח"ק בדה"ב בשנת תקי"ט מוצאים אנו את הח"ק של החייטים, הפרוונים, הפיפים, הפחחים, הזהבים יחד עם עושי המנורות והזגנים. גובה החשלים לטובת הח"ק בדה"ב מראה על המספר היחסי והאמידות של חברות בע"מ הללו: 1:1:3:5:6 טלרים. בשנת תקמ"א מתפטר ר' שואל שייסקעס מפני זקנתו במשרת דיין בחברת הקצבים והמנקרים⁽²⁾. הח"ק ו"ץ היא בלי ספק אחת הראשונות

(1) התגורה נמצאה בידי יורשי הרב, בידי כספחת פרנק, עפ"י חידושים, שמסר לי ה' ר. חרום, המקור אותה יחד עם תשמישי-קדושה שחוקים וקנים בבנק רוטן, שהעביר את כל התכשיטים, נסוך הכלכלה העולמית, לרוסיה, ושם אבדו, נגנבו ונמכרו.
(2) חזק העדה הארכי, הילנאית, כרך 29 תעודה 110 א.
(3) ארכיון עירוני, בוילנה, ארכיון הקהל הילנאי (בהמשך ה"ח), ספר 12 דף 20. היא נקראה, ח"ק צורפים ועושי מנורות (פנקס בלה"ב דף 5).
(4) א. כ. בן, ספרי כי"ד המבצר 4803 א. דף 1183. Akt kopij mającej się być zgodnej z oryginałem po żydowsku pisany po postanowieniu między kahałem w Wileń, a Szwefelem Lejbowiczem uczynionego.

בקהלה, המנקרים מודיעים בשנת תקפ"ב, כי הח"ק שלהם קיימת למעלה ממאה שנה! בזהו זמן הו, כנראה, מאורגנים גם המנגנים והפועלים העובדים אצל החייטים, כי הם היו כשלימים מסים לקהלה. במאה הי"ט למטה"נ גזל מספר חברות בעלי-המלאכה.

הסדרים בחברות בעלי-המלאכה היו דומים לסדרי חברות אחרות, גם הברת בע"מ נקראה, ח"ק, חברה קדושה. חברות בע"מ עשו גם כדוגמת החברות הניצירות, לא הניעו לדינו פנקסי חברות בע"מ ולכן נוכל למסר רק ידיעות בעניות על סדריהן.

לח"ק בע"מ היו שייכים האומנים, שנרשמו בח"ק. כדי להתקבל לח"ק חייב היה קודם האומן ללמוד את המלאכה במשך שש שנים ואח"כ לעבר כפועל בכישרון שתי שנים ולהוכיח, שהנו מוכשר לעבודה ותקנות ח"ק הזהבים משנת 1754. הנרשם בח"ק היה משלם, דמי קדימה ויהיה חייב לערך סעודה בשביל אנשי הח"ק באופן דומה כמו בח"ק נחש"א. בשעה שהיה האומן גושא לו אשה, היה חייב לערך עוד סעודה. במשך עשר השנים הראשונות אחר החתונה היה נחשב האומן ל"בעיר" והיה מוגבל בלקיחת נערים ללמוד ופועלים. הוא היה יכול אמנם לקנות לו, "זכות זקן" לפני גבר עשר השנים, לבני או חתני האומנים היו עושים הקלות.

בראש הח"ק בע"מ עמדו ארבעה גבאי הח"ק ו"שמונה אנשים" רח"ק. הסב"א היו בודאי מתהללים גם בחברות אלו להתמנויות ודרגות שונות. כמו רואה-חשבון, משנית, בעל-תקנה ושומר-תקנה. בח"ק בע"מ בקידודן היו בשנת תק"ע דרגות אלו: משנית, שו"ת, ר"ח, גבאי, בעל-תקנה! גם בחברות בע"מ המוצרות בוילנה היו דרגות! בחברות היו דיינים קבועים, שהיו שופטים בענינים הנוגעים למלאכה בין חברי הח"ק (השוא לאב ופטרון בח"ק בפרומיסל ובבלובס). כלבי הדיינים היו בח"ק גם סופרים, שהיו מנהלים את פנקס הח"ק והיו רשומים את החברים החדשים ואת ההתמנויות.

חברות בעלי-המלאכה היו תלויות בדעת הקהל. עפ"י תקנת ועד מדינת ריטה משנת ה'ת"ו יכלו להיות בח"ק בתוך ארבעת הגבאים רק שנים מתוך ההברה ושנים היו מתמנים ע"י ראשי הקהל "מתוך הקהלה". בסיועם היו ממנים את גבאי הח"ק בע"מ הבוררים הממנים את הקהל באופן דומה לתקנה הג"ל. שני גבאים כחברי הח"ק ושנים מאנשי העדה! מראשי המאה הי"ט למטה"נ יש

- 1) ארכיון עירוני בוילנה, ארכיון הקהל, ספר 17 № 33.
- 2) כה"י בהספריה האוניברסיטית בוילנה 405 №, עכשו בא. ס, ב, דף 5-6.
- 3) עפ"י הסדרים בח"ק הרשעים בראשית המאה הי"ט, ארכיון עירוני בוילנה, ארכיון הקהל, דף 346, ספר 24 №.
- 4) ד"ר ב. חייטנשטר: די סטרוקטור פון ייד, בעפן אין פוילן, ליטע און וויסנשאפטלעך אנטוויקלונג פון 18-19 יא. ה, "צייטשריפט", מינסק, 1928, כרך II-III.
- 5) העצה הפנימית הוילנאית, כרך 10, דף 227. על החברות האלו ראה Клименко: 3а-3б.
- 6) Prof. Dr. M. Schorr: Żydzi w Przemysłu do końca w. XVIII, 1903, 16.
- 7) ספר עשירי לזכרונות העבריים Żydów Sądów w. 1903, 16, Lwów, 1903, 16, 17.
- 8) Dr. W. Feilchenfeld: Eine Innungsordnung für die jüdischen Handwerker zu Posen... 1737 (Zeitschrift d. histor. Ges. f. d. Prov. Posen 1905).

ידיעה על קלפי בח"ק הרצענים. יש לשער, שהיה הקהל מתערב בבחירות לשכ"א בח"ק בע"מ. עפ"י התכנה משנת תמ"ו חייב היה שמש החברה להתמנות ברצון הקהל. את דיין הח"ק ו"ץ ר' שואל שישקעס מנה הקהל והוא גם קבע לו שכרה של 12 ז"פ לשכר עד יום מותו. בשעה שהתפטר מהמכה מסני זקנתו. מספר חברי חברות בע"מ היה תלוי, כמובן, במספר האומנים. הליחב בעד זכויות בעלי-המלאכה, שמעון בן זאב-וואלק, אומר באחד מכתביו, שהדפיס בעת המחלוקת בין ראשי הקהל מצד אחד והרב ובעלי המלאכה מצד שני, כי מספר חברי החברות של החייטים, הפיפים, הפרונים והזהבים עולה למעלה ממאתים בכל אחת מהן⁶³. מספר זה מוגזם הוא בלי ספק, על יפוי-יכת לנהל את המלחמה נגד ראשי הקהל התקיפים חתמו בשנת 1785: מח"ק החייטים—102, מח"ק הפרונים—65, מח"ק הפיפים—41 ומח"ק הפחחים—42 חברים. חברי הח"ק בע"מ היו מתכנסים להתפטר בצבור ב"מנין" אחד ויצרו להם במשך הזמן בתי-תפילה מיוחדים. כך התחילו בענת חקניה הקצבים להתפטר באחד החודרים על-ידי הקלוזו הישן⁶⁴, לחייטים היה מנין קבור והיו משלמים ל"צדקה הגדולה" בעד ספר-תורה, שהיו לוקחים מביה"כ הגדול. בשנת 1799 קנו בבית קריינא גורדון ברחוב היהודי דירה עם זכות לבנות עליה עוד קומה ושמו⁶⁵ ה"ה 630 רובלים. מספר ה"קלוזים" של חברות בע"מ גדל במאה ה"ט, כשגדל מספר החברות.

Dotyczenie o składzie sprawy starozakonnych Szymela Wolfo- (i wice... 1787.

(: פנקס הקלוזו הישן, דף ג"א.

פרק תשי"ז פקידי הקהל

הרב, ה"ק, מ"ט, ט"ד, שפשי הקהל, שדלן, נאמן, רופא, מקידים ועובדים סגנים.

א. הרב

תפקידיו וחובותיו של הרב בחיי הקהלה היו מרובים, אבל גם השפעתו יסודית היו גדולים. הרב היה משתתף בכל הפעולות של הקהל, ובלי הסכמתו לא היו מקבלים החלטות חשובות. הרב היה משתתף בישיבות הקהל והיה שומר על קיום חקנותיו. הרב היה חותם על כתבים חשובים של הקהל יחד עם ראשי הקהל. הרב היה יושב ומשגיח בעת הבחירות. הרב היה אב-בית-הדין של הקהלה והיה משתתף בישיבותיו, ביחוד במשפטים חשובים או עפי' דרישת צד אחד. בידי האב"ד היו משלישים כספים. אותו היו מומינים לפעמים קרובות למפסר, כשלישי או חמישי. דעותיו של הרב בכל עניני הקהל היתה נחשבת לשתי דעות ולכן היתה מכרעת במקרה של דעות שקולות. הרב היה משתתף בישיבות ועד המדינה יחד עם רבני יתר הקהלות הראשיות. לאב"ד היה שלטון על הגלגל השליך לקהלה הראשית.

לרב היתה השפעה גדולה על החיים הרוחניים של הקהלה. הוא היה מחזיק ישיבה בקהלה והיה לו בשביל זה התאר ר"מ-ריש מתבא, בכתב החוות, שנעשה בשנת חס"ט עם הרב ברוך כהנא ראפאפארט, הכניסו תנאי, שיקבל לישיבתו עשרים בחורים ובתוכם חמשה ב"ב וארבעים (וארבעה) רישי-דוכנאי. הרב היה סומך לחבר"ו, מורנו. הרב היה דורש בביהכ"נ הגדול פעמים בשנה, בשבת הגדול ושבת תשובה. הרב היה עפי' רוב מלומד מפורסם. מחברים היו פונים אליו, שיכתב הסכמה לחבוריהם.

לרב היו מחלקים כבוד רב. בכל שבת היה עולה לתורה שלישי. כך היו נוהגים גם ביום ראשון של הימים הראשונים והאחרונים של יו"ט. כשירד הרב לשיר וחפץ להתפלל לפני העמוד, היה רשאי להתפלל במקום הש"ץ מוסף של יום ראשון של ראש-השנה, תפלת נצילה ביום-הכפורים ותפלות של וגשם. הש"ץ היה נוהג להמתין לרב ולא היה מתחיל את התפלה עד שיבא הרב. לחג הסוכות היה הרב מקבל את האתרוג הממודר ביותר והיה מסבב עם האתרוג אחרי הש"ץ. הרב היה מסדר קידושין בעת חתונות, בבית מילה היה הרב הסנדק.

(1) הכתב נדפס ב"העבר", כרך ב', סטרינדר תרע"ח, דף 65-68.

את הרב היתה ממנה אספת רח"ש עפ"י הצבעה חשאית¹). כל חברי האספה היו חוברים על כתב הרבנות, שהיה נכתב במליצות (נשבות וראה את כתב הרבנות של שמואל בן אביגדור ב"קריה נאמנה" דף 138, הוצ. תרע"ה). מלבד כתב זה היה נעשה עם הרב חזוה, שהיו מפרטים בתנאיו את חובות וזכויות הרב. מלבד הבחירה ע"י האספה, היתה דרושה הסכמה מצד הווייבולה, קבלת כתב-ההסכמה (konsens) היתה עולה בסכומים גדולים, גם לפאדסטרססה ולאנשי חצר הווייבולה היה לתת, מתנות². גם לחברי אספת רח"ש התחילו לתת, "דמי חתימה", ועד המדינה נלחם בתופעה זו והחליט בשנת תנ"א, כי "איטור גבור ייתן מעות להמקבלים הרב בעונשים הנ"ל הן מן הרב בעצמו הן מאוהביו, ובכל חומרות ובהעברה הן על הנותן הן על המקבל, ומכ"ש שכל כעסיהם בסל ומבוסל". בשנת תק"י נקבע בכתב החוזה עם הרב שמואל בן אביגדור וחזוהן היסודי, כי יחולקו 2,000 ז"פ בין חברי אסיפת רח"ש "ויתון לכל א' וא' מבני האסיפה כראוי לו עפ"י ראות עיני הרב מ' יסודי הנ"ל ולפי ראות שני אנשים הנבחרים מאופי הקהל דק"ק יצ"ר".

הרב היה מקבל משכרת קבועה, דירה ובעד הדרשות פעמים בשנה, מלבד הכנסות שונות בלתי קבועות. כמו דמי-פסק בעד השתתפותו במשפטים, תשלומים בעד חתימה על חווי חכירה של ה"קריובקות" של הקהל, תשלומים מנשואין נטך הגרוניה וגם בשעת כתיבת ה"תנאים", תשלומים מגמין ומחליצות, מסמיכת "כורנו", משוחסים ובודקים המתקבלים בקהילה. לרב היו הכנסות גם מהסביבה, הסייכת לקהילה הראשית. הרב היה מקבל גם מתנות לחגים, מעות רגל³, מנות לפרים וכו'.

גובה המשכורת של האב"ד היה תלוי בתנאים שונים. הרב ברוך ראפאפורט, שנתקבל בשנת תס"ח, היה מקבל 500 ז"פ לשנה. לנחמן כ"ץ, שעשה אתו הקהל חוזה בשנת תק"י בדבר התמנותו לרב, התחייב הקהל לתת 40 ז"פ לשבוע. לשמואל בן אביגדור, שנתמנה או לרב, נתן עשרים ושבועה ז"פ לשבוע, בזה 7 ז"פ לדירה, השנניים שחלו בגובה המשכורת במהצית המאה הי"ח עומדים בקשר עם השנניים באופן מסירת המשרות של הקהל. מפני החובות המרובים חשף הקהל מקורות הכנסה חדשים והתחיל לקבל למשרות את אלה, שיכניסו לקופת הקהל סכום מסוים. את הסכום הזה היו לוקחים כהלואה והמשכורת היתה כאלו רוחים מהסכום. המלוה יותר היה מקבל משכרת גבוהה יותר. ההתקבלות למשרה וקביעת גובה המשכורת היתה תלויה גם בתנאים אחרים, כמו בהשפעת קרובים בכהל. ועד מדינת ליטה נלחם בתופעה זו של מסירת משרת רב עבור מעות היואה בהחלטתו משנת תנ"א. אבל הצבור עבר על תקנה זו. בכתב רבנות בשנת 1788 לרב דגליל סמילוביץ' נאמר, כי הוא מתקבל לעזר עשר שנים בעד עזרתו לקהלות הגליל בסלקוב בעלי חובותיו⁴). שנוי כזה רואים אנו גם בקבלת פוזנן⁵. בשנת ת"ך מחליטה קהילה זו, שלא לקבל בה רב אב"ד בשביל ריבוי הסכף

(1) ראה את כתב החוזה משנת תק"י עם הרב שמואל בן אביגדור, גרסם כהנער, כרך ב' דף 74-75.
(2) א, ט, כו, ספרי ב"ר הספד, הוילנצי 4805, דף 650.

ש"ש ל"ו, וכעבור מאה ועשרים שנה מחליטה קהלה זו, ש, הרב שיובחר ברצון ה' לא יפחות מנתינת שלש מאות הגררים לקופת הקהל⁽¹⁾. היסוד שלם בעד משרת חתנו שמואל בן אביגדור 24,000 ז"פ, מלבד 1,000 ז"פ לח"ק גמ"ח של ח"י. מהמטות העצום הזה צריך היה אמנם להוציא סכום גדול לקבלת כתב ההסכמה מהוויבודה וגם לחלק 2,000 ז"פ לחברי אספת-רח"ש, אבל בקיפת הקהל נשאר בכל זאת סכום הגון. הרב שמואל בן אביגדור הוליד באותה שנה לקהל עוד 6,000 ז"פ לסלוק בעלי-חובות, והקהל הגדיל את משכרתו בעשרה יתובים לשבוע⁽²⁾. את ההלוואה הזאת נתן למשך כל הזמן שישב על כסא הרבנות בוילנה, אם יעזב את משרתו ויעבור לקהלה אחרת, לא יהיה קהל וילנה מחוייב לשלם לו לא את הסכום ולא את הרווחים.

מכיון שהיתה לאב"ד השפעה גדולה על כל הנעשה בקהל, שאפו ראשי הקהל להגבילת שליטתו. גם הדיינים רצו להקטין את השפעתו בבית-הדין ואת חלקו בדמי-הפסק. בכתבי החווה עם הרבנים היה הקהל מכניס תנאים מפורטים על חובותיהם וכוונותיהם. הגיעו לדינו שני חנוים כאלה: אחד שנעשה בשנת תת"ח עם ברוך כהנא ראפופרט ושני עם שמואל בן אביגדור וחמיו היס"ד. שני החנוים מראים על ההבדל הגדול בין רב, שאין לו השפעה בקהל, ובין רב, המכניס לקופת הקהל סכום גדול וחמיו הוא אדם בעל השפעה כסית⁽³⁾.

נשוה נא את שני החנוים האלה. החווה הראשון נעשה רק למשך שלש שנים, השני-לכל ימי חייו של הרב. כדאי לציין, כי ברוך ראפופרט נתפרסם כבר אז ל"חריף" ושמואל בן אביגדור היה צעיר כל כך, שהחלט שיסע אל אביו הרב ברוואני לשתיים-שלש שנים להשתלם בלמודים, והיסוד ימלא את מקומו. לשמואל בן אביגדור הוסיפו מ"ץ אחד, "בכדי שיוציאו הדין לאמתו": כשלא ירצה הגאון מוהר"ש הנ"ל להורות בעצמו או כשלא יהיה פנאי, אזי יהיה עפ"י ראש ב"ד כמאז ומקדם או עפ"י הנבחר (המ"ן הנ"ל) (סעיף ייא של החווה). שמואל בן אביגדור קבל לא רק את התואר "אב"ד" אלא גם עוד שני תארים: ראשישיבה ורב דקלויז (סעיף ה'). ההבדל בין שני החנוים מרגש אצילו בנסוח התנאים. בחווה עם ר' ברוך חריף נאמר (סעיף ג'): "כשיקראו אלופי הקהל יצ"ו להרב, שיבא להתוועדות הקהל או לאסיפה לאיזו צורך יהיה מה שהיה, מחוייב לבוא חתוף בלי דחייה כלל, ופשיטא שאינו רשאי למנוע עצמו משום משפט ועסק הקהל כלל וכלל ואינו רשאי לומר בזה אשכ ובוה לא אשכ, ומחוייב לעשות חוק וגמר חתוף בכדי שלא יבוא לעיני הדין וישגיח שלא יהיה קול צעקת יחידים בעיר נגד הקהל יצ"ו ונגד הדיינים, רק יעשו משפט חרוץ ככתוב עם אלופי הקהל יצ"ו או בעסקי דיני ממונות עם האלופים הדיינים יצ"ו ואל ישיגח בשום מוחה ומעכב בעולם ואף לכל בני האסיפה ובאופן שיהיה ממש בדברי היחיד כמבואר בתקנות הקהלה והאל"ה הפ"ח והקהל ונאמרים

(1) ראה ש. אסף: "לקורות הרבנות", "רשמות" כרך ב' דף 271, עפ"י פילם. בעצמ

נציין זה יסוד הקורה הרבה ידועה מנתינת על מסכרות הרבנים בקהלות שונות וכו'.

(2) מ. בו, "שני נדרי הגביר 1762, דף 605. Akt kopji zapisu od kahalu wileński. Judowi Łazarewiczowi i Samuelowi Wigdorowiczowi służącego.

ושמשים דק"ק יצ"ו מחייבים לצייט לדברי הרב הגאון יצ"ו. בחוזה עם שמואל בן אביגדור וחמיו היסוד נאמר (סעיף י"ב), "שאין להגאון מוהר"ש הנ"ל לילך להאלופים הקהל ולפקח בעסקי הקהל יצ"ו, כי אם אחר חצות היום דוק, בנדי שיהיה פגוי ללמוד עד חצות היום וכן חמיו הנ"ל; ובאם שיהיה מן הצורך להיות איוזה משפט בצירוף הרב הגאון הן בין יחיד ליחיד או בין יחיד לאלופים הקהל, אזי יהיה דוקא בבית הרבנים חמיו וחתנו הנ"ל. בסעיף כ"ד תוהרים אותם הדברים: „באם שירצה הרב מ' יסוד" לישב על איוזה משפט בב"ד, הן בעסקי יחידים והן בעסקי האלופים הקהל יצ"ו, אזי ישוב דוקא בבית הרב מ' יסוד" הנ"ל, ורשות בידו למנוע א"ע (ואת עצמו) מלישב כנ"ל. בחנות עם ר' ברוך חריף נאמר (סעיף י"א): „בעסק דיני ממונות אין חובב להרב לישב כסא למשפט בעדת הדיינים ורשות לאלופים הדיינים לשפוט אף שלא בצירוף הרב, וכל משפטים אשר יצא מפיהם אין להרב להכניס ראשו כלל ולסתור אף קוצו של יוד. אך מתחלת הדין, כשלא ירצו אף א' מבעלי הדין לטעון לפני האלופים הדיינים עד שישב הרב עמהם, אף שיהיה דבר קטן, אזי רשות לו ואין להרב למנוע א"ע משום משפט. ובאותו משפט שלא ישב הרב לא יהיה להרב חלק כלל בפסק געלד (בדמי-פסק) ויהיה שייך הכל להדיינים יושבי המשפט לבד. ואף כמשפט שישב הרב יהיה לו חלק בפסק געלד לפי ראות הדיינים שישבו עמו. גם בעסק משפטים שיהיה בובל"א (בוה בורר לו אחד) או בובל"ב ג"כ אין חובב להרב להיות חמש או שלש, כי אם לפי רצון הצדדים לבחור להם איוזה מכריע שירצה, ופשיטא בעסק שלישיית ג"כ אין חובב להרב להיות שלישיית בידו דוקא, רק רשות להצדדים לבחור להם איוזה שלישי שירצה. גם יהיה ביד הרב פנקס מיוחד, שיכתוב כל השלישית שאישלש בידו, הן שט"ח וסתם חתימות או מטלטלין, וכל מיני שלישיית הכל יהיה בכתב כסוד דבר יום ביומו, ואין לו ליקח בידו שום שלישות עד שיוכתב בפנקס באיוזה אופן מושלש תחת ידו. בחוזה עם ר' ברוך חריף נאמר (סעיף ד'): „בעסקי הקהל יצ"ו, הן בעסקי גביות ונתינות וחכירות הקהל, אינו רשאי הרב להכניס ראשו כלל, רק בעת הצושלאק (גמר החתימה) יהיה הרב ג"כ בבושב הקהל ויקום הכל עפ"י הרוב ויבוא עה"ח (על החתום) עם הקהל; ואינו רשאי ליקח סרסרות משום חכירה פלג בשום ענין ואופן בעולם, רק המחזיק החכירה יתן להרב עבור הצושלאק לפי ראות עיניו; ועכ"פ מהחכירות הגדולות, דהיינו מן העורות או מן קראפקי גדולה וסכום הקהלה או מחכירה המגיע מקניית בסר מכל זהב ששה ג"פ (גדולים-גרושים), יתן המחזיק חמשה ר"ט (רייכס-סאלער, שקלים) ולא יותר כלל וכלל, ומשארי חכירות ג"כ לפי ראות עיני המחזיק לא יותר מא' ר"ט. בחוזה עם היסוד נאמר (בסעיף כ"א): „בשעה שיחבירו האל" הקהל איוזה חכירה יהיה דוקא בצירוף הרב מ' יסוד"."

בדבר השלטון וההכנסות מהישובים נאמר בחוזה משנת תס"ח (סעיף י"ז): „אין להרב שום שבט וגופל כלל על הישובים המרים למשמעתנו כלל כ"א וכי אם בהסכמת האלופים) מנהיגים יצ"ו הן על יחידים או על רבים ובסעיף דיני ממונות יהיה בהסכמת האלופים) הדיינים יצ"ו, אכן כל הכנסות מישובים, שהיו שייכים להרבנים הקודמים יהיה שייך לו עכשיו ג"כ. בחוזה משנת תק"י נאמר,

כי "כל הכנסות הקהלה, ששייכים לכל הגאונים דק"ק יצ"ו כנ"ל (בוסאר קהלת הראשיות יצ"ו וישובים שלהם, יהיה ג"כ שייך להגאון מוהר"ש הנ"ל בק"ק יצ"ו ומהישובים דק"ק יצ"ו" (בסעיף ו').

בדבר הכנסות הרב נאמר בחוזה משנת תק"י (בסעיף כ"ב): "הכלל בזה, שכל הכנסות הקהלה יצ"ו ואצ"ל (ואין צורך לאמר) השכירות הנוכרות בניה (בגני הדבוק) וכל מהישובים ומהרשאות של הישובים ורח"ש ומכל תנאים ומכל מה שהפה יכול לדבר וכל מה שהיה שייך להרבנים ו"ל הקודמים וממטין ומחליצות מקטן ועד גדול, ושאר יכולין לומר על שום דבר, שאין בכלל זה, כי אם שהכל בכלל הנ"ל". בחוזה משנת תס"ח מפורשות ומוגבלות הכנסות הרב מחוץ-הכירה, מדמי-פסק, מנשואין, מסמיכת, מרונ".

הרב ברוך ראפופרט, מחיוב ליתן גביות ונתינות וסכומים ולילך להשמאים להעריכו לפי ראות עיניהם, רק רשות עם האלופים הקהל' לפשר עם א' מבניו וחתניו שירצה הרב" (בסעיף י"ד). הרב שמואל בן אביגדור והיסוד היו פטורים מכל נתינות וקורבנות" ובנוגע לבעלי חובות הקהל נחשבו כאילו לא דרו בויאלה.

גם בדבר הכבוד, שיש לחלק לרב, נקבעו תנאים. עפ"י סעיף י"ח של החוזה עם ר' ברוך חריף אינו רשאי הש"ץ להמתין לרב בהתחלת התפלה עד שיבוא הרב לביהכ"נ. בחוזה משנת תק"י לא נזכרה הגבלה פנה. בחוזה משנת תס"ח מפורשות העציות, שהיו לרב בשבתות ובחגים וכד'. בחוזה משנת תק"י נאמר באופן כללי, כי יהיו לרב שמואל בן אביגדור, כל הידור כבוד וכל זכות ויפיו כח במשך הנ"ל (במשך כל ימי חייו!) כפי שהיה להגאונים ו"ל הקודמים וכל זכות ויפיו כח והדור כבוד של הרבנים הגאונים של שאר הקהלות הראשיות" (בסעיף ג').

כדי שלא תהיה לרב השפעה גדולה בקהל ע"י בניו וקרוביו, נקבע בחוזה משנת תס"ח, כי, בניו וחתניו של הרב לא יתמנו בשום התמנות השייך לאסופה רח"ש כל משך שהיה רב פה ק"ק יצ"ו" (בסעיף י"ד). גם ועד המדינה נהנה בחופזה זו והתחלים בשנת תקכ"א, כי פסד"א של הרב לא יהיו מנהיגים.

ר' ברוך חריף מחויב היה להשבע, לקיים כל הפונקטין והסעיפים, הנזכרים למטה ולקיים כל תקנות הקהלה ויכלול, שלא יבקש, או לעשות איזה פעולה הן ע"י עצמו או ע"י אחרים לבקש מאלופים הקהל או מפל בני אכסיה יצ"ו, שיוותרו נגדו אף אות אחת מכל הפונקטין עולמי עד כל משך זמן שהיה אב"ד ור"מ פה ק"ק יצ"ו, ולקבל על עצמו בשבועה הנ"ל ובנדוי שני עולמיות, באם שח"ו יעבור על זה, או מחויב ליתן קנס מכיסו סך אלף ר"ס על הקהל יצ"ו וסך אלף ר"ס לברוה"ג שבירושלים ורשות אף לא מבני הקהלה לעכב בדבר זה שיקויים כנ"ל או להוציא ממנו הקנס הנ"ל" (סעיף א'). הרב חז"ר היה, ללכלול בשבועותיו, שלא להשמע לקול מלשנים והולכי רכיל ומחשיות.

(1) כת-החוזה בשנת תק"י, סעיף כ"ו וגם א. מ. ב. כפרי בי"ז הסביר 4762, דף 247. Akt zapisu assekuracyjnego od kahału wileńskiego Judzie Łazarewiczowi, pisarzowi i sędziemu, i zięciowi onego Samuelowi Wigdorowiczowi, rabinowi tegoż kahału danego.

לנצור בהם ולפרסם קלונם ברבים בפני הק' ולעשות בהם משפט כתוב ומשפט לרוח באיש ההוא" (סעיף י"ט). גם הרב יהושע-העשיל קצנלבויגן, שנתקבל הרב בשנת תע"ב, אחרי ר' ברוך חריף שעקר מוילנה, נשבע על תנאים כאלה:

בחזוה משנת תק"י אין לגמרי על שבועה של הרב. בסעיף האחרון של החוזה עם שמואל בן אביגדור נאמר, כי כל הפונקטין, שהיו להרב הגאון הגדול כ" העשיל ז"ל, שנעשו בפעם הראשונה בשעת קבלתו ואינם סותרים את הפונקטין אלו מרישא לסיפא המה בתקפם, התנאים עם יהושע-העשיל היו בודאי אותם התנאים, שנעשו עם ברוך ראפופורט, אלא רק שנבחר יהושע-העשיל לאב"ד לכל ימי חייו. כשאנו משווים את התנאים בשנת תס"ז לתנאים משנת תק"י, רואים אנו, כי ע"י החוזה האחרון בטלו כמעט כל ההגבלות שבחוזה הקודם.

מהחוזה עם ר' ברוך חריף בדאי להביא כאן את הסעיף ט"ו, בעת התוועדות המדינה יצ"ו אין להרב לחתום על שום מסק וכתב, שהוא נגד הקהלה יצ"ו, נגד יחידים או רבים, בלתי ידיעת האלופים ר"מ (ראשי כדינה) דק"ק יצ"ו, עד שיוודע להם העסק והוענין בתחלה; ובאם שיהיה בלתי ידיעת כל האלופים ר"מ דק"ק יצ"ו בתחלה, אין להכתב שהוא שום חוקף וקצו כלל, כאלו לא ניתן לכתוב, והאלופים ר"מ נאמנים בדבר לומר אם ידעו אם לא ידעו; גם כשיאספו הגאונים הרבנים בלתי ר"מ, מחוייב הרב להודיע להא' ר"מ דק"ק יצ"ו באותו יום עסק ההוא; ופשיטא שאין להרב להשיג שום כתב מהמדינה יצ"ו הן נגד יחיד או נגד רבים מבני קהל יצ"ו בשעת התוועדות המדינה או שלא בשעת התוועדות המדינה מקהלות הראשיות או מהגאונים הרבנים יצ"ו; ופשיטא שלא להשיג שום כתב לבטל אף קוצו של יוד מהפונקטין ש"ו, אף שיהיה בהסכמת כל בני ק"ק יצ"ו, רק שיקויים הכל לפי הפונקטין ויה שיישם הכל בטל ומבוטל כחרם הנשבר.

בין הקהל והרבינים מצד אחד ובין הרב מצד שני הייתה תמיד מלחמה בעד שליטון והכנסות. הרב שאף להגדיל את השפעתו ואת הכנסותיו והקהל שאף להגבילתן. הרב חפץ להכניס אל הקהל את קרוביו ומקורביו וראשי הקהל הרקיפים לא הסצו להוציא את השלטון מידם. כבר עם הרב יהושע-העשיל בא בשנת תע"ד לירי סכסוך, הקהל חפץ להורירו מכסא הרבנות ולהושיב במקומו אחר, אבל הרב פנה אל המלך וקבל ממנו כתב חסות. לירי מחלוקת גדולה בא עם הרב שמואל בן אביגדור. מחלוקת זו הקיפה שדרות רחבות של האוכלוסיה ויהודית וחספה את כל הרקבון שנצטבר בקהל. למחלוקת הגדולה הזאת נקריש פרק גדול בספר הזה.

ב. מורה צדק (מ"ץ).

בזמנו של הרב שמואל בן אביגדור נתמנה מ"ץ, שורה בריני איסור והיהיר (ראה לצעלה רף 128, סעיף י"א של החוזה עם הרב) המ"ץ הראשון היה

(1) מ"ץ מחלוקת הרב, דף ט"ו; בהתקפה—דף 143-148.

אברהם-שמעון בן צבי-הירש פרענער, שנקרא בפי יהודי וילנה—ר' שבען הגדול⁽¹⁾. עוד בחייו, בשנת תקל"ג, נבחר לממלא-מקומו דוד בן יחיאל-מיכל, שנקרא ר' דוד קענדעס. עם המ"ץ דור קענדעס עשה הקהל חוזה, כמו עם פקידים אחרים שלו, לשלש שנים ואח"כ האריך את החוזה חמש פעמים לשלש, שלש שנים. בכתב החוזה קבעו בשבילו משכורת של 57 אדומים (אדום—18 ז"פ) לשנה, כלומר אדום אחד לשבוע והוספות לחגים. בשעה שחדשו אתו את החוזה בשנת תקל"ט, הוסיפו לו 100 ז"פ לשנה לדירה בחצר ביהכ"נ⁽²⁾. אחרי כותו בשנת תקנ"ב היו מתמנים מו"ץ אחדים ולא רק אחד.

ג. המגיד (מ"מ).

האב"ד היה דורש רק פעמים בשנה, בשבת הגדול ושבת תשובה, לרשות לעצמם תכופות יותר היה דרשן ביוחר. "המגיד—אומר ה. ג. מגיד בספרו "עיר וילנה"⁽³⁾—היה בלתי לקול שופר בפי האב"ד". את המ"מ היו מוכנים וכשלימים לו משכרת הקהל, ה"צדקה הגדולה", ח"ק גחש"א וח"ק בדה"ב. הם היו קובעים בחוזה מתי ידרוש בביהכ"נ הגדול ומתי בביהכ"נ דח"ק גחש"א וגם את המשכורת, שיקבל מקופותיהם הניע לדינו כתב-החזר משנת תקע"א עם המ"מ יחוקא-פייבל בן זאב-וואלף מדערעטשין. המ"מ הזה יגיד כישרים ויודש כהלכה מר"ח כסלו עד ר"ח ניסן הבע"ל וכן בכל שנה כביהכ"נ דגחש"א, ומר"ח ניסן עד ר"ח כסלו בביהכ"נ הגדולה (!) דק"ק, ביצי הסבתות ויו"ט ויו"כ ועשי' ויום כפורים ועשרת ימי תשובה) כנהוג עד צה"ה, רק שבימים הנוראים ינאם המ"מ בביהכ"נ דגחש"א ג"כ שני ימים⁽⁴⁾, ה"מ יקבל משכורת שבועית: מקופת הקהל 20 והובים, מה"צדקה הגדולה" 2 רז"כ, מהח"ק גחש"א 2 רז"כ, ומבדה"ב רובל כסף אחד. למ"מ שלמה זלמן בן חיים ועד שנת תקכ"ו היו הקהל והצ"ג משלמים 5 ז"פ לשבוע ולבנו ר' חיים הוסיפו הצי יפס⁽⁵⁾.

מהמגידים נמנה כאן את: א. ר' משה דרשן (תס"ט—תפ"ו)⁽⁶⁾. ב. חתני יצחק אייזיק בן אליעזר⁽⁷⁾. (עד אחרי שנת תק"י). ג. שלמה-זלמן בן חיים (עד שנת תקכ"ו). ר. בנו חיים ועד תקנ"ה⁽⁸⁾.

ד. סופר הקהל (סו"ד).

לסופר הקהל, לספרא דמתא, היו תפקידים חשובים בקהל. משרה זו הייתה

(1) עליו ראה ב. קריה נשכנה, דף 172 (תוצ. תרפ"ה).

(2) ארכיון שירוני ביילנה, ספ"ד הליקני-דציוני משנת 1799, דף 288.

(3) דף 82.

(4) כנס דח"ק גחש"א, דף 175.

(5) ה. ג. כגיד: עיר וילנה, דף 58.

(6) עליו ראה ב. קריה נשכנה: דף 166 (תוצ. תרנ"ה) וב. עיר-וילנה: דף 82.

(7) ק"ג, דף 126.

(8) ש"ב, דף 127—128; דף 175—176.

עפ"י רוב מאוחזת עם משרת אסור בית-הדין, שהיה גם דיין, ולכן נקרא "סופר ודיין". מפרא ודיינא. notarius et iudex iudaeorum. סופר הקהל היה משתתף בישיבות הקהל והיה רושם בפנקס את ההחלטות. הסופר היה כותב את כל הכתבים של הקהל, שטרות, גזבי החווה עם פקדי הקהל, עם חוכרי הכנסות הקהל, רשימות ההתמנויות וכד'. סופר הקהל היה כותב גם כתבים בשביל אנשים פרטיים, כמו כתבי חווה, קנין וכד'. הסופר היה רושם את פסקי הדין של בית-הדין והיה מנהל את פנקס-השעבודים. מכיון שהיתה לסופר עבודה מרובה בקהל ובבית-הדין, היו כוסרים לפעמים לדיין אחר את כתיבת פסקי-הדין או שהיו סופרים אחרים. סופר הקהל היה לפעמים במלא מקום שתדלן הקהל.

גם את משרת המופד היה הקהל מוסר לאנשים, ששלמו או הלוו לו כעדה כסף. ליהודה בן אליעזר נסר הקהל בשנת תצ"ט את המשרה בשביל נדבנותו ופעולותיו לטובת הקהל (עליו ראה להלן בפרק "אנשים"). הסופר קבל אסור שש כתביו מסגני-הוויבזדה (1739, 1746) וגם מהוויבזדה עצמו (1748). הסופר משה בן יהודה-ליב, שקבל את המשרה בשנת תקמ"ד לעשר שנים, שלם לקהל 50 אדומים וגם הלואה 150 אדומים⁽¹⁾. את ההלואה נתן בתנאי, שאם ימות במשך עשר השנים, יחזירו ליורשיו חלק הסכום ביחס לזמן שלא עבד במשרה. הסופר, שנתקבל במינסק בשנת תקמ"ט לשש שנים, הלואה לקהל 2,000 ז"פ, בשבע מאות ז"פ פחות מאשר הסופר הוילנאי⁽²⁾. במינסק מרשים לסופר למכור כעבור שש השנים את המשרה למי שיחפוק, אם הקהל לא ישיב לו את ההלואה. על הסופר דח"ק גחש"א בוילנה, על שמעון בן דוד ברוידא, אסור, בכתב החווה אתו משנת תקל"ב, למכור או למחול על זכותו לאתרי⁽³⁾. לסופרים היו הרבה הכנסות מכתיבת הכתבים השונים, מרשימת ההתמנויות בכל שנה וכד', לא הגיעו לדיננו שום כתב-חווה עם הסופר ולכן איננו יודעים בפרוטרוט על התנאים ועל הכנסות הסופר. עפ"י החווה של הסופר של קהלת מינסק אסור לסופר לקבל מהקהל משכורת קבועה בכל שבוע, אלא יקבל תשלומים מכל אחד ואחד. גם בח"ק גחש"א הוילנאית אין סופר הח"ק מקבל משכורת קבועה, אלא תשלום מכל כתב והרשמה. קהל וילנה כנגד זה משלם לסופר משכורת קבועה ומלבדה יש לסופר גם הכנסות בלתי קבועות. לדוד בן שמעון ברוידא, שנבחר לסופר בוילנה בשנת תקמ"ד, היה הקהל משלם 32 ז"פ לשבוע. למשה בן יהודה-ליב הנ"ל, שנתמנה לסופר שני ימים לפני דוד בן שמעון ברוידא, קבע הקהל משכורת של 2 אדומים (36 ז"פ) לשבוע. הסופרים היו נקבלים גם דירה חנם באחד מבתי הקהל. על ההכנסות בלתי הקבועות של הסופרים אין לנו ידיעות. בקהלת מינסק מקבל הסופר הכנסות מכתבי קנין, מכתובות, מכתבי חווה בין אנשים פרטיים, מהחלטות על בתים, "חזקות" ופקודות בביה"ד, מפסקי-דין, מכתבי-חווה על ה"קרבוקות"

(1) ארכיון עירוני בוילנה, פסק ב"ד הליקביוצניני בשנת 1793, דף 292.

(2) י. כראסמאן: ספר הקהל (ברוכית), תצ. 1888 חלק שני, עמ' 1 ו 6.

(3) פנקס דח"ק גחש"א, דף 379.

הנמסרות בחכירה, מכתבים על משרה¹ (10 ז"פ), חוגים ושמישים (5 ז"פ) התשלומים בעד כל עבודה היו קבועים ואסור היה לסר"ד לקחת יותר מהסכום הקבוע. לעומת זאת אסור היה לאנשי העיר, מלבד למקבלים תמיכה בקופה, לבקש הנחה מהתשלומים, בחוזה עם הסופר דח"ק נחש"א ביולנה, שנתמנה אח"כ לסר"ד, בחוזה עם דוד בן שמעון ברודא מוצאים אנו רשימה מפירתת של התשלומים שיקבל בין השאר יקבל:

בעד הרשמת חברים חדשים בפנקס הח"ק, אנשים או נשים, זהוב אחד;
כשיגיע איוה חבר לקלפי או להתמנות או שיעזוק מדרגה, לדרגה יתן זהוב אחד;

בעד הקלפי בחומה"פ יותן לו רובל אחד.
בסופר הקהל היו נוהגים בודאי כבוד רב. בכתב הסופר של קהלת מינסק נאמר, כי בנוגע ל"עלויות" וכבודים נחשב הסר"ה ככל אדם מהעיר. בבית משנת תקס"ז של הסופר דח"ק נחש"א ביולנה משה בן הסופר דח"ק והסר"ד יהודה לייב נאמר: "חלוקת כבוד לסופר יקום כפי סופרים הקודמים: עליה בראש השנה וביום כפור ובכל רגל לסופר בביהכ"נ דח"ק דוקא קודם ששי כנהוג".
מסופרי הקהל בסא"ה הי"ח למסה"נ נמנה כאן את: משה בן מנחם-בן (לפני תס"ח—אחרי ת"פ), טוביה בן אברהם רי"ט, היסר"ד (תצ"ט—תקכ"ב), אריה לייב שפירא בעל נחלת אריאל (לפני תקי"ז—תקכ"א), יעקב-נבריא"ל, בנו של טוביה הסופר הקודם (תקכ"ב—אחרי שנת תקל"א), דוב-בער בן יהודה טריווש בעל "רביד הזהב" (תקכ"ז—תק"ן), משה בן יהודה-לייב (תקמ"ד—תקמ"ט) דוד בן שמעון ברודא (תקמ"ד—תקמ"ז) ואוריה בנו של יעקב-נבריא"ל, הסופר הקודם (תקמ"ט—תקס"ד).

ה. שמשי הקהל.

לשמשי הקהל היו תפקידים חשובים מאד. הם היו לא רק שמשי ביהכ"נ הגדול, אלא היו עושים גם שליחויות שונות של הקהל. השמשים היו חותמים על כתבים, שטרות והחלטות הקהל וע"י חתימתם היו הכתבים מקבלים תוקף רשמי. השמשים היו רשמים את החלטות הקהל בשעת הישיבה והיו מוסרים אותן חתומות על-ידם להרשמה לסופר הקהל². השמשים היו נשבעים לקיים את חקנות הקהל וועד המדינה ואסור היה להם לחתם על החלטת הקהל, העוכדת כנגדו לתקנות³. שמשי הקהל היו גם שמשי בית הדין של סגן-החייבוביה, ששפט את היהודים. פעולתם של שמשי הקהל דומה בזה לפעילות שמשי בתי הדין דע"ש. שמשי הקהל היו ממלאים לפעמים אפילו תפקידים של שתדלן הקהל.

לא הגיעו לידנו כתבי חוזה עם השמשים ולכן איננו יודעים בפרוטרוש על חובותיהם וכוונותיהם. הקהל היה בודאי מוסר גם משרות אלו בעד הלאות

(1) ש"פ, דף 194.

(2) דף B, "Doniesienie o skladzie sprawy".

(3) א. ב., כח"י מהספריה המוניציפאלית 405, דף 74, בע"ל.

ותשלמים והיה קובע על-פיהם את המשכורת. שמש הקלוז' הישן שלם לקהל בעד המשרה 100 ז'הובים⁽¹⁾. שמש הקהל היה משלם בודאי הרבה יותר. החוזה היה נעשה לשנים מספר. השמש היה נשבע על קיום החוזה. בוילנה היו ארבעה שמשי הקהל, מלבדם היו שמשי ביד, שמשי חצ'ג, שמשי ח'ק שונות וגם שמשי בתי-הכנסיות.

משמשי הקהל במחצית השניה של המאה ה-18 נמנה כאן את: א. בנימין בן אליעזר ולפני תק"ה—תקכ"ב, ב. תנחום בן אברהם, ג. משולם-פייבוש בן אליהו, ד. נתן בן יהודה; ה. אליעזר בן פנחס יהודה מייזלש (לפני תק"ח—אחרי תק"ח), ו. יוסף בן משה מייזלש ולפני תק"ח—אחרי תק"ט; ז. נחום בן חיים (לפני תק"ח—אחרי תק"ל), ח. בנימין בן דוב-בער (לפני 1766—אחרי 1771), ט. חיים בן יהודה לייב גרויסטארפער (לפני תקכ"ו—תקנ"ה), י. אליעזר בן יהודה לייב (תקכ"ו); י"א. מרדכי בן אליעזר מייזלש (לפני תק"ל—אחרי תקמ"ו); י"ב. יצחק בן ליב ולפני תקמ"ו—אחרי תקנ"ט; י"ג. כשה סגל ותקנ"ה, י"ד. נפתלי הרץ (תקנ"ה), ט"ו. משה בן מרדכי מייזלש.

ו. השתדלן

השתדלן היה דואג לפריבילגיות של הקהלה, למשפטי הקהל בבתי-דין של המדינה. לבטול עלילות שקר, לפדיון שבויים וכד'. השתדלן ידע את שפת המדינה והיה יוצא ונכנס בארמנות השרים ובמשדרים. השתדלן היה כותב כתבים בפולנית והיה גם מתרגם תעודות מעברית לפולנית⁽⁴⁾.

מכיון שהיתה וילנה מטרופולין והיה מתכנס בה לשיבות הטריבונאל הליטאי הראשי, היה בה שדה פעולה רחב לשתדלן. בשעה שמחליט, ועד מדינת ליטא בשנת תקכ"א לבחור בשתדלנים, מוסיף הוא, כי, מחוייב לדור בק"ק ווילנא א' מהם⁽⁵⁾. ועד המדינה בחר אז בחיים בן יוסף לשתדלן ובכתב החוזה שעשה אתו קוראים אנו: "בע"ה יומם יצוה ד' חסדו לבד ילכו קודר בלחץ אויב להושיע מכל צרינו, אשר כל היום כלימתנו נגדם להתעורר עלילות ברשע בהוסדם יחד עלינו לדרוך קשת להפיל עני ואביון ודבר מרמות וחשבון, לולא חסדו מעולם כי גבר עלינו וידו נטויה עלינו לבד ינתן בית ישראל למשיסה ובוזיים ובוזי דבוזי מרשעות המבאי (המביאים) עלינו, וכל אשר בכחנו נעשה, ואנו אין לנו אלא כחנו בפה מפיק מרגליות ומליץ יושר לשום משמרת למשמרת בעבודת הק' להרים מכשול אולי יש תקוה, והנה את שאהבה נפשנו מצאנו, גבר חכם ונהיר שפתותיו נוספות מור עובר לשנא דאקדומי קדם פניו בתודע, אשר לו יד ושמ לעמוד בהיכל מלך ושרים לבטא בשפתיו רגנות יהלל, כיו ולבו שוין, וטובה חכמה עם נחלה נחל איתן מושבו בישיבת קנים. והסכמנו

(1) פנקס הקלוז' הישן, דף ח'. לפני שנת תקנ"א.

(2) עליו ראה בקריה נוסמה, דף 198 (תוצ. תרפ"ה).

(3) 245.

(4) ארכיון פירוני בוילנה, ספר 14/1081, דף 38.

(5) פנקס בדינת ליטה, מרוך ל"י ש. רוגוביץ, דף 301, ברלין, תרפ"ה.

בהסכמה גמורה ובחרנו וקבלנו את ה"ה התורני המופלג מהור"ר חיים במהור"ר יוסף שהדלן להיות שלוחא דרחמנא ושלוחה דידן למליץ ולפרקליט יושר בכל כדונותינו דכלל מדינת ליטא יצ"ו, ועיניו יהיה פקוחות על כל הצטרפות המדינה ללכד סניגוריא לפני המלך יר"ה ושירי המלוכה הפתמים, והמקום יתן לו רחמים ליטא חן וחסד לפניהם, ויגולגל זכות ע"י זכאי ובכל אשר יפנה יצליח ובתמך יפריח ירוב שלום עד בלי ירת. וקבלנו אותו למודט מהיום דלמטה עד כשך שלשה שנים על אימים אלו, ושכרו יהלך לפניו מכל חובב גולגולת חצי גדול כפי הסערוסאלי, ובאופן להיות דירתו ואיתן מושבו בק"ק ווילנא דווקא, ובכל התחלות טריבונאלין מחויב מ' חיים הנ"ל לישב בק"ק ווילנא עכ"פ משך ששה שבועות רצופים ושלא ליסע במשך הנ"ל מק"ק הנ"ל לשום מקום".....

שהדלן המדינה הזה שוחרר למשך שלש השנים שישב בוילנא מכל

כפי הקהל ואף מה"קראפקה" מבשר, הקהל הוילנאי נתן לו דירה חנם.

שהדלן הקהל היה אחד הפקידים החשובים ביותר ומשכרתו היתה גבוהה, נהיה במעלה אחרי האב"ד. שהתדלן היה מקבל 16-25 ז"פ לשבוע. הוא היה קבל גם סכומים מסוימים להוצאות שונות: לנסיעה, לנידן וכד'. בשעת הצורך היה הקהל מיפה את כחם של שליחים מיוחדים לעמד בפני בתי דין וכד' plenipotenti, שהתדלן, זה מיניסטר החיצון, היו מחלקים בודאי כבוד רב, כי היה אדם מלומד והיה אחד העשירים, שידעו את שפת המדינה, והיו לו יחסים עם הרשות.

משתדלני קהלת וילנא נמנה כאן את שאול בן מרדכי, שהשיג את אזור הפריבילגיות של יהודי ליטא בשנת תק"ו, את חיים בן יוסף הנ"ל, את אריה לייב מייטס מפנסק, שנקרא גרושקן, אשר, עשה את התשועה הגדולה בישראל בשנת תקמ"ד וכלט את העיר בחכמתו; בנו וואלק, שהיה רק זמן קצר, ואת שהתדלן האחרון של קהלת וילנא-את ירמיה בן נחום, שקבל את שם המשפחה שרהון (1788-1807).

ו. ג א מ ך .

כספי הקהל, ששרי-הזכות, משכנות וכד' היו בידי הנאמן. הוא היה מקבל ומוציא את כספי הקהל, כבר בשנת ת"פ מחליט ועד המדינה, כי "אין שום פה"ה יפרנס החרדשו רשאי ליקח לידו מעות הקהל או שט"ח או משכנות ויהיה כה שליחיה של הקהל, רק יהיה זכול ביד הנאמן". בשנת תקכ"א חזר ועד המדינה על ההחלטה ואמר, כי "בכל ראשי הקהלות מחויבים להיות נאמן הקהל על הוצאות והכנסות, ואף א' מבני הקהלה יכול לעבב ע"י; וכ" הוצאות והכנסות יהיו דווקא ע"י נאמן הקהלה".

לא הגיע לידיו כתב חוזה עם הנאמן ולכן אין לנו ידיעות מפורטות על זכויותיו וחובותיו. למשרת הנאמן היה מתקבל בודאי רק אדם, שהכניס לקופת הקהל סכום גדול כהלוואה. בח"ק גחש"א בוילנא מתקבלים נאמנים בסוף המאה ה"ה בעד הלוואות ורובם לא היו מקבלים משכורת אלא רק כבוד. הנאמן דובי פער בן טריבוי, שנתמנה בח"ק בשנת תקמ"ה לחמש שנים, הליו לח"ק בעד

(1) כס הניגלת עליה 60,000 זאגובים. משכורתו היתה תמוצ 1,000 זאגובים לשנה.

ההתכנות 150 אדומים, 50 אדומים בלי רוחים ומאה ב¹³⁰/ל¹³⁰ (לשנה¹). במשך חמשת השנים שייך הוא ל"שכונה האנשים" דח"ק ואח"כ רשאי הוא לקבל את ההתמנות הגבוהה ביותר של גבאי, ורשאי הוא אפילו, כשהיה בעצמו בורר, למנות את עצמו לגבאי. לנאמן שנתמנה בח"ק בשנת תקנ"ה לשלוש שנים, לירוחם-פישל בן פסה, נתנו מיד דרינה של "מי שהיה גבאי" והרשו לו לקבל בשנה השניה את ההתמנות של גבאי². הנאמן הזה הלוח לח"ק 60 אדומים וגם פדה תשמישי-קדושה בסכום 586 זהובים. בח"ק היו גם נאמנים שומרי-שכר³. הנאמן של הקהל היה מקבל משכורת קבועה של 10 זהובים לשבוע, משרתו היתה בלי ספק לא ענין של כבוד, אלא עבודה קשה ואחראית.

מלבד נאמן הקהל היו עד שני נאמנים של ה"קורובקה" מבשר ושני גויים.

מנאמני הקהל נמנה כאן את צבי-הירש בן יעקב (41766), את יהודה בן יעקב כנל (1785--51788) ואת שמואל בן אליהו (1793-6).

ה. רופא הקהל.

הקהל היה משלם לרופא אחד, שנקרא "אסיא דק"ק" או "דאקטר דק"ק ווילנא", וזה היה מבקר חולים עניים וכד'. בעניני החולים העניים טפלה הח"ק בקור-חולים ולכן יש להניח, כי הקהל היה עוזר לפעולת הח"ק ע"י חשלוט המשכורת לרופא וראה בפרק על הח"ק בקור-חולים. לרופא היה הקהל משלם 12 ז"פ לשבוע, ל"הרב הדאקטר" היו מחלקים כבוד רב.

ט. פקידים ועובדים שונים.

הקהל היה משלם משכורת לשוחטים, לש"ק, למשורר-בס (חזן-שניז), לקורא בביהכ"נ, לשמש שני בביהכ"נ, לשומר חצר ביהכ"נ, ולארבעה שומרים של הבתים ברובע היהודי.

(1) פנקס דח"ק גתש"א, דף 292.

(2) שם, דף 261.

(3) שם, דף 260.

(4) נזכר בספק הדין הליקבידציוני של חובות הקהל משנת 1766, א. ח. ב.ו., ספ" 3726.

(5) א. ח. ב.ו., ספרי כ"ד המכר 402, דף 1510, 1295.

(6) כספ הדין הליקבידציוני של חובות הקהל משנת 1793, דף 330, כארכיון העירני בווילנה.

פרק עשירי

השתתפות קהלת וילנה בועד מדינת ליטה

שלש קהלות ראשיות. — זכויות קהלה ראשית. — סביבות וזכויות קהלת וילנה בשנת שצ"ד. — כניסת קהלת וילנה אל הועד. — סביבות קהלת וילנה. — השתתפות קהלת וילנה בעבודת הועד. — סכום המדינה וסם הנגלת. — כסול הועד בשנת 1761. — השפעת ואספות הועד אחרי שנת תקכ"ו.

קהלת וילנה היתה צעירה עדיין בשעה שנתפלגה מדינת ליטה מועד ד' ארצות בשנת שפ"ג, ולכן איננו מוצאים אותה בתוך הקהלות הראשיות, שיצרו את הועד ושעלידיהן שלמו כל יתר הקהלות את כס הנגלת. משלש הקהלות הראשיות, בריסק, הורודנא ופינסק, היתה החשובה ביותר הראשונה. לקהלת בריסק היו שייכות כשלושים קהלות, דקהלת הורודנא שבע ודקהלת פינסק שמונה. לקהלת בריסק היתה השפעה גדולה על עניני ועד מדינת ליטה, ביחוד בזמן הראשון להוסדו, בהיי אחד ממחולליו—מאיר בן שאול וואל. הקהלות הראשיות היו נוטלות לעצמן זכויות מרובות כלפי הגלילות והישובים הנשמעים להן. לקהלה הראשית היתה זכות בית-דין גבוה לגבי יתר הקהלות. אנשי הקהלה הראשית היו רשאים להתישב כחפצם ב„סביבות“, בקהלות ובישובים השייכים לקהלה הראשית, וכנגד זה לא היתה לאנשי הסביבות „חוקת ישוב“ בקהלה הראשית¹⁾. לאנשי הקהלות הראשיות היתה רשות לסחור בקהלות שבסביבה, בה בשעה שהיו הקהלות הראשיות עושות הגבלות לסוחרים הבאים לסחר אל הקהלה הראשית²⁾. מלבד הזכויות החמירות היה נחשב לכבוד גדול להיות קהלה ראשית. עפי „ראשי המדינה“ היו נחתכים כל עניני היהודים, הם היו מתקנים תקנות בדבר הסדרים בקהלות, בדבר התלבשת, החנוך והמוסר, הם היו מיצנים את היהודים בפני הממשלה, הם היו גובים את המסים בשביל קופת הממשלה והם היו מתקנים תקנות בעניני משא ומתן.

מובן הדבר, שרצו הקהלות להיות „קהלה ראשית“. החשתיכות לועד נתנה שלטון וזכויות. קהלת וילנה התחילה בודאי לדרש, שיתנו לה מקום בועד. בשנים הראשונות כבר לקיום הועד, בשנת שצ"ד מקבלת קהלת וילנה סביבות,

(1) מנסק מדינת ליטה, יצא לאור בעריכת ש. דובנוב, בהוצ. ציטת בולין מרס"ה תקנות הועד בשנת שפ"ג § 17.
(2) שם, שם, § 17, ה'.

כמו קהלה ראשית, והיא גובה מיושבי הסביבות את ה"סכומות" וטס הנלגלות.¹ בין הקהלה הראשית והרודאנ ובין קהלת וילנה היה סכסוך בדבר קהלת אלקניק. וועד המדינה החליט, כי תהיה שייכת אלקניק לק"ק וילנה. לישא צמחם בעול כאחד משאר סביבות ק"ק וילנה². לתושבי קהלת וילנה נתנה רשות מהועד, לישא וליתן בכל עיירות, כפרים סביבות וישובים דשלוש ראשיה קהלות בכל אופן הנהגת משא ומתן של יושבי כל קהלה ראש ב"ד בקהלות וישובים שתחת ראש ב"ד אחר³. באותה שנה תקן הועד תקנות חשובות בדבר זכויות וחובות הסותרים, הבאים לוילנה הרגלי מסחרם⁴.

קהלת וילנה לא נחשבה בכל זאת לקהלה ראשית עד שנת ת"ב, אף-על-פי שהיתה, "מטרפולין רבתי בגוים" ושלמה, "סכום מדינה" גבוה. קהלת וילנה דרשה בכל תוקף מקום בועד והיו בשביל זה סכסוכים בינה ובין "הקהלות הראשיות". בשנת ת"ב נבחר ע"י שני הצדדים ב"ד מפשר והוא פסק, כי תחשב קהלת וילנה לקהלה ראשית ותשתתף בועד המדינה. סדר כניסת קהלת וילנה לועד יהיה כזה: בועד שיתכנס בקרוב יהיה ראש-מדינה אחד מוילנה, ודוקא הפורע מס; במשך שמונה שנים, מט"ו בשבט ת"ב עד ט"ו בשבט ת"ך, אין לאלופי ק"ק ווילנא יצ"ו להציע כלל לפני הנאונים הרבנים יצ"ו מחמת זה להוסיף להם דבר תוך שמונה שנים הנ"ל, כי אם יהיה להם ראש מדינה אחד כנ"ל; אם לא קודם אסיפת ועד המדינה ישלחו בקשתם הנ"ל לפני ג' אליפי ראשי קהלות הליטא יצ"ו, ואם כל ג' ראשי הק"ק יצ"ו יתנו להם הרמנא ורשות להציע דברי בקשתם הנ"ל לפני ועד המדינה, או רשות להם להציע; ואז רשות להנאונים הרבנים ואלופים ר"מ יצ"ו דועד המדינה להוסיף להם עוד א', הנאון אב"ד שלהם או ר"מ אחד הפורע מס דוקא; ועכ"פ בין כך ובין כך בכללות שמונה שנים הנ"ל ואילך יהיה להם עוד ראש מדינה אחד מיושבי הקהלה יצ"ו הפורע מס דוקא⁵; במשך שמונה השנים, מת"כ עד תכ"ח, יהיו לקהלת וילנה שני ראשי-מדינה, אם לא תקבל רשות במשך זמן זה, שהיה בועד עוד ר"מ שלישי או האב"ד שלה; אם יהיו לקהלת וילנה ככלות שש-עשרת השנים שלשה באי-כח בועד, יוכלו לקבל בהסכמת שלש הקהלות מקום רביעי, ועכ"פ יקבלו מקום רביעי כעבר שש שנים חדשות. אפילו בשעה שלא ישתתף עדיין האב"ד הוילנאי בועד, ידונו רבני שלש הקהלות הראשונות בעניני מסונות; בתביעות קהלת וילנה על המדינה, בצירוף הרב הוילנאי.

לא בנקל קבלה קהלת וילנה בועד זכויות שוות ליתר הקהלות. בשנת ת"ל אין לה עדיין מקום שלישי והיא תובעת בענין זה לבי"ד רבני הועד. בית-הדין סוסק, כי תקבל קהלת וילנה מקום שלישי בועד, או ר"מ או הרב הוילנאי ר' נחמן. אם יהיה בוילנה רב אחר והקהלה הוילנאית תרצה, שישתתף גם הרב הזה בועד, חייבת היא להציע דבריה בפני הרבנים של שלשת הקהלות הראשיות.

(1) סה, תקנות ועד סניד, § רצ"א.

(2) סס, סס, § רצ"ב.

(3) סס, § רצ"ג.

(4) סס, § רס"ט.

(5) סס, דף 290.

הראשונות, בית-דין הרבנים האלה הוסיף, כי במקרה, שישתתף הרב הוילנאי בישיבות עם הרבנים ויהיה בית-דין שקול, אוי כשיסכימו שני רבנים משלשת

הקהלות הראשונות לדעה אחת, תהיה דעתם שקולה⁽¹⁾. קהלת וילנה לא היתה שבעת רצון מהתנאים בדבר זכויות הרב שלה. בית-הדין הוסיף אמנם באותו יום, כי ניתנת רשות לקהלת בריסק לותר על הזכות, שלא תהיה לאב"ד הוילנאי דעה שוה. גם החלטה זו לא הספיקה לקהלת וילנה והיא דרשה, "לפרט הרברים באר היטב, שלא יהיו הדברים סתומים לימים הבאים וכדי שלא להיות לימים הבאים מקום ופ"פ ופחתון פהו" ^{לחלוק⁽²⁾}, אולם ביה-הדין של הרבנים לא הכניס שום ברור וחדוש, אלא השאיר הכל כקודם, באי-כח קהלת וילנה החליטו או לא לשלח את האב"ד שלהם אל הועד בתנאים קשים כאלה, אלא ראש-מדינה שלישי. הרב הוילנאי נכנס לוועד בדעה שוה בכנת תמ"ג⁽³⁾.

קהלת וילנה דרשה באותה שנת תמ"ג, שיהיה לה בוער סופר ושמש שלה. עד שנה זו היו רק לקהלת בריסק שמש וסופר בוער וביים י"ד טבת שנה זו החליט הועד, שיהיו גם להורודנא ופינסק שמשים וסופרים בוער. קהלת וילנה גבדלה עפ"י החלטה זו לרעה בזכויותיה מיתר הקהלות הראשונות. ראשי הקהל פנו בקובלנה על החלטה זו ו^{צווחו ככרוכיה}, באשר שוים בכל דבר כאחת) מקהלות ראשיות⁽⁴⁾. ניתנה להם או רשות להציע דבריהם בועד הבא, ואפילו לפנות אל בית-דין רבני הועד בענין זה. רק בשנת תמ"ו החלט, שיהיה לקהלת וילנה באספת הועד הבאה סופר או שמש ובאספה השניה יהיה להם כבר גם סופר וגם שמש⁽⁵⁾.

באופן דומה לקהלת וילנה נתקבלה בשנת תנ"א לוועד קהלת סלוצק, אם כי לא הציגו על דרכה קשיים כה גדולים כמו שעשו לוילנה.

קהלת וילנה וסלוצק אחרו להכנס לוועד ולכן לא קבלו "טביבות" גדולות. שתייהן קבלו רק את הישובים המונחים במרחק שש פרסאות מקהלתן. בשנת תנ"ה היה סכסוך בין קהלת וילנה ובין קהלת הורודנא בדבר הישובים, הדומה לסכסוך משנת שצ"ד, ויצא פסק-דין, כי יהיו שייכים הישובים מחוץ לתחום שש הפרסאות לקהלת הורודנא, וזאת אולקיניק. אלה הישובים בתוך התחום, שהיו שייכים קודם לקהלת הורודנא, יהיו שייכים גם להבא להורודנא⁽⁶⁾.

סאלה חשובה היתה, למי יהיו שייכים הישובים החדשים, שהלכו וגוררו. רבני הועד דנו בשאלה זו בשנת תנ"א עפ"י הצעת ראשי קהל וילנה והחליטו, כי ^{האזן} אנשים, שמתהשבים ושייכים לבית החיים של ק"ק וילנה או לאיזה ישוב שלהם, שייך לק"ק וילנה; ומקום נישואי באשר שנתישבו שם

(1) שם, דף 292—293.

(2) מס"ד ביום כ"ז טיון ת"ל. ר. ישראל היילפרן, תוספות ומלואים לפנקס ברינת ליסה", דף ע' ירושלים, תרצ"ה.

(3) ר. כ-תוספות ומלואים" ת"ל דף 15—16.

(4) פנקס המדינה, תמ"ו וילנה, דף 193.

(5) פנקס המדינה, הוצ' ע"צות", דף 300.

(6) שם, דף 237.

מחדש אנשי ק"ק וילנה, אף ששייכים לבית החיים מקום אחר, שייכים המה לק"ק וילנא לכל דבר⁽¹⁾.

קהלת וילנה תפסה מהר מקום חשוב בועד המדינה, כי נמצאה במטרי-פולין והיתה חייבת להשתדל ולהגן על היהודים בטריבונאל ובתי דין אחרים בפני עצילות שקר וכד'. בשנת תנ"א דרשו ראשי קהלת וילנה, שתנתן להם הרשות להוציא על חשבון המדינה כספים להגנת קהלות שונות בבתי הדין בוילנה. הועד הסכים לדרישה זו ונהחליט, כי יש להם רשות להוציא, אם יראו כי יש חשש לסכנת נפשות, עד 300 זהובים בלי שום שאלה משאר הקהלות הראשיות. על הוצאת סכומים גדולים יותר מחויבים הם לקבל הסכמתן. ראשי קהל וילנה התאוננו אז, שהמה תמוד מן המוורוים תחלה לבוא לוועד המלך ושנים לטובת המדינה ושאר קהלות מאחרין מלבוא לפעמים וביני לבני ההוצאה שיש להמנתיג והוא אין רוצים לקבל⁽²⁾. בראשית המאה הי"ח למטה"נ מתאסף הועד לעתים רחוקות ורק לאספות קטנות. בשנת תע"ד מתקיימת אספה קטנה כזו בוילנה ובראשה עומד ראש הקהל הוילנאי הד"ר אהרן גורדון, שחתם הראשון על החלטותיה. בשעה שממנה ועד המדינה בשנת תקכ"א שחלף, מתנה הועד אחר, כי ישב בוילנה, כדי שיוכל להיות בעיר בעת שסיבות הטריבונאל⁽³⁾.

השתתפות קהלת וילנה בהוצאות הועד היתה גדולה לפני חורבנה בשנת תט"ו וקטנה עם ירידת מצבה החמרי אחרי החורבן. מצבה הירוד של קהלת וילנה משתקף בסכומים, שהכניסה לוועד. המס לצרכי הועד, "סכום המדינה", היה גבוה עפ"י הערכת המסים בלתי-האמצעיים בקהלה, שנקראו גם הם "סכום⁽⁴⁾". את שטת הטלת "סכום המדינה" יכלים אנו לברר לעצמנו רק בקירוב (את נודע ה, "סכום" ראה בטבלה א' בדף השני).

את גובה המסים היה הועד קובע עפ"י ה"סכום". בשעת הצורך היה מחליט לגבות 500–1,500 סכומות⁽⁵⁾.

כדאי לציין, כי בשנים ת"ס ות"ט גובים מקהלת וילנה במומנים רק חצי הסכום והחצי השני הוא לנכחי כהחובות, שחייב ועד המדינה לקהלה. ואמנם היה הועד חייב לקהלת וילנה הרבה סכף: בשנת תכ"ד 30.700 זה', בשנת תנ"ה למעלה מ-76.300 זה' ובשנת תקכ"א 93.377 זה'⁽⁶⁾. חובות אלה נוצרו מההוצאות לטובת המדינה, על שתדלנות והגנה בטריבונאל וכד'. את מצבה הירוד של קהלת וילנה רואים אנו גם מרשימות הסכומים, שהיתה מכניסה למס הגלגלת. (ראה טבלה ב': חלוקת מס הגלגלת). נקח גם כאן רק את הקהלות החשובות ביותר,

(1) מוסק המדינה, כת"י וילנה, דף ק"ה (141).

(2) שם, ר. ב, תוספת וסלואים, ספוף ל"ו.

(3) מוסק המדינה, חז, עינות, דף XIX.

(4) שם, דף 301.

(5) שם, דף 87, 106, 135.

(6) מוסק המדינה, חז, עינות, דף 135, 162, 170, 217 וסוד.

(7) שם, דף 139, 235, 265.

ט ב ל ה א.

„סכום המדינה“

בשנת:	ת"י (1)	תש"ד (2)	תכ"ד (3)	ת"ש (4)	תנ"א (5)	ת"ס (6)	תקכ"א (7)
קהלת בריסק וסביבותיה	100 שאק, ליט.	47 שאק, ליט.	10 שאק, ליט.	24 ז'ה'	15 ז'ה'	8 ז'ה'	6 ז'ה'
קהלת הורודנא	39 "	24 "	5 "	13 1/2 "	6 "	3 "	3 "
סביבות "	13 "	10 "	" "	" "	" "	" "	" "
קהלת וילנה וסביבותיה	88 "	24 גרוש	50 "	7 ז'הובינסק (8)	2 "	2 "	1 "
קהלת פנינסק וסביבותיה	" "	" "	4 שאק, ליט.	9 "	3 "	21 1/2 ז'ה'	2 "
קהלת סלויסק וסביבותיה	26 "	7 "	3 "	" "	17 1/2 "	5 "	1 "
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

(1) ש"ב, דף 106—107; (2) ש"ב, דף 123; (3) ש"ב, דף 140; (4) ש"ב, דף 64; (5) ש"ב, דף 224; (6) ש"ב, דף 239; (7) ש"ב, דף 261.

(8) שאק=60 גרושים; ז'הוב=30 גרושים.

(9) יחד עם ק"ק קאמולי.

ט ב ל ה
מ ט ה ג ג ל ת

בשנת:	הע"ג(1)	תע"ז(2)	תפ"א(3)	תפ"ד(4)	תפ"ט(5)	ת"צ(6)	תצ"א(7)	תצ"ט(8)	ת"ק(9)	תקי"ב(10)	תקכ"א(11)
בריסק והסביבות	4.700	4.900	5.635	4.965	5.200	4.500	5.000	5.000	4.600	4.520	4.185
הורודנא	4.400	4.200	5.000	5.235	5.200	8.000	5.500	4.645	4.145	4.700	3.750
מינסק	5.500	4.750	3.600	4.308	1.650	3.530	4.000	3.245	2.860	3.640	3.031
וילנה	1.700	1.700	3.440	900	1.400	1.700	879	805	1.150		586
סלוצק	6.000	4.700	1.100	3.928	4.600	3.760	4.200	3.545	3.000		1.560
מדינת רוסיה	10.500	9.800	8.700	8.808							13.500
מינסק	1.140	1.000	1.300	1.198	1.000						1.022
גליל מינסק	3.700	4.000	4.250	4.008	4.000						

(1) ר. בהוטטות ובלואים" דף 47. (2) שם, דף 49. (3) שם, דף 57. (4) שם, דף 60.
(5) א. מ. ב., ספרי בידי המבצר 4743, דף 547. Antykacja kontraktu poglównego Żyd...
(6) ר. בהוטטות ובלואים" דף 62. (7) שם, שם, (8) שם, דף 53. (9) שם, דף 64. (10) פנקס חבריה, חיצ, פינוח, דף 258.
(11) בפנקס חבריה, כח"י וילנה, יש שלש רשימות של חלוקת כס הנגלה דף 71, 45, 69, הראשונה נרמכת ע"י ש. דוצגוב, השלישית ע"י י. הלפרין. החבריהם הם קטנים. על וילנה, למשל, חטלו עש"י הרשימה הראשונה 550 זה, ע"י השניה — 574 ועש"י השלישית 586 וחובים. שתי הראשונות נחטלו והשלישית נחטלה, א. מ. ב., ספרי היעריה הוילאית 5140, דף 3. Aktyk, taryfy in rem et partem Synagogae Viln.

ברשימות משנת תקכ"א יש הערות כאלו: "באופן שלא יחשב הוצאות הטריבוטנאל כפי הפסק מהגאונים", וגם "ק"ק וילנה יתנו לטקארב 586 ז"פ 22 גר. יש להם פסק שרשות לר"מ לכתב בטעריפא שבלשון פויליש הטעם מפני מה לא יתנו רק הסך הנ"ל. בשביל קהלת וילנה נקבע אפוא סכום קטן. כדי שתוכל להראות לרשות, כי אין ביכלתה לשלם. אולם קהלת וילנה לא יכלה לשלם הרבה, את זה רואים אנו מהרשימות מהשנים הקודמות. בשנת תפ"ו קלטה מכמר אחר, מביאלוזור, 1.500 זהובים, כי הצבא בא לבתי היהודים לגבות ביד חזקה את מס הגלגלת והקהלה היתה בסכנה גדולה⁽¹⁾. לרשימות משנת תפ"ט לא נכנסה קהלת וילנה לגמרה.

בשנת 1764 החליט הסיים הפולני לשנות את אופן גביית מס הגלגלת. הצירים ידעו, כי ועד-הקהלות אוסף יותר כסף מאשר דרוש לו לתשלום מס הגלגלת. הם קבלו ידיעות, שמעיקים ראשי-המדינה בהטלות על היהודים ומצויאים את הכספים לצרכיהם הפרטיים⁽²⁾. הם עשו חשבון, שתקבל הממלכה הכנסה מרובה, והיהודים לא יסבלו לחץ, אם תגבה מס הגלגלת מכל נפש ולא סכום קבוע מראש. ועד המדינה היה אמנם אוסף יותר מאשר היה דרוש לו לתשלום מס הגלגלת, אבל הסכומים האלה היו נחוצים לו לעבודתו. הצירים לא דאגו לאוכלוסיה היהודית, הם שאפו רק להגדיל את המס, שמקבל אוצר הממלכה מהיהודים. הסיים החליט לעשות מפקד של כל יהודי פולין וליטה ולגבות מס נפש, שמלאה לה שנה אחת, שני זהובים. הסיים הטיל על היהודים מס בלתי אמצעי, אבל הטיל את האחריות בעד שלמות גבייתו על הקהלות. על הקהל הוטל לשלם מכספו בעד העניים, בעד המתים וגם בעד אלה, העוזבים את המקום ועוזבים לקהלה אחרת, עד שירשמו במפקד שני בקהלה השניה. על הקהל הוטל לאסף את כל המס מהעיר והגליל ולמסר לאוצר הממלכה. הסיים הראה בהחלטותיו, כי הוא דאג רק להגדלת המס ולגבייתו, אבל לא למצב היהודים והלחצים.

הסיים החליט יחד עם השנוי באופן הטלת מס הגלגלת גם על בטול ועד הקהלות הראשיות. ועד המדינה נוצר ע"י רחיפה מבחון וגם נפל ע"י רחיפה כזו. הועד דרוש היה לממלכה, כדי שייגבה את המס בשביל אוצרה, אבל ברגע של"י היה כדאי להניחו נתבטל. לידתו וגסיסתו של הועד, של מרכז הקהלות הראשיות, מראות על חולשתו בפני הכחות הפועלים בסביבה. ועד המדינה בטל באופן רשמי, אבל לתקנתו היתה השפעה על הקהלות גם אחרי בטולו. אפשר היה אמנם לטעון, כי אין כח התקנות יפה יותר, אבל בדרך כלל היו מתחשבים בחחלטות הקהלות הראשיות ומודקקים לבתי הדין

(1) א. מ. ב. , ספרי בי"ד המחו 4213, דף 13 ג' exekucja ciężka żołnier-... ska w domach naszych żydowskich za pogłównie żydowskie stała z ostatnią zgubą wszystkiego wileń. kahału...

(2) קצני החקים, Vol. legum, כרך 7, דף 81, 26, כ"ס הגלגלת.

שלהן. את פעולת והשפעת הקהלות הראשיות על ענייני קהלת וילנה רואים אנו בעת המחלוקת הגדולה, שפרצה בוילנה בשנות תקמ"ו—תקל"ו ואחרי שנת תקמ"ב (על המחלוקת ועל התערבות יתר הקהלות הראשיות ראה בפרקים הבאים). נבצאו אמנם ראשי-קהל, שטענו, כי, הנה זה גלוי לכל אנשי מדינתנו, שכל התקנות... הם בטלים... הם מורחים באויר אין להם על מה שיסמכר. אותם ראשי הקהל פונים בכל זאת אל קהלת בריסק, שתתערב בדבר... השפעת התקנות של ועד המדינה היתה גדולה, אבל סימן רע בשבילן היו דעות - כמו אלו, שאין להן חוקי. בשנת תקל"ד הוציא בית-הדין הוילנאי בצירוף האב"ד פסק-דין, כי, לא נתפסו התקנות של מדינה¹, טסק הדין הזה יצא בקשר עם התקנה, שנתקבלה בשנת תקמ"א והאוסרת לקחת יותר מדי דמי-קבורה. באי-כח הקהלות הראשיות היו מתכנסים יחד בימי הירידים, כדי להוציץ בענינים משותפים של המדינה. בשעה שנתפסו החסידות בליטא, ספלו ראשי הקהלות ורבניה, שהכנסו בשנת תקמ"א בינם השוק בעיר ועלווא. בשאלה זו והחליטו לעשות כמו שעשתה קהלת וילנה ולהכריז חרם על אנשי הכת החדשה². בשעה שהתחילו לטפל בשאלת תקן מצב היהודים במדינה ו"הסיים הגדול" הוציא בשביל הערים חוקים, שלא היו רצויים ליהודים, הוציאו חמש הקהלות הראשיות בשנת תקנ"א כרוז לקבץ כסף לצרכי השתדלויות, שלא יעשו, תקונים חדשים וראה למעלה דף 144. ועד המדינה היה אמוא מתכנס ומופיע בשעת הצורך ואפשר לאמר, כי היה קיים עד חלוקת הממלכה.

1) טסק-דין נוסף, דף 105, פט"ל.

2) ש. דובנוב: תולדות החסידות, חלק-שני, חריץ, כרך א', דף 146.

פרק אחד-עשר

הקהלה הראשית ובנותיה

גליל וילנה. — טרות הקהלה הראשית. — שאיפה להתבוללות. — הקהלות שבפרברים שניפישוק ואנטוקול. — קהלת שניפישוק והחוזים משנות ת"ס ותק"ס. — קהלת אנטוקול והחוזות משנת 1744. — כתב-ידשין מהבישוף מסלסקי, 1766. — מחנה מהדוכס סאפיהא. — חוזות משנת 1781. — התבוללות קהלת אנטוקול.

גליל וילנה לא היה גדול, כפי שראינו בפרקים הקודמים, מלבד פרברי העיר, שניפישוק ואנטוקול, היו שייכות לקהלה הראשית וילנה עוד ארבע קהלות קטנות (מושניק, אולקניק, מיכאלישוק, גילואני). בסביבות וילנה ישבו יהודים בשנת 1765—ב-189 מקומות (ב-180 פונדקאות, ב-3 אחוזות וב-6 מקומות אחרים, כמו נימיניצין, פודברליזיה ועוד) ובשנת 1784—ב-141 מקומות (ב-117 פונדקאות, ב-19 כפרים, ב-2 טחנות וב-3 בתי מבשל שכר).

יהודי הגליל, שהיו שייכים לקהלת הראשית, היו לא רק משלמים על ידיה את מסי הממשלה, אלא גם היו מוזקקים לבית דינה, לאב"ד ולקהל שלה. כך ממנה הקהל הוילנאי בשנת תצ"ד נאמן בח"ק גחש"א של קהלת מושניקו. אל בית-דין הקהלה הראשית היו פונים בעניינים חשובים ובצפילציה. לאב"ד היו הכנסות מהישובים שבגליל. בחוזה עם הרב ר' ברוך חריף התנה הקהל הוילנאי, כי „אין להרב שוב שבט ומושל כלל על הישובים הסרים למשמעתנו כלל, כי"א (כי אם) בהסכמת האלופים) המנהיגים יצ"ו, הן על יחידים או על רבים, ובעסקי דיני ממונות יהיה בהסכמת האלופים) הדיינים יצ"ו".

הקהלות, השייכות לקהלה הראשית, היו שואפות לעמוד ברשות עצמן הן היו יוצרות להן מוסדות צבוריים ובחורות בקהל משלהן. הקהלה הראשית הפצה להטיל את מרותה על הקהלות הדרו והתנגדה להגדלת שלטון העצמי. בין הקהלה הראשית ובין הקהלות השייכות לה היה בא לידי סכסוך ופירוד. לפעמים היה עד המדינה דן בשאלות אלו והיה מפשר בין הצדדים. בחוזה-הפשרה היו קובעים את היחסים למשך זמן מסוים.

מקום מיוחד תופסות הקהלות, שנוצרו בפרברי העיר. בשביל קרבתן לעיר שאף הקהל הוילנאי לצמצם את עצמאותן. היהודים, שישבו בפרברים, היו באים לעתים חכופות העירה והיו סוחרים בה, ולכן יכלו להחשב כעירוניים. ברם לקהלות אשר בפרברים היו עניינים מיוחדים והם היו חייבים לשלם מסים מיוחדים. הפרברים שניפישוק ואנטוקול היו שייכים לאדונונים פרטיים, לראדזיביץ

(1) נקס הח"ק גחש"א ד"ק מושניק, ברכיון החברה להסטוריה ואנתוגרפיה ע"ש ס. אגניסקי: „בילגלד, 1.

דלספיהא. הפרברים היו מודקקים ליוזיסדיקציות של האדונים האלה. גם בשביל המרחק מהעיר, צריכים היו הפרברים ליסד להם מוסדות צבדיים כמו בית-כנסת, בית-חולים, בית-מרחץ וכד'. הקהל הוילנאי היה מרשה לקהלות אשר בפרברים בקשי, לפעמים רק אחרי מלחמה, ליטה להם את המוסדות הצבוריים הללו. תופעה כזו רואים אנו גם בקהלות אחרות.

בפרבר שניפישוק התחילו היהודים להתישב במחצית השניה של המאה ה-19. בשנת 1669 התאוננו העירוניים על התישבות היהודים בשניפישוק (ראה למעלה דף 16). קהלת שניפישוק היתה משלמת לדוכסים ראדויביל מס שנתי-שנקרא łopatkowe, בסכום של 220 ז"פ, מס הקרקע—26 ז"פ ומס הבתים (podymne—מכל ארובה)—52 ז"פ. על-דבר היחס בין קהלת שניפישוק ובין קהלת וילנה מוצאים אנו ידיעות חשובות בטופס הוילנאי של פנקס מדינת ליטה (כת"י בספריה שטראשון). קרוב לשנת תל"ט היה בין קהלת שניפישוק והקהלה הראשית דין ודברים. ועד המדינה, שפנו אליו הצדדים, ההליט בשנת תל"ט, שיתפסרו. בחודש אדר ב' שנת ת"מ נתכנסו המפשרים וקבעו את התקנות. שתייבים שני הצדדים לקיימן במשך שתי השנים, מחג הפסח ת"מ עד חג הפסח תמ"ב).

נתבונן נא בחוזה הפשרה. בחוזה נקבעו זכויות האנשים הגרים בפרבר להשתתף בבחירות ובהנהלת קהלת וילנה וגם שאלת הנהלה מיוחדת בשביל קהלת הפרבר. האנשים הגרים בשניפישוק, שיש להם חזקת-ישוב בקהלת וילנה, רשאים להשתתף בקלפי של הקהל בוילנה ולהיות בווררים, שמאים, דינים וב,שמונה אנשים (בבחירות), לקהלת שניפישוק יהיו ראשים, מיוחדים. בכל שנה, בחג הפסח ת"מ ותמ"א, יבחרו בשניפישוק בווררים, שימנו שלשה ראשים, שלשה גבאים ושלשה רואי-חשבון. באספות, שבהן יבחרו את הבוררים וגם שמונה אנשים (קהל שניפישוק), רשאים להשתתף רק אותם מתושבי שניפישוק, שיש להם חזקת-ישוב בוילנה ולא אבדו את חזקת הישוב לפני שבאו להתישב בשניפישוק. אותם האנשים, שאינם נושאים בעול בשניפישוק, אינם רשאים להשתתף באסיפה ואין להניח את שמותיהם בקלפי בין שמונה אנשים ובוררים ואינם רשאים להיות מנהיגים ובגאים ורואי בשניפישוק.

בשניפישוק יהיה דיין מיוחד, שיפסוק בענינים העולים עד י"ב ז"ט. בענינים מ"ב ז"ט עד עשרה שאקים ליטאים מחוייב הוא לצרף דיין אחד מוילנה והם ביחד יצרפו אליהם עוד אנשים משניפישוק; בענינים מעשרה שאקים ליטאיים ומעלת יצרפו שני דיינים מוילנה.

אם חקרינה קטנות ומריבות בין אנשי קהלת שניפישוק, אשר ידבר א' על חבריו ודברים רעים, מכש"כ (מכל-שכן) באם יהי אחד מרים ירו אל חבריו יקרבו הצדדים משפטם בקהלת וילנה). מהקנס יקבל הקבץ שני חומשים,

(1) ארכיון עירוני וילנה, מסקרין לויברודיונו מסכת 1703, דף 649.

(2) כת"י, דף 13—14.

(3) בהעתקת, שנעשה בנסק, חסרות בקטע זה הרבה מלים, כי המעתיק לא יכול לקרוא

וּעֵכָּפָּא לֹא יִנְרַע כַּחַם שֶׁל הַקֹּהֵל דִּקְ"ק שְׁנִיפִישׁוֹק, שְׁהִיּה לֵהֶם מֵאוּ וּמִקְדָּם, שְׁבִירִים לַעֲנוּשׁ וּלְקִנוּס בְּעֶצְמָם עַד סָךְ אֶחָד זָהָב וְחֲצִי.

שֶׁאֵלֶּה חֲשׁוֹבֶה בִּיחֹדֶר הִיחָה שֶׁאֵלֶּה אֶהְכַּנְסוּת שֶׁל הַקֹּהֵל הוֹלְנֵי מֵהַיּוֹשְׁבִים בְּשִׁנְיִישׁוֹק. הַעֲנִין סוֹדֵר כֵּן, שֶׁחֶלֶק מִהַחֲכֻנְסוּת הִיחָ נִשְׁאָר בְּקוֹפֶת הַקְּבוֹץ, אֲבָל חֶלֶק הָאֲרִי הִיחָ נִמְסָר לַקֹּהֵל:

הַדְרִים בְּשִׁנְיִישׁוֹק, הֵן אוֹתָן, שִׁישׁ לֵהֶם חֻזְקָת יִשׁוּב פֶּה ק"ק ווֹלְנָא יצ"ד וְלֹא אֲבָדוּ חֻזְקָתָם קֹדֶם שֶׁבָּאוּ לְהַתִּישׁב, וְהֵן הַדְרִים בְּשִׁנְיִישׁוֹק וְאִין לֵהֶם חֻזְקָת יִשׁוּב כִּנ"ץ, הַכֹּל מֵחֻזְיָבִין לְבָא מִיָּדִי שָׁנָה בְּשָׁנָה בִּמְשָׁךְ זִמָּן הַנִּי"ל הֵנָּה ק"ק ווֹלְנָא לִפְנֵי הָא' הַשְּׁמָאִים לְהַעֲרִיךְ אוֹתָן בַּעַת וּזְמָן אֲשֶׁר יַעֲרִיכוּ אֲנִשֵּׁי ק"ק ווֹלְנָא יצ"ו. וְאוֹפֵן הָעֲרֻכְתָּם יִהְיֶה שִׁישְׁבוּ אַרְבַּעָה שְׁמָאִים מִחֲמִשָּׁה שְׁמָאִים אֲשֶׁר יִהְיוּ שְׁמָאִים בְּק"ק ווֹלְנָא וְשְׁמָאִי הַחֲמִישִׁי יִהְיֶה אִישׁ מִחוֹשְׁבֵי ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ חֻזְקָת יִשׁוּב פֶּה ק"ק ווֹלְנָא... וְשְׁמָאִי הַחֲמִישִׁי מִשְׁמָאִים דִּקְ"ק ווֹלְנָא יִהְיֶה נִכְנָס לְחֲמִשָּׁה שְׁמָאִים כִּנ"ל, וְחֲמִשָּׁה שְׁמָאִים הַנִּי"ל כִּנ"ל יַעֲרִיכוּ אֲנִשֵּׁי ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק כִּפִּי תִּיקוּנֵי הַמְדִּירָנָה וְכִפִּי תִּיקוּנֵי ק"ק ווֹלְנָא. וְאַחֲרֵי הָעֲרֻכְתָּם כִּנ"ל, אוֹי הָאֲנִשִּׁים, שִׁישׁ לֵהֶם חֻזְקָה כִּנ"ל, יִהְיֶה סְכּוּמָם לִיתֵן לְק"ק ווֹלְנָא לְכָל גְּבוּיֹת וְנִחְנִיּוֹת שִׁיחֵי בְּק"ק ווֹלְנָא יצ"ו רַק שְׁלֹשָׁה חֻמְשִׁים מִן הָעֲרֻכְתָּם וּשְׁנֵי חֻמְשִׁים יִחְזִיקוּ ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק לְעֶצְמָם לְצוּרֵךְ הוֹצָאָתָם. וְאֲנִשִּׁים, שְׁאִין לֵהֶם חֻזְקָה כִּנ"ל, לֹא מִשָּׁךְ זִמָּן שִׁדּוּרֵי בְּשִׁנְיִישׁוֹק ע"פ הַסְכָּמַת הַרוּנִים מִנְהִיגֵי ק"ק ווֹלְנָא יצ"ו, יִהְיֶה סְכּוּמָם לִיתֵן לְק"ק ווֹלְנָא לְכָל גְּבוּיֹת וְנִחְנִיּוֹת הַכֹּל רַק חֲצִי מֵהָעֲרֻכְתָּם הַנִּי"ל, וְחֲצִי יִקְחוּ ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק לְצוּרֵךְ הוֹצָאָתָם כִּנ"ל. וּבִשְׁנֵה דֶּהֱאִידְנָא, מֵאַחֲרֵי שֶׁכָּבֵר עֲבָרָה וְחִלְפָהּ, לֹא יַעֲרִיכוּ אוֹתָם הַשְּׁמָאִים, חֶק רִיקוֹ! אֶחָד מִן הָא' הָרִאשִׁים בְּלָתִי נּוֹנֵעַ אֲשֶׁר יוֹכֵה עַפ"י גּוֹרֵל, וּשְׁנִים מִן הָא' ק"ק ווֹלְנָא, יצ"ד בְּלָתִי נּוֹנֵעַ, אֲשֶׁר יוֹכֵה עַפ"י גּוֹרֵל, וּיִפְשְׁרוּ אֲנִשֵּׁי ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק בְּדִבְרֵי דֶּהֱאִידְנָא וְכֹאשֶׁר יֵצֵא הַדְּבָר מִן ג' מִנְהִיגִים כִּנ"ץ כֵּן יִקּוּם, וּמִן הָעֲרֻכָּה בְּשָׁנָה דֶּהֱאִידְנָא יִקְוִים ג' כִּנ"ל, דֶּהֱיִינוּ אֲנִשִּׁים שִׁישׁ לֵהֶם חֻזְקָה כִּנ"ל, וְיִהְיֶה סְכּוּמָם לִיתֵן לְק"ק ווֹלְנָא כִּנ"ל רַק שְׁלֹשָׁה חֻמְשִׁים מִן הָעֲרֻכְתָּם וּשְׁנֵי חֻמְשִׁים יִחְזִיקוּ לְשִׁנְיִישׁוֹק לְעֶצְמָם כִּנ"ל וְאֲנִשִּׁים שְׁאִין לֵהֶם חֻזְקָה כִּנ"ל יִהְיֶה סְכּוּמָם לִיתֵן לְק"ק ווֹלְנָא רַק חֲצִי מֵהָעֲרֻכְתָּם. הַנִּי"ל וְחֲצִי הַשְּׁנֵי הֵי' לְשִׁנְיִישׁוֹק כִּנ"ץ.

הַקְּרֹאפִּיק מִן מו"מ (מִשָּׁא וּמִתָּן) מִן אֲנִשֵּׁי ק"ק שְׁנִיפִישׁוֹק, גַּם שְׁאֵרֵי קְרֹאפִּיקֵי, חוּץ שְׁעֹנֶקֶר מֵאֲדִיצִין, יִהְיֶה כְּמִקְדָּם—קוֹרֵאִים אֲנוּ בְּאוֹתוֹ הַחוּזָה, אֵינֵנוּ יוֹדְעִים אִמָּא פֶּרְטִים עַל אוֹפֵן גְּבוּיֹת הַקְּרֹאפִּיקוֹת הַלָּלוּ, כִּי הַתְּקֻנּוֹת הַקְּרֹדְמוֹת לֹא הִגִּיעוּ לִידְנֵנוּ. בַּעַד הַקְּרֹדְבוּקָה מִמוּזָגִי י"ש וְשֹׁכֵר חִיבִים יִהְיוּ לְשִׁנְיִישׁוֹקֵימָאִים לְשֶׁלֶם בְּכָל שָׁנָה, בִּמְשָׁךְ שְׁחֵי הַשְּׁנִים הַחֵל מֵרֹאשׁ חוֹדֶשׁ תַּמּוּז ת"מ, מֵאַחֲרֵי חֲמִשִּׁים ז"פ.

בְּפֶרְטוֹת דֵּן הַחוּזָה בְּקְרֹדְבוּקָה מִשְׁחִיטָה בַּהֲמוֹת:

עַל מִשָּׁךְ שְׁחֵי שְׁנֵים רְצוּפִים, מִן אֲלֹל תִּיו מִים לִפְ"ק, מִחוֹיִיבִים הַקְּצִיבִים לִיתֵן מִכֵּל בַּהֲמָה גִּטָּה — (2) — אֲשֶׁר יִשְׁחַסֵּר שְׁלֹשָׁה ז' פ', דֶּהֱיִינוּ לְהַקְהֵל לִקְ"ק.

אֵה הַתָּבַע שְׁהִיָּה לִפְנֵי, מִפְּנֵי שִׁנְיִישׁוֹק בֵּין הַכְּפִלִים וּבְפִנֵי שְׁטִישׁוֹ הָאֲחִיּוֹת בִּישׁוּן (רִאשָׁה הַצִּדָּה הַמְּעִינִיק בְּסוּף הַתָּבַע). בְּדִירוֹן הַנִּי"ל אֲמַשְׁרִי, כִּי הִיחָ הַעֲנִין עוֹבֵר בְּרֹאשׁוֹנָה אֶל רִאשֵׁי קֶהֱלָה שְׁנִיפִישׁוֹק, שִׁק וְלֹא הִיחָ שְׁמָאִים לְקִנוּס עַד שֶׁן 10 י"ש כִּפִּי שְׁאֲמַשְׁרִי לְחִסֵּק עַפ"י הַתְּקִישִׁים שְׁנִיפִישׁוֹק, בְּתַבֵּת, רַק אֲחֵרֵי שֶׁלֶם יִכְלוּ רִאשֵׁי קֶהֱלָת שְׁנִיפִישׁוֹק לְטוֹרָה אֵה הַעֲנִין, הִיחָ עוֹבֵר לְרִאשֵׁי קֶהֱלָת ווֹלְנָא.

(1) כָּאֵן מִלֵּה שְׁקֵשָׁה לְקָרָא: כִּנ"ץ?

(2) כָּאֵן בָּאִים קוֹיִם כְּמִנְקָה, כְּנִרָאָה לֹא יִכֵּל כָּאֵן הַמְּעִינִיק לְקָרָא עִיּוֹ מִלֵּה וְהַשְּׁאִיר קִיּוּבֵי.

וילנא שני חלקים ולקהל ק"ק שניפשיק חלק אחד לצורך הוצאות כנ"ל. — — —
 הרשות לקצבים דשניפשיק להולין האדקים (האחוריים) מבהמות כשירות שלהן
 לוילנא בפרהסיא ולמוכרם ולנקרם פה ק"ק וילנא כאות נפשם בלי שום מוחה —
 בעולם. מן טריפות פטורים הקצבים בשניפשיק ליתן מאומה דבר, גם מחוייבים
 הקצבים דשניפשיק ליתן חלק חמישית ממה שיתנו הקצבים דק"ק וילנא בכל
 פעם לטריבונאל. הכנסה שייך להשוטט כנהוג. גם מחוייבים הקצבים דשניפשיק
 ליתן מכל בהמה גסה ששה ג"פ (גרושים פולניים) לצדקה, דהיינו שני חלקים
 לצדקה דק"ק וילנא וח"א וחלק אחד לצדקה שלהם. הברירה יש להקהל דק"ק
 וילנא, באם שירצו הקהל דק"ק וילנא להעמיד שוחט שלהן בשניפשיק ויקבלו
 קהל דק"ק וילנא כל הכנסה, הן מעות טבאח כנהוג, אי מחוייבים הקהל דק"ק
 וילנא ליתן לק"ק שניפשיק מאה זה' פ' מדי שנה בשנה. ובאים לא ירצו הקהל
 דק"ק וילנא להעמיד שוחט שלהן, אי ק"ק שניפשיק יעמידו שוחט שלהן איהו
 מומחה ויקחו דק"ק שניפשיק כל הכנסה הנ"ל לעצמם ומחוייבים ליתן ק"ק שניפשיק
 להקהל דק"ק וילנא שלשים שאק לי מידי שנה בשנה. בכל רגל ביו"ט ראשון
 ובימי"ב, גם כל ראש השנה ובכל יו"ט הרשות לאנשי ק"ק שניפשיק לשחוט
 שני בהמות גסות כל יו"ט הנ"ל לצורכם ופטורים מליתן קראפקי לגמרי ובכל
 השנה אשר ישחוט איהו בעה"ב משניפשיק עגלים שילדו בעדר שלהם בביהם
 ג"כ פטורין מליתן קראפקי".

אנשי ק"ק שניפשיק, הדרים תחת ממשלת השר פאן סאפיה⁽¹⁾, הרשות
 להם לעשות בית-שחיטה שקורין שעכט הויז והקהל דק"ק שניפשיק יכופו את כל
 הקצבים ושאר אנשים דק"ק שניפשיק, שהמה תחת ממשלת הרוכס יר"ה⁽²⁾, לשחוט
 גסות ודקות בבית השחיטה הנ"ל דווקא. גם אנשים הדרים תחת ממשלת הדפוס
 אינן רשאים לפרוש מן הציבור מן אותן הדרים תחת ממשלת פאן סאפיה, מאחר
 שהמה עשו חוקה ישוב ומעמד ומצב בנין בית הכנסת, וכן הוצאות לשררה
 שלהם יהיו ביניהם כמקדם ואף בכל ענינים ועסקיהם שיהו בשוה לכל דבר".

מ"מ, הארובות" פטורים הם השניפשיקאים עפ"י חנוה-הפשרה, שחורר
 זה בא, כנראה, מפני שאנשי שניפשיק היו משלמים בעצמם את המס "פודימנה"
 Podymne, — מס הארובות, מכל בית).

להחזקת אורחים עניים חייב הקבוצ השניפשיקאי לתת רק שלשה חומשים
 לפי ערך הסכום שלהם.

בעד אתרוג ישלמו השניפשיקאים מעות אתרוג מדי שנה בשנה משונה
 ד"פ כמקדם.

חווה הפשרה נגמר במלים אלה: "התקנות אשר יעשו פה ק"ק וילנא בתוך
 הזמן של הפשר הנ"ל והנמצע" (ההנכר מעבר לדף) והיוו סותרים לאיזה דבר
 להנכר בתוך הפשר הנ"ל והנמצע", יהיו התקנות האלה כפלים נגד הכתב זה
 הנ"ל והנמצע" בלי שום חילוקים וטענה ואמתלא בעולם. כל הנ"ל והנמצע"
 אבכל חומר וחקף מעשה מדינה עפ"י חוקף פסק מדינה הנמצע" חילוקים ופ"פ

(1) האדון סאפיה Pan Sapieha.

(2) מכתב בן (כנראה) לזוכס רדובילל.

(ומתחון מה) וטענה ואמתלא בעולם דלא כאסמכתא ודלא בטופסי דשטרי וביטול¹ מודעא ומדועי עד סוף כל המודעו' ומדועי דמדועי עד עולם בכל לשנא דאמרי רבנן כמבטלי בהון מודעות ובדיני נאמנות².)

הגיע לדינו עוד כתבי-פסרה אחד משנת תק"ט³. לקהלה הראשית היו טענות נגד אנשי קהלת שניפישוק על שמקפחים הם את מחית יהודי העיר, על שנוטלת קהלת שניפישוק חסלום מקצבים, הנותנים לשחוט בשניפישוק ומוכרים את הבשר בעיר. לקהלה הראשית היו עוד הרבה טענות. גם לקהלת שניפישוק היו טענות מצדה.

שני הצדדים עמדו בשנת תק"ט לפני בית-דין מפשר. הרב ר' יהושע העשל היה אז חולה, ימיו היו כבר ספורים, ולכן ישבו במקומו שלשה דיינים. מלבדם ישבו לדין שנים, שנים, שנבחרו ע"י כל אחד מהצדדים. המפשרים קבעו תקנות למשך של ארבע שנים, מראש חודש תמוז תק"ט עד ראש חודש תמוז תקי"ג. נתבונן נא לחווה הפשרה.

הסעיף הראשון של הפשרה קובע, כי חייבת קהלת שניפישוק לשלם בכל שנה לקהלה הראשית 250 זהובים, את הסכום תשלך בשני שעורים: בראש חודש תמוז ובראש חודש טבת. בשביל התשלום הזה תהיה קהלת שניפישוק פטורה מלכת כל נתינה אחרת לקהלה הראשית. רק כשיגדילו את מס הגלגלת, תתן גם לקהלת שניפישוק יותר, בהתאם לגודל ההוספה. בעד התשלום השנתי רשאים אנשי קהלת שניפישוק לסתור במשך ארבעת השנים בעיר וילנה כאות נפשם, ואין הקהל הוילנאי רשאי לאמר על איוה משא ומתן שהוא, שחייבים הם לשלם כמנו ל"קדושה". אם יחזיר הקהל הוילנאי את הרשות למכור נרות בעיר, רשאים יהודי שניפישוק למכור נרות בשניפישוק בלי שום תשלום, אבל בעיר ימכרו רק בידיעת החוכרים והסמכתם.

בנוגע לקדושה מסתירים אורחים רשאים חוכרי קרובקה זו לשלם לקהל שניפישוק 25 ז"פ לשנה ותהיה שייכת להם הקרובקה הזאת גם בפריבר. שאלת התשלומים משחיטת בהמות חופסת מקום חשוב מאוד בהווה והפשרה. הקהל הוילנאי היה לוקח לו את העורות של הבהמות הכשרות והטריפות, שהיו נשחטות בשניפישוק ונמכרות בוילנה. הגרים בפריבר היו משלמים גם לקדושה מחלב. מלבד זאת היה קהל וילנה לוקח תשלום במוזמנים מכל בהמה כשרה 5 זהובים 12 1/2 גרושים. קהל שניפישוק היה נוטל גם הוא מכל בהמה כשרה 22 1/2 גרושים, כל המסים האלה נשארו עפ"י חוזה הפשרה גם להבא. במשך שתי השנים הראשונות יקח לו קהל שניפישוק את התשלום של 22 1/2 גרושים כלו, אבל במשך שתי השנים הנותרות יחלק עם הקהל הוילנאי חלק כחלק. בבהמה טריפה יקח קהל וילנה והוב אחד 26 גרושים, חוץ מהתשלום שלקוחות קהל שניפישוק. מבהמה דקה כשרה ישלמו לקופת הקהלה הראשית—29 גרושים, חוץ מהתשלום 3 גרושים, שמשלמים הקצבים לקהל השניפישוקאי, מדקה טריפה.

(1) על הכתב חתמו שנים: (1) הצעיר כהנא (2) ואברהם בלא"א יצחק ז"ל, אין זה בי"ד מפשר של וולביץ וולביץ, כפי שהחלט בוועד המדינה בחומסק בשנת תל"ט, אלא ובל"א ובל"א.

(2) בטופס הוילנאי של פנקס מדינת ליטא, דפים 40—41 (כלי הסיום) ועוד הפנים בדפוס: 12—13 (כ"ו).

ישלמו רק לקהלת וילנה 15 גרושים. אם יטילו ראשי הקהל הוילנאי על הקצבים מסים נוספים מגסות או מדקות, אינם יכולים לנגע בתושבי שניפישוק.

בכל שנה ושנה רשאים תושבי שניפישוק לשחוט לצרכי עצמם בלי שום תשלום לקופת הקהלה הראשית 15 בהמות גסות. אם יהיו במספר זה שלש בהמות טריפות אין להם רשות לשחוט יותר בלי תשלום, אולם כשהיו יותר טריפות, מותר להם לשחוט בלי תשלום עד שיהיה מספר הכשרות-12. אם יצטרכו לשחוט יותר, רשות בידם לשחוט עד 35 בהמות, אולם חייבים הם לשלם מכל בהמה, הסייכת למספר העולה על חמש-עשרה, 5 והובים, דקות מותר לתושבי שניפישוק לשחוט כפי צרכם. בשר המובא מחוץ לעיר אסור להם לאכל.

השוחט יהיה דוקא מוילנה. ראשי הקהל הוילנאי יבחרו בשלשה אנשים מקהלת שניפישוק, ששיגחו על השחיטה. בלי ידיעתם אסור יהיה לשחוט. הם יתנו רישיונות לשחוט ויחתמו על הרשיונות בפנקס, שיהיה תחת ידי השוחט, כשוודע, ששחטו יותר מאשר הורשה בחוזה-הפשרה הזה, ישלמו שלשת הנבחרים קנס של 100 טלרים לקופת הקהל הוילנאי. אם יתברר, ששחטו בלי ידיעתם, אזי לא יחול העונש עליהם. אלא על השוחט, שיענש בעונש גוף וממון. אם יקבלו רשות מ' טובי העיר לשחוט יותר, מותר להם לשחוט. רשות מארבעת ראשי הקהל אינה מספיקה.

אסור לקצבים השניפישקאים למכור בשר בשניפישוק או במקום אחר, לתושבי שניפישוק או לבאים ממקומות אחרים ופשיטא לתושבי קהלת וילנה, אלא אך ורק במקלילין אשר בוילנה. ראשי הקהל הוילנאי יעשו בשביל הקצבים השניפישקאים מקום מיוחד על-יד המקלילין בוילנה ויכסוהו בגג. בעד המקום הזה לא ישלמו הקצבים השניפישקאים כלום, מלבד בעד פגוי ובל. מותר להם למכור בשניפישוק רק את הראש, אבל רק לתושבי הפרבר. בעד הראש לא ישלמו לקרובקה. גם חקצבים ופרשטי חצורות עצמם חייבים לקחת בשר במקלילין בוילנה ולשלם לקרובקה.

אסור לראשי הקהל השניפישקאי להגדיל את התשלומים של הקצבים מבהמות הנמכרות בוילנה.

הקצבים השניפישקאים היו אמידים. אפשר היה להגדיל את הכנסת הקהל מהם ע"י המס הישר-ה-סכום". בחוזה הפשרה נאמר לכן: „גם אם יעשו סדר על סכום שלהם, אזי אין רשות להעריך את הקצבים ויהיה הוא בעל סכום הראשון — — —“ כאן חסרות בפנקס המדינה מלים אחדות, שהיו יכולות אולי לברר את הענין הנידון, אפשר לשער, כי התכוונו בזה להגביל את ה-„סכום“ שנטלים מהקצבים, כדי שלא יטילו עליהם מס גדול.

בחוזה הפשרה נאמר, כי כל המתישב בשניפישוק אחרי היום שבו נחתם החוזה, אין הפשרה חלה עליו והוא נחשב כאלו דר בוילנה. יוצא מן הכלל הוא יהודי אחד, שיש לו בפרבר בית וגושא הוא בעל המסים כאחד השניפישקאים. אם יבור הוא או אחד מבני ביתו בשניפישוק, תחול עליו הפשרה. אנשים, שיצאו את העיר ויתרבו בשניפישוק, ויכלו לעשות חוזה פרטי עם הקהל הוילנאי בדבר תשלום שנתו, כל הנשאר בכתב-הפשרה על דבר אנשי קהלת שניפישוק נוגע רק לאלה הדירים מעבר הנור וייליו, אבל אלה הדירים מן הצד-הסרוב לעיר נחשבים

לְתוֹרֵשֵׁי וִילְנָה עֲצָמָה, כֹּאֲלוֹ דָרוֹ נִגְדַּח חֲצוֹר בִּיהִכָּלָנוּ, כְּלוֹמֵר בְּמִכְרוֹ הָעִיר, חֲזוֹה הַמְּשֵׁרָה מִסְדֵּר גַּם אֶת שְׂאֵלֹת הָעֲנִיִּים הַבָּאִים לְוִילְנָה מִמְּקוֹמוֹת אֲחֵרִים, הַצִּדְקָה הַגְּדוּלָּה הָיְתָה נוֹהֶגֶת לָתֵת לְעֲנִיִּים אֵלֶּה עֲגָלוֹת וְלִשְׁלָחָם לְשִׁלּוֹם, בֵּית־הַדִּין הַמְּפָשֵׁר תִּיקֵן, שְׂרֵשָׁאִי גִבְאֵי קֹהֶלֶת שְׁנִיפִישׁוֹק לְשִׁלּוֹם לִגְבֵּאֵי הַצִּדְקָה הַגְּדוּלָּה שֶׁל קֹהֶלֶת וִילְנָה בִּכְלֹל חֹדֶשׁ סְכּוֹם קֶסֶן וְא' ג'שׁ) אוֹ לָתֵת עֲגָלוֹת לְעֲנִיִּים בִּשְׁעֵה שִׁירֵשׁוֹ גִבְאֵי הַצִּדְקָה; לְעוֹמֶת זֹאת לֹא יִשְׁלַחוּ רֹאשֵׁי קֹהֶל וִילְנָה עֲנִיִּים לְשִׁנְפִישׁוֹק וְלֹא יִצְטָרְכוּ לִקְבֹּל עֲנִיִּים מֵהִישׁוּבִים הַסְּמוּכִים.

קֹהֶלֶת שְׁנִיפִישׁוֹק תִּשְׁלֵם לְקוֹפֶת קֹהֶלֶת וִילְנָה 14 זָהוּבִים וְיִקְבְּלוּ אֶתְרוֹג אֶחָד, עֲפ"י חֲזוֹה מִיּוֹחַד עִם הַצִּדְקָה הַגְּדוּלָּה תִּכְלֹל לְקַבֵּל עוֹר אֶתְרוֹג אֶחָד בַּעַד אוֹתוֹ הַסְּכּוֹם.

הַכֹּחֵב נִגְמַר בַּמֵּלִים אֵלֶּה: „וְהַכֹּחֵב הָלֹךְ בְּכֹל פֶּרֶטִי אֹפְנוֹי לְבֵל יִחֲסֹר אָף קִשְׁי וְקוֹצוֹ שֶׁל יוֹד) הוּא בְּכֹלֹת תוֹקֶף לְבֵל יִפּוֹל דְּבַר אִרְצָה אָף קִשְׁי עַד כְּלוֹת הַמֶּשֶׁךְ, דְּהֵיִינוּ עַד ר"ח תַּמּוֹז תְּקִי גִמְלָה וְעֲצִיפ (וְעַל־כֵּל־פְּנִינִים) קוֹרֵם כְּלוֹת הַפֶּשֶׁר רִבַּע שָׁנָה מִחֻיִּיבִים הָאֱלוֹפִים) הַקֹּהֶל דְּקֹהֶלֶתֵינוּ יִצְוֹ לְעִשׂוֹת סוּף וְגַמֵּר עִם יוֹשְׁבֵי ק"ק הַגִּבְיָה עַל דְּהָבָא וְאִי הַבְּרִירָה בִּיד יוֹשְׁבֵי ק"ק הַגִּבְיָה אוֹ לְפָשֵׁר אֶת עֲצָמָם עִם הָא' הַקֹּהֶל בְּיוֹם לְכִין עֲצָמָם אוֹ לְחַתּוֹךְ הַדְּבַר בּוֹבֶל־ב' וּבֹבֶל־ב' כִּיִּי תִקְוִי הַמְדִּינָה בַּעֲסָק דְּבַר מִשְׁפָּט בֵּין קֹהֶלֶת לְיִשְׁרָב שְׁלֹמֹם וְכִפִּי תוֹקֶף הַפֶּסֶק מֵהַמְּלִינָה הַגִּבְיָה, וְבִאֵם שִׁלָּא יַעֲשֶׂה הָא' הַקֹּהֶל סוּף וְגַמֵּר וְהַמְנִיעַ (וְהַמְנִיעָה) יִהְיֶה מֵהַמְּלִינָה הַרְוֹנִים, אוֹי יִתְנַהֲגוּ אֲנִשֵּׁי ק"ק הַגִּבְיָה כִּפִּי הוֹבֶל־ב' הָלֹךְ, שְׂאִינִם רִשָּׁאִים הָלִי' הַרְוֹנִים, לְעִשׂוֹת לָהֶם שׁוֹם כִּפִּי מִחֲמַת שׁוֹם נִחְיָנָה בַּעֲלִים עַד שֶׁעֲשׂוֹ גַמֵּר וְסוּף עֲפ"י וּבֹבֶל־ב' וּבֹבֶל־ב' מַחֲדָשׁ, וְהָה' הַרְוֹנִים הַקֹּהֶל גִּבְיָה כִּסְלֶק וְלִפְצוֹת אֶת אֲנִשֵּׁי ק"ק הַגִּבְיָה מִכֹּל עֲרֵעוֹר וְטוֹעוֹן בַּע"פ אָז בִּכְתָּב, שִׁיִּהְיֶה הַפֶּשֶׁר הָלֹךְ בְּתוֹקֶפִי וּבְחֻקְתּוֹ בְּכֹל מִשְׁךְ אֲרַבְעָה שָׁנִים לְבֵל יִפּוֹל דְּבַר אִרְצָה אָף קִשְׁי וְרִשׁוֹת לְאֲנִשֵּׁי ק"ק הַגִּבְיָה לְהַצִּיל אִי"ע (אֶת עֲצָמָם) אָף בַּעֲסָק (בַּעֲרָאוֹת שֶׁל גּוֹיִים) עַל הוֹצָאוֹת — — בְּכֹל זָכוֹת יוֹפִי כֹחַ הַיּוֹתֵר מוֹעִיל עֲפ"י וְתִקְוֹלֶה.

בִּשְׁנַת 1739 דְּרַשָׁה הַדּוֹכִסִּית רֶאדוֹבִיבֶל מִהַקֹּהֶל הוִילְנָאִי, שִׁישְׁלֵם לָהּ שְׁלֹמֹם קְבוּרָה בַּעַד שְׁחִיטָה בַּהֲמוֹת בֵּית־הַשְּׁחִיטָה הַשְּׁנִיפִישְׁקָאִי. בַּעֲנִין זֶה דָן סִגְן־הוֹוִיבּוֹדָה, הַדּוֹכִסִּית דְּרַשָׁה, כִּנְרָאָה, שִׁלָּא יִקּוֹ הַקֹּהֶל תְּשְׁלוּמִים מוֹחֲזָקִים הַשְּׁנִיפִישְׁקָאִים. הַקֹּהֶל טָעַן, כִּי לֹא יִדְרוֹשׁ מֵהֶם תְּשְׁלוּמִים, אִם יִמְכְּרוּ אֶת הַבֵּשֶׁר לְשִׁנְפִישׁוֹק, אִילֵּם בִּשְׁעֵה שֶׁהֶם מוֹכְרִים בְּמִקְלוֹיִן שְׂבַעִיר, אִין זֶה מִן הַצִּדֵּק הַיּוֹשֵׁר לְשִׁחְרוֹם מֵהַתְּשְׁלוּמִים, בְּאִי־כַח הַדּוֹכִסִּית וְתוֹר אוֹ עַל הַתְּבִיעָה⁽¹⁾.
הַכִּנְסוֹת קֹהֶלֶת שְׁנִיפִישׁוֹק מִבֵּית הַשְּׁחִיטָה הִגִּיעוּ בִּשְׁנַת תִּקְנִי"ג 1600-1601 ז"פ).
חֻבּוֹת קֹהֶלֶת שְׁנִיפִישׁוֹק הִגִּיעוּ בִּשְׁנַת חִקְכ"ו ל-1690 ז"ב בִּשְׁנַת תִּקְנִי"ג 9,972 ז"פ⁽²⁾.

בִּשְׁנַת תִּקְנִי"ו הָיוּ שִׁיכִים לִיהוּדֵי שְׁנִיפִישׁוֹק 28 בָּתִּים. בָּתֵּי חוֹמָה הָיוּ

(1) א. ס. ב.ר., ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 1754, דף 748: Akt dokumentu testimonalnego Zydom wileńskim bractwa mogilek służącego; (2) ארכיון ציריחי בולט, 1793, 549; (3) א. ס. ב.ר., ספרי הקונסיות של האוצר 1752, ספ"ד לינקידיציוני משנת 1766; (4) ארכיון ציריחי בולט, 1793, דף 535.

בתוכם רק שנים, יתרים היו בתי עץ הלים (Chalupa)¹. במספר זה של הבתים לא נכנס בית-הכנסת.

קהלת הפרבר אנטוקול נוצרה בזמן מאוחר יותר מאשר קהלת שניפישוק. קהלת אנטוקול נלחמה עדיין במוחצית המאה הי"ח² בעד מוסדות אבטונומיים. יהודי אנטוקול נתחלקו בין שתי יוריסדיקציות של הדוכס ספיהא ושל הארטיילריה הליטאית. זו האחרונה עברה לידי הבישוף מטלסקי.

בשנת 1765 גרו תחת היוריסדיקציה של ספיהא 179 ותחת היוריסדיקציה של הארטיילריה 138 יהודים. בשנת 1790 היו שייכים ליהודים הגרים תחת היוריסדיקציה של ספיהא 41 בתים מהמספר הכללי 83. במספר 41 הבתים נכלל גם ביהכ"נ. ליהודים הגרים תחת היוריסדיקציה של הארטיילריה היו שייכים או 16 בתים מהמספר הכללי 59. בין יהודי שתי היוריסדיקציות היה בא לפעמים לידי חכוכים ובשנת תקמ"ז נפרדו לזמן קצר.

קהלת וילנה היתה עושה עם קהלת אנטוקול חווים באופן דומה לחווה עם קהלת שניפישוק. בשנת 1744 נעשה חווה כזוהי:

א. יהודי אנטוקול רשאים להתפלל בצבור בחגים במקום מגורם בלי שום עיכוב והפרעה מצד הקהל הוילנאי.

ב. קהלת אנטוקול תכניס בכל שנה לקפת הקהל 27 ר"ט (216 ז"ט) למס הגלגלת. בעד אתרוג תשלם 3 ר"ט.

ג. יהודי אנטוקול רשאים לשחוט לצרכי עצמם בלי תשלום: דקות-כפי הצורך, גסות—בחורף (מיום מיכאל הקדוש עד חג הפסח) 2 בכל שבוע ובקיץ 1 בכל שבוע. אסור להם למכור בעיר את הבשר הזה, בין שהוא כשר ובין שהוא טריפה, בקנס על העובר בסכום 100 סלרים לאוצר הדוכס הוויכודה והדוכס ספיהא. לחגים הגדולים מותר להם לשחוט לצרכיהם יותר, 3 או 4 בהמות כשרות. לחתונה מותר לשחוט בהמה כשרה אחת. אם ישחט קצב אג-טוקולי בהמות באנטוקול וימכר במקולין שבוילנה, חייב יהיה לשלם לקהל הוילנאי מכל כשרה 4 ז'טומ³ גר. וגם למסור את העור. אם טריפה היא—אסור לו למכרה בעיר, אלא רק באנטוקול או מחוץ לעיר. אסור לבעלי-הבתים שבאנטוקול לשחוט במשך הלילה ממוצאי שבת ליום הראשון עד הצהריים, כי חששו לקנאה לקצב המוכר בשר בטוקלין שבציר.

ד. את השוחט באנטוקול ימנה ויקבע הקהל הוילנאי. הסדר של השחיטה ושל גבית מט-הגלגלת יהיה על-פי החלטות הקהל הוילנאי. הקהל לא יכביר על יהודי אנטוקול.

ה. אין הקהל הוילנאי רשאי לרשום את יהודי אנטוקול ב"ספר השחור" או להטיל עליהם חרם.

ו. אם הקהל הוילנאי יטבור על התנאים הי"ל ישלם קנס של 500 סלרים לאוצר הוויכודה והדוכסים ספיהא.

(1) הארכיון היירוני בוילנה, ספר 298 Jurzydyki prywatne i obywatelskie w m. stołecz. Wilnie po zapadłej w r. 1790 konst. inwentarzami opisane..
(2) א. ז. בן, ספרי הטייבוואג 140, דף 189: Akt punktów między kahałem wileńskim a Żydami Jurzydyki antokolskiej uczynionego postanowienia-

קהלת אנטוקול לא הסתפקה ברשיון להתפלל בחגים באנטוקול, היא חפצה לבנות לה בית-כנסת ומוסדות אחרים. הקהל הוילנאי הביט בעין צרה על התפתחות האבטיונמיה של קהלת הפרבר. בשנות הששים של המאה ה־19 נתחלפו הווייבורות. באותו הזמן פרצה בקהלה הוילנאית מחלוקת בין האב"ד ובין ראשי הקהל. קהלת אנטוקול השתמשה בשעת הכשר וקבלה מהבישוף מסלסקי רשיון לבנות בית-כנסת ואפילו ליסד בית-עלמין⁽¹⁾. ברשיון זה לא חסר התנאי, שהבנין לא יהיה גבוה למעלה מבית-תפלה גוצרי ושלא יהיה דומה לזה (חשוד לפריבילגיה על בנין בית הכנסת הגדול, ראה למעלה דף 9). הרשות ליסד בית-עלמין חשובה היא יותר בשביל עצמאותה של קהלת אנטוקול. ברם לא בא לידי יסוד בית-עלמין מיוחד באנטוקול, כמו שקרה בפרבר גרודנה. בית-כנסת נבנה מהר. בשנת תקל"ד יש לביהכ"נ עזרת-אנשים ועזרת נשים⁽²⁾. הרוכס ספיהא נדב בית-חומה הרוס לצרף בנין בית-כנסת חדש בשביל יהודי הוירידיקציה שלו⁽³⁾. היהודים החליטו בשנת תקל"ז למכור את בית-החומה הזה ולבנות בית-כנסת במקום מתאים יותר. הרוכס הסכים למכירת הבית. היהודים בנו להם קרוב לבית שנמכר ביכ"ג ובית-מרחץ⁽⁴⁾. כבר במפקד משנת 1765 מוצאים אנו ביוריסדיקציה של ספיהא באנטוקול בית-מרחץ וגם בית-הולים. ביוריסדיקציה של הארטילריה אין אז מוסדות צבוריים.

בחווה משנת 1781, שנעשה בין קהלת וילנה וקהלת אנטוקול, נקבע, שישלמו יהודי אנטוקול לקהל הוילנאי את אותו הסכום השנתי, שנקבע גם בשנת 1744—216 ז"פ לשנה—ובשביל זה רשאים הם לסחור בעיר, אבל רק בכמויות קטנות; קצבי אנטוקול יקבלו שני מקומות במקולין שבעיר ובעד זה ישלמו לקופת הקהל הוילנאי כמו הקצבים העירוניים 21 ז"פ מכל בהמה גסה וימסרו גם את העורות; את הבהמות ישחט חזן (שהנו גם שוחט) עירוני⁽⁵⁾. קהלת אנטוקול לא קיימה את תנאי החווה, היא חדלה לשלם את התשלום השנתי. בשנת תקמ"ג חדלו לשלם שתי הקהלות שבפרברים לקרובקה של חלב⁽⁶⁾. באותו זמן פרצה שוב מחלוקת גדולה בין הרב וראשי-קהל הוילנאי, הבישוף מסלסקי עזר לרב במלחמתו. בשעה שהורידו ראשי הקהל הוילנאי את שמואל בן אביגדור מכסא הרבנות והווייבודה הוציא גם הוא פסק-דין כזה, מצא לו הרב מקלט בחלק הפרבר השייך לבישוף, נחשב גם שם הלאה לרב והבישוף אישר אותו כרב ביוריסדיקציה שלו בעיר (בפרבר). יהודי אנטוקול

(1) א. מ. בו, ספרי הסריבונאל הליטאי, 140, דף 155: Akt instrumentu permisi-
onis budowania szkoły od J0X Massalskiego, biskupa wileń, Żydom danego.

(2) מנחם העצבורים, דף קה.
(3) א. מ. בו, ספרי בי"ד המבצר 4837, דף 1740: Akt konsensu od J0Xięcia
Sapiehy Praykahakowi antokolskiemu wydanego.

(4) ס.מ. דף 1741.
(5) ארכיון עירוני בוילנה, מסק-דין ליקבידוציוני משנת 1793, דף 487.

(6) ס.מ. דף 76.

(7) א. מ. בו, בחזן כתב-היד מספריה האוניברסיטה 405, דף 31, דברי-דפוס בשם:
Status Causae, czyli objaśnienie sprawy z jakiego źródła początek kłótni
między starszeństwem kahału a gminem i pospółstwem Żyd. wileń. wyniknął.

השייכים ליוריסדיקציה של הבישוף הולכים או-ונפרדים מיהודי החלק השני של הפרבר.

קרוב לחג הפסח שנת תקמ"ו בא לידי הכאות בבית-כנסת בין יהודי שני חלקי הפרבר, המשה יהודי היוריסדיקציה של ספיאה הכו יהודים מהיוריס-דיקציה של הבישוף⁽¹⁾. לפני חג הסוכות של שנה זו ציוה הבישוף על יהודי היוריסדיקציה שלו, שיתפללו רק בבית-כ"ג, שהקימו דהם מחדש⁽²⁾. בשעה שהלך יהודי אחד מהיוריסדיקציה של הבישוף להתפלל בבית-כ"ג הגדול, התנפלו עליו פקדי הבישוף ופצעוהו⁽³⁾.

אחרי ששככה מחלוקת הרב, שבו יהודי אנטוקול ונתאחדו וקבלו עליהם את מרות הקהלה הראשית. בשנת תקנ"א נשלחו פ"י הקהל הוילנאי לקהלת אנטוקול ארבעה מנהיגים מוילנה, שהכניסו בה סדרים כרצונם⁽⁴⁾. בשנת תקנ"ג ותר קהל אנטוקול על תווה הפשרה הקדום ולכן התחיל הקהל הוילנאי לקחת מיהודי אנטוקול תשלומים כמו מסוחרים-אורחים, הבאים מחוץ לעיר.

(1) א. מ. בן, ספרי ב"ר הסתור 4231 דף 1301: Zeznanie obdykcji Żydów...
(2) ש.מ. דף 2631: Aktykacja kartelusku skryptu ordynacji od Xiążę-
cia Massalskiego, biskupa wileńskiego, dla Żydów Jurzydyki w Wilnie
biskupstwa wil. mieszkańców.
(3) ש.מ. דף 2681
(4) ש.מ. ארכיון הקהל הוילנאי, ספר 4, דף 108, כע"ל.

פרק שני - עשר כספי הקהל

המצב הכספי - ה"קורבנות" - לחץ הקהל והתפרצות ה"המון" - הכנסות הקהל. - הוצאות הקהל.

כשאנו שמים לב למצב הכספי של הקהל, נגולה לפנינו תמונה מחרידה של ירידה עמוקה. הוצאות גדולות מנשוא בשביל פקדי הרשות, בשביל צבא רוכזי, לכשפטים וכו' מצד אחד וטחיטת מסים מהאוכלוסיה העניה מצד שני. הקהל שוקע בחובות ואינו רוצה לסלקם. ראשי-הקהל מטילים את כל סבל הכסים על שכמי זולתם וביחוד מכבידים את העול על בעלי-המלאכה העניים. הראשים מתחכמים איך להגדיל את מספר מקורות ההכנסה. מלבד מסים בלתי אכזעיים, "הטלות" ו"נתינות" שונות, מוקף היהודי על כל צעד ושעל המון סינים וגדרים של "קורבנות", אלה המסים האמצעיים. היהודי אינו רשאי להשתקע בעיר, לשקר דירה ולעסוק במלאכה עד שלא ישלם לקהל בעד "חוקה"; הוא אינו יכל לשאת לו אשה או להכניס את בנו בבריתו של אברהם אבינו, אם לא שלם לקהל תשלום מסוים; הוא מכניס לקהל כסף באכלו בשר ובשתותו יין, בהשביעו את רעבונו בלחם ובפישו בגד.

כל רכושו של היהודי היה נתון בידי הקהל. ראשי-הקהל היו מצוים לפעמים לחתם על שטרי-חובות בשביל הקהל מבלי שיפורש דמי ניתן השטר "למוכ"ז", ואם היהודי לא חפץ לחתם היו מטילים עליו חרם ורושמים אותו ב"פנקס השחור". יש אשר היו מצוים לשמשי הקהל לחתם ולהעיד על חתימות של יהודים תושבי הקהלה על שט"ח למוכ"ז, והיהודים הללו היו מוכרחים לשלם, כי היו תובעים אותם לדין עפי "רודף הנעלם". במקרים כאלה אסור היה לנתבע לשאול מי הוא התובע ולכן לא היה הנתבע בא דב"ד. על יהודי שלא ציית לדב"ד היו מוציאים פסק-דין שלא בפניו ואם לא היה משלם היו מוסרים אותו לעש"ג, כלומר היו פונים אל פקד הווייבודה וזה היה שולח חיילים, שיעזרו להוציא לפעל את פסק-הדין ולגבות את המכסום.

מוכרת היה לבא לירי התפרצות ההמון הסובל נגד ראשי הקהל, שעיני רבים מהם היה רק לבצעם. באי-כח ההמון פנו בשנת תקמ"ו ערכאות של גויים אל בית-דין הקומיסיה של האוצר, והוקיעו לעיני כל את הרקבון והתמכנות במשק הקהל. הורות למלחמה זו הגיעו אלינו הרבה ידיעות מעניינות

(1) שיעון בן זאב-יואקל במחברות: האסיר בניסביו... 1790.

על הכנסות והוצאות הקהל. בשיטת חשיבותן נסקט בהן בפרוטרוט:

א: הכנסות הקהל.

את הכנסות הקהל נובץ לחלק לשלושה סוגים אלה: א. קבועות; ב. בלתי-קבועות; ג. חד פעמיות.

א. ה"סכום", שנקרא גם "קרופקי (קורובה) דסוחרים, בעלי-מלאכה ושינקרס" (מוחגי י"ש), "קרופקי מו"מ (משא ומתן) ושינקר" וגם, "קרופקי הגדולה", לקרובה זו חייב היה לשלם מעסקיו ורוחיו הסוחר, בעל המלאכה, מוזג הי"ש, המלוה ברבית וכו'. כל אחד היה חייב לבוא בכל יום או בכל יומים אל הקהל ולהגיד כמה קנה, מכר או השתכר. על המסרב היו מאיימים בחרם. את אמתות גודל העסקים וההכנסה חייב היה לאשר בשבועות⁽¹⁾. בקהל היו מנהלים רשימות של העסקים וההכנסות של הסוחרים ובע"מ. מהסוחרים היו לוקחים 20 גרושים מכל 100 זהובים שפרו, כלומר $\frac{2}{5}\%$, כמה לקחו מבעלי-מלאכה בווילנה לא ידוע לנו. בגרודנה היו לוקחים מכל עסק, מבלי שים לב אם הרויחו או הפסידו, 2 זהובים מכל מאה, כלומר 2 $\frac{1}{100}\%$; מלבד זה היו לוקחים מרווחים, הן של בע"ב (סוחר) והן של בעל-מלאכה, 4 גרושים מכל זהוב (זהוב אחד—30 גרושים)⁽²⁾. ממלוחם היו לוקחים בווילנה לא פחות מגרוש אחד מכל זהוב שהרויחו⁽³⁾.

הקרובה ממשא-ומתן הנה אפוא מס הכנסה ומס מעסקים. השטת של קבלת ידיעות ע"י השבעה מהסוחרים ומבעלי-מלאכה הייתה למורת רוחם של אלה. הקהל היה מתערב על-ידי זה בפרטי עסקיו של כל אחד ואחד. היה בא לידי חלוקי-דעות בין הסוחר ובעל-המלאכה ובין הקהל. ע"י מריבות בקשר עם נטילת מס הקרובה דמו"מ שומעים אנו בקהלת מינסק⁽⁴⁾. הקומוניסטיה של האוצר מסדרת שם בשנת 1785 את ענין גבית הקרובה הוואת כך, שינהגו לבא כמו בקהלות אחרות: שמאים יטילו על תושבי העיר, אחרי הערכת רכושו של כל אחד, סכום קבוע מראש. אם מי שהוא לא יסכים ל"סכום" שהוטל עליו, רשאי הוא לשלם $\frac{1}{2}\%$ מעסקיו, מקניה ומכירה.

גם בקהלת וילנה היו נוהגים, שאחרי הבחירות לקהל חדש היו נבחרים חמשה שמאים, שהיו מעריכים את רכושו והכנסותיו של כל אחד ואחד והיו מטילים עליו "סכום" לכל השנה בהתאם לאלה. באופן כזה היה ה"סכום" גם מס הרכוש. לא ידוע לנו, איך היתה מסודרת גביה ה"סכום", כנראה היו גובים

(1) ראה ב"העבר" כרך ב', דף 69. בקריה גאמנה", דף 38.

(2) א. ס. בן, כת"י מהספריה האוניברסיטאית 405, דף 37.

(3) א. ס. בן, ספרי הקומוניסטיה של האוצר (רשימה מיוחדת 223 184), ספר חובות הקהל

הגרודנאגי וכו' רשימת הכנסות והוצאות הקהל בשנת 1716.

(4) "העבר", כרך ב', דף 69, סכום כזה משולם חתנו של היסוף, מלוחם אחרים היו משלמים בודג'י יוחר.

(5) א. ס. בן, ספרי הקומוניסטיה של האוצר 2777 דף 57-62.

בכל שבוע ושבוץ חלק מהסך הכללי, כך קוראים, אנו ברשימת הכנסות הקהל, שהוגשה בשנת 1765 לקומיסייה של האוצר, על הכנסה, מהקורובקה מסוחרים, מוזני י"ש ובע"מ ביחד עם הסכום השבועי" (Porub tygodniowy)¹ מזה אנו גם רואים, שאת ה"סכום" היה הקהל גובה בכל שבוע. את ה"סכום" היה הקהל גובה כמעט תמיד בעצמו.

השמאים היו רשאים להשביע את כל אחד ואחד, שיגיד להם על מצב רכושם והכנסותיהם. הם היו יושבים בחדר מיוחד ואסור היה להם לצאת ממנו אפילו לביתם, חוץ מבשבות וחגים לישון ולאכול, עד שהיו גומרים את עבודתם. הם היו מקבלים את החלטותיהם בהצבעה חשאית². בעד טרחתם היו מקבלים מהקהל סכום מסוים, מאתיים ז"פ³.

בין המשלמים את ה"סכום" נזכרים, בעלי סכומות גבוהים⁴. יש לשער, כי היו גם בעלי סכומות בינוניים וקטנים.

ה"סכום" היה מקור הכנסה חשוב בשביל הקהל. גבוהו משתנה ביחס לכסר היהודים בעיר ולמצבם החמרי. עפ"י ידיעות נאמנות הגיעה ההכנסה בה"סכום":

בשנת	1773	22.325	ז"פ
"	1777/8	29.836	16 גרושים
"	1779/80	35.933	7 "
"	1781/2	27.259	5 "

עפ"י הידיעות, שהגישו באי"כח ה"המון" בחודש פברואר שנת 1786 לרשות, לקומיסייה של האוצר, מגיעה ההכנסה השנתית מה"סכום" עד 50.000 ז"פ⁵.

לקורובקה במשא-ומתן היו משלמים גם יהודי גליל וילנה. את ההכנסה הזאת אמד ההמון לשנה בסך 5.000 ז"פ.

2. קורובקה מסחרים-אורחים. מסוחרים אורחים היה הקהל לקוח $\frac{1}{2}$ מהסך שפדו בעיר. אם קנו בעיר, היו חייבים לשלם $\frac{1}{4}$ ז"פ⁶. בעד חכירת קורובקה זו למשך של 7 שנים וחמשה חדשים (1785—1792) שלמו לקהל 1.000 אדומים (18.000). את הכסף שלמו לקהל מראש, ששש שנים לפני התחלת זמן החכירה, בשנת 1782. צריך להתחשב בזה, שהכסף שהיו נותנים לקהל מראש, היה כהלואה בלי רבית והקהל היה מקטין בשביל זה את דמי-החכירה⁷. עפ"י

(1) א. ב. ב., ספרי הקומיסייה של האוצר 4310.

(2) "קריה נאמנה", דף 38.

(3) א. ב. ב., ספרי הקומיסייה של האוצר 3756, דף 16.

(4) מנקס מחלוקת הרב, בהעתקה דף 15.

(5) על סף ספרי ההכנסה של גאמן הקהל א. ב. ב., ספרי הקומיסייה של האוצר 2756.

דף 21.

(6) רוצ. הוצעה הארץ, הוילנאית כרך 29, תעודה 233.

(7) א. ב. ב., כחצי בהספריה האוניברסיטאית 405, דף 37-39.

(8) כדי לקבל תושב פגודל הפחתה ההכנסה בשביל קבלת סכום מסוים מראש, מהכובד גיאל להשטח לסמנהולדת תולד וילנה. הישורים שכלול היו משלמים לפני שנת 1764 כלל שנה 1,800 זה. החוכר, שחבר עד שנת 1769 לשש שנים, שלם מראש 8,800 זה. (10.800×1800).

א. ב. ב., ספר הליקבידיצה של חובות הקהל 4310.

הסך הזה קבל הקהל הכנסה שנתית מקרובקה זו, מבלי להתחשב בזה שנתנו את הכסף זמן רב קדם ומראש 426. 2 ו'פ"א.

3. קרובקה מאופים, מקנית ומכירת לחם, קמח, קטנית, פול, ירקות ובשמים. הקהל היה נוטל מזה גרוש אחד מכל זהובי. מכל חבית קמח היה נוטל זהוב אחד. קרובקה זו נחקרה בשנת 1784 לארבע שנים (החל משנת 1785) ונטלו מראש 510 אדומים. ההכנסה השנתית לשנה היתה לכן 2.295 ז"פ⁸⁵.

הקהל היה מנהיג קרובקות-מונופולין על הרבה סחורות, שהיו נחוצות לבעלי-מלאכה ולסוחרים. ע"י הכרזת מונופולין על איזו סחורה מוכרים היו בע"מ. סוחרים וכל יהודי אחר לקנות את הסחורה רק מאלה, שקבלו רשות מהקהל לסחור בזה. חוכרי המונופולין יכלו מצדם להרשות לעצמם במסחר זה. בקהל וילנה היו לפני שנת תקכ"ב הרבה מונופולין כאלה, כמו על זכוכית, פח, צופרת, פף ועוד. העירונים הנוצרים התנגדו למונופולין של הקהל, כי ראו בזה קפוח פרנסתם. אחרי מלחמה ממושכת מוכרז היה הקהל בשנת 1742 לותר על מונופולין אלה (ראה למעלה, דף 34). הקהל לא חדל בכל זאת מלהנהיג קרובקות-מונופולין אחרות. וכך מוצאים אנו:

4. קרובקה-מונופולין על משי. בשנת 1782 מחכיר הקהל את הקרובקה הזאת לעשר שנים ונטל מראש 42.000 ז"פ. ההכנסה השנתית היא 4.200 ז"פ⁸⁶.

גם על מסחר בארג בד או צמר, בצמר-גמל, בחוטי זהב וכסף וגם על מסחר בבגדים תפורים היה לקבל רשיון מהקהל⁸⁷.

5. קרובקה-מונופולין על אבק-שרפה. מקרובקה זו היתה לקהל הכנסה שנתית של 450 ז"פ⁸⁸.

6. קרובקה-מונופולין על יין-גפן כשר. בשנת 1784 החכיר את הקרובקה הזו לשש שנים וקבלו 355 אדומים. ההכנסה השנתית היא 1.065 ז"פ⁸⁹.

7. קרובקה מאלתית. ממכירת אלתית היה הקהל מקבל לא הרבה, לשנה 100 ז"פ⁹⁰.

בשנת 1771 בטלו את הקרובקה הזאת. משנת 1788 ואילך אנו פוגשים אותה שוב, אבל היא מכניסה מעט מאד.

8. קרובקה מנדוניה. הקהל היה נוטל "מעשר" מנדוניה, 4/10.

(1) בארכיון העירוני בוילנה, סט"ד ליקבירציוני משנת 1793, דף 80.

(2) חוצ. הוצרה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 233.

(3) א. מ. ב., ספרי הקומיסיה של האוצר 3756, דף 15.

(4) סט"ד הליקבירציוני משנת 1793, דף 23.

(5) שם, דף 69.

(6) א. מ. ב., כתי' בהספריה האוניברסיטאית 405, דף 5—6, הכנסות והוצאות הקהל

(בלי מספרים); "האסיר בניסיון" דף 9.

(7) חוצ. הוצרה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 233.

(8) סט"ד הליקבירציוני משנת 1793, דף 72.

מסך הנדוניה. גם מחתנות בלי נדוניה היו נוטלים 40 גרושים⁽¹⁾. עפ"י ידיעה, שמוסר לנו בא-כח ההמון בשנת 1790, היו נוטלים מכל חתונה 6 ז"ט מלבד 40% מהנדוניה. מווג הסמוך על שלחן הוריו היו נוטלים 18 ז"ט לשנה⁽²⁾. בשנת 1783 נחברה הקרובקה הזאת לשש שנים בעד 12.060 ז"ט. ההכנסה השנתית 2.010 ז"ט⁽³⁾.

9. קרובקה ממכירת בתים. הקהל היה נוטל 4% מהסכום שבעדו נמכר בית או נכסים דלא-ניידי אחרים, כמו מגרש גן ואפילו "חוקות" וכד'⁽⁴⁾. את הקרובקה הזאת היו מחכירים ביחד עם הקרובקה מנדוניה ויש להניח, שהסכום הנ"ל מנדוניה כולל בתוכו גם את ההכנסה מקרובקה זו. באי-כח ההמון מודיעים בשנת 1786, ששתי הקרובקות האלו החכרו לחמש שנים בעד 500 אדומים. ההכנסה השנתית היא עפ"י ידיעה זו 100 אד. - 1.800 ז"ט. ההכנסה היתה כנ"ל יותר-2.010 ז"ט.

10. קרובקה מברית מילה ותנאים. מכל ברית מילה היו נוטלים 15 גרושים מכל מאה זהובים של רכוש ההורים. מ"תנאים" היו לוקחים 20 גרושים מכל 100 ז"ט⁽⁵⁾. את הקרובקה הזו היו מחכירים יחד עם הכנסות אחרות, כמו בעד רשיון לסחור בארג וכד'.

באי-כח ההמון מודיעים בשנת 1786, שהחכירו את הקרובקה המאזיזת הנ"ל לשש שנים ולקחו בעדה מראש 300 אדומים. ההכנסה השנתית—900 ז"ט.

11. קרובקה מאתרוגים. קרוב לשנת 1786 היתה קרובקה-מזוג-פולין זו מוהכרת לחמש שנים בעד 60 אדומים. ההכנסה השנתית — 216 ז"ט. באי-כח ההמון טענו, כי סכום זה קטן הוא ביותר, מפני שהחוכר היה אחד מראשי-הקהל. אפשר היה לקבל בעדה פי-שלוש.

מקור ההכנסה החשוב ביותר היו המסים מבשר. היו נוטלים תשלומים מהקצבים ומהלקוחות אוכלי הבשר. היו נוטלים את עור הבהמה ואת הלהב. המסים מבשר מתחלקים לקרובקות אחדות. נעבר עליהן כסדרן:

12. קרובקה משחיטת גסות. הקצב משלם לקרובקה זו מכל בהמה גסה כשרה. קדם היו נוטלים 9 ז"ט⁽⁶⁾ מכל גסה ואח"כ העלו את התשלום עד 21 ז"ט 10 גרוש. קרוב לשנת 1785/6 היו שוחטים 30 - 40 גסות בכל שבוע. את ההכנסה השנתית מקרובקה זו אפשר לקבע בקירוב לכהפ"ח 32.760 ז"ט⁽⁷⁾.

(1) הוצ. העדה הארכ. הוילנאית, כרך 29, תעודה 233.

(2) האסיר בניסביו", דף 10.

(3) מסד ליקבוציונו בשנת 1793, דף 83.

(4) הוצ. העדה הארכ. הויל. כרך 29 תעודה 233 וגם, האסיר בניסביו" דף 9. בזה האמין נאמר, כי קהל נוטל גרוש עשירי, אבל זהו תרגום המלה העברית, כש"ל ולא 1/10.

(5) אי-כח ההמון שטען בן זאב-האלף מודיע בשנת תקמ"ז, שילוקחים 4%.

(6) א. ב. ב., כת"י בהספריה האוניברסיטאית 405, דף 37-39.

(7) שם, דף 65.

(8) שם, דף 37 נקבע ע"י באי-כח ההמון סכום גזול יותר—52,000 ז"ט.

13. קורובקה של עורות. את העור מגסה כשרה היה נוטל הקהל לעצמו, מחיר העור היה 9 עד 13 ז"פ גרוש. את ההכנסה הוואת אפשר לקבץ לשנה לכהפ"ח 14,040 ז"פ.¹ גם את העורות מבהמות טרפות היה לוקח לעצמו הקהל, אצל היה משלם בעדם לקצבים 6 ז"פ. הקהל היה מדווח מזה בכל שבוע לא פחות ממאה זהובים. ההכנסה השנתית עולה לכן לסך 5,000 ז"פ.² 14. קורובקה משר כשר. מכל אחד הקונה בשר כשר היו נוטלים 3 גרושים מכל זהוב ($\frac{2}{10}$) ואפילו כפלים – 6 גרושים מכל זהוב ($\frac{20}{100}$). ההכנסה השנתית מקורובקה זו הגיעה קרוב לשנת הקמ"ו לסכום 18,000 ז"פ.³ 15. קורובקה משיחית דקות. הקצב משלם לקהל בעד שחיטת עגלים, שיות ועוים, בעד כל דקה 3 ז"פ. קרוב לשנת תקמ"ו אמדו את מספר הדקות הנשחטות בשבוע לחמשים. ההכנסה השנתית בקירוב 7,800 ז"פ.⁴ 16. קורובקה משיחית עופות. הקהל היה נוטל משיחית תרנגולת – 3 גרושים, או – 6 גר, תרנגולת – 9 גר. הקורובקה הוואת היתה מכניסה קרוב לשנת 1786 בשנה 6,100 ז"פ.⁵ 17. קורובקה מנוצות. בעת שחיטת העופות היו מורסים מכל כנף 3 נוצות, ההכנסה השנתית 200 ז"פ.⁶ 18. קורובקה מחלב. ממכירת חלב נוטל הקהל 2 זהובים מכל אבן (משקל), מנרות – מכל זהוב 3 גר. קורובקה זו הוחכרה בשנת 1780 למשך של 8 שנים, החל משנת 1781, והקהל נטל מראש 26,100 ז"פ.⁷ ההכנסה השנתית 3,316 ז"פ.⁸

ב, בהכנסות בלתי הוקדשות יכרלים אנו לנקות:

הכנסות ממכירת התימניות - דרגות בקהל וזכות ההשתתפות באספת רח"ש. הקהל היה לווה סכום מסוים והיה מבטיח את הסכום בדרגות. המלווה היה באופן כזה מקבל רשות למסור למי שיהפץ את הדרגות, כך, למשל, הלווה ראש הקהל אבלי בר' זאב - וואלף בשנת 1788 לקהל 200 אדומים וקבל כתב על 10 דרגות, מי שהיה ראש-קהל⁹. בשנת 1784 מכרו לו 6 פתקאות, כלומר זכות ההשתתפות באספת רח"ש, וגם 6 דרגות, מי שהיה מנהיג בעד 2,700 זהובים¹⁰. בשעת הצורך היה הקהל לווה סכומים גדולים יותר, בהבטיחו בדרגות את הסכום. בשנת 1774 קבל הקהל ממקור הכנסה זה 8,154 ז"פ.¹¹ הכנסות ממסיות משרות. הקהל היה לווה סכומים גדולים מאלה המקבלים משרה בקהל. הקהל היה לווה מאלה סכומים הגונים בלי רבית וגם היה לוקח תשלומים חד-פעמיים, הפקיד המשלם יותר היה מקבל משכורת גבוהה יותר. המשכורת היתה כאלו רוחים מההון שהלווה וששלם (ראה למעלה

(1) שם, שם נקבעה הכנסה של 36,000 ז"פ מכל העורות, בחוכם גם מבהמות טרפות.
(2) שם, דף 83. בשנת תס"ח נוטלים 6 גרושים מכל זהוב. ראה בכתב הרבנות משנה זו, סעיף ד.
(3) מסקי-הדין הליקבידיציוני משנת 1793, דף 76.
(4) שם, דף 167.
(5) א. ס. ב., ספרי הקוטישיל של הוצאי 2756, דף 21.

בפרק „פקידי הקהל“). בעד משרת טו"ד קבל הקהל בשנת תקמ"ח 250 אדומים, בעד רשיון להיות שוחט קבל הקהל בשנת תקל"ג 270 זהובים וכד'. את ההכנסה הזאת לשנה אפשר לאמור בקירוב לסכום לא פחות מאשר . . . 10.000 ז"ם. לקהל היו הכנסות גם מקנסות. בשנת תקל"ג הגיעו לסכום 15 גר. 697 ז"ם. הקהל היה נוטל תשלומים בעד רשיונות להשתקע בעיר, לעסוק במלאכה, להכור פונדק, להיות סרטור וכד'—אלה ה„חזקות“ היוצות לנו. בשנת תקל"ג הגיעו ההכנסות ממכירת „חזקות“ לסך . . . 666 ז"ם. בשנת 1781 אסרה הקומיסיה של האוצר על ה„חזקה“, אבל הקהל המשיך לעשות כרצונו.

הקהל היה נוטל תשלומים מהברות בעלי-מלאכה. כך היה נוטל תשלום מהחייטים הנרשמים בח"ק החייטים ומהמקבלים בח"ק זו התמנונית. בשנת תקל"ג מוצאים אנו הכנסה „מחברת בעלי-מלאכה“ . . . 324 ז"ם. הקהל היה מוכר מקומות בביהמ"ד הגדול. מקומות אלה היו נחשבים לנכסים ולא נייד. לקהל היו גם דירות רבים בגיט, ביהוד בהוצר ביהמ"ד או סמוך לה. לקהל היו עוד הכנסות קטנות יותר, כמו 10% מקופסת הצדקה, שאוספים בעת הלויות וכד'.

ג. להכנסות חד-פעמיות, היוצאות מן הכלל, שייכות „הטלות“ ו„נתינות“ שונות, שהיה הקהל קובע בכל פעם כשהיתה לו הוצאה גדולה והיה נתון בדחק כספי. בכל פעם כשהיה נכנס העירה הצבא הרוסי מוכרת היה הקהל, כמו גם העירה, להספיק לו כל מה שדרש: עצים, נרות, בשר, בשמים וכד'. היה להחליף לו מטבעות בהיזק, היה לשלם לאנשים, שירדפו אחרי חיילים בורחים... גם על הצבא המרדני היו מוציאים סכומים הגונים, על בתי החולים שלו ועל המשמרה הראשית. גם על משמרת הטריבונאל הליטאי היה הקהל נותן. משפטים שונים היו בולעים סכומים גדולים. צריך היה בכל פעם להטיל על האוכלוסיה „הטלות“ חדשות או להגדיל את החובות ע"י הלוואות. את ה„הטלות“ היו נוטלים ע"י הכפלת ה„סכום“ או באופן אחר. לפעמים היו מכריזים על „נתינה“ מיוחדת לצרכי הצבא או לצרך מיוחד אחר.

נסכם עכשיו את הסכומים שקבענו למעלה בשביל הכנסות קבועות:

1. „סכום“ או הקרובקי דמו"מ בקירוב . . . 50.000 ז"ם.
2. מהקהלות שבפרורים שניפישוק ואנטוקול ומהישובים בגליציה, 6—7 פרסאות מסביב לעיר לכל היותר . . . 5.000 ז"ם.
3. קרובקה מסוחרים אורחים לכל הפחות . . . 2.426
4. „ מאופים וכו' „ „ „ „ 2.295
5. „ מונופולין על משי „ „ „ „ 4.200
6. „ „ „ „ „ „ „ „ 450 בקירוב
7. „ „ „ „ „ „ „ „ 1.065 כהנפ"ח
8. „ „ „ „ „ „ „ „ 100 בקירוב

(1) א. ס. בר, כת"י מסתפריה האוניברסיטאית 405, דף 5—6.

9-8.	קדובהק מנדוגיה ומכירת בתים	לכהפ"ח . . . 2.010 ז"פ-
10.	" מברית-מילה ותנאים	" 900 . . . "
11.	" -מונופולין על אתרוגים	" 216 . . . "
12.	" משחיתת גסות	" 32.760 . . . "
13.	" מעורות	" 14.040 . . . "
14.	" מבשר כשר	" 18.000 . . . "
15.	" משחיתת דקות	" בקירוב 7.800 . . . "
16.	" עופות	" 6.100 . . . "
17.	" מנוצות	" 200 . . . "
18.	" מחלב ונרות	" לכהפ"ח . . . 3.316

150.878 ז"פ

ההכנסות הנ"ל נקבעו בשביל שנות השמונים של המאה ה"ח לספד"נ.
 אב נוסף את ההכנסות בלתי-הקבועות וחד-הפעמיות, נקבל טכום גדול יותר.
 בשנת 1773 הגיעה ההכנסה לסך 163.006 ז"פ, לזה יש להוסיף הלאה
 של 89.642 ז"פ, ביחד 252.648 ז"פ.
 בשנת 1774/5 (1.IV.1774-1.IV.1775) נקבעה הכנסה לכהפ"ח 171.129 ז"פ
 בשנת 1780/1 נקבעה " " 187.295 ז"פ

ב. הוצאות הקהל.

את הוצאות הקהל קשה יותר לקבע מאשר את הכנסותיו, כי היו הרבה
 הוצאות גדולות בלתי צפויות מראש. הקהל לא יכל היה לדעת מה ילד יום,
 איו הוצאות תכופות חדשות יצטרך להוציא.
 אם נהרגו קרוב לעיר שלשה יהודים ונאסרו שנים ממעמד האצילים ואלה
 הוכיחו שחפים הם מפשע, נאסרו בשביל זה עפ"י פסק בית-הדין הגבוה, המרי-
 בונאל הליטאי, כל ראשי הקהל עם הרב והשדלן, ורק עפ"י השתדלות הדיינים
 עצמם הסכימו האצילים לשחררם. הפצוי עלה לקהל בסך 5.300 ז"פ. הקהל
 חייב היה לתת אוכל לרוצחים, וגם לשלם לפטרונים (עורכי-דין) ולחליין.
 לקהל יש גם משפטים משלו. במשך של מאה וחמשים שנה, עד שנת
 תקמ"ד, נשפט הקהל עם העירייה, הרוצה לשלם את זכויות היהודים היושבים
 בוילנה. היה לשלם שתדלנים לורשה, לשכר עורכי-דין, להדפיס כתבים, שיוכיחו
 לשופטים את צדקת היהודים וייצרו דעת-קהל לטובתם.
 יש לקהל גם משפטים אחרים. צריך הוא לנהל משפטים בעד בתים ונכסי
 ולא נידי אחרים, שרוצים לקחת ממנו. כך מנהל הוא עם הכמרים הפיארים
 במשך זמן רב משפט בעד בית-החומה אשר על-יד חצר בית - הכנסת הנקרא
 „בית פלקרומב" (ראה למעלה, דף 81 - 83). יש לקהל משפטים לעשרות עם
 בעלי-חובות, הורושים ונוגשים.
 צריך הקהל לתת „מתנות" לאדונים שונים וקדם-כל לפקיד היוריסדיקציה
 של הווייבודה.
 האסון הגדול ביותר היה זה ביאת צבא רוסיה לעיר. ההוצאות בשביל
 הצבא הרוסי הגיעו

בשנת 1773 81.757 ד"פ
 1774/5 (1.V.1775-1.IV.1774) יחד עם הצבא הפולני 74.047
 1777 31.374
 1778 14.950
 וכן הלאה. הוצאות העירייה הוילנאית בשביל הצבא הרוסי הגיעו בשנת 1781
 לסך 8.763 ד"פ על הכנסה של 47.710 ד"פ.
 ההוצאות לצבא הפולני לא היו כל כך גדולות, בכ"ז זאת היו מגיעות
 לסכומים הגונים.
 ידיעות מפורטות על הוצאות הקהל ימצא הקורא להלן, במרק על תקציב
 הקהל בשנות תקצ"ו-תקצ"ג. כאן נשתדל רק לקבוע בקירוב את ההוצאות הקבועות.

1. מ ש כ ר ת ה פ ק י ד י ם .

הרב אב"ד היה מקבל לשבוע אדום אחד (18 ד"פ) . אם כי עמ"י תנאיו
 צריך היה לקבל 27 ד"פ. המשכרת השנתית 936 ד"פ
 השתדולת היה מקבל לשבוע 16 ד"פ, לשנה 832
 נאמן 10 " " " 520
 2 גובים, כל אחד היה מקבל לשבוע 6 ד"פ 10 גרושים, לשנה
 יחד 658
 2 נאמנים של הקרובקה מבשר כשר, שהיו עובדים במקלות, כל
 אחד 8 ד"פ לשבוע, לשנה יחד 832
 2 " " קרובקות כל אחד 1/2 " " " 778
 2 שוחטים היו מקבלים 4 " " " 416
 ש"ץ היה מקבל 7 ד"פ לשבוע, לשנה 364
 משורר-בס"ה היה מקבל 5 ד"פ לשבוע, לשנה 260
 שמש-שני 4 " " " 208
 קורא " " (החל שנת 1785) 2 ד"פ לשבוע, לשנה 104
 רופא הקהל " " 12 ד"פ לשבוע, לשנה 624
 הגר"א " " קרוב לשנת תקמ"ה 28 ד"פ לשבוע, לשנה 1.456
 הסו"ד דוד בן שמעון " " 32 " " " 1.664
 המ"ן דוד בן יחיאל-מיכל היה מקבל, " " תקל"ג 57 אדומים לשנה,
 מלבד 100 ד"פ לדירה 1.126
 ל"ר שא"ל שיקעס, שהתפטר ממשרתו בח"ק ו"ץ ומנקרים,
 התחייב הקהל לשלם 660
 שומר חצר ביה"כ"נ היה מקבל לשבוע 2 ד"פ, לשנה 104

(1) ארכיון פירוני בוילנה, ספר 263
 (2) א. ס. ב., ספרי הקומיסיה של המוצר 4310
 (3) השתדולת מתחיל לקבל בשנת 1788 25 ד"פ לשבוע.
 (4) basiala--אולי היה גם חתן השני. החל בשנת 1780 ואילך מקבל החתן השני 3 ד"פ
 לשבוע (ספ"ד הליקבידיוני בשנת 1793, ענין 17).

4. שומרים של הבתים והחנויות ברובע היהודים, כל אחד 2 ו"פ לשבוע

יחד 416 ז"פ

בסה"כ 11,958 ז"פ

הפקידים, אמנם לא כלם, היו מקבלים לחגים „כפל“, משכרת שבועית כפולה. הקהל היה נותן שלש פעמים בשנה „כפל“, לשלשה הרגלים. המשכרת השבועית של כל הפקידים היתה מגיעה לסך 210 ז"פ, בזה המשכרת המלאה של הרב. המשכרת בשבוע שנותנים בו כפל הגיעה בשנת תקמ"ז-תקמ"ח לסך 283 ז"פ 10 גרושים. עפ"י חשבון זה מגיעה המשכרת השנתית לפקידים לסך 11,140 ז"פ. שמשקי הקהל והסופר לא היו מקבלים מהקהל משכרת קבועה, להם היו הכנסות מיוחדות מהכתבים ומהחתימות. בכל זאת היה הקהל משלם להם לפעמים סכומים ידועים בעד עבודתם בשביל הקהל. כך למשל נותן להם הקהל בשנת 1766/7 340 ז"פ „ 1768/9 278 „

2. משכרת פקידים הווייבורה.

סגן הווייבורה היה מקבל בכל שבוע 2 טלרים (טלר אחד 8 ז"פ), לשנה 832 ז"פ

מלבד זה 66 אדומים (אדום אחד 18 ז"פ), לשנה 11,188 ז"פ

את הסכום האחרון העלו אח"כ עד 2,000 ז"פ. סגן-הווייבורה טען, שהקהל הסכים ברצונו הטוב לשלם לו סכום כזה והווייבורה הסכים לכך².

סגן-הווייבורה היה נוטל מלבד המשכרת הזאת גם „משכרת נוספת“. כך מוצאים אנו שהוא מקבל „משכרת נוספת“:

בשנת 1777/8 - 4,142 ז"פ
„ 1778/9 - 4,558 „
„ 1779/80 - 8,345 „
„ 1880/1 - 6,758 „

הפודסטרוטסה (סגן-הטרוטסה) היה מקבל עפ"י פקודת הווייבורה 15 ז"פ בשבוע, לשנה - 780 ז"פ.

הפודסטרוטסה היה מקבל גם הוא כמו סגן-הווייבורה „משכרת נוספת“, אמנם לא כל כך גבוהה כמו זו. כך מקבל הפודסטרוטסה „משכרת נוספת“

בשנת 1782/3 - 777 ז"פ
„ 1783/4 - 706 „
„ 1784/5 - 728 „
„ 1785/6 - 899 „

את הסכומים הנוספים למשכרת היה הקהל מוציא לא רק בכסף, אלא גם בשמיים, דגים, בשר וכד', שהיה לשלח לאדונים הללו.

(1) א. מ. טו, ספרי הקונסיסיה של האוצר 3753, הכנסות וחוצאות קהל בשנת 1766-1772.

(2) שק, סם, ספר 2796, דף 21.

3. תשלום שנתי לעירייה. הקהל היה משלם עד שנת תקמ"ד עפ"י החלטת הקומיסיה משנת 1636. בכל שנה 600 ז"פ. היו אמנם תקופות, שהקהל לא היה מכניס את הסכום, אולם אחרי שנת 1742 היה משלם את הסכום. עד שבא פסק-הדין של בית-דין חצר המלך בשנת 1783 ובטל את התשלום.

4. תשלום מס-המלכה. אס-כי אחרי שנת 1764 צריכה הייתה הממשלה לגבות בעצמה את מס-הגלגלה, בכל זאת הטילה את האחריות בעד תשלום כל המס על הקהל. הקהל היה משלם בעד העניים. הקהל היה אחראי עד זמן עריכת רשימה חדשה גם בעד אלה שעברו לקהלה אחרת ולא שלמו. כך משלם הקהל מכספו למס הגלגלה.

בשנת 1766/7 – 1.855 ז"פ.

" 1767/8 – 2.267 "

" 1768/9 – 2.674 "

(וברי).

גם למס הבתים («מס-הארבות»-Podymne) מוסיף הקהל מקופתו. קדם-כל משלם הוא בעד חצר בית-הכנסת, בעד בית-העלמין וחורבות. הסכום הזה עולה לשנה לסך-450 ז"פ. גם בעד יתר הבתים, שחייב הקהל להוסיף משלם משלם הוא לפעמים כסכום הזה).

5. רבית לבעלי-חובות. הקהל היה מוכרח לפעמים קרובות, בשעה שהיו לו הוצאות גדולות ביותר, ללוות סכומים גדולים. החובות גדלו במשך המחצית השנייה של המאה ה-17 והראשונה של המאה ה-18 והגיעו לסכומים גדולים עד מאד (ראה בפרק על חובות הקהל). רק חלק קטן מהחובות היה הקהל משלם. גם בעלי החובות וגם ראשי-הקהל לא היו מעונינים בסילוק החובות. לבעלי החובות, שחלק גדול מהם היו מגורים וכמרים, היה הקהל מקום חשוב, שאצלו אפשר להפקיד קפיטלים ולקבל מהם רבית. ראשי-הקהל לא היו מעונינים בתשלום החובות, כי לבעלי-החובות היו משלמים 7-10%, בה בשעה שבעד אותם הקפיטלים אפשר היה לקבל 18-24% במלוה פרטי). החובות נהפכו לחמידים, לבגזיים (wiccane) וגם תשלום הרבית נעשה להוצאה קבועה. בשנת 1765 נערך ע"י הקהל סכום הרבית, שחייב הוא לשלם לשנה-36.224 (45%). אחרי שנעשתה בשנת 1766 ליקבוצה של כל החובות ע"י בית-דין, נמתנה ע"י הקומיסיה של האוצר, נקבעו החובות לסך 703.805 ז"פ. בית-הדין הנמיק את הרבית עד 1/3. הסכום השנתי של רבית, שחייב היה הקהל לשלם מאותו זמן לבעלי-חובותיו נקבע לסך 21.341.

נסכם עכשיו את ההוצאות הקבועות של הקהל לשנה.

(1) רצה להלן בפרק על הקצב הקהל בשנות 1766-1772.

(2) א. מ. ב., ספרי הקונסיסיה של האוצר 4310. כאן ניתן יהו סכום למס-הארבות—

980 ז"פ.

(3) האסיר בגיטוי, רף 17.

(4) א. מ. ב., ספרי הקומיסיה של האוצר 4310.

(5) שם, שם, 3752. בנספח-הדין הליקבוצה נקבע סכום של 21,114 ז"פ, כלומר כדיוק 1/60 מהסכום הנ"ל, חולס אח"כ באו בעלי חובות נוספים והכניחו את צדקת תביעותיהם.

הוצאות הקהל, דקדופות יחד עם בלתי-הקבועות, הגיעו בשנת 1773 ל־188,222 זה'. בשנת 1774 הגיש הקהל רשימת הוצאות על סך 169,322 זה'.

פרק שלשה עשר

חובות הקהל

וסידור תשלומם בשנת 1766

הקהל לזה. — ארכאות. — ספיר הטריבוטשל משנת תנ"ח. — הקטנת הרבית. — חובות „נצחיים“. — ראשי הקהל וחובות. — הפקדות קרנות אצל הקהל „עולמית“ ע"י גרביים גוצרים — גבית החובות. — הסיים משנת 1764 וחטול חובות הקהל. החובות בשנת 1765—1766. — מקורות הכנסה לתשלום החובות. — הפורסטרוססה — המשניח. — האם סדר בית-הדין הליקביציוני את תשלום החובות? — החלטת הסיים משנת 1775. — הדאזת על הליקביציה.

הקהל הוילנאי התחיל ללוות סכומים הגונים עוד לפני חורבן הקהלה בשנת תש"ן, אבל החובות גדלו ביותר אחרי שנה זו, אחרי ששבו היהודים לוילנה והתחילו לבנות את החרבות. בשנות השבעים של המאה הי"ז למסה"נ, כשנעשה הקהל שוב עלווה בטוח, התחילו גוצרים, אדונים חילוניים, כמרים ומנזרים, להפקיד אצלו סכומים גדולים. חובות הקהל גדלו ביותר בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ז ובסוף מאה זו הניעו לסכום עצום — למעלה משמונה מאות אלפים זהובים⁽¹⁾.

הקהל ראה את עצמו טובע בחובות. הוא לא יכל לשלם אפילו את הרבית השנתית בעדם. הקהל התחיל לשאוף להקטנת הרבית ולתשלום החובות בשיעורין. הקהל פנה אל המלכים, שישחררו אותו מתשלום הרבית וירשו לו לשלם את החובות בשיעורין. כבר המלך ויטניוביצקי נתן ארפה על תשלום החובות. המלך סוביסקי נתן בשנת 1687 ארפה לעשר שנים, הרשה לשלם את החובות בשיעורין ופטר מתשלום הרבית במשך עשר השנים⁽²⁾. בשנת 1693 קבל הקהל מהמלך „מכתב-ברזל“, המשחרר אותם מתשלום החובות במשך שלש שנים. בשנת 1698 קבל הקהל מהמלך אבגוסט II ארפה לעשר שנים ובשנת 1713 שוב לעשר שנים. גם המלך הזה שחרר מתשלום הרבית והרשה לשלם את החובות בשיעורין. אבגוסט III נתן בשנת 1749, אחרי דלקות גדולות שפרצו בעיר בשנות תק"ח ותק"ט ארפה על החובות לשלש שנים והרשה לשלם גם אח"כ בלי רבית⁽³⁾. פסק-דין מענין מוצאים אנו משנת 1698, הטריבוטאל הליטאי הראשי פוסק עפ"י טענות בעל-חוב, שכתבי-הארפה, שקבל הקהל מהמלכים, סותרים את

(1) רוד. הודעה הארכ. וילנאית, כרך 29, תעודה 143.

(2) א. ס. בו, ספרי בידי המבצר הוילנאי 4752, דף 448. ראה למעלה דף 16.

(3) ס. ספרי בידי המבצר 4761, דף 1219. Akt listu moratorjalnego Żydom kahału wileńskiego służącego.

החקים והחלטות הסיים ונתנו על סמך ידיעות בלתי-נכונות, שנמסרו למלך ע"י המבקשים (ad male parata). הטריבונאל אינו מתחשב בשביל זה בארכאות ופוסק, שהקהל מחוייב לשלם מיד לבעל-החוב. בית-דין זה איננו שם לב גם לבקשת הקהל, שתמנה ועדה שתסדר את תשלום חובות הקהל בהדרגה⁽¹⁾. בעלי החובות נוכחו, שאי-אפשר לקבל מהקהל רבית בגובה 8-10% לשנה. גם בשנים כתונן היה מתורשש הקהל לפעמים קרובות מדיקות, מהתנפלויות של אקדמאים ישועים וכד'. אולם אחרי שהתחילה מלחמת הצפון נתדלדלה מאד העיר מלה יחד אתה גם הקהלה היהודית. בעלי החובות התחילו להתפשר עם הקהל, כדי שיוכלו לקבל לכהפ"ח רבית מוקטנת 2-5%. גם את הרבית המוקטנת מסכימים הם לקבל בשלומים שבועיים. על תשלום הקרן אי-אפשר היה גם לחשוב. החובות נעשו לתמידים, ל"נצחיים" (wieczne). הקהל חדל להיות בסוף זמנא הי"ו ובראשית המאה הי"ח לווה בטוח. בשנת 1766. בשעה שגשו לחסול חובות הקהל, היה רוב החובות משתי עשרת השנים האחרונות של המאה הי"ז.

החובות הגדולים נעשו לתמידים לא רק מפני אי-היכלת לסלקם, אלא גם מפני רצון ראשי הקהל ולפעמים גם ברצון המלוים. הקהל היה משלם 8-10% לשנה, ובהנמיכו את גובה הרבית - 2-5%, בה בשעה שאפשר היה לקבל 18-24%. ראשי הקהל היו לפעמים משתמשים בכספי הקהל, כדי לקבל הלוואות ברבית נמוכה ולהלוות ברבית גבוהה יותר⁽²⁾. בית-הדין הליקבידיציוני, שעסק בשנת 1766 בסדור תשלום חובות הקהל, מציין את שאיפת ראשי הקהל להגדיל את החובות⁽³⁾. בשביל המלוים הנוצרים היה הקהל מוסד נאמן, שאפשר להפקיד אצלו קפיטלים צרוחים הגונים. גם בשעה שהקהל טבע בחובות נמצאו מלוים נוצרים, שהפקידו סכומים גדולים אצל הקהל. הם היו מציגים אמנם תנאים קשים, הם היו מקבלים כעוברה את הרשות לסגור את ביהכ"ג, בית-העלמין ויתר המוסדות הצבוריים. היו מלוים נוצרים, שהיו מצוים "לעולמית" את חובותיהם בקהל בשביל מוסדות דתיים. הנדבן היה קובע מראש, כי הקרן תשאר בידי הקהל לדורות והמוסד יקבל הכנסה שנתית - את הרבית.

מספר רב של בעלי-חובות לא רצה לזכות במשך דורות לתשלום הקרן. משפטים בין בעלי החובות והקהל אינם פוסקים במשך כל המאה הי"ח, עד שנת 1766 וגם אחריה. בתי הדין היו פוסקים בשביל בעלי החובות את הקרן, רוחים (רבית) וגם קנסות. בתי הדין היו מרשלים לסגור את המוסדות הצבוריים וגם דקתום ולקבל מהם הכנסות לתשלום החוב. בעלי החובות היו לוקחים לרשותם

(1) חזק. הוצעה האכי. הילגאית, כרך 29, תעודה 143.

(2) שמעון בן זאב-האלף במכתבו "האסיר בניסיון", דף 17.

(3) מסק-הדין, ח, מ, ב, 3752, דף 109: Żydów...Praktykowany dotąd przez kahału wileńskiego u różnych kredytorów zaciągnięcia sum chęci et eo ipso należonym onychże do powiększenia na tenże kahał długi zamysłym seń intencjon z okoliczności iż coraz więcej dłużni na kahał akcjonują non vero z kahału deportują, a tym samym tenże kahał sub oneribus zawsze mieć chęć.

גם את הכנסות הקהל, את ה"קורבנות". הם היו גם מעקלים רבוב פרטי של ראשי הקהל ושל תושבים אחרים. הם היו שמים במאסר פרטי את נשי ראשי הקהל וילדיהם⁽¹⁾. היו מקרים של סגירת ביהכ"נ הגדול ע"י בעלי-חובות, אם כי היהודים היו יוצאים בהמון והיו מפריעים בידי הפקיד לחתום את ביהכ"נ. בעלי החובות ידעו על התנגדות כזאת ולכן היו מתנים מראש, שלא יפריעו היהודים לקחת את המוסדות הצבוריים, בתוכם גם את ביהכ"נ בעד החוב⁽²⁾.

בעלי חובות היו מוסרים לפעמים קרובות את גבית החובות לאדונים היכולים להציג ליהודים ולהוציא מידם את הכסף. היו מוסרים את גבית החובות אפילו לפורסטרסטה, שהיה השליט על היהודים בעיר⁽³⁾. במאה ה-17 שומעים אנו על התנפלויות של אקדמאים ישועים על רחוב היהודים, כדי לגבות חובות. בשנת 1687 אסר המלך למסור את גבית החובות לאקדמאים או לאצילים אחרים (ראה למעלה, דף 21-22). היו מקרים, שמסרו בעלי-חובות יהודים לאדונים נוצרים את גבית חובותיהם⁽⁴⁾.

הקהל היה מוכרח לפעמים לשלם חובות של אנשים פרטיים. בשעה שנגש בעל-חוב קשה ביהודי וידו של זה קצרה מלשלם, היה הקהל מצילו מידי הגונס. הקהל היה פודה ממאסר האדונים ילדי יהודים וגם בוגרים, שנשבו בשביל חובות. בשעה שהיו יכולים ליפול בידי בעל חוב נוצרי נכסים דלא ניידו ברחוב היהודי, היה הקהל משתדל לפדותם.

הסיים משנת 1764 ידע על החובות העצומים של הקהלות. החלטת הסיים הוה על דבר ביטול ועד-המדינה דנה גם בשאלת סדור חובות הועד וחובות הקהלות הראשיות. את סדור תשלום החובות מסר הסיים לקומיסייה של האוצר. הסיים ציווה על ראשי הקהלות לעמוד בחודש פברואר של שנת 1765 לפני הקו מיסיה ולהגיש את כתביהם וחשבונוניהם. גם על בעלי-חובות ציווה להביא את שטרי חובותיהם. על הקומיסייה של האוצר הוטל לבדוק את החשבונויות, לחקור את מקורות ההכנסות של הקהל ולקבוע את אופן תשלום החובות.

את הליקבידציה של החובות אי-אפשר היה לסדר על רגל אחת. היו הרבה בעלי חובות, היה לבדוק את כתביהם הישנים ולשמרם את טענותיהם וגם את טענות הקהל. בחודש יוני שנת 1765 תבע הקטגור הממשלתי את המגורים אדונים שונים, שיעמדו לדין עם הקהל לפני הקומיסייה בחודש יולי של שנה זאת⁽⁵⁾. הקומיסייה ערכה את רשימת כל החובות וגם את רשימת ההכנסות וההוצאות

(1) א. ס. בן, ספרי בי"ד המבצר 1790, דף 499; 1729, דף 968; 1754, דף 5; 1748 דף 308, ספרי בי"ד המגברני הוילנאי 1740, דף 558; 1745, דף 730 ועוד. חצ, הועדה המרכז-הוילנאית, דף 29, מעוררות 213, 190, 175 ועוד.

(2) א. ס. בן, ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 1729, דף 668; על סגירת בית העלמין, בית הכנסת ובתי-ההשחפה בפרי ובענייני-קיום קרוב לשנת 1743, ראה בספרי בי"ד המגברני הוילנאי 1745, דף 551.

(3) ארכיון עירוני בוילנה, ספרי-דין ליקבידציוני משנת 1793, דף 229.

(4) כן עשה ראשי-הקהל אבא בן זאב-האלף בסוף שנת השמנים של המאה ה-17, שם, דף 165.

(5) א. ס. בן, ספרי בי"ד המבצר הוילנאי 1780, דף 310, 307.

השנחיות של הקהל¹⁾. הקומיסיה לא סדרה בשנה זאת את תשלום החובות ולא דנה בתביעות, אלא רק כעבור שנה. הקומיסיה של האוצר מנתה מצדה בית-דין (קומיסיה) מיוחד, שהוטל עליו לבדוק את התביעות, לפסוק איהו חובות כחם יפה ולסדר את תשלום החובות. לקומיסיה הליקבידציונית הזאת הוגשו 64 תביעות אל הקהל וכמספר הזה (63) הגיש גם הקהל. נוספה עוד תביעה אחת משותפת מצד כל בעלי החובות ותביעה נגדה מצד הקהל. בית-הדין הליקבידציוני איחד את כל 129 התביעות לענין אחד והוציא פסק-דין שבו הוא קובע את החובות ואח סדר תשלומם²⁾.

נעניין-נא בחובות הקהל כפי שהוגשו לליקבידציה בשנות 1765/6 ואח"כ נראה איך סדר בית-הדין הליקבידציוני את תשלום החובות.

החובות מגיעים עפ"י רשימות, הספר הליקבידציוני³⁾ משנת 1765
 פס"ק 823.047 ו"פ 26 גרוש.
 כמעט כל החובות הם של מנזרים וכמרים. החובות לא נשים
 חילוניים נעשו לפני זמן קצר, בשנות 1763=4 על סכומים לא גדולים:

1. לארזן פיטרשקביץ' – הלואה משנת 1758³⁾
 בתשלום 10% 5.000 ו"פ
2. " קוסטרוביצקי – משנת 1761, כשנכנסו צבאות רוסיה
 לעיר וחיה נחוצה גם למשפטים וכד'
 בתשלום 10% לשנה 18.800 ו"פ
 23.800 ו"פ

3. לזה יש להוסיף עוד הלואה משני שלחנים יהודים
 מקניגסברג, וליגמן וחיים פרידלנד, משנת 1760 אחרי שרפה
 בתשלום 10% לשנה – 2.400 ו"פ פרוטיים 20 גר 50.666 ו"פ.
 החוב האחרון הוא חוב מחוץ-ארץ. אפשר גם לחשבו לסוג
 החובות היהודיים נמנו:
4. הקהל החכיר את מס-הנגלגל מהישובים לשש שנים, עד
 שנת 1769, בעד 8.800 ו"פ; מחמת החוק משנת 1764 חדלו לגבות
 את המס והחוכר הספיק לגבות רק 800 ו"פ. יש להשיב לו 8.000 ו"פ.
5. הקהל לזה מיהודים וילנאיי לצרכי הקהל את הסכומים:
 בשנת 1764 4.000 "
 " 1765 8.000 "
 " כדי לפייס אצילים, שירו במזמן הסיימים הגליליים 1.200 "
 " על ששה כתבים 6.620 "

(1) סם, ספרי בידי המחזן הוילנאי 4310: "ספר ליקבידציוני" Księga likwidacyjna
 בספר זה נרשנו כל החובות של הקהל עפ"י סדר השנים ועפ"י המלווה.
 (2) סם, ספרי הקומיסיה של האוצר 3792: Aktykacja dekretu kahału wileń.
 אחת הפקידות נמצא גם בספרי בידי המחזן 4292: אנו משתמשים z różnemi kredytorami.
 בספר הראשון.
 (3) עפ"י ספרי-הדין — ספרי-החוב הוא מיום 1763. IV. 16.

20 גרושים שתבעו, חוזה הפשרה כולל בחוכו את הסכומים האלה:

1.	ל' זלגיום הוילנאי ע"ש יוחנן הק.	52.766 ז"פ	20 גרוש.
2.	לפרובינציה (ביחד עם הסכום של הכמר דבטויה)	37,000	"
3.	סכום שנמסר מהקולגיום בורשה	4.518	"
4.	בויטבסק	12,000	החוב משנה 6-1683
5.	בפולטוסק	19,100	" " " 1689
6.	בניסבין	15,900	" " " 1694-1672
7.	בברגטברג	46.766 גר.	20 " " " 1694-7
8.	בדרוהין	10,000	" " " 1693
9.	באילקושטה	39.200	" " " 1692-6
10.	בניטאוה	42.600	"
11.	בקרז'ו	1.500	"
12.	מהרודנציה בדינבורג	13.000	"
13.	מהישועים Domus Professiae בוילנה	2.000	"

המנודים הרחוקים מוילנה מסרו, כנראה, את גבית חובותיהם לפרובינציה הליטאית.

החוב לישועים גדל אחרי שנת 1702 ואת גובה הרבית מוכרחים היו מפעם לפעם להקטין. בשנת 1709 קבלו הישועים עובדן מהגברת פוויניץ—7,754 זהובים לתמיכת הנער המתלמד באקדמיה שלהם בוילנה, בשביל הבאיסה הואלרינית²). למטרה זו קבלו הישועים גם מהסקולרזיהטים 1,000 ז"פ. הסכומים האלה נוספו לחוב של הקולגיום הוילנאי, שעלה אפוא בשנת 1712 לסך 61.520 ז"פ 20 גרוש. הקולגיום הישועי התפטר עם הקהל בשנה זו, בחוזה הפשרה נקבע, כי ישלם הקהל 3% לשנה, בשנת 1717 התחייב הקהל לשלם 3% לשנה מסכום החוב לכל הישועים בשעורין שבועיים—181. ז"פ 29 גרושים לשבוע. זמן לא רב שלם הקהל את הרבית גם בסדר זה, בשנת 1721/2 שלם הקהל רק 2/3% ובשנת 1723 התחייב לשלם רק 2% לשנה. בשנת 1733 נשאר הקהל חייב בעד התשלומים השבועיים של הרבית סך של 5,120 ז"פ 24 גרוש. הקהל נתן אז לישועים כתב-התחייבות לסלק את החוב הזה בעד הרבית וגם לשלם את הסכומים השבועיים בהכנסותיו מ"הקורובקה הגדולה"³). בשנת 1736 עשה הקהל עם כל בעלי החובות הישועים חוזה-פשרה דומה לחוזה, שנעשה בשנת 1702. גובה הרבית נקבע 3% לשנה. את הרבית ישלם הקהל בשעורין שבועיים, 181 ז"פ לשבוע. הכמרים אמרים בכתב-החוזה, שהסכימו להנחה כזאת ברחמם על היהודים (z łaski i kompasji swojej), בשים לב

(1) ססק-הדין הליקבידציוני, דף 35.

(2) בורסה-פנסיון, פנימיה לתלמידים, את הבורסה הנאת יסד הריקסור הראשון של האקדמיה ואלריץ'ן פרוטאסביץ' ונקראה על שמו.
(3) א. ב., ספרי בירד המגדבורגי הוילנאי 5345, דף 747, תאריך הכתב: 1733.IX.

לעניות הקהל מפני מהפכות ומהפכות¹ לא היה זה ענין של „רממנות“ מצדן של הישועים, אלא הם ראו את המצב הירוד של הקהלה והבינו, שלא יוכלו לקבל יותר, ולכן הסכימו לרביית נמוכה יותר. הישועים מודיעים בכתב מראש, שההנחה היא רק זמנית, עד שישלב הקהל למצבו הקודם ואז יטלו 10% וגם יגבו את אשר נשאר הקהל חייב בעד רביית מקורם. את התשלום השבועי הבטיחו בהכנסות מ„תקורובקה הגדולה“, שיוכלו הישועים להחכירה, ואם אלו לא תספקנה גם בהכנסות מקורובקות אחרות, רשימת החובות שנערכה בשנת 1702 ובשנת 1736 אינה מכילה את כל החובות לישועים. כך חייב הקהל לישועים הוילנאים מהנוביציאט 64,650 ז"פ. הסכום הוה נקבע בחוזה, שנעשה אתם בשנת 1715. III, 225), והוא מכיל את החובות האלה:

1. בשנת 1673, XII, 20, לזה הקהל מהריקטור של הנוביציאט הוילנאי 500 אדומים (אדום-12 ז"פ) למשך של 10 שנים ברביית של 10% לשנה ומלבד זה 4,000 ז"פ. בסה"כ 110,000 ז"פ. הקהל לקח עפ"י „וידרקיף“:
 2. בשנת 1674, XIX, 21, למשך של 3 שנים ברביית של 10% 600 אר. 7,200 „
 3. „ 3.1 „ „ 6 שנים „ „ „ „ 14,000 „
 4. „ 1679 „ „ „ „ „ „ „ „ 13,000 „
 5. „ 21.VI, 1690 „ „ 3 שנים „ „ „ „ 10,000 „
 6. „ 1691 „ „ 2 „ „ „ „ 4,000 „
 7. „ 4.III, 1694 „ „ 3 שנים „ „ „ „ 9% „ 600 „
 8. „ 13.XI, 1677 „ „ מהארון האלצקי ברביית של 10% וזה מסר לכמרים 3,750 „
 9. „ קבלו עובון מסקורובוהטי חוב של הקהל—1,000 טינפים שהם 1,500 „
- היו גם עוד תביעות. כך מסרו הכמרים הישועים מקרז' לישועים מהנוביציאט לנכות חוב של—

לכמרים הישועים ע"ש מיכאל הקדוש מניסביז' היה חייב ועד המדינה בעד חוב משנת 1667—10,000 ז"פ, משנות 1697/9—4,000 ז"פ בסה"כ 14,000 ז"פ. הקהלה הוילנאית היתה חייבת לשלם חלק חמשי—2,800 ז"פ. גם הישועים הוילנאים ע"ש קוימיר הקדוש תבעו סך מסרים לכהפ"ח 1,000 ז"פ.

יש לציין, שהקהל היה לעצמים מוכרח לסלק את הקרן של אי-אלה חובות. כך שלם הקהל עפ"י פסק בית-דין המבצר הוילנאי לאקדמיה הוילנאית של הישועים 14,500 ז"פ).

התביעות של כל הישועים, שהוגשו בשנת 1765, עלו לסכום 10 גר, 397,604 ז"פ. בית הדין הליקבירציוני קבע בפסק-הדין שלו את החובות האלה בסך 380,375 ז"פ.

(1) סמ. סטרי הריבונאל של התורג 2435, דף 185, את החוזה עצמו לא מצאנו.
(2) סמ. סטרי ביר המבצר הוילנאי 4729 דף 968, גם בספר הליקבירציוני 4310.
(3) סמ. סטרי הקניית הוילנאית 5136, דף 587.

5.	הקונבנט באולקניקי	11.000 ז"פ	(החוב משנת 1701
6.	באודווייל	8.500	" ") " 1691
7.	בגרוזנה	1.450	" ") " 1733-1696

בסה"כ 85,630 ז"פ.

הכמרים הפרנציסקנים הגישו בשנת 1765 תביעה על מאות אלפים זהובים, שלוח הקהל, לפי דבריהם, מקונבנטים שונים במשך של למעלה ממאה שנה. הם לא יכלו להוכיח את תביעתם ע"י כתבים. הם טענו, שהתעוררו נרקבו ואבדו במשך הזמן, אבל הוראו לבית-דין בשנת 1762. בית הדין הליקבידיוני לא שם לב לדברי התביעה הזאת, כי אלה היו רק דברים בעלמא, בלי ראיות נאמנות. בית-הדין פסק בשביל הכמרים הפרנציסקנים סכום קרוב לסכום הנ"ל – 85,480 ז"פ.

הקהל היה עושה עם הכמרים הפרנציסקנים חוזים דומים לחוזים. שעשה עם הישועים. חוזים כאלה נעשו עם הפרנציסקנים בשנות 1716, 1734, 1738. בשביל הכמרים הבגרוזנים והנוזיות הבגרוזניות פסק בית-הדין הליקבידיוני סכומים אלה:

1. לכמרים של הקונבנט הוילנאי
 2. לחבורה immaculatae concepti-
onis beatae Virginis. על-יד
 3. לכמרים של הקונבנט בטרזקי
 4. לנוזיות של בית-התפלה ע"ש מיכאל
 5. לנוזיות שבפרבר ואריצ'יה.
11.500	ז' (החוב משנת 1705/8, 1687/94
5.000	" ") " 1689, 1699
550	" ") " 1691
14.500	" ") " 1694/8
5.700	" ") " 1694/9
- בסה"כ 37,250 ז"פ.

עפ"י חוזה עם הנוזיות של בית-התפלה ע"ש מיכאל הק, שנעשה בשנת 1798, היה הקהל משלם להן רביית – 56 ז"פ לשבוע, כלומר 4,6%.

לנוזיות ע"ש בריגיה הק. של הקונבנט בגרוזנה חייב היה הקהל 10.000 ז"פ. הנוזיות קבלו את הסכום הזה בעזבונו מהגברת אלכסנדרה ויסילובסקית, אשת המרשלק היטאי. החוב הוא משנת 1639 עפ"י שטר "מכירה חוזרת" ("וירקויד").

לכמרים האבנסטיינים של הקונבנט הויל, היה חייב הקהל 7.000 ז"פ¹⁾.

1) א. ט. ביו, ספרי ביד המבצר הוילנאי 4781 דף 609: Proces J. XX Franciszkiniów wileń. na Żydów kahału wileń. 1766.5.V.
1) הקהל היה חייב להם לפני השרפות הגרוזיות, שפרצו בשנת תק"א ותק"ט, 5,000 ז"פ ונג כצד רביית. אחרי השרפות נחן להם הקהל שט"ח על 7,000 ז"פ, הכלל גם את הקין וגם את הרביית שט"ח.
2) את הסכום הזה קבלו הכמרים טמארין קמיצק, הקהל לא היה פשלים אפילו רביית

1697	לכמרים הבאוליניים מפולוצק	16,800 ז"פ ¹	החוב משנת
1694/98	לכמרים הריגולריים בעלי התשובה של הקונבנט הויל, 7,800	" "	" "
1695-1709	לכמרים ע"ש ניקודם ויוסף הק, בוילנה	15,000	" "
1738	לחבורה Szkaplerza sw של הכמרים פכרמליים בויל, 1,000	" "	" "
1698	לכמרים הרגולריים מוידונישקי	3,200	" "
	לכמרים בסופאטי	6,600	" "
1740, 1730	לפולוכוס של בית-החולים הוילנאי ע"ש רון הק,	33,300	" "
1691	לכמר הפליבן מוידומור	550	החוב משנת
	לכמר אנציופה, פליבן בבית-התפלה		
	ע"ש יוחנן הקדוש בוילנה	6,200	" ⁴
	לכמר דובבור, פליבן מפודבריסק	1,500	"
	לפולוכיה בסרוקי	1,000	"
	הסופרגניה הביאלורוסית לא באה אל ב"ד בתביעתה,		"
	אולם הקהל הניש שהוא משלם לה רבית בכל שנה 1280		"
	החוב לסופרגניה עלה לסך	4,000	"

לרשימת החובות לא זכורים חייבים שהוגשה בשנת 1765 יש להוסיף את החוב לנכרת אגנה גינטובט—6,000 ז"פ. בית-הדין הליקבידציוני לא פסק בשביל האדון קסטרוביצקי את החוב של 18,800 ז"פ, גם את החובות החדשים שמינינו לעיל לא סדר בית-הדין הליקבידציוני. את סדור החוב לשלחנים מחו"ל, לאחים פרידלנדר, מסר ביה"ד לקומיטסה של האוצר, כי הם לא באו אל ביה"ד הליקבידציוני⁵. נזכר עכשיו טענה את הסכומים, שפסק בית-הדין הליקבידציוני בשביל בעלי-החובות:

1.	לכמרים הישועים	380,375 ז"פ
2.	הדומיניקנים	131,850
3.	הפרנציסקנים	85,480
4.	הברנדינים	37,250
5.	הבולינים מפולוצק	6,800
6.	לנויות ע"ש בריגיידה בגרודנה	10,000
7.	לכמרים האבוסטיינים הוילנאים	7,000
8.	לכמרים הריגולריים בעלי-התשובה מהקונבנט הוילנאי	7,800

בוספתת. עפ"י תזה משנת 1744 התחייב הקהל לשלם רבית 7 ז"פ לטוב. החוזה כחוז. הופדה הארכ. הוילנאית קר 9 תעודה 123.
 (2) 5,000 ז"פ קבלו הכמרים בסריונאל הליטאי הראשי פסק-דין על הקהל. הכמר הפליבן נשבע דו בשנת 1721 קבלו הכמרים בסריונאל הליטאי הראשי פסק-דין על הקהל. הכמר הפליבן נשבע דו של אמינות התביעה, כי לא היו בידי שפרי-החובות הראשונים ולא יכול להראותם לסריונאל. הקהל היה משלם עפ"י פסק זה 4¹/₂ לשנה רבית. בבית סכום שני של 1,600 ז"פ קבלו בשנת 1748 בעובן מהמכר שימאק. סופר הקונסיסטוריה הוילנאית.
 (3) הגישו תביעה על 4,000 ז"פ. ביה"ד הליקבידציוני פסק 3,300 ז"פ.
 (4) הגיש תביעה על 8,200 ז"פ. ביה"ד הליקבידציוני פסק 6,200 ז"פ. החוב מתחגר בשפ"ח אחרים משנת 1684, 1691, 1698, 1699, 1762, 1763.
 (5) פסקי-הדין, דף 92.

9.	לפרוכיה ע"ש ניקודם ויוסף הק. בוילנה	15.000 ז"פ.
10.	לחבורה Szkaplerza św. של הזכרים הכרמליים בוילנה	1.000 "
11.	לכמרים הרגולריים מוידונישקי	3.200 "
12.	לכמר הפליבן בסובוטני	6.600 "
13.	לפרוכוס של בית החולים הוילנאי ע"ש רוך הקדוש	6.600 "
14.	לכמר הפליבן הוילנאי	6.200 "
15.	בוידנימור	550 "
16.	בפודבריסק	1.500 "
17.	לפרוכיה בטרקין	1.000 "
18.	לארון פיטרשקיביטש	5.000 "
19.	לגברת גינטובט	6.000 "

בזה"כ 715.905 ז"פ.

מסכום זה יש לחסר 4.900 ז"פ מהכמרים הפרנציסקנים וגם 5.000 ז"פ מהפרוכיה ע"ש ניקודם ויוסף הק., כי הם לא הוכיחו בשבועה את אמיתות התביעה.

בית-הדין פסק בשביל בית-החולים ע"ש השלישייה הקדושה סכום של 7.000 ז"פ בער בית-הנזמה, שקנה הקהל מבית-החולים במאה ה'י"ז נראה למעלה דף 63. יש לצרף את הסכום הזה לרשימת כל יתר החובות. הקהל שלם אח"כ רבית ער החוב הזה.

על קהלת הפרבר שני פסק בית-הדין הליקבירציוני בשביל בעלי-החובות סכומים אלה:

1. לכמרים הרומניים, של הקונבנט הויל. בפרבר לוקישקי 500 ז"פ. (החוב משנת 1690)
2. " " " " בורקי 2.000 " (1732, 1744)
3. " " " " הבאזילינים בנבוגורודק 2.000 " (1728, 1744)
4. " " " " לארון זאראנק 2.400 " (1760)

בסה"כ 6.900 ז"פ.

אם נשוה את חובות קהלת וילנה (3.206 נפשות) בשנת 1766 לחובות של יתר הקהלות הראשיות, נוכח פי חובותיה של קהלת וילנה עולים על חובות קהלות אחרות. כך הגיעו חובותיה של קהלת גרודנה (2.418 נפשות) לסך 448.522 ז"פ, של קהלת פינסק (1.277 נפשות)—לסך 310.032 ז"פ, של קהלת בריסק (3.175 נפשות) — לסך 119.720 ז"פ. אם נקח בחשבון את מספר הנפשות בקהלות, נראה שחובות קהלות אחרות, למשל קהלת פינסק, עולים על חובות קהלת וילנה. גם חובותיהן של יתר הקהלות הראשיות הם ברובם מהמחצית השנייה של המאה ה'י"ז.

בעלי-החובות של קהלות אלו גם הם כמעט כלם מנורים וכמרים ורק

(1) א. מ. בו., ספרי הקמיטיה של האוצר 2441, דף 79, 205; ספר 2744 דף 23. הושה: ס. גרשדסקי—והודי ליטה (ברוסייה), 1883, דף 8—מסמרי של ברידטקי שונים במקצת.

חלק קטן מהם הם אדונים חילוניים ויהודים. הרבה חובות עברו למגורים מאדונים חילוניים גם בקהלות אלה. אם נקח את חובות קהלת בריסק נראה שבין 18 בעלי-חובות יש רק אחד של אדון חילוני. אמנם לבעל-החוב החילוני, לאדון סוסנובסקי, חייב הקהל על משכנתאות 100.000 ז"פ ומשלם לו רבית 10% לשנה גם על-פי פסק'הדין הליקבידציוני. בקהלת פינסק בעל-החובות הם: 14 מהקלירוס, 10 אדונים חילוניים ויהודים אחת. בעלי החובות של קהלת גרודנה הם: 28 מהקלירוס, 12 אדונים חילוניים, אף אחת מהקהלות הללו לא היתה חייבת לכמרים הישועים סכומים כל כך גדולים כמו קהלת וילנה. קהלת גרודנה חייבת הרבה מאד לכמרים הדומיניקנים. לנזירות ע"ש בריגיטה היתה חייבת קהלת גרודנה באופן דומה לגמרי לקהלת וילנה 10.000 ז"פ משנת 1636 מ, וידרקוף, שנתן לויסולובסקים. כדאי להשוות את רשימת החובות של קהלת וילנה לרשימות של קהלות ראשיות אחרות. מצרפים אנו כאן לרומא את רשימת החובות של קהלת גרודנה בשנת 1766:

לכמרים הישועים של הקולגיום בגרודנה	50.000	ז"פ.
של המיסיה הדומיברזית	8.000	"
ממרץ	8.000	"
מניסביו	400	"
לכמרים הדומיניקנים מגרודנה	53.000	"
מלישקוב	16.200	"
מקובנה	12.000	"
הוילנאים ע"ש רוח הקדש	10.000	"
מקלימוביץ	1.410	"
ממרץ	3.000	"
מדרצ'ין	1.500	"
מוסילישקי	2.800	"
מרוז'נסטוק	10.000	"
מסיני	26.350	"
מקדסנבור	1.500	"
לכמרים הברנרדיניים מגרודנה	31.995	"
לנזירות הברנרדיניות	28.400	"
לנזירות הבני. מגרודנה. בית-תפלה שלהן בוליסיה	2.000	"
ע"ש בריגיטה	10.000	"
לכמרים הבויליניים מגרודנה	6.000	"
לנזירות הבויליניות	22.000	"
לכמרים הפרנציסקנים	22.433	"
הכרמליים	20.000	"
לכמר הפרזכוס	9.000	"

(1) א. כ. בו. ספרי הקוביסיה של האוצר 2744, וף 23—123.

לכמרים הקנזניקים הרגולריים מקרמניץ	2.400	ז"פ.
לכמר הפליבן מלישקוב	500	"
בית התפלה הנוצרי באונימון	3.400	"
לכמר הפליבן מרוליטשוב	700	"
לאדונים מוניטשקו	6.250	"
אלכסנדרוביטש	12.000	"
כרפטוביטש	14.000	"
וולוביטש וולסקי	11.000	"
לארון צישבסקי	1.000	"
שאניאוסקי	2.533	"
גילשבסקי	30.000	"
מולובינסקי	1.800	"
סאדלזקי	2.000	"
צבנסטובסקי	2.150	"
בילבסקי	800	"
לעזמה פוצ'ובוט	2.000	"
בסה"כ 448.522 ז"פ.		

בית-הדין הליקבידציוני דרש מהקהל, שיגיש לו את רשימת הכנסותיה השנתיות, כדי שיוכל בית-הדין לסדר את תשלום החובות בהדרגה ולהבטיח את תשלום הרבית. על הרשימה חייב הקהל לחתום ואחר-כך חייבים יהיו הראשים, הרב, השתדלן, השמשים והנאמנים להשבע בביהכ"ג על אמתותה. ראשי-הקהל נמצאו במצב קשה. הם לא רצו למסור את כל ההכנסות לתשלום החובות. לקהל היו הוצאות מרובות קבועות ובלתי-קבועות ואי-אפשר היה לדעת כמה יצטרכו להוציא בשנים הקרובות. ראשי-הקהל היו מצד שני מעוניינים, כפי שראינו, שלא יקטן חוב הקהל. הם רצו למסור רק סכום כזה, שהוא נחוץ לתשלום רבית ושנתית לא גבוהה. סכום הרבית, שהיה הקהל משלם לשנה, עלה עפ"י החשבון שהגיש בשנת 1765 לסך—36.224 ז"פ. למכום כזה עולה גם הכנסת הקהל עפ"י הרשימה שהגיש בשנה הזאת. ההכנסה השנתית של הקהל היא עפ"י הרשימה שהוגשה בשנת 1765:

1. מהקדווקה מטוחרים, בע"מ ושיינקר, ביהוד עם ה"סכום", שגוטלים בכל שבוע	18.000	ז"פ.
2. מברשר (2)	10.000	"
3. מעופות	950	"
4. מטוחרים אורחים	450	"

(1) "ספר הליקבידציה" של חובות הקהלה הוילנאית, 4310.

(2) לפי ברור אם כן מיוגר על הכנסה מבשר כשר שגוטלים מכל חוב 6 גרוש, אם כי כתוב בספר, מקדווקה דבשר—Z krobki migsnej, או שמכאן כן גם להכנסה משחיטת נמור ורקות. על הכנסה משחיטת צופות נזכר ברשימה להלן.

5.	מהקורבקה מעורות	14.300 ז"פ
6.	מחלב	22.000 ז"פ
7.	מארבעה עשר בתי-חומה (בוראי דירות, גפנות) השייכים לקהל	280 ז"פ
	בסה"כ	35.980 ז"פ

הקהל רשם גם את הסכומים שהיו משלמים קודם, לפני שנת 1764, קהלות שניפישוק ואנטוקול והישובים שבגליל וילנה:		
8.	קהלת שניפישוק	100 ז"פ
9.	אנטוקול 27 טלרים, שהם	216 ז"פ
10.	הישובים עם העירות 5-7 פרסאות סביב וילנה	1.800 ז"פ

מזכוכים 35.980 זהובים של ההכנסה השנתית יש לחסר בשביל השנים הראשונות את ההכנסה מהקורבקות מעורות ומחלב. הקורבקות האלו תתנינה הכנסות אחרי גמר החווה, אחרי שנת 1767 ושת 1771, כי עד זמן זה לקחו כבר את ההכנסה מראש.

בשנת 1766, בראשון לילוי, אחרי שדירש בית-הדין הליקבידציוני, שימסרו לו רשימה שתהא חתומה ושישבעו על אמתותה, הגישו ראשי-הקהל עלידי שתדל'ן הקהלה את הרשימה הזאת:

1.	מהקורבקה הגדולה	14.000 ז"פ
2.	מבשר, בשנה זו	10.000 ז"פ
3.	מעורות	4.300 ז"פ
4.	מחלב	2.000 ז"פ
5.	מכוש	800 ז"פ
6.	מעופות	950 ז"פ
7.	מטוהרים אורחים	1.350 ז"פ
8.	מאלתית	100 ז"פ
9.	מאופים	200 ז"פ
10.	מדקות	200 ז"פ
11.	מאבק-שרפה	100 ז"פ

בסה"כ 34.000 ז"פ

ראשי-הקהל יחד עם הרב, השתדל'ן חיים בן יוסף, שמשי הקהל והנאמנים שבעו בבית-הכנסת על אמתות ההכנסה השנתית בגובה של 34.000 זהובים לשנה.

בית-הדין הליקבידציוני פסק, שיוציא הקהל את הסכום הזה של 34.000 ז"פ

- (1) היתה אז מזהכית לשבע שנים, עד שנת 1767, בעד 30.000 ז"פ, כפי שמוריע הקהל, את הכסף לקחו מראש.
- (2) בסעות נרשם בספר 4310—4.000 ז"פ, הקורבקה הזאת בסכמה בחכירה לשכונה שנים 1763—1771) בעד 16.000 ז"פ.
- (3) פסק-הדין הליקבידציוני, דף 103.

בכל שנה לתשלום רבית בגובה 3% ואת הנשאר מזה — לתשלום החובות. כך חייב הקהל לשלם בשנת 1767, ביום ה-24 לחודש יוני, רבית — 21.114 ז"ל 3 גרוש בעד החוב של 703.805 ז"פ.

- וישלם גם את החובות האלה:
1. לכמרים הברנרדינים בטרוקי 550 ז"פ.
 2. לכמר הפליין ב'וי'מור 550 ז"פ.
 3. לארון פיטראשקיביטש 5.000 ז"פ.
 4. לגברת גינטובט 6.000 ז"פ.

בסך"כ 12.100 ז"פ.

מכיון שהקהל הודיע, שהחכיר לשנים אהרות את ההכנסה מהקורבנות ממשי, מעורות ומחלב, כדי לשלם לבעלי-חובות אחרים, פסק בית-הדין שלא ישלם הקהל חובות במשך שלש השנים 1768–1770, אלא רק את הרבית. בינת 1771 יתחיל הקהל שוב לשלם גם את החובות עצמם, אם תגדלנה במשך הזמן ההכנסות, חייב יהיה הקהל למסור את העודף בקנצלריה של ב"ד המבצר לרשות הקומיסיה של זאוצר. קהל שניפישוק חייב לשלם את כל חובותיו בבת אחת בשנת 1767.

בית-הדין הליקבידציוני אסר להלוות כסף לקהל היולנאי ולקהל שניפישוק או לתת להם סכומים בעד חכירת קורבנות ועל הקהל אסר ללוות כסף או להתכיר קורבנות.

את ההשגחה על הכנסות הקהל ועל תשלום החובות מסר בית-הדין הליקבידציוני לפקיד הווייבורה—לפודסטרוטטה. על הפקיד הזה הוטל לשמר את מסרנה לבעלי החובות כל ההכנסות של הקהל ושלא יוציא מהן הקהל לצרכים אחרים שלו⁽¹⁾. גם בפסקי דין של ועדות ליקבידציוניות, שהסלו את החובות של קהלות אחרות, מוצאים אנו החלטה כזאת. לקהל מינסק משאיר בית-הדין הליקבידציוני, לצרכים כלליים של הקהל—1.200 ז"פ. הפודסטרוטטה חייב לקבל בכל שנה דין וחשבון מההכנסות, לברוק את אמהותו (iudigatio et verificatio) ולמסרו אה"כ להרשמה בספרי הקנצלריה של ב"ד המבצר היולנאי. אם תגדלנה ההכנסות, חייב יהיה הפודסטרוטטה להשגיה, שלא יוציאו אותן ראשי הקהל לצרכי הקהל או לצרכיהם הפרטיים, אלא רק לתשלום החובות הקטנים. בענינים אלה יוכל לפנות אל בית-דין הקמיסיה של זאוצר כל אחר מבעלי-החובות⁽²⁾. הפודסטרוטטי חייב יהיה להכניס סדר גם בתשלום

⁽¹⁾ „A jako my Sąd Komisariski zupełną co rok 109 den płać za kahał wileński importancję na ienże kahał przychodzącą et indicialiter rekognoskowaną, nec in minima quantitate z onej na ekspensa potoczne i prywatne kahalne nie wyłączając, in acquittationem... kredytorów... determinujemy”

⁽²⁾ „Superatę in proprium usum ac comodum oraz na potrzeby... Superatę in acquittationem mniejszych długów, które w powyższych kategoriach są distinctim ubjawnione za wiadomością J. Pana Podstarościego obracali invigilancję, curam ac sollicitudinem poruczamy i o to forum w Jeneralnej Ko...isji Skarbu W. X. L. ad cuiusvis delationem ac instantiam z kredytorów wyznaczamy”.

החובות מהעודף, שישאר אחרי השלום הרבית בכל שנה. בעד השגחתו יקבל הפורסטרוסטה משכרת של 500 זהובים לשנה.

בית-הדין עיין גם בחובות המדינה, כי קהלת וילנה חייבת היתה לשלם את חלקה בחובות המדינה. כמרים ישועים (XX Jezuici colegio nowicjackiego św. Michała) הגישו תביעה של 14,000 ז"פ משט"ח משנות 1697-9. בית-הדין פסק, שקהלת וילנה תשלם חלק חמשיטו. ועד המדינה היה חייב גם לקהלת וילנה סתום גדול. עפ"י פנקס המדינה חייב היה ועד המדינה לק"ק וילנה 93,330 ז"פ 10 גר"א ונפ"י ספר פסק-הדין של הקומיסיה הליקבידוציונית 19.263 ז"פ, מלבד רבית 39.805 ז"פ.

כשאנו שמים לב לפסק-הדין של הקומיסיה הליקבידוציונית, אנו רואים, כי לא בדקו הדיינים היטב את המצב הכספי של הקהל ולא הבינו איך לתקנו. ראשי-הקהל הגישו אמנם להם ידיעות מובנות על הכנסות הקהל, אבל הדיינים יכלו לחקור מאיזה הכנסות הם משלמים משכרת לפקידים וכד', אם יש למסור את כל ההכנסות של הקהל לבעלי-החובות, חייבים היו הדיינים להקציב מהן משכרת לפקידים וכד'. הקהל הגיש בשנת 1765 רשימה של הוצאותיו ורשימה זו עולה לסך 50,724 ז"פ לשנה, אבל בפסק-הדין של שנת 1766 אין זכר לה. הדיינים היו כאלו קצרי-ראות: קבלו רשימות הכנסות מאחת-עשרה קורבוקות ומסרו את ההכנסה לתשלום הרבית וחובות. ומי ישלם את מסי-הגלגלת החסר בעד העניינים וכאין יקחו לשלם משכרת לפורסטרוסטה, שמשלמים לו בכל שנה סכומים גוונים מלבד 500 זהובים, שקבעה בשבילו הקומיסיה בעד טרחתו בהשגחתו? ומאיזו הכנסות ישלמו בכל שנה לעיריה 600 ז"פ? על השאלות האלו לא ענתה הקומיסיה הליקבידוציונית. גם בשאלת סדור החובות אינו צודק פסק הדין ביותר: הוא אינו מטפל לגמרי בחובות ליהודים. האזנים פרידלנדר מפרוסיה לא רצו אמנם בעצמם לבוא אל בית-הדין, כי רצו לקבל רבית גבוהה יותר, אבל הלא היו עוד בעלי חובות יהודים.

מצד הקהל היתה שאיפה, כפי שראינו, לא למסור את כל ההכנסות לתשלום החובות, אלא רק כמה שנחזק לתשלום הרבית, יש לנו ידיעה, כי עלתה הכנסת הקהל בשנת 1766 לסך 312,551. לו לקחו בית-הדין הליקבידוציוני את כל הכנסות הקהל, בשביל בעלי-החובות היה הקהל מוכרח להבטל. בית-הדין החליט אמנם על גטילת כל ההכנסות וגם מנה משה, שישמור על זה, אלא שהקהל לא נתן לשים קץ לקיומו... מגוי הפורסטרוסטה, פקיד הווייבודה המקבל משכרת תמורת מהקהל, למשגח לא היה מוצלח. הפורסטרוסטה לא בדק אף פעם את ספרי ההוצאות וההכנסות של הקהל.

התקנה היחידה של הקומיסיה הליקבידוציונית, שהיתה יכולה לשים קץ להגדלת החובות של הקהל, היא זו האוסרת ללוות סכומים חדשים. אבל גם

(1) שבי, דף 58.

(2) הוצאת שנת תרפ"ה דף 265.

(3) שבעין ב' זאב חולף בבהרורו, האסיר בניסכיוס' דף 12.

על תקנה זו עבר הקהל ונמצאו אדוניים, שהליו דקה סכומים הנונים, כך, דמשל, לזה הקהל בשנת 1773—89.642 ז"ט. פרץ בתקנה עשה הסיים הפולני בשנת 1775, כי הרשה דקהלות ליטה ללות חצי מיליון זהובים לשלום החובות יישועים. אחרי בטול חבר הישועים בשנת 1772 נמסרו נכסיהם לרשות הקומיסייה להשכלת העם: (Komisja edukacji narodowej) החובות לישועים מכל קהלות ליטה הניעו לחצי מיליון זהובים ובתוכם מהקהלה הוילנאית—380.375 זהובים! הסיים רצה, שהקומיסייה להשכלת העם תקבל את הסכומים הללו במהירות ושלל תצטרך לחכות עד שיגיעה תורה עפ"י הסדר שקבע בית-הדין הליקבידציוני. הסיים הדגיש אמנם בחוק, שההרשאה הזאת ללות אינה צריכה לנע ולבטל את התקנות של הקומיסייה הליקבידציונית בענין תשלום החובות). אבל לא נעשה שום דבר מצד הרשות, כדי לשמור על זה. השני, שהוכנס בחשולם החובות ע"י החוק משנת 1775, מוכרח היה לגרור אחריו שניים אחרים. בעד ההלואה החדשה הורשה לשלם רבית בגובה 5% ולא 3% כפי שנקבע בפסק הדין משנת 1766. תשלום ההלואה החדשה מוכרח היה לשנות את סדר התשלום של יתר החובות. מכיון שהורשה ללות כסף, השתמשו הקהלות ברשיון, כדי ללות סכומים גדולים, שלא הוציאו להשלום החוב של הישועים².

תקנות הקומיסייה הליקבידציונית לא יכלו להתגשם ולא נתגשמו בחיים. עד שנת 1772 התענינה עוד הקומיסייה של האוצר בכספי הקהל, אבל אחר שנה זו, אחרי שנתמנה לפודסטרוטט אודיניץ (Odyniec), לא היתה שום בקורת מצד הרשות. רק אחרי שפנה בשנת תקמ"ו אל הקומיסייה של האוצר ההמון היהודי, שלא יכול לסבול יותר את לחץ הקהל, רק אז התחילה הקומיסייה בדוק ולהשגיח על הוצאות והכנסות הקהל. הקומיסייה הליקבידציונית, שתפקידה היה לחסל את החובות ולהכניס סדר לכספי הקהל, גרמה להוצאות מרובות, שהוציא הקהל עליה. והוצאות עלו לסך 20.457 ז"ט³:

לשלש חברי הקומיסייה ולמוכר (regent), לכל אחד 2000 ז"ט—18.000 ז"ט.
לסגן-המוכר של הקומיסייה בעד כתיבת פסק הדין 27 אד' (אדום-20 ז"ט) 540 ז"ט.
לשני עורכי-דין (patron) א. לורדזבסקי 1.200 ז"ט.
ב. למידויצקובסקי 400 ז"ט.
לגננטים (לעוררים בעניני משפטים) א. לרזניקובסקי 200 ז"ט.
ב. לחצקיבטש 200 ז"ט.
ג. לסלובינסקי 200 ז"ט.
ד. לטרובנובסקי 400 ז"ט.
לצרכי אוכל בשביל הנ"ל, לדירות ששכרו בשביל חברי-הקומיסייה ולטעודות לפעמים קרובות, לכותבים וגם לעגלות ולשליחים 8.867 ז"ט.

(1) קבצי התקנים, כרך 8, דף 405 (הוצ. 1880).
(2) א. ט. ב, סמרי הקומיסייה של האוצר 2778 דף 73.
(3) א. ט. ב, סמרי הקומיסייה של האוצר 3753.

בעד משלח פסק-הדין ביום 5.VIII לגרודנה להרשמה בספרי
הקומיסיה של האוצר; למוכר נתנו 12 אדומים; משם נסעו
לחולדוין. לעל כל זה הוציאו

450 ז"פ.

20.457 ז"פ.

הקומיסיה גרמה להוצאה זו, אבל מרוע לא התענינה במקור, שסמנו יקח
הקהל להוצאות אלו קלות-ידעת בלתי-תכופר כמו בכל פעולתה בסדור
כספי הקהל.

=====

פרק ארבעה-עשר

תקציב הקהל בשנות 1793-1766.

ספרי הוצאות והכנסות הקהל. — ת"ת המוני היהודי דורש בקורת. — ועדת חקירה,
תקמ"ז. — תקציב הקהל בשנות 1772-1766. — הכנסות והוצאות הקהל בשנות
1772-1787. — ספר ההכנסות וההוצאות משנת 1787/8, ההוצאות לפרסיון. —
כספי הקהל עד שנת תקנ"ג.

הגיעו לידינו ספרים אחדים של הכנסות והוצאות הקהל בשנות 1766–1772 ובשנות 1787–1792, לא כל הספרים האלה מוכרים לנו ידיעות שלמות ונאמנות, אלה מהם שנועדו בשביל הרשות מנלות טפח ומכסות טפחים, רק בשעה שאנו כותריבים לשנות השמונים של המאה ה"ח, מקבלים אנו תמונה בהירה מהמצב הכספי של הקהל, כי ההמון, שהתקומם נגד לחץ ראשי הקהל, מסר ידיעות מפרטות על ההכנסות וההוצאות וגרם, שהקמיסיה של האוצר תשגיח היטב על כספי הקהל, הקמיסיה דחתה אז את הפודסטומטה מהשגחה ומנחה משגיח מיוחד, שתמסרנה לידו כל החכנסות של הקהל והוא ישלם לבעלי החובות. הקמיסיה של האוצר חפצה לרעת לאיוה סכום הגיעו הכנסות הקהל במשך כל הזמן החל משנת 1766. הקמיסיה של האוצר שלחה בשנת תקמ"ז ועדה, שתפקידה היו: לבדוק את ספרי ההכנסה וההוצאה ולגבות עדות ולחקור איוה הכנסות היו לקהל אחרי שיצא פסק-הדין הליקבירציוני. הודות לפעולת הועדה הזאת יש לנו ידיעות גם על התקופה 1773–1786. את ידיעותינו על חוכן עד שנת 1793 משלים ספק-הדין הליקבירציוני משנה זו (ומ-23 עד 1.IX.1790 ומ-1.X.1791 עד 1.IV.1793).

נגש עכשיו לבידיקת תקציב הקהל עפ"י הידיעות שהגיעו לידינו.

הכנסות והוצאות הקהל בשנות 1766–1772.

בעד ששת השנים הראשונות אחרי יציאת פסק-הדין של הקמיסיה הליקבירציונית יש לנו ספר הוצאות והכנסות. בשנים אלו התענינה עדיין

1) א. מ. ב., ספרי הקמיסיה של האוצר 3753 משנות 1766-1772; 3755–1767.VI.23. עד 1788.III.1; 1756–מ-1788.IV.22 עד 1790.I.23; 3757–מ-1790.IX.1 עד 1791.X.1 (ובס 3760–מ-1791.III.1 עד 1791.X.1); 3758–מ-1791.X.1 עד 1792.X.4.

הכנסות הקהל בשנות 1766—1772 (בזהובים).

מקור ההכנסה	מיום 9.VII.1766 עד 24.VI.1767	1767/8	1768/9	1769/70	1770/1	24.VI.1771 20.V.1772
1. קרובוקה מטוחרים ומוגיי"ש	12.600	14.280	14.672	14.695	12.861	9.940
2. מבשר	8.876	10.196	9.804	10.094	10.248	8.620
3. מעוריות	(1561)	—	—	—	—	—
4. מהלב	(2—)	—	—	—	—	—
5. מעופות	(3—)	(36.000)	—	—	(36.000)	—
6. מדיקות	180	200	200	200	200	140
7. ממש	(439.3—5)	—	—	—	—	—
8. הסחורים אור"ש	—	—	—	—	—	—
זימ ומגרים בסביבה	—	—	—	—	—	—
משיפישוק ואנטוקול	1.139	(51.060)	(51.016)	(51.045)	(5836)	560
9. קרובוקה מאלתית	100	100	100	100	(6—)	—
10. מאופים	100	200	200	150	150	100
	62.891	32.036	26.087	26.274	30.331	19.360

- (1) את הקרובוקה הזאת חזר האדון קוסטרוויצקי בשנה שעברה עד שיאסף 4.000 עורות. הסכום 561 ז"ם הוא עורף מהסכום ששלם החוכר.
- (2) קרובוקה זו הוחכרה לפני שנת 1766.
- (3) קרובוקה זו הוחכרה עד שנת 1768, ואת הכסף לקחו מראש. אה"ם הוחכרה עד 2.V.1772.
- בשנת 1770 החכיר את ההכנסה מהקרובוקה החל משנת 1772. זוהי בעצם הדבר הלואה בערבון הקרובוקה. בשנת 1771|2 גרשם סכום זה עוד פעם, אולם איננו חוזרים עליו.
- (4) הקהל לוח בשנה זו מיהודים מקניסנברג, מהפירולנדרים 2360 אדומים (אדום—17 ז"ם)—(9 ז"ם)—40.124 ז"ם. לקהל היו תוצאות על הנסיעה לקבל את הלואה—199 ז"ם, למלזים העלה מסר הקהל את: זמנופולין על משי, רשאים הם להחכיר קרובוקי זו או לקבל הכנסות ממנה כעצמם עד גבית החוב.
- (5) בשנים אלו מוצאים אנו הצרות, שהיושבים בסביבה סבלו ומוכרחים היו לברוא מהפנדקאות, או, בשביל הצת הקשת".
- (6) בכסר סבוא"י, שאי אפשר לגבות בשנה זו בקרובוקה זו בשביל המעב המדיני הרע. בשנה שלאחריה מסבלים את הקרובוקה הזאת לגמרי.

הוצאות הקהל בשנות 1766—1772

א. מ ש כ ר ת ל פ ק י ד י מ .

	בשנת 1765 הנוש הקהל		
	לשבוע	לשנה	
	936	18	1. לרב בכל שבוע 18 ז"פ, לשנה (52X) 936 ז"פ
	832	16	2. לשדלן " 832 " " " 16 " "
	520	10	3. לנאמן הקהל " 624 " " " 12 " "
			4. שני נאמנים של הקרובקה
	832	8	מבשר, כל-אחד " 624 " " יחד, " 6 " "
שניגובי הקהל			5. שני משרתי הקהל ושני גובים של קר-
כל אחד	658	6-גר10	רוביקות כל אחד " 1.040 " " יחד, " 5 " "
שני גובים דקורופקי			6. ארבעה שומרים העובדים בלילות כל אחד בכל
כל אחד	778	7 ¹ / ₂	" 416 " " יחד, " 2 " "
	416	2	7. שיץ ומשורר בס יחד
ש"ץ	364	7	" 728 " " " " 14 " "
משורר-בס	260	5	" 624 " " " " 12 " "
	—	—	8. ריבא דק"ר " " " " " " " "
שמש שני	208	4	
2 שוחטים, כ"א	416	4	
שומר חצר			
ביהכ"נ	104	2	
	6.324		בסה"כ 5,824

ב. הוצאות אדמיניסטרטיביות .

דקהל היו הוצאות הכרחיות, כמו להסקה הדרי-קהל, למשלח מכתבים, לנעלים בשביל הגובים ולהלבשת מיוחדת (barwa) בשבילם או בשביל השדלן, בשביל אורחים עניים וכד', נקרא לזה הוצאות אדמיניסטרטיביות, הוצאות אלה הן:

(1) בסה"כ הליקבייציני: בשנת 1765, כס. 4310.

ג. לפקיד הוויבודה ולא רמון

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7	
1450 ⁽¹⁾	832	832	832	832	—	1. לפודוויבודה משכרת, בכל שבוע 2 טלרים
—	1.188	1.188	1.188	1.188	—	" 66 אדומים לשנה
—	144' 18	318	295	40	—	" בעד בשמים שונים
לא נרשם הסכום	500	500	500	540 + (2128)	675	2. לפורסטרוסטטה משכרת, עפ"י פקודת הוויבודה הוילנאי בכל שבוע 15 ז"פ
—	—	—	—	1.347	1.530	לפורסטרוסטטה ביזר פעמיים בשבוע וביחד גם בשביל האוברשט לייטנט, מיוך קפיטן של הצבא וגם דגים בכל שבוע, הכל ביחד
136	136	136	136	—	—	3. פארמון (Zamek) נרות בכל חדש על 8 ז"פ עצים בכל שנה על 40 ז"פ
(586)	2.800' 18	2.974	2.951	4.175	(2.205)	

ד. למסי הממלכה

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7	
3.455 + (690)	2.924	2.635	2.674	2.267	1.655	1. למס הגלגלת שלם הקהל יעד העניים וכד'
489	443	435	407	413	450	2. למס האזובות (Podymne)
4.634	2.367	3.070	3.081	2.680	2.305	

(1) בעד יבוע שנה.

(2) הפורסטרוסטטה החדש קוצקי קל 8 ז"ג לשבוע, $16 \times 8 = 128$, המשכרת בשנים הנאות הזכירה את הסכום, שקבעה הקזיסיה הליקבידיונית בעד השנתה, אבל הפורסטרוסטטה היה תקבל קודם-כל את משכרתו הקבועה, ולכן כאן נודאי מדובר על המשכרת הקבועה.

(3) את הסכום הזה שלם הקהל עפ"י מס-דין הקזיסיה של האוצר בעד יתירי הקהלה-הבית גליבני (Gielwany).

ה. רבית לבעלי החובות. הרבית השנתית, ששלם הקהל בששת השנים הנ"ל, אינה שונה בהרבה ברשימות מהסכומים שקבע קוסאקובסקי בדו"ח שלו, בעד שנת 1767 נדרשם בדו"ח של קוסאקובסקי סכום של 500 ז"פ בשביל הפודסטרוטסה-המשגיה, אבל ברשימות משנה זו לא נזכר סכום זה. בשנת 1768 מוצאים אנו ברשימות סכום כזה, אבל ביתר השנים לא נזכר יותר. ברשימות נוספו 120 ז"פ לחלב בעד בית-התפלה ע"ש קוימיר הק. וגם עוד 69 ז"פ 15 גרושים בשבילם. בשנת 1767 שלמו עפ"י הרשימות רבית בסכום 22.443 ז"פ 10 גרוש. בזה נכנסים 529 ז"פ, שהוסיפו עפ"י פשרה לכמרים הפרנציסקנים בעד רבית ישנה. ראשי הקהל התחייבו לשלם להם בחמשת השנים הבאות מאה ז"פ נוספים.

ו. תשלום לעיריה. הסכום של 600 ז"פ בכל שנה לעיריה נמצא ברשימות בין הסכומים בעד רבית. זה מראה, שהתשלום הזה נחשב לתמירי, לנצחית, כמו הרבית.

ז. על אדונים שונים. בעד סוכר, בשמים וכד' בשביל אדונים שונים:

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7
426	488	—	346	140	360

ח. על הצבא של המדינה. הקהל היה מחויב לתת בשביל המפקדה על הצבא הליטאי בכל שבוע ושבוע גרות, עשיות, ניר וכד'. בעד המשמרה הראשית נתן בכל שבוע בסכום של 6 ז"פ 20 גרושים. הקהל היה משלם למנקי-ארובות בעד עבודתם בבית המפקדה והמשמרה הראשית, היה נותן גרות בשביל בית-החולים וכד'. ההוצאות על הצבא של המדינה עלו בזה"כ

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7
150	293 ז"פ 15 גר. 2	286	1.268	328	437 ז"פ 15 גרוש

ט. על צבא רוסי. כשהיה חונה בעיר צבא רוסי, מוכרח היה הקהל להספק בשבילו, באופן דומה לעיריה, עצים, גרות, מחמים, סוסים, בשר, דגים, בשמים. הקהל היה מפסיד מהחלפת מטבעות, היה משלם בעד רדיפה אחרי חיילים בורחים, היה משלם לשומרים ולמנקי-ארובות. הקהל הוציא סכומים אלה:

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7
15.000	12.000 4	7.124	9.347	9.786	2.969 3

מלבד זאת מחויב היה הקהל עפ"י החלטת הקונפדרציה הליטאית מיום

(1) בעד 6 חדשים.

(2)

(3) הצבא בא ליולנה ביום 15.III.1767. ההוצאה היא בעד 14 שבועות.

(4) הסכום הוא בקירוב. נרשם: "למפי"ח 12,000 ז"פ לשנה".

השנים-עשר להודש יולי שנת 1767 להספיק בשביל הצבא הרוסי תבואה. הקהל שלח אנשים לקנות שיפון ושבלת-שועל. הקהל שלם בעד חבית שיפון 72 ז"פ ובעד חבית שבלת-שועל 52 ז"פ, אולם הרוסים שלמו לו רק 49 ז"פ בעד חבית שיפון ועשרים ואחד ז"פ בעד חבית שבלת-שועל. לקהל היה או הפסד מזה בסך 1,500 ז"פ. גם בשנת 1769 הפסיד הקהל על שחת ושבלת-שועל 540 ז"פ. בשנה שלאחריה מוכרת היה הקהל לתת עפ"י פקודת המפקדה הרוסית 24 ווי ברזל וגם 12 דליי-עור, שעלו לסך 210 ז"פ. בשנת 1771/2 מוצאים אנו ברשימת ההוצאות סעף: „לחייטים ולבעלי מלאכה אחרים המוכרחים לעבוד בשביל מוסקבה“, אבל לא נרשם הסכום. בשנה זו היו לקהל עוד הוצאות אלו: על סוסים שאבדו בדרך לצבא הרוסי—1,026 ז"פ; הפסד מהספקת סוסים לצבא הרוסי—540 ז"פ.

אם נסכם את כל ההוצאות על הצבא הרוסי, נקבל סכום של 60,042 ז"פ, שהוא קטן בהרבה מהסכום, שרשם בדו"ח שלו המפקד קוסאקובסקי (105,235 ז"פ). הפסד מהחלפת מטבעות. מלבד ההפסד, שנרשם בין ההוצאות על הצבא הרוסי, מוצאים אנו ברשימות ההוצאות סכומים מיוחדים להפסד כזה. אפשר להניח, כי להפסד זה גרם בעיקר הצבא הרוסי, אם-כי גם שרים של צבא המדינה היו דורשים, כנראה, להחליף להם מטבעות עפ"י שער רצוי להם. בשנת 1766/7 הגיע ההפסד לסך 317 ז"פ ובשנת 1771/2 לסך 368 ז"פ. י"א, למשפטים. הקהל היה מוציא סכומים גדולים לנהול משפטים. הוא היה עומד לדון עם בעלי-החובות, היה מגין על עצמו בבית-דין חצר המלך, היה מורה אסירים וכו'.

בקומיסייה של האוצר היו לקהל כמעט תמיד דין ודברים עם בעלי-חובות. הקהל הוציא על משפטים אלה, שהיו מתקיימים פעמים בשנה:

1771/2	1770/1	1769/70	1768/9	1767/8	1766/7	
298	249	160	556	1,500	326	בספטמבר
240	228	—	—	559	700	ביוני
538	477	160	556	2,059	1,026	בספט"כ

לפעמים צריך היה הקהל להתפשר עם בעלי-חובות. כך מוציא הוא בשנת 1768/9 לפיוס האדון ואזינסקי (Wazyński, Skarbny W. X. L.) ורעיו ולקבלת העתקה מאושרת ע"י הקנצלריה — 320 ז"פ. הסכום של 1,500 ז"פ, שנרשם למעלה בין ההוצאות בשנה הקודמת, הוצא למשפט עם ואזינסקי ועם עוד בעל-חוב אחד, עם היהודי שלמה בן רב (רבינוביץ'). הקהל שלם לו ואזינסקי 3,446 ז"פ וליהודי 800 ז"פ. על הפשרה עם היהודי ועל כתיבת שובר-קבלה הוציא הקהל 48 ז"פ.

למשפט עם העירייה בבית-הדין חצר המלך הוציא הקהל בשנת 1766 סכום די גדול. העירייה שלחה בחורש אוקטובר שנת 1766 באיכת אל הסיים בורשה עם הצעות ודרישות נגד הקהילה העברית. באותו זמן התקיים משפט של הקהל בבית-הצרי-המלך. הקהל שלח מצדו באיכת לורשה להגן

עליו השליחים עשו בעיר הבירה עשרה שבועות והוציאו לכהפ"ח 1.056 ז"פ.
לעורך-הדין ראדזשבסקי שלמו בעד הנתנו בבית-הדין 11 אדומים, שהם 198
ז"פ. בחורש אוקטובר שנת 1771 הוציאו בורשה למשפט 3.600 ז"פ.
את ההוצאות על משפטים שונים ועל מקרים שונים נרשום
באן עפ"י סדר השנים.

בשנת 1766/7:

קרוב לעיר וילנה נהרגו שלשה יהודים. כשחפשו את הרוצחים, אסרו
שני אצילים וחיל אחד חשודים. אחרי-כן נמצאו הרוצחים. הנאסרים בטעות
הגישו קובלנה אל הטריבונאל הליטאי הראשי. עפ"י פסק-דין הטריבונאל
היבים היו להענש בעונש מאסר כל ראשי הקהל, הרב והשתדלן. סכנה רחפה
על הקהל. הדיינים עצמם השתדלו להביא לידי פשרה. הקהל מוכרח היה לתת
לשלשת הנאסרים הרבה כסף וגם בגדים. גם לפטרונים (פעו"ד), לאגנטים,
לאופיצרים ולחברים שונים של הנאסרים נתן הקהל כסף ובגדים. הקהל הוציא
במוזמנים 4.000 ז"פ ועל בגדים 1.300 ז"פ בסה"כ 5.300 ז"פ.

על פרוין אסיר יהודי מהמבצר הוציא — 60 ז"פ.

פרו שלשה ילדים ממאסר אצל האדון יאנזביץ — 345 ז"פ;

פרו יהודי ממאסר אצל האדון קוואקובסקי — 480 ז"פ;

האדון קונצ'ה (Kończa) לקח שלשה ילדים של החוכר שלו, אחד מהם

הכניס בבית הדת הנוצרית ושנים פרה ממנו הקהל — 135 ז"פ;

פרו קצב יהודי ממאסר אצל הרוסים — 119 ז"פ.

בשנת 1767/8:

הביאו לילנה למשפט בטריבונאל ששה יהודים. הם ישבו במאסר בויילנה
מיום ה' 23 לחורש מארט עד ה' 13 לחדש אבגוסט שנת 1767. הקהל נתן
בשבילם צרכי אוכל, עצים ונרות, הוא שלם לנערים המביאים לאסירים את
האוכל, נתן „מתנות" לחיילים והיו לו גם עור הרבה הוצאות שונות בקשר
עם האסירים הללו, בסה"כ — 704 ז"פ;

הטריבונאל פסק על הקהל בעד המשפט הזה, בעד פסק-הדין וקנס — 1.322 ז"פ
למוכיר (regent) שלם הקהל בעד כתיבת פסק-הדין 57 אדומים — 1.026 ז"פ;
לעורכי-דין, לאגנטים, לקטיגור, לשמש ב"ד „גנרל", בעד הדפסת
כתבי-הגנהו, להוצאות הדרך לערים — 2.124 ז"פ.

שני גוזלים רצחו קרוב לעיר וילנה שלשה יהודים. את הרוצחים תפסו
ושמו במבצר וילנאי. הם ישבו במאסר 14 חרשים ושלשה שבועות. הקהל
חייב היה לתת למוזנות בשבילם בכל שבוע 4 ז"פ, בסה"כ — 368 ז"פ 18 גרוש;
לקהל היו עוד הוצאות בקשר עם המשפט: הוא שלם לעורכי-דין, לאגנטים,
לקטיגור, בעד העתקות של כתבים וש" פסק הדין; אחרי שנידונו הרוצחים
למיתה שלם לתלין ובעד קבורתם, בסה"כ — 546 ז"פ.

1) Replika, Status causae — אלה הם כתבי הגנה, שהיו נוהגים להדפיס בזמן
המשפט, לא סצננט, כביכולוגיה של אשורייכר לע נרשום.

בשנת 1768/9 ד"א נרשמו הוצאות בלתי רגילות כאלו.

בשנת 1769/70:

הביאו אסירים יהודים מליפנישוק והחזיקו אותם במאסר של משמרת הטריבונאל במשך שני מוערי ישיבות (קדנציות) של הטריבונאל. הקהל הוציא עליהם 280 ז"פ.

לעורך-דין בעד סדור ענין בקונסיסטוריה — 35 ז"פ.

יהודי מפולוצק נידון למיתה ע"י תליה. הכמרים הישועים הפולוצקאים הרשו לקבר את התלוי. הקהל הוילנאי הוציא על זה 25 אדומים. הקהל שלם לקטיגור ולסגנו של זה ולתלין — 8 אדומים 5 ז"פ. נתנו סכום מסוים (93 ז"פ) גם לאדון אחד, בסה"כ — 695 ז"פ;

בעד פסק הדין ובעד העתקות של כתבים בענין זה צוו על הקהל לשלם 83 ז"פ.

קרוב לזילנה נהרג בחודש אוקטובר שנת 1769 יהודי אחד. את הרוצחים תפס האדון ורקובסקי. הקהל נתן לארון הוה בעד פעולתו וגם בעד זה, שיהזיק את הרוצחים עד קיום פסק הדין סכום מסוים. הקהל נתן גם למזון בשביל הרוצחים במשך שנה שלמה. בסה"כ הוציא הקהל על ענין זה 1.285 ז"פ 15 גרוש.

פרו שני ילדים יהודים — 40 ז"פ.

בשנת 1770/1:

לקטיגור של הטריבונאל נתנו במומנים וגם בשר ודגים — 152 ז"פ.

לכנן-הקטיגור — 18 ז"פ.

אצל הכמרים הברנרדינים מצאו יהודי תלוי — 40 ז"פ.

בדרך מעבר ללושה (Łosza) מצאו יהודי הרוג — 24 ז"פ.

בעד התנשלות על מוכרי אבק-שרפה (za napaść próchu) צריכים היו לפים — 575 ז"פ.

ע"י פקודת סגן-הויבודה צריכים היו לפים את האדון שטשוקה — 78 ז"פ 13 גרוש.

על אסירים יהודים, היושבים במאסר במבצר ובמשמרה הראשית — 835 ז"פ, קרוב לעיר נהרגו שלשה יהודים וילנאים. הקהל הוציא על הרוצחים 4 ז"פ לשבוע, בסה"כ — 208 ז"פ.

בשנת 1771/2:

על מזון בשביל רוצחים היושבים במבצר — 160 ז"פ;

על שחרור חובש (felczer) יהודי מבית האסורים — 2.686 ז"פ.

על שחרור שני יהודים מרדיפות הכמרים האבוסטנינים והפרנציסקנים — 2.457 ז"פ.

בעד הוצאה לפועל של פסק-דין — 126 ז"פ.

להוצאות הנ"ל יש להוסיף סכומים, שהוציא הקהל, כדי להתפשר עם נעלי-חובות ובעלי תביעות אחרות, שרצו לקחת נכסי ד"א ניידי סמוכים לחצר ביהכ"נ.

בשנת 1770 התפשר הקהל עם האדון קויל (Kuziele), שתבע מר' לייב

בן מיכאל (בן פייסל) עפ"י שט"ח 700 שאקים של גרושים ליטאיים (שאק=60) ורצה לשעבד בעד החוב את חצר ר' פייטל, הקהל התחייב לתת לבעל-החוב 1,900 ז"פ¹, בזמן הפשרה הוציא הקהל 144 ז"פ ואח"כ שלם עפ"י הפשרה 1,000 ז"פ בשנות 1770/2.

הקהל פדה בשנת 1769/70 את חצר שמואל בן אליעזר בטכוס 738 ז"פ. ביוזם אבסקי, שר האוצר הליטאי, חבע מגרשים סמוכים להצר ביהכ"נ. הקהל מוכרז היה להתפשר אתו ושלם לו 680 אדומים-12.240 ז"פ². לפני שהגיעו צירי פשרה זו הוציאו — 74 ז"פ.

את ההוצאות המרובות על הקומיסיה הליקבידציונית בשנת 1766 רשמונו כבר לעיל, הן עלו לסך 20.457 ז"פ³.

בשנת 1767, בחורש מאי, נסעו כל ראשי הקהל הוילנאי לורשה, כדי להתאונן בפני הוויבודה ראדויביל על לחץ מצד חברי-קומיסיה. איננו יודעים חברי איוו קומיסיה היו אלה. בודאי אינם חברי הקומיסיה הליקבידציונית, שנברה את עבודתה כמעט לפני שנה. על נסיעה זו הוציא הקהל 1.800 ז"פ. בחורש אפריל שנת 1768 שלח הקהל שלשה ראשים ואת השתדלן לניסבי⁴ „להשתחוות“ (kłaniać się) לפני הדוכס הוויבודה. הוציאו על זה 337 ז"פ.

כדי לסגר את החשבונות בעז' ששת השנים 1766/72 חייבים אנו להוסיף עוד הוצאות מקריות ותד-פעמיות אלו:

בשנת 1768 גנבו מנאמן הקהל כספים של הקהל — 247 אדומים-4.446 ז"פ⁵.

בשנת 1770/1 באו שליחים מפינסק ומברז'י ובקשו עזרה בשביל הערים הנגועות במגפה. הקהל תרם 209 אדומים, שהם 3.762 ז"פ.

יש עוד להוסיף להוצאות הקהל את תשלום החובות עפ"י הסדר, שנקבע בפסק-הדין של הקומיסיה הליקבידציונית.

הפקיד קוסאקובסקי גמר את פעולתו בזה, שהחזיר להשע שנים תשע קורובקות של הקהל ושתי קורובקות, את הגדולה ומבשר, השאיר בידי הקהל.

הכנסות והוצאות הקהל בשנות 1772-1787.

בעד התקופה של 15 השנים 1772 (20.V.) — 1787 (3.VII.) אין לנו ספרי הוצאה והכנסה של הקהל. הקומיסיה של האוצר חרלה להתעניין במצב הכספי של הקהל. הפודסטויט לא השניה גם הוא על הכנסות והוצאות הקהל. הקהל היה אפוא חפשי מכל ברכת. ראשי הקהל היו לוקחים מהאוכלוסיה מסים כבדים וכל כובד המשא נפל על שכם ההמון העני. ההמון לא יכול לשאת את העול ובשעה שפרצה בקהלה מחלוקת גדולה בין האב"ד ובין ראשי הקהל התקיפים יצא גם ההמון נגד לוחציה, באיכח ההמון מסרו בחורש פברואר שנת 1780 לקומיסיה של האוצר ידיעות מפורטות על המצב הכספי של הקהל. הקומיסיה

[1] א. ס. בור, סדרי בי"ד תחתיו היללנאי 4220, דף 697.

התחילה או שוב להתעניין בכספי הקהל, היא דחתה את הפרוטסטנטה מהשנחה ומנתה משינה מיוחדת, את האדון פייר (18.XI.1786). אח"כ הוציאה כרוז אף בעלי-החובות, שהלוח לקהל כסף אחרי שנת 1766, שיעמדו לפניו, כדי לברר ולסדר את החובות. מלבד זאת, הוריעה לכל, שלא ילכו יותר כסף לקהל (1787.VI.7). הקומיסרית של האוצר החליטה בחודש אפריל שנת 1787 לשלוח ועדה מיוחדת (komisja weryfikatorska), שתקבל דו"ח מהכנסות והוצאות הקהל במשך כל הזמן החל משנת 1766. מענין, כי לא התחשבה הקומיסרית של האוצר בספר ההוצאות וההכנסות, שטפלו בו קודם. האם נשכח במשך הזמן הקצוץ על פעולתו של קוסאקובסקי פקידה הלא ידעה הקומיסרית היטב. בעד השנים 1772—1782 הוטל על הועדה לבדוק רק, אם שמרו החוכרים ש" 9 הקורובוקות על הוראות, שקבע בשבילם קוסאקובסקי, ואם כאלה לא נקבעו—אם לא לקחו יותר מאשר היה מקובל בקהלה. החל משנת 1782 חייבת הועדה לבקר את ההכנסות וההוצאות לפרטיהן, ביחוד חייבת היא לבדוק את ההכנסות בשנת 1784, כי עליהן הגיש ההמון יריעות, שעלו לסך 151.750 ז"פ. לפני הועדה חייבים יהיו לעמוד כל ראשי הקהל החל משנת 1766. הקהל חייב יהיה להגיש לוועדה את כל החשבונות, רשימת החובות, שוברות על תשלום חובות, רשימות ההערכה של ה"סכום", את "הספר השחור" וכו'.

הקהל וההמון הציעו מועמדים לוועדה. נבחרו שלשה אדונים מצד הקהל ושלשה מצד ההמון. הועדה עבדה כחדשיים, מיום השלישי ליולי עד העשרים וחמשה לאבגוסט שנת 1787. באי"כ הקהל עמדו לפניו והראו ספרי חשבונות. באי"כ ההמון עמדו גם הם וחלקו על הרבה יריעות, שהגיש הקהל. הועדה קבלה את היריעות, שלא נחלקו עליהן, אבל במקרה של טפס טמכה על ספרי הנאמנים או השאירה את השאלה פתוחה עד שתחליט הקומיסרית של האוצר בעצמה.

בעד השנים 1766—1773 I.V לא הוגשו לוועדה שום ספרי חשבונות. חברי הועדה רצו לקבוע את ההכנסות בשנים אלו על סמך הקורובוקות שהחזירו בשנים הבאות, אבל לא יכלו לבא לידי הסכם בקביעת הסכומים. גם בעד 9 חדשים של שנת 1775/6 לא יכלה הועדה לקבוע את ההוצאות וההכנסות מפני חוסר ספרי חשבונות. כך היה גם בשביל שני חדשים של שנת 1776/7.

בעד שנת 1773—1774 (I.V.) קבעה הועדה הבנסות אלו:
א. סכומים שלא נחלקו עליהם:

מתשע קורובוקות שנחכרו—	37.000 ז"פ;
מבית השחיטה —	450 "
משחיטה באנטוקל —	157 "
מנשאין —	300 "
ממכירת "חוקות"—	666 "
מקנסות —	697 "
מח"ק בע"י-מלאכה —	324 "

ממנינים של אורחים: —	98 ז"פ;
מס מיוחד —	4.554 ₪
מס מהרכוש —	22.677 ₪ 18 גרוש;
מס בשביל הצבא הרוסי —	29.400 ₪ 29
מס הגלגלת —	5.950 ₪
כס הארובות —	595 ₪
ממכירת פתקאות והתמנויות בקהל —	8.154 ₪
בעד רשיון על שחיטה —	270 ₪
הכנסות מקריות —	954 ₪ 15 גרוש;
השבת כסף, שלא הוציאו —	702 ₪ 26
בסה"כ	112.955 ז"פ 13 גרוש.

ב. סכומים שנחלקו עליהם:

הקהל הגיש ידיעות, כי ההכנסה משתי הקורבנות, הגדולה ומבשר, הגיעו לסך 25.000 ז"פ. באי-כח ההמון הוכיחו על יסוד ספר הנאמנים, כי ההכנסה מהקורבנה הגדולה הגיעה לסך 22.325 ז"פ ומהקורבנה מבשר לסך 23.325 ז"פ 13 גרושים, בסה"כ—45.650 ז"פ 13 גרושים. הועדה קבלה את הוכחות באי-כח ההמון.

באי-כח של ההמון הוכיחו, כי חיתה לקהל הכנסה נוספת מעורות של בהמות טרפות, מכל אחד 6 ז"פ, בסה"כ 4.400 ז"פ.

לקהל הודיע, כי לוח בשנה זו 89.642 ז"פ. הועדה לא קבלה את הסכום הזה, כי עפ"י פסק-דין הקומיסיה הליקבידיונית משנת 1766 אסור לקהל ללוות כסף, יש בכל זאת להתחשב בעובדה, כי הקהל לוח את הכסף.

במשך שנת 1773 נכנס אפוא לקופה בסה"כ 252.648 ז"פ 26 גרוש. את ההוצאות בעד שנת 1773/4 נותנים אנו בטבלה יחד עם ההוצאות במשך עוד אחת-עשרה שנה.

(1) בעד רשיון לחתפל לגאים כחיסובים להגני, כנראה: Od nabożeństwa postronnych.

הוצאות הקהל בשנות 1773—1786 (בוהובים)

1777/8	1776/7 (10 הדשים)	1775/6	1774/5	1.IV.1773 1.IV.1774	
640	644		607	607	לעירייה עפ"י החוזה
7.536	7.746		18.731	20.348	לרביית בעד החובות
12.816	12.816			10.998	מס גלגלת
44.242			1.125		מס הארובות
			23.800		תשלום חובות
				37.000	תשלום חוב של הישועים
				10.588	תשלום חוב לכמרים הרגולריים
	39.200				תשלום חוב לכמרים הישועים מאילוקשטה
	20.065				תשלום חוב לכמרים הרומיניקנים
	36.777				תשלום חוב לבישוף הוילנאי
					לסופרגניה הביאלורוסית
490	490		540	280	לפרוכיה ע"ש השלישיה הקדושה
				50	משפחת פרודווייבובה
1.985	2.115		2.247	1.470	משכרת פרוסטרוסטה
4.142					משכרת נוספת פרודווייבובה
					משכרת נוספת פרוסטרוסטה
31.374	29.883		74.047	81.757	לצבא הרוסי
					לצבא של המדינה
368	552		1.240	789	למשמרה ש' הטריבונאל
(9.182)	(9.182)		21.889	(9.182)	הפסד מהחלפת מטבעות
(550)	(550)		550	500	למשפטים
(6.560)	(6.560)		10.365	6.560	למתנות וכד'
(4.045)	(4.045)		4.045	8.089	משכרת לשקדי הקהל
					הוצאות שונות
					ללוחות בבית הכ"ס
					לנובה של מס הגלגלת
					נדבות פעניים
					קמח-פסח לעניים
					השיבו בעד טבק
					לחכמים הקרובים מעורות בעד הפסד
123.934	150.626		169.322	188.222	בסה"כ

שנים
נחלקין
ע"א

שנים
נחלקין
בסוף

(1) המשפט הוא עם הכפרים השיגורים בשכיל בית מלקוזאב. (2) הקהל הניס סכים גדול יותר, אבל
מחלוקת מיוחדת. (4) הוצרה קבלה רק את הסכים שנרשט בספר החשבונות של הגאנן — 15.537 ד"ט.
(6) בודאי על המשפט עם הצירוף, בכ"ר חצר העלך.

פולגניים ובהשמטת הגרושים).

1785/6	1784/5	1783/4	1782/3	1781/2	1780/1	1779/80	1778/9
							651
							7.536
40.128	52.956	52.267	53.224	55.246	55.250	56.708	12.817
			490	490	490	490	490
832	832	816	880				
416	416	408	440	1.977	2.028	2.311	2.342
3.639	5.032	5.371	7.019	3.848	6.758	8.345	4.558
899	728	706	777				
2.262	1.415	3.418	3.422	3.470	(322.156)	(430.537)	(314.950)
467	522						
15	276	1.144			43	237	237
		(626.803)	(9.188)	(9.182)	11.330	(9.182)	(9.182)
	(550)	(550)	(550)	(550)	(516)	(550)	(550)
(6.560)	(6.560)	(6.560)	(6.560)	(6.560)	(6.560)	(6.560)	(6.560)
(4.045)	(4.045)	(4.045)	(4.045)	(4.045)	(4.045)	(4.045)	(4.045)
	232						
194							
2.518	2.966						
1.818	1.966						
		5.658			7.288		
63,794	79,722	107,699	86,546	85,370	114,319	103,968	63,922

הוצעה קבלה רק סכום זה. (3) הקהל הגיש ליועז סכום גדול יותר, אבל הוצעה קבלה רק בגובה ההכנסות (5) המספרים, שנתנו בסוגריים חוזרים רק על המספרים משנות 1773/4. הקהל טען, כי הוציא יותר

רק בעד השנים 1774/5, 1773/4 נוכל לקבל את הסכומים שנרשמו בטבלה, כי בעד יתר השנים קבלה הועדה מספרים כרצונה, בהשוותה להוצאות בשתי שנים אלו. הקהל הגיש עוד הוצאות שונות, אבל הקומיסיה של האוצר לא קבלה אותן לגמרי ואין לנו ידיעות עליהן. עד כמה לא התחשבה הקומיסיה של האוצר בטענות הקהל ונקטה בנוטה שקבעה נוכל לראות מהסעיף הזה: הקהל הגיש בעד שנת 1780/1 הוצאה על משפטים בסך 21,290 ז"פ ויחד עם זה הגיש, כי השתדלן השיב מסכום זה לקופה 9,960 ז"פ. ההוצאה עלתה אפוא לסך 11,330 ז"פ. הקומיסיה של האוצר קבעה את ההוצאה על משפטים ככו בשנת 1773/4 – 9,182 ז"פ – ואת הסכום, שהשתדלן השיב דשמה כהכנסה בשנה הבאה 1781/2, נרשם עכשיו בטבלה את הכנסות הקהל בעד השנים 1774–1782, כלומר עד גמר משך זמן החכרת הקרובקות עלי ידי קאסאקובסקי. נרשם גם בעד השנים 1782/6 סכומים כוללים, שלא נחלקו עליהם (ראה את הטבלה).

הכנסות הקהל בשנות 1774 — 1786 (בוהונים)

1785/6	1784/5	1783/4	1782/3	1781/2	1780/1	1779/80	1778/9	1777/8	1776/7 ⁽²⁾	1775/6 ⁽¹⁾	1774/5	
				56.732	136.586	58.313	73.920	50.827	47.561	(18.806)	117.095	מהקורבנות שהוזכרו וסכומים אחרים שלא חלקו עליהם
				27.259		35.933	28.794	29.836		(25.000)	54.034	מהקורבנה מסוחרים
				17.664	50.709	20.146	20.792	22.904	52.964	(2.806)		מהקורבנה מבשר
								6.480				מהקורבנה ממש
							400					מהקורבנה מסוחרים אורחים
												מהקורבנה מנוצות
186.102	166.756	149.598	189.136	101.655	187.295	114.393	128.906	110.048	100.526	(46.612)	171.129	

(1) משנה זו חסרו ספרי החשבונות בעד חשעה חרשים, הוצעה רשמה רק אצל הסוכנים, שעלה בידה לקבוע.

(2) בעד עשרה חרשים.

ההכנסות בתשע השנים, שבהן נחקרו הקרובקות, שוות הן בקירוב, מלבד בשלש השנים 1773/4, 1774/5, 1780/1, שבהן הן מגיעות לסך 187,000 ז"פ ומעלה- הטבלה אינה מגלה לפנינו את כל ההכנסות של הקהל באי-כח ההמון טענו, שגם מהקרובקות שנהקרו היתה לקהל הכנסה גדולה יותר מאשר נקבע בחוזה- ההכירה. הועדה לא שמה לב לטענותיהם, מכיון שלא הוטל עליה לבדוק אחרי זאת. בעד השנים 1782-1785 נקבעה כבר הכנסה גבוהה יותר, אבל בעד שנת 1785/6 לא יותר מאשר 86,102 ז"פ. ידיעות מפורטות על ההכנסות בשנות 1782-1785 אין לנו, אלא רק סכומים כוללים. ברם באי-כח ההמון הגישו בחודש פברואר שנת 1786 לקמיסיה של האוצר ידיעות מפורטות על ההכנסות השנתיות של הקהילה. ההכנסות הן:

1.	מהקרובקה הגדולה —	50.000 ז"פ
א1.	דכשא ומתן מיהודי הסביבה —	5.000 "
2.	מסוחרים אורחים —	2.880 "
3.	מאופים, מקנות ומכירת לחם, קמח, קטנית, פול, ירקות ובשמים —	1.800 "
4.	מונופולין על משי —	5.000 "
5.	על אבק-שרפה —	450 "
6.	על יין-גפן כשר —	1.125 "
7.	מנדונה ומטכירת בתים —	1.800 "
8.	ממילה ו"תנאים" וגם מארג וועד דברים שונים —	900 "
9.	מאתרוגים —	216 "
10.	משחיטת גסות —	32.760 "
11.	מעורות —	19.040 "
12.	מבשר כשר —	18.000 "
13.	משחיטת דקות —	7.800 "
14.	עופות —	6.100 "
15.	מנוצות —	200 "
16.	מחלב ומנרות —	3.600 "

בסה"כ 150.671 ז"פ.

לקהל היו עוד הכנסות ממכירת משרות, התמנויות, פתקאות לאספת רה"ש, מרשינות להיות שוחט, מקנסות ומ"חזקות". את ההכנסות הללו אמדו באי-כח ההמון בסכום של 20,000 ז"פ לכה"ח לשנה.

הידיעות, שהגישו באי-כח ההמון, נכונות הן בלי ספק. הועדה קבעה את ההכנסה בעד שנת 1785/6 בסכום רק של 86,102 ז"פ, כי הרבה קרובקות הוחזרו מכבר ואת דמי הזכירה לקח הקהל מראש. ההכנסות בשנים 1782-1785 גדולות הן, כי בשנים אלו הוחזרו הרבה קרובקות.

מוסרים לנו כאן את רשימת ההכנסות וההוצאות, שקבעה הועדה בעד 15 חודשים, מיום הראשון לאפריל שנת 1786 עד חודש יולי שנת 1787, כלומר עד הונו, שהתחילה בו הועדה את פעולתה.

(1) הוצאות הועדה הארכ. הוילגזית, כרך 29, תעודה 233, השנה את הידיעות בפרק, בספי הקהל.

הוצאה

הכנסה

תשלום חובות	26.300 ז"פ.	מקורובקה הגדולה
רביית בעד חובות	"	"
מס גלגלת	32.289	"
תשלום נוסף למס הגלגלת	207	"
גבית מס הגלגלת	"	"
מס ארובות, מס דירות בשכיל ארונים	"	"
ובעד שמירה על ביהכ"ג	88	"
משכרת לפודווייבורה	1.824	"
משכרת נוספת לפודווייבורה	2.165	"
צבא המדינה	1.623	"
משמרת הסריבוואל	484	"
בית-החולים הצבאי	1.131	"
הפסד מהחלפת מטבעות	361	"
לרופא האמשטרדמי (ד"ר פולונס)	118	"
משכרת לפקיד הקהל	6.560	"
הוצאות שונות	4.045	"
לוו על משרת סופר	2.651	"
" " התמנות, מי שהיה ראש הקהל	3.204	"
נדבות לעניים	1.426	"
47.359 ז"פ.		
	100.879 ז"פ.	

הקהל הגיש, שהתכיר את הקורובקה מבשר וקבל 800 אדומים. הועדה לא קבלה את הסכום הזה אל ההכנסה ובטלה את חוזה-התכירה כבלתי-חוקי.

הכנסות והוצאות הקהל בשנות 1787—1793.

החלטות הועדה וזיקות היו לאשר מצד הקומיסיה של האוצר. הקומיסיה צריכה היתה לפסק גם בשאלות, שלא נפתרו ע"י הועדה. שאלת כספי הקהל העמדה בכל רחבה ע"י באי-כח המנון וגם בעלי-החובות עזרו על ידם. ראשי הקהל פתחו בפני החלטת הקומיסיה של האוצר. ונצלה להוציא מידהם את כספי הקהל, את בסיס שליטתם, ולעשותם אחראים בעד המצב הירוד. ראשי הקהל החליטו להתנגד לגמרי להתערבות הקומיסיה של האוצר בעניני כספי הקהל. הם טענו, כי היהודים שייכים רק ליורסדיקציה של הווייבורה או של בי"ד חצר-המלך. על הקומיסיה של האוצר הוטל רק להשגיח על גבית מס הגלגלת ולחסל את חובות הקהלות. אחרי שמלאה הקומיסיה את תפקידה בסדור חסיל החובות אין לה יותר שום שלטון על הקהלות ורק בעלי החובות רשאים לתבע אותן לבי"ד הקומיסיה. ראשי הקהל רצו, אפוא, להעביר את המשפט מבי"ד הקומיסיה לבי"ד חצר-המלך וביום ה-15 לחודש ספטמבר שנת 1787 הגישו בענין זה קובלנה אל בי"ד חצר המלך. כשבא כעבור עשרה ימים האדון רימשה, שנתמנה למשגיח על כספי הקהל, כדי להתחיל בבדוחו, לא נחוו לו ראשי הקהל לשום צעדות. הם לא עמדו בפני בי"ד הקומיסיה של האוצר ויצא ביום ה-26 לחודש אוקטובר שנת 1787

פסק-דין שלא בפניהם. אולם כל השתמשותם לא הועילה. ביום ה-24 לחודש
 נובמבר יצא פסק-דין של ב"ד חצר-המלך, המוסר את סדור שאלת כספי הקהל
 לקומיסיה של האוצר, מכיון שהגישו בעלי-חובות תביעות. הקומיסיה של האוצר
 ישבה לדין בחודש מארט שנת 1788 והוציאה את פסק-דינה. ראשי הקהל
 נידונו למאסר בעד התנגדותם להחלטות הקודמות של הקמיסיה. את פרטי פסק-
 הדין אנו מוסרים באחד הפרקים הבאים הדין במלחמה בין ההמון וראשי-הקהל.
 בפרק הזה נרשום רק את הידיעות על הכנסות והוצאות הקהל בזמן הגידון.
 בעד הזמן מיום ה-23 לחודש יוני שנת 1787 עד הראשון לחודש מארט
 שנת 1788 יש לנו ספר הכנסות והוצאות מפרט¹. הספר הזה תורגם מעברית
 לפולנית ונתחם ע"י המשגיח האדון רימשה. בספר הזה מוצאים אנו רשימה
 מפורטת של ההוצאות כפי שהוצאו במשך השבוע ע"י פרנס-השבוע. נרשם כאן
 לדוגמא את ההוצאות במשך שבועות אחדים.

שבוע ראשון של משה בן יוסף.

פאדסטוטסה לבשר — 14 ז"פ 6 גרוש.
 מתנה לחג הפסחא, בשר לכמר — 24 ז"פ;
 על הארמון—8 ז"פ;
 על הקנצלריה בעד נירות, לא ידוע בשביל מי ובעד איזה—16 ז"פ 19 גרוש;
 בשביל עניים—3 ז"פ 20 גרוש;
 בשביל שר גודו (פולקובניק) בעד קרבים (flaki)—1 ז"פ 12 גרוש;
 בשביל שר צבא (פלדפבל), הפסד מהחלפת מטבעות—3 ז"פ 14 גרוש;
 בשביל יהודים היושבים במאסר במבצר, בעד בית-מרוץ—3 ז"פ 10 גרוש;
 לדאר בעד מכתב—1 ז"פ 8 גרוש;
 לשלשה רצים לנעלים—12 ז"פ;
 לחייל מהמצב—14 ז"פ 26 גרוש;
 לבית החולים של הגדוד הששי:
 בעד שש עגלות עצים—6 ז"פ 12 גרוש;
 בעד קרבים בשביל כלבי החובש—6 ז"פ 12 גרוש;
 בעד נרות—5 ז"פ 12 גרוש;
 בעד קש—2 ז"פ 20 גרוש;
 בעד חול—1 ז"פ;
 להייל אשר ע"י בית-החולים—26 גרוש.
 לבית החולים של הגדוד הרביעי:
 בעד עצים וכו'—16 ז"פ.
 למשמרה הראשית:
 בעד עצים—2 ז"פ;
 בעד נרות ועששיות—6 ז"פ 16 גרוש;

1) א. ב. גר., ספרי הקמיסיה של האוצר 3755. הספר הכיל 25 רפים, בתוכם מהתחשב
 עד האחר-עשר חלקים.

בעד בשר בשביל שמש הטריבונאל-2 ז"פ 12 גרוש;
 לשני חיילים-12 גרושים;
 בידי בשר בשביל החזן (הנוצרי)-8 ז"פ;
 מתנה לחג הניסל לחזן (הנוצרי)-8 ז"פ;
 בעד בשר בשביל סירז'נט-6 ז"פ;
 הפסד מהחלפת מטבעות-28 גרושים;
 בעד דגים בשביל האדון ראטינסקי-5 ז"פ;
 בעד עצים בשביל בית-השחיטה-1 ז"פ 18 גרוש;
 בשביל משרת של האדון קזשיבטש-13 ז"פ 10 גרוש;
 פנער בעד הדלקת עשיות-1 ז"פ 12 גרוש;
 מתנה לחג הניסל לשני פלדפבלים-13 ז"פ 10 גרוש;
 לעני-2 ז"פ;
 פענלון, שהוביל מתנות לחג הניסל אל אדונים שונים-5 ז"פ;
 בעד עצים ונרות בשביל משמרת הטריבונאל-5 ז"פ 10 26 גרוש;
 בעד בשמים ומתנות לחג הניסל בשביל אדונים-756 ז"פ;
 בעד הדאר-2 ז"פ 24 גרוש;
 מתנה לחג הניסל בשביל פקיד הוויבודה-6 ז"פ 20 גרוש;
 מתנות לחג הניסל למשרתי אדונים-8 ז"פ 10 גרוש;
 לסירז'נט-2 ז"פ 20 גרוש;
 בעד מכתב, שנתקבל מקניגסברג-24 גרוש;
 בעד בשר בשביל בתי החולים הצבאיים-4 ז"פ;
 בעד בתי החולים הצבאיים ובעד המשמרה הראשית-122 ז"פ;
 משמרת שבועית-210 ז"פ.
 התוצאות הגיעו בשבוע זה במח"כ 1.213-2 ז"פ 16 גרושים. לא כפי
 המתנות לחג הניסל נרשמו בשבוע זה, מוצאים אנו גם בשבועות הבאים התוצאות
 לצורך זה.
 נקח עכשיו עוד שבוע אחד רגיל, לא בזמן חג. השבוע ה-36 של
 אשר בן קלמן קליאטשקא.
 בעד דגים בשביל סגן-הוויבודה והאדון ראטינסקי-26 ז"פ 2 גרושים;
 בעד בשר בשביל הארמון-5 ז"פ 18 גרוש;
 בעד בשר בשביל הקטיגור-3 ז"פ;
 בעד בשר בשביל שמש עש"ג-1 ז"פ;
 בעד עצים ונרות בשביל המשמרה של הטריבונאל 10 ז"פ 26 גרוש;
 בעד דגים בשביל הקטיגור-3 ז"פ;
 בעד איש-צבא (Podchorąży) של הטריבונאל-1 ז"פ 26 גרוש;
 בעד יי"ש בשביל חיילים בענין אסירים-10 ז"פ 2 גרוש;
 בעד נרות בשביל אותם האסירים-5 ז"פ;
 בעד לחם בשביל האסירים-1 ז"פ 12 גרוש;
 בעד קרבים בשביל כלבי שר-הגוד-1 ז"פ;
 לשומר-3 ז"פ;

מהננות ד'חג הפסחא—ז"פ;
 הוצאות שונות ד'הנהלה—1,477 ז"פ 2 גרוש;
 ניר—29 ז"פ 2 גרוש;
 לסופרים, בעד כתיבה—195 ז"פ 22 גרוש;
 לשמשי הקהל—122 ז"פ;
 לדיינים—26 ז"פ 20 גרוש;
 לסו"ד—23 ז"פ 20 גרוש;
 לשמשי בי"ד—20 ז"פ;
 לחיילים ולמשרתים—31 ז"פ 14 גרוש;
 דרצים—26 ז"פ;
 לשליח—20 ז"פ;
 דנאמן של הקורבקה מבשר—154 ז"פ;
 לשוחטים—97 ז"פ;
 משכרת צפקידים (210 ז"פ לשבוע, שלש פעמים—283 ז"פ 10 גרוש
 לשבוע)—7,570 ז"פ;
 לאלמנת דיין—86 ז"פ 20 גרוש¹;
 ראשת יהודה, חתן ר' נחום שמש, שנשלח בעניני הקהל לורשה—466 ז"פ
 גרוש²;
 ש"ץ—26 ז"פ 20 גרוש;
 לדוד דיין—120 ז"פ;
 דחובש—10 ז"פ;
 בשביל אורחים—24 ז"פ 20 גרוש;
 לעניים—374 ז"פ 10 גרוש;
 למענות בשביל אדונים—20 ז"פ;
 דמס הגלגל הוסיפו וגם היה הפסד מהחלפת מטבעות—736 ז"פ 18 גרוש;
 על חשבון מס הגלגל לבירוק—1,249 ז"פ 10 גרוש;
 מס ארבות והפסד מהחלפת מטבעות—32 ז"פ 10 גרוש;
 שונות—518 ז"פ 16 גרוש;
 חובות ורבית: לכמרים האבנוסטינים—2,700 ז"פ;
 לד"כ הפטרסבורגי (ליבושיץ)—2,818 ז"פ;
 לכמר הפליבן מטרוקי רבית—70 ז"פ;
 למיור פיטינגוף רבית מהסכום 6500 ז"פ—650 ז"פ;
 6 אבנים של חלב לבית-התפלה ע"ש קוימר—144 ז"פ;
 בקרה סגרי החשובות: לאדון הקומיסר, שבקר—5,400 ז"פ;
 דעו"ד—4,000 ז"פ;
 בשביל האדונים האלה לצרכים שונים—4,680 ז"פ.
 ההוצאות עלו בסה"כ ל-66,428 ז"פ 7 גרוש.

בנה 33 ז"פ 10 גרושים בשביל צעת חיים, אפשר שויה אותה האשה,
 שלמו לה בכסף 10 שבועות 7 רובלים לשבוע,

הכנסות הוגשו בעד משך הזמן הנ"ל על סך 64,220 ז"פ 28 גרוש; והן
 משהיטה—22,960 ז"פ 28 גרוש;
 מהקורבקה של עורות—21,674 ז"פ;
 מהקורבקה הגדולה—8,091 ז"פ;
 פעם נוספת—3,571 ז"פ;

הכנסות זונות—724 ז"פ;

הלוואה—7,200 ז"פ.

ספר ההוצאות הנ"ל מראה לנו באופן ברור למדי לאיזה צרכים בעיקר
 היו מוציאים את כספי הקהל. הקהל לווה כסף למרות כתב האזהרה, שהוציאה
 הקומיסיה של האוצר בחודש מאי שנת 1787, שלא להלוות לקהל. האדונים
 המבקרים את החשבוניות לוקחים לעצמם תשלומים גבוהים מאד. הקומיסיה של
 האוצר, שדנה בשאלת ההוצאות האלו בחודש מארט של שנה זו, לא קבלה
 ולא אשרה כמעט את כל ההוצאות הנ"ל.

במשך הזמן מיום ה-27 לחודש אפריל שנת 1788 עד יום ה-23 לחודש
 ינואר שנת 1790 היה משגית על כספי הקהל האדון רימשה. הקומיסיה של
 האוצר נתנה לו הוראות מפורטות איך לנהל בנבית הכנסות הקהל. הקומיסיה
 השאירה לקהל במסקנידינה שיצא בחודש מארט רק אחת-עשרה קורבקות, כפי
 שנקבעו ע"י הועדה הליקבירציונית בשנת 1766. לקורבקות אלו יגבו בכל שנה—
 לגדולה 20,000 ז"פ עפ"י הודעה של שמאים וליתר הקורבקות תשלומים קבועים
 באופן אמצעי. כך ישלמו לקורבקה מבשר כשר 6 ז"פ מכל שור, אסור לדיוט
 בעד בשר כשר יותר מכפלים ממחיר בשר טריפה. לקורבקה מחלב יקחו מכל
 פר או פרה 7 ז"פ. לקורבקה מעורות יקחו מבהמה כשרה את העור ומטרפד
 לא יקחו כלום. המסחר במשי מותר לכל, אבל יש לקבל רשיון ולשלם תשלומים
 מסוימים. על גבית הסכומים לקורבקות ישגינו נאמנים ויהיו גם גובים ורצים.
 שני הנאמנים הממונים על הקורבקה הגדולה ישגינו גם על יתר הקורבקות
 ויקראו „נאמנים כלליים“. אחד מהם יבחר ע"י הקהל והשני ע"י ההמון. לחחוקה
 הנאמנים, הגובים והרצים, יחד במספר שנים עשר, הקציבה הקומיסיה 4,800
 ז"פ לשנה. הקומיסיה קבעה גם הוצאות שנתיות אלו:

לסנן-הווייבודה—800 ז"פ;

לפודסטרוטסה—400 ז"פ;

לצבא, לבתי-חולים ולמשמרות—1,000 ז"פ;

לפלגות הצבא של הטריבונאל—300 ז"פ;

למחזיק הקהלה משכרת—1,200 ז"פ;

לשמואל בן אביגדור, מישהיה האב"ד—1,404 ז"פ.

לארצים דתיים ראשי הקהל לאסף כסף מנתינות וקופטאות צדקה.
 בשנת 1790 שלחה הקומיסיה של האוצר את פקידה האדון סלאבינסקי
 כדי שיקבל דו"ח מרימשה, הפקיד עבד במשך חודש ימים, החל מהראשון

(1) א. ב. נו, סמרי הקומיסיה של האוצר 278, דף 136, כ"ט: Instruktarz do
 do prowentów ka'adu wileńskiego, 1788, 30.

הכנסות הקהל מיום 27.IV.1788 עד יום 23.I.1790 (א)

הוצאות הקהל במשך הזמן 27.IV.1788 23.I.1790

לפגן-הווייבודה משכורת—384 ז"פ

לפורסטרוסטטה משכורת—800 ז"פ.

לשדולן משכרת-2.300 ז"פ

לנאמנים, לגובים ולרצים-69.28 ו"פ 14 גרוש;

לשומר של המשטרה הראשית-156 ו'פ;

בעד ספרים בשביל המשמרה הראשית—9 ו'ב:

(2) הסכום הזה מתחלק לשניים: בשנה הראשונה 18.036 ז"פ, בשנה השנייה 1.5925 ז"פ. ריבית

שני הסכומים האחרונים נרשמו במדור ב' אחד.

שני הסכומים האחרונים נרשמו במדור ב'חד.

4) גם הסכום הזה נרשם במדור המיוחד.

פֶּעֶלְקֵין בַּעַד אַסִּירֵי הַגְּדוּד — ז"פ 17 20 גְּרוּשׁ;
 פֶּלְלוּגָה שֶׁל הַטְּרִיבּוֹנָאָל — ז"פ 600;
 מִשְׁכּוּרַת לְמַשְׁגִּיחַ עַל הַכְּנָסוֹת הַקְּהָל — ז"פ 1.500;
 ב. נוֹטֵף לְהוֹרָאוֹת הַקּוֹמִיטָה,
 לְשׁוֹחֲטֵי עוֹפּוֹת וְלֹאֵלָה שֶׁנִּשְׁכְּרוּ בּוֹמֵן הַחֵג — ז"פ 1.560 10 גְּרוּשׁ;
 לְשׁוֹמְרִים וְלִמְשֻׁרְתִּים בְּבֵית-שְׁחִיטָה לְעוֹפּוֹת — ז"פ 81 13 גְּרוּשׁ;
 דְּמֵי דִירָה בַּעַד בֵּית-שְׁחִיטָה לְעוֹפּוֹת — ז"פ 240;
 לְשׁוֹחֲטֵי עוֹפּוֹת לְדְמֵי דָבֶשׁ — ז"פ 24;
 בַּעַד סְכִינִים וּבַעַד הַשְׁחָזוֹת חֲלָפִים — ז"פ 38;
 לָרֶב הַמַּשְׁגִּיחַ עַל הַכְּשֻׁרוֹת — ז"פ 944;
 בַּעַד עֲצִים לְבֵית-הַשְׁחִיטָה — ז"פ 11;
 לְשֵׁמֶשׁ בִּרְדִּי (דֶּשֶׁשׁ גַּ?) בַּעַד הוֹדְעָה לְשׁוֹחֵט (לְקַצֵּב ?) אַהֲרֹן עַל מֵאֲסָרוֹ —
 ז"פ 3 10 גְּרוּשׁ;
 בַּעַד נִיר לְשׁוֹבְרוֹת — ז"פ 60;
 בַּעַד מֵהֶסֶן לְעוֹרוֹת — ז"פ 252;
 בַּעַד הַעֲבֵרַת הָעוֹרוֹת אֶל הַמֶּחֶסֶן — ז"פ 83 9 גְּרוּשׁ;
 בַּעַד מוֹטוֹת קְטָנִים לְחֵלִית עוֹרוֹת — ז"פ 30;
 בַּעַד לָכֶה וּשְׁנֵי מְנַעוּלִים לְמֶחֶסֶן — ז"פ 8;
 בַּעַד חוֹתֶמֶת לְחֵתִימַת עוֹרוֹת — ז"פ 10;
 לְשׁוֹמֵר, שֹׁמֵר עַל הָעוֹרוֹת — ז"פ 6;
 לְשִׁמְאִים (סְכּוּם חֶרֶפְעִמִי, בּוֹמֵן בֵּין 1.X.1786-1.III.1789) — ז"פ 200;
 לְחִכִּירוֹת דִּירָה (?) בְּשִׁבְלֵי הַנֶּאֱמָנִים וְהָרָצִים שֶׁל הַקְּרוֹבָקָה הַגְּדוּלָּה — ז"פ 100;
 בַּעַד כְּרִיכַת חוֹבְרוֹת לְשׁוֹבְרוֹת שֶׁל הַקְּרוֹבָקָה הַגְּדוּלָּה — ז"פ 26 20 גְּרוּשׁ;
 לְחִיילִים שְׁעוֹרֵי לְגִבּוֹת אֵת הַתְּשֻׁלּוּמִּים לְקְרוֹבָקָה הַגְּדוּלָּה — ז"פ 70;
 לְחִכִּירוֹת דִּירָה בְּשִׁבְלֵי הַנֶּאֱמָנִים שֶׁל הַקְּרוֹבָקָה מְסוּחָרִים אוֹרְחִים,
 לְמֶחֶסֶן בְּשִׁבְלֵי הַסְּחוֹרוֹת שֶׁרֶבּוּ — ז"פ 200;
 לְחִיילִים שְׁעוֹרֵי לְגִבּוֹת אֵת הַתְּשֻׁלּוּמִּים לְקְרוֹבָקָה מְסוּחָרִים אוֹרְחִים — ז"פ 2;
 מֶסֶס הָאֲרוּבוֹת מַחֲצֵר בִּיהֶכָּ"נ — ז"פ 98;
 הַפֶּסֶד מִהַחֲלָפָה מְטַבְּעוֹת בַּעַד תְּשֻׁלּוּם הַמָּס הַזֶּה — ז"פ 5 10 גְּרוּשׁ;
 בַּעַד כְּרִיכַת סְפָרֵי הַקְּרוֹבָקוֹת — ז"פ 67 24 גְּרוּשׁ;
 בַּעַד חוֹתֶמֶת לְחֵתִימַת עַל הַשׁוֹבְרוֹת — ז"פ 10;
 בַּעַד חֶקֶן חוֹתֶמֶת לְשׁוֹבְרוֹת — ז"פ 3 10 גְּרוּשׁ;
 בַּעַד נִיר — ז"פ 163;
 לְיִהוּדִים הַיּוֹשֵׁבִים בְּמֵאֲסָר בְּמִבְצָר — ז"פ 126;
 בַּעַד סִפְדִּי בְּשִׁבְלֵי הַיְּהוּדִי שֶׁמֶעוֹן — ז"פ 8;
 בַּעַד הַגֵּשֶׁת תְּבִיעָה לְבִירִי בְּעִנִּין חֲבָרִי הַקְּהָל — ז"פ 20;
 לְשִׁלְיֹחַ שֶׁהַעֲבִיר מִכְּתָב לְגִרּוּדָנָה — ז"פ 66 20 גְּרוּשׁ;
 לְחִיילִ בַּעַד שְׁלִיחוֹת — ז"פ 8.

(1) סְכּוּם זֶה נִרְשָׁם כְּפִדּוֹר הַמִּיּוֹד.

לבעל-עגלה בעד הבאת כלי-מוהל ביום סטניסלב הק. — 11 ז"פ;
משכרת שבועית לגר' א. לרב-שני ולש"ץ — 483 ז"פ;⁽¹⁾
לר' שואל שישקעט עפ"י ההסכט עם הקהל — 12 ז"פ;
ליהודי ששמש בהג הסוכות — 2 ז"פ;
לקופיל הרץ בעד שליחויות 8 ז"פ;
שונות — 14 ז"פ 21 גרוש.
בסה"כ עלו ההוצאות הג"ל לסך 28.413 ז"פ 25 גרוש.
הקהל שלם במשך הזמן הג"ל חובות בסכום 67.716 ז"פ 16 גרוש
וגם רבית בסכום 13.915 ז"פ. לקהל היו עוד הוצאות שונות. ביה"ד הליקבידציוני.
שבדק בשנות 1792/3 את הכנסות והוצאות הקהל, אישר הוצאות בעד הזמן
הג"ל על סכום 116.633 ז"פ 25 גרוש⁽²⁾.
בעד הזמן מיום ה-23 לינואר עד ה-1 לספטמבר שנת 1790, כלומר בעד
הזמן שהיה משגיה האדון רנטקובסקי, חסרים לנו ספרי ההכנסות וההוצאות.
מוצאים אנו ידיעות על משך זמן זה בטפק-הדין הליקבידציוני משנת 1793⁽³⁾.
האדון רנטקובסקי הגיש לבית-הדין הליקבידציוני שני השבונות של
הכנסות:
א. בעד הזמן מיום 23- עד 1.III שנת 1790 בסכום 9.314 ז"פ 7 גרוש;
ב. בעד הזמן מיום 1.III עד 1.IX שנת 1790 בסכום 24.282 ז"פ 5 1/2 גרוש
בסה"כ 33.596 ז"פ 12 1/2 גרוש
בהכנסות אלו יש גם אחדות שבאו מסכומים שנשארו חייבים בעד זמנן
של רימשה.
ההוצאות במשך הזמן הג"ל הגיעו לסך 21.553 ז"פ 3 גרוש.
לסכום זה יש להוסיף 300 ז"פ ששלמו רבית לכמר פרוטקובסקי.
מההוצאות השונות ידועים לנו פרטים אלה:
לבית-חולים צבאי—1.092 ז"פ 23 גרוש;
הפסד מהחלפת מטבעות — 876 ז"פ 21 גרוש.
החל מיום 1790. 1.IX עד 1.IV.1793 היה משגיה על כספי הקהל האדון
קירטובוסקי. בעד הזמן מ-1790. 1.IX עד 1.X.1791 יש לנו ספר ההכנסות
וההוצאות⁽⁴⁾. בספר הזה מוצאים אנו רק את הסכומים הכוללים. בעד חלק של
משך זמן זה, מהראשון למרט עד הראשון לאוקטובר שנת 1791, יש לנו עוד
ספר, יותר מפורט, הספר המפרט הזה מוסר רק את הסכומים החדשים מכל
סוג של ההוצאות וההכנסות. אין הספר הזה מוסר לנו, איפוא, את כל הפרטים⁽⁵⁾.
ההכנסות בעד הזמן 1790. 1.IX—1.X.1791:
מהקורבקה הגדולה דמו"מ (משנת 1790 עד 1.X.1791)—16.275 ז"פ 5 גרוש

(1) סוף זה נמצא רק בזמן בין ה-27.IV.1788—1.X.
(2) סוף ביה"דין הליקבידציוני משנת 1791, דף 405 (כארכיון העירוני בוילנה).
(3) שם, דף 411.
(4) א. מ. בן ספרי הקוביטה של המוצר 3757.
(5) שם, שם 3760.

מהקדוּבָקָה הגדולה, גבו מה שנה"ח — 1,016 ז"פ 13 גרוש;
 מהקדוּבָקָה משחיטת גטות — 28,964 ז"פ;¹
 מהקדוּבָקָה משחיטת דקות — 1,201 ז"פ;
 מהקדוּבָקָה משחיטת עופות — 5,035 ז"פ 6 גרוש;
 מהקדוּבָקָה מאופים — 3,075 ז"פ 27 גרוש;
 מהקדוּבָקָה מסוחרים אורחים — 5,898 ז"פ 24 גרוש;
 מהקדוּבָקָה ממשי — 847 ז"פ 6 גרוש;
 מהקדוּבָקָה מאבק-טרפה — 513 ז"פ 6 גרוש;
 מהקדוּבָקָה מאלתים — 11 ז"פ 20 גרוש;
 בסה"כ — 62,838 ז"פ 18 גרוש.

לה: צאות:

לאדון קירסנבסקי, המשניה על הכנסות הקהל, משכרת בעד שלש שנים — 3,000 ז"פ.

לאדון סלאוונסקי עפ"י כתב אסינציה מהקומיסיה של האוצר — 2000 ז"פ;
 לסגן-הווייבודה משכרת בעד חצי שנה — 400 ז"פ;
 לפודסטרוטטה משכרת בעד 20 חדשים — 666 ז"פ 20 גרושים;
 לשחרלן משכרת, 100 ז"פ לחודש — 1,700 ז"פ;
 לנאכנים ולרצים משכרת בעד 13 חדשים — 4,379 ז"פ 14 גרוש
 לשמאים, בשנת 1790, — 200 ז"פ;

דמי זירה בעד בית-שחיטה לעופות — 100 ז"פ;
 בעד כריכת 12 ספרים ובעד גיר — 14 ז"פ 18 גרוש;
 הוצאות בלתי-רגילות (על גיר, לכה, אולרים וכד') — 1,801 ז"פ 2 גרוש;
 על גורדו הטריבונאל דשתי השנים 1790—600 ז"פ;

בעד בתי-חולים צבאיים והמשכרת הראשית — 1,036 ז"פ 25 גרוש;
 רבית: לכמרים הדומיניקנים הוילנאים בעד שנת 1791—1,524 ז"פ;
 לכמרים הדומיניקנים מפופורסק בעד שנת 1791—1,050 ז"פ;
 לכמרים הפרנציסקנים הוילנאים — 2,417 ז"פ 12 גרוש;

עפ"י פסק בית-דין חצר-המלך ועפ"י פקודת הקומיסיה של האוצר
 שלמו לאדון וולאנסקי ולאחרים — 9,301 ז"פ 18 גרוש;
 בעד החזקת הסכום הזה ובעד העתקה של כתב-אינטרומיסיה שניתנה
 ע"י לשכת בי"ד המבצר הוילנאי — 12 ז"פ בסה"כ — 30,227 ז"פ 19 גרוש.
 הספר השני, המפרט את ההכנסות וההוצאות בכל חודש, טראה, כי
 ההכנסות החדשיות היו כסך 3,382 עד סך 5,147 ז"פ. ההכנסה מה"ס כו"ס"

היתה בחדשים:

מרס — 398 ז"פ 15 גר.

אפריל —

מאי — 1,718 ז"פ 20¹/₂ גר.

יוני — 1,068 ז"פ 20¹/₂ גר.

יולי — 1,465 ז"פ 7 גר.

(1) 7,228 כהמות: 19 ז"פ מכל כהמה.

אבנוסט --- 561 ז"פ.
ספטמבר --- 1.390 ז"פ 15 גר.

ההוצאות נרשמו בספר הזה בכל חודש בארבעה סעיפים: משכרת לשתדלן
מאז ז"פ, לנאמנים ולרצים (333 ז"פ 10 גר.) לבית-חולים צבאי ולמשמרת
זראשית (מ-18 עד 88 ז"פ, הוצאות בלתי-רגילות (מ-44 עד 466 ז"פ לחודש),
בעד משך חומן מהראשון לאוקטובר שנת 1791 עד הראשון לאפריל
שנת 1793 יש לנו ידיעות על ההכנסות וההוצאות בפסק-הדין של הקומיסר
הליקבידצינות, שיצא ביוני שנת 1793).

ההכנסות. 1. הקרובות הוחזרו לשנה (1.X.1791-1.X.1792) בסכום
62.700 ז"פ;

2. הקרובות הוחזרו לשהי שנים. בעד חצי השנה
מ-1.X.1792 עד 1.IV.1793 — 33.600 ז"פ;

3. בית-הדין הליקבידציני קבע עורף מהשנה הקודמת —
33.14 ז"פ 13 גר. בסה"כ ההכנסות — 128.887 ז"פ.

הוצאות. 1. שלמו חוב בשיוף הוילנאי — 60.121 ז"פ 24 גרוש.

2. שלמו עפ"י פסק-דין הקומיסיה של האוצר לאדון בודקיביץ
(לידי האדון זינגר, שקבל את החוב מבודקיביץ) —
8.133 ז"פ 24 גר.

3. רבית (עד שנת 1792): לכמרים הדומיניקנים הוילנאים —
1.542 ז"פ.

לכמרים הדומיניקנים מפוזרסק — 1.050 ז"פ.

לכמרים הפרנציסקנים מקונבטים שונים — 2.417 ז"פ 12 גר.

לכמר פרויקובסקי — 300 ז"פ
4. משכרת לצורוייבורה הוילנאי, בציון שזאת עד 1.X.1791
800 ז"פ.

5. משכרת לפודסטרוטסה, עד 1.IV.1793 400 ז"פ לשנה
600 ז"פ.

6. משכרת לשתדלן — 1.800 ז"פ;

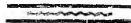
7. ליוורשי, תאב"ד האחרון ר' שמואל בן אביגדור — 432 ז"פ;

8. המשינה על כספי הקהל נבה לחוכרי הקרובקה של

(1) בארכיון הקרובות: דף 12, 444.

(2) הקהל לא טוח דייב להישקף סכום כזה, אבל לא היו בידי הקהל השוברים. אח"כ
נמצאו השוברים, אבל היטביות לרובונותיה לא חכה עד שיעשו השבוען ושלה 19.787 ז"פ 3 גרושים
יותר משהיו היטביות. רובונותיה הליקבידצינות לא נשרה הפסד בהחלפת מטבעות שעלה לטן
2.64 ז"פ, כי הנישוף קניב היה קהל עם השצר שנקבע ע"י הקומיסיה של האוצר. בית-הדין
נבה מהיבית סכום של 150 אדומים (2700 ז"פ), שהנישוף נתן עליו אסינוציה אל הקהל בעם
1793.20.III. בית הדין נבה איתו ביחד 25.127 ז"פ 3 גרושים שהשגינה הנ"ל מחויב להשיב
לקהל והוא נדרש יש לו רשות לתבוע להנישוף.

- משי 820 ז"פ מהסכום שהיו חייבים לשלם עפ"י הוה;
החכירה — 820 ז"פ 1;
9. על בתי-חולים צבאיים והמשמרת הראשית הוציא
המשגיה — 1259 ז"פ 15 גר. 2;
10. לגדוד הטריבונאל — 300 ז"פ;
11. המשגיה על הכספים לקח לו משכרת — 1000 ז"פ 3;
12. לבעלי „חצר אולסון" (השוה למעלה דף 63) — 1.440
ז"פ 11 1/2 גרוש;
13. בקשר עם המשפט על הצד זו הוציא הקהל — 200 ז"פ;
14. לנסיסה לגרודנה — 250 ז"פ 4;
15. היהודים נשאר חייבים ל„סכום" — 3.438 ז"פ 5;
16. מפני השנויים והמהפכות במדינה לא יכלו חוכרי
הקורבנות לקבל את הכנסותיהם כסדרן והיה להם
הפסד גדול, הם קבלו הנחה של — 5.000 ז"פ ההוצאות עלו לסך 90.904 ז"פ
261/2 גרושים.
בזה אנו נומרים את הסקירה על תקציב הקהל. אם כי מנקודת ראות של
פנקסנות אין בחשבונות הרבים שהבאנו מן השלמות, אבל הקורא מסביל
מהירעות המפורטות חמונה בהירה מאי-הסדר והקשים שבמשק הקהל.

- (1) בית-הדין הליקבידציוני לא הסכים למעכו של המשגיה ודרש סמנו את הסכום הזה.
(2) בית-הדין הליקבידציוני אישר רק 750 ז"פ, כי הצבא שהם בעיר במשך 9 חדשים
1' עפ"י אינסטרקציות הקומיסרית של האוצר כותף היה לתת רק 1.000 ז"פ לשנה לציר זה.
(3) בית-הדין נכה בזה סכום של 166 ז"פ 20 גרושים, כי התחשב רק עד זמן הוצאת
פנקס דיוג.
(4) בית-הדין הליקבידציוני לא קבל את הסכום הזה, כי באינסטרקציות של הקומיסר
של האוצר לא נזכרו הוצאות כאלה.
(5) בית-הדין הליקבידציוני טניה, שהקהל אחראי בעד גבית כל ה„סכום" — הוא אינו
לבתר צשמאים שיהלק את הסכום באופן היתן לגבית וכלי ששוג-פנים, בית-יד פנק, כי הקהל
שיחמנה חייב יהיה לכסות את הגרעין.

חסול החובות בשנת תקנ"ג (1793).

הגדלת החובות אחרי שנת 1766. — הרבית. — תמימה על שטראם הקהל. — חובות לכמרים, אדונים ויהודים. — שט"ח „לטכ"ו" ומלחמת באי-מנהן הממון בשטה זו. — פעולת הקומיסריה של האוצר וחובות הקהל. — פעולת המשיגים. — פסקי הקומיסריה של האוצר בשנות 1787, 1788, 1789. — ההלשט הסיים על בחי-דין ליקבירציוניים. — פעולת בית הדין הליקבירציוני בוילנא בשנת 1792 ובשנת 1793. — פסק-הדין. — החוב לפרידלנדרים. — תביעות הח"ק בודק-הבית. — תביעות חזקרי הקרובות. — הד „מחלוקת הרב" בפסק-הדין. — רשימת החובות עפ"י ג' מחלקות. — חובות בלתי כמשים לקהל. — ההכנסה מקהלת אנטוקול. — בקרת חשבונות המשיגים. — הוראות לחזקרי הכנסות הקהל. — חובות וכספי קהלת שניפישוק. — גורל החובות. ראינו כבר בפרקים הקודמים עד כמה היו יגיעים עניני כספי הקהל לשלום החובות כפי שנקבע בשנת 1766 התקדם רק מעט. מהחובות הגדולים סולק רק חוב הישועים, כי ובית החוב עברה לידיו אדון תיקף כבישוקי מסלסקי, הקהל לזה במשך הזמן סכומים חדשים והחוב הלך וגדל, הקהל היה משלם רבית גבוהה יותר משבעה אחוזים. למאזר של הארטילריות הליטאית יוחנן יצחק פיטינגוף שלם 16¹/₂% וליהודה רייפ אפילו 18⁰/₁₀₀%. על השטרות היו חותמים לפעמים לא רק ראשי הקהל, אלא גם אנשים עשירים אחרים מהעדה עפ"י דרישת הקהל. וכך חתמו ביום כ"ג ניסן תקנ"ג על שטר-חוב בשביל הגנרל של הצבא הליטאי פליאטר ש"שה-עשר חברי הקהל".

(1) פסק בית-הדין הליקבירציוני משנת 1793, דף 253, 258. פסק-הדין נמצא בארכיון העירוני בוילנא.

(2) א. ס. בו. ספרי בייד הסבצר ווילנא 4802, דף 1335.

שטרי-חובות בשביל הסוחרים-המלוים היהודים פרידלנדר מקניגסברג חתמו בחודש אבגוסט שנת 1783—על שטר אחד בסך 2.365 אדומים 40 איש (1) ועל שטר שני בסך 3.000 אדומים 39 איש. על שט"ח ל"ר קלז, שלוו ממנו בשנת 1785 1.000 אדומים, חתמו 20 איש⁽²⁾. לטכומים הגדולים, שלוו הקהל באותו זמן נוכל' להוסיף: מהכמרים הבוילינים בברד' בצק—600 אדומים (בשנת 1784), מהכמר גוניץ', מנהל בית-הדפוס של הכמרים הבוילינים בוילנה—400 אדומים (בשנת 1781), מפיטינגוף—93 אר, (בשנת 1783), 222 אד. (בשנת 1784), 2.500 זהובים (בשנת 1785), מהכמר קלימאנסקי—500 אד. (בשנת 1786). הקהל לוו גם מיהודים שונים סכומים הגונים: מירמיאל בן אברהם—1.100 ז"פ, מר' זלמלי ר' אוריה'ס—2.100 ז"פ (בשנת 1782), מיהודה רייפ—840 ז"פ (בשנת 1783), מנתן בן משה יקופישוק—67 אד. (בשנת 1784), מאהרן בן בינוש מוויבור—300 אדומים, מנחם שמש—100 אד., מלייב בן ליפמן מאוסלישוק—80 אדומים (בשנת 1785) ועוד⁽³⁾. הקהל היה חייב סכומים קטנים ינדוליים לתגונים בעד משקאות ובשמים, שלקח אצלם, למתנות⁽⁴⁾ בשביל אדונים שונים. שטרי חובות של הקהל, שנתנו, למאכ"ז נמצאו בידי הרבה אנשים והיו עוברים מיד ליד. שט"ח כזה בסך 3.000 ז"פ שנתן בשנת 1766, נמצא בשנת 1794 בידי יונה בן בנימין וחתן הרב הוילנאי שמואל בן אביגדור⁽⁵⁾ באיכה ההמון נלחמו בשטה זו של הגדלת החובות ע"י שט"ח. למוכ"ז, אבל לא עלה וידם לשרש את הפגנה הזו⁽⁶⁾. הקומיסיה של האוצר אשרה באוניברסל שלה מיחס השביעי במאי שנת 1787 להלוות כסף לקהל, אבל, כפי שראינו בפרק הקודם, לווה הקהל גם אחרי כן סכומים גדולים. הקומיסיה שאפה למסור את כל הכנסות הקהל לצורך השלום התבנות. לצרכים אחרים, אפילו בשביל הצבא יכד, הרשעה הקומיסיה להוציא רק סכומים לא גדולים. תפקיד המשגיחים, שתמנו ע"י הקומיסיה, היה בעקר לשמור על ההכנסות, שתמסרנה לבעלי-החובות. המשגיחים לא יכלו להצטמצם בגבולות, שסמנה הקומיסיה בהוראותיה. היו בודאי גם טעמים אחרים, שבגללם החליטה הקומיסיה לעתים קרובות את המשגיחים: החשבונות לא תמיד היו אצלם בסדר. במשך הזמן מחידש נובמבר שנת 1786 עד אפריל שנת 1793 נתחלפו ארבעה משגיחים (פירר, רימש, דזקובסקי, קירסנובסקי). בחודש ספטמבר שנת 1791 ההליטה הקומיסיה להחזיר את הקרובות לקבוצת יהודים בסכום 60.000 ז"פ לשנה כי ראתה שאין המשגיחים יכלים לנכות כראוי את המסים וההוצאות על נאמנים וגוברים מרובות הן⁽⁶⁾.

- (1) או אפילו 42, שט, סטרי בייד, התור הוילנאי 4226, דף 13: סטרי הקומיסיה של 1782.
- (2) שט, סטרי בייד המבצר 4601, דף 228.
- (3) מסק-הדין הליקבידיוני משנת 1793, ענינים ("קטגוריות") 27, 28, 43—44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.
- (4) שט, ענין 11.
- (5) שט, ענין 10.
- (6) ש, ב, בר, סטרי בייד המבצר בברודנה 6608, דף 435.

המחלוקת בקהילה בין באי-כח ההמון ובין ראשי הקהל גרמה להם שהקומיסיה של האוצר הפנתה את תשומת לבם לשאלת סלוק החובות, בעלי חובות אחדים התחילו בשנת 1785/6 להתעניין, כפי הנראה עפ"י צעת באי-כח ההמון במצב הכספי של הקהל והגישו תביעות על סלוק החובות. בחודש אוקטובר של שנת 1787 דנה הקומיסיה בתביעות של הרבה בעלי-חובות, אבל הקהל לא עמד לדין, בעלי-החובות הודיעו כימים 19-21 בנובמבר שיגשו להוצאה לפועל של פסק הדין. הקהל לא נתן להם לבצע את ההוצאה לפועל. הקומיסיה של האוצר דנה אבל בשאלת החובות בסיבותיה, שהתחילו בחודש מארט ונגמרו בחמשי ביוני שנת 1788, הקומיסיה ספקה ע"י הקהל תשלום הקרנות, רוחים והוצאות לנהול המשפטים: הקומיסיה ענשה את ראשי הקהל בעד התנגדותם להוצאה לפועל במאמר במשך חרשים אחדים ובקנסות. הקומיסר קבעה איזו הוצאות והכנסות היא מאשרת ועשתה חשבון כנה ונשא"ר עודף בקופה בכל שנה החל משנת 1773 היא פסקה, כי ראשי הקהל, ששמשו במשך כל השנים האלו, חייבים לשלם את הסכומים האלה והמסגיה ימכרו לבעלי החובות (1). ראשי הקהל לא שלמו, כמובן, את ה"עודף" המדומה ולא שלם הסכום לשבת בבית-הכלא ולען בא הענין שוב, בחודש נובמבר שנת 1789 לפני הקומיסיה, שפסקה עוד הפעם את הסכומים, מאסר נוסף וקנסות (2). ראשי הקהל, שהתמו על שטרי החובות של הקהל, מוכרחים היו לשלם בכספם לבצעלי חובות ולתת בערבות את הנויותיהם ואת בתיהם (3). הקהל התחיל אז לשלם חובות כפי יכולתו, מחודש ספטמבר שנת 1789 עד ינואר שנת 1790 שלם חובות בסך 67,716 ז"פ (4).

שאלת סדור עניני הכספים של הקהלות העמדה על הפרק ב"מים הגדולים" כשאלה שאינה סובלת דחוי וביום ה-26 לחודש ינואר שנת 1792 נהשנו בתי דין ליקבידציניים. בתי-הדין התחילו את פעולתם בחודש אפריל. בוילנה התחיל בית-הדין את פעולתו בעשירי באפריל ולפס בגבית עדויות עד יום השמיני לחודש יוני. בגלל המלחמות הפנימיות במדינה הפסיק בית-הדין את פעולתו וחיידש אותה רק בשנת 1793 עפ"י החלטת הקונפדרציה הליטאית הכללית מיום ה-21 לחודש מארט של שנה זו. הדין נמשך מיום הראשון לחודש מאי עד יום ה-29 לחודש יוני. פסק הדין מקיף את כל עניני כספי הקהל והחובות ומכיל 600 דף.

פסק-הדין מטפח ראשית כל בחובות, שנשארו מהליקבידציה הקודמת בשנת 1766. בית-הדין דן גם בתביעות חוכרי הקרובקות, שנתנו סכומים גדולים מראש ו... יכ לא נתנה להם הקומיסיה של האוצר לגמור את משך זמן ההחכרה. (ביום 5.IV. 1788). אחרי שבית-הדין סדר גם את יתר התביעות נגד לבקרה פעולתם והשבונויותיהם של המשגיחים. בית-הדין קבע את הכנסות הקהל והחכירן בסך 70,000 ז"פ לשנה ונתן הוראות איך לגבותן. בית-הדין חלק את כל חובות

(1) א. ב. יו. ספרי הקומיסיה של האוצר 2786, דף 21.

(2) שם, דף 2757, 80.

(3) א. ב. יו. ספרי בי"ד המחוז 4294, דף 2071.

(4) פסק-הדין הליקבידציני משנת 1793, דף 375.

דקה לשלש מחלקות, שפ"י הסדר שבתן יכולין. בית-הדין סדר גם את חובות, הכנסות והוצאות קהלת שניפשו, בית-הדין דחה את המשנה קירסנובקי ומנה במקומו את האדון שאורסקי ונתן לזה הוראות ("אורדינציה"). ביה"ד אסר על הקהל ללוות כסף ולהטיל חרם. כל התביעות שלא הוגשו לביה"ד בטלו פ"י פסק-הדין הזה.

בין החובות חוטט מקום מיוחד החוב לסוחרים היהודים מפרוסיה פרידלנדר. בשנת 1760, אחרי שרפה, לוח הקהל הוילנאי מזליגמן וחיים פרידלנדר, סוחרים ומלוים מקניגסברג 2,400 זרובים פרוסיים, שהם 50,666 זרובים פולניים ועשרים גרושים פולניים. הרבית השנתית נקבעה לעשרה אחוזים. בספר הליקבידציוני משנת 1765 (1) מוצאים אנו ברשימת החובות גם את החוב לפרידלנדרים, אבל פסק-הדין הליקבידציוני משנת 1766 איננו דן בו. הסבה היא, כי הפרידלנדרים לא רצו, שהקהל ישלם להם רבית נמוכה כפי שיקבע בית-הדין הליקבידציוני (2) הפרידלנדרים התחילו לקחת מהקהל 12% לשנה. החוב גדל, כי לסכום החוב היו מוסיפים חובות בעד הרבית. בשנת 1780 עלה החוב לסך 7,000 ארומים. בשנת 1783 ירד החוב עד 5,365 ארומים. את הסכום הזה חלק הקהל לשנים ונתן ליורשים דוד ואברהם בני חיים פרידלנדר שני שטרי חובות, לדוד בסך 3,000 אד. ולאברהם בסך 2,365 אד. על שטרי החובות האלה חתמו פ"י החלטת הקהל סוחרים וילנאים עשירים. הקהל הבטיח את תשלום החוב בהכנסות מהקורבנה של עורות. קהל היה משלם להם מקורבנה זו עד שניטלה ממנו ע"י הרשות. הפרידלנדרים הגישו תביעה על החוב בהשתמשם באזרחות הפרוסית שלהם. הועדה ("דפוטציה") לעניני חוץ של הסיים שאלה את חות-דעת הקומיסה של האוצר בענין זה וקבלה תשובה ומיום 31.VIII.1789, כי כל החובות של הקהל שנעשו אחרי שנת 1766 נחשבים לחובות של החתומים על שטרי-החובות. המרידלנדרים טענו כנראה, כי החוב הוא משנת 1783, משנת החתימה על השטרות האחרונים, הקומיסיה הדגישה בתשובתה, כי פסק בית-דינה משנת 1788 בענין חובות הקהל נוכחה, כי הפרידלנדרים לא תבעו את החוב מהקהל, כי איננו נוכר בין החובות. לו גם תבעו, לא היה בית-הדין פוסק את החוב על הקהל, אלא על החתומים על שטרי החובות (3). הפרידלנדרים קבלו או משמשי הקהל תועדה המאשרת, כי הסכומים נלקחו מהפרידלנדרים לא בשביל החתומים על שטרי החובות, אלא לצרכי הצביר (4). הפרידלנדרים הגישו אז תביעה אל הקומיסיה של האוצר על האנשים החתומים על השטרות, שישלמו מכסמם הם או מקופת הקהל (5). הסוחרים היהודים וקהל לא עמרו לדין ולכן יצא פסק-דין הקומיסיה

(1) א. מ. בן, סארי הקומיסיה של האוצר 4310.

(2) סמ, ספרי ביה"ד החתום 4236, דף 431.

(3) סמ, ספרי הקומיסיה של האוצר 4779, דף 56 מעל: Adpowiedz Prześwietnej Deputacji do Spraw Cudzoziemskich względem skargi kupców królewskich na kahałe wileńskie.

(4) סמ, ספרי ביה"ד הכבצר הוילנאי 4818, ביום 31.VIII.1789.

(5) סמ, ספרי ביה"ד החתום הוילנאי 4236, דף 13.

של האזור שלא בפניהם, הפרידלנדרים מנו אז אל משרד הווייבורה, בית-דין הפורסטרוסטה נגש לברור התביעה, היהודים שחתמו על שטרי-החובות הנישו הודעה, כי החוב הוא של הקהל וכי הם התמו רק בהכרח ולחץ מצד קהל, לפי חשבונם לקחו הפרידלנדרים מהקהל בעד רבית מיותרת סכום העולה על סכום החוב והם חייבים, להשיב 2,274 ארומים. הגשפט צריך, לפי דרישתם, לעבור לדיון בקומיסיט של האזור.¹ פקדי הווייבורה הכריחו את היהודים בעזרת צבא לעמוד לדין. בי"ד הפורסטרוסטה פסק ביום ה-26 לחודש ינואר שנת 1792, כי 26 סוהרים חייבים לשלם לפרידלנדרים את החוב באחריות גופם והונם הפרטי. הפורסטרוסטה טואסקובסקי קרא אליו ביום השני לחודש פברואר את שתדלן הקהלה וציוה עליו להקריא את פסק-הדין בפני כל היהודים הנתבעים.² היהודים הנישו אפליציה אל בי"ד חצר המלך,³ אבל הפורסטרוסטה לא קבל אותה ושלח את פסק דינו לאשרי אל הווייבורה, ששהה אז בורשה. ההוייבורה אישר את פסק הדין ולא קבל אפליציה. הנתבעים הנישו אז שוב אפליציה בתבעם את הפורסטרוסטה על התנהגותו בלתי-החוקית.⁴ הפורסטרוסטה התחיל אז לרדוף את היהודים, שהוציא עליהם פסק דין, המצב נעשה חמור. היהודים שלחו שני באי כח לורשה, שהנישו ביום ה-22 לחודש פברואר תופרי אל המלך ובקשתו לעכב את ההוצאה למועל של פסק-הדין על סמך החוק מיום ה-26 לחודש ינואר על חסול חובות הקהלות. הם בקשו, שתמסר אליהם הקומיסיט של הפוליציה לעזירה ההגנה על 26 הנתבעים.⁵ כעבור ארבעה ימים הנישו באי-הכח האלה עוד פעם בקשה אל המלך, שימחר לסדר את הבקשה הקודמת, כי החל מיום הראשון לחודש מארט נשקפת לנתבעים סכנה של מאסר וסגירת חנויותיהם ע"י הפורסטרוסטה.⁶ היהודים הנידונים תבעו מחדש את הקהל ואת הפרידלנדרים לבי"ד חצר המלך.⁷ הקומיסיט של הפוליציה קבלה אז (ביום 28.I.1792) החלטה (ריוזלוציה), שבה היא קובעת ראשית כל, כי אין רשות לפורסטרוסטה טואסקובסקי, שהנו, אגב, סטרוסטה לא של המבצר (niogrodowy), לרון במשפטים צירוניים של הצם היהודי החפשי (wolny lud żydowski). הקומיסיט של הפוליציה מסרה לעזירה את ההגנה על היהודים הוילנאים, שלא יאסרו אותם ולא יעקלו את סחורותיהם. הקומיסיט ציינה, כי אין החלטתה מפריעה לפרידלנדרים לפנות בתביעותיהם אל בית-דין מתאים.⁸

ענין החוב שבר או עפ"י תביעת היהודים הוילנאים לבית-הדין

- 1) ס"ט, דף 41.
- 2) ש"ט, דף 409.
- 3) ש"ט, דף 205.
- 4) כח"י מארכיון הממשלתי בוילנה, שנתקבל מהספריה האיניברסיטאית 405 דף 143.
- הכתב מיום 21.II.1792.
- 5) ש"ט, דף 144.
- 6) ש"ט, דף 146.
- 7) א. מ. ב. ב. בי"ד המחוז הוילנאי 4236 דף 679, 681.
- 8) ש"ט, דף 705.

הליקבידציוני, שעסק בכל החובות של הקהל¹, ביום 21 לחודש מרט שנת 1793 קבלו הפרידלנדרים החלטה („סנצטום“) מהקמיסיה של האוצר, כי להב ישולם החוב לפני כל יתר בעלי-החובות של הקהל². בית-הדין הליקבידציוני סקס בשביל הפרידלנדרים 7,930 אדומים, שהם 142,749 רחוקים. בסכום זה נכללו 4707 אד. קרן, 2223 אד. רוחים ואלף אדומים הוצאת למשפטים³. פסק-דין חשוב יצא בענין הח'ק, בדרך-הבית⁴. האדונים כוונתם לקחו בשנת 1789 לרשותם בגלל חוב הקהל משנת 1708 את בית-המרחץ. את תביעה לא הנישו, אגב, בשעת הליקבידציה של כל החובות בשנת 1766. גבאי, בדרג הבית⁵ טענו, כי בית-המרחץ אינו שייך להכנסות הקהל, אלא ההכנסות ממנו מיועדות לנזיקין הרחובות, להחזקת הביבים וכו'. גבאי בדה"ב נשבעו על זה וביה"ד סקס, שקבלו מהקהל את הסכום שהסמיטה ח'ק בדה"ב מוכן עבור בית-המרחץ ליד בעלי-החובות ובית-המרחץ יעבור לרשותם בהורה⁶. סכומים גדולים פסק בית-הדין בשביל חוכרי הקורובוקה, שלא יכלו להמשיך בגביתם בגלל פסק-הדין של הקמיסיה של האוצר כיום החמישי באפריל 1788. חוכרי הקורובוקה היו כוחרים עטרים ודאשי הקהל. חוכרי הקורובוקה של משר, אוריה בן אברהם, ר' ליבלי ר' בער'ס וששה בן צייב, שהכחה בשנת 1782 לעשר שנים ונלוו 42,000 ז"פ רחוקים לבעלה. דף 169 קבלו עפ"י פסק בית-הדין 18,900 ז"פ וגם 2,866 ז"פ כרוחים בעד שתי שנים ושני רחוקים, מהיום שהנישו את תביעתם, ועוד 50 ז"פ בעד הוצאות המשפט⁷. חוכרי הקורובוקה (מונופולין) מייזנ-פן כשר, דוד בן יעקב וגם בן מייבוש, יקבלו עפ"י פסק הדין 2,262 ז"פ ועוד 403 ז"פ כרוחים. חוכרי הקורובוקה מה"ב, אברהם בן יוסף, שמשון בן אברהם ושתיציהם, יקבלו 4,456 ז"פ ועוד 725 ז"פ רוחים. בשביל חוכרי הקורובוקה מטוחרים-אורחים, אשר בן הרב דפאקריי משולם-ולמן ושותפיו, פסק ביה"ד הליקבידציוני 8,494 ז"פ ועוד 1,288 רוחים ועוד 50 ז"פ להוצאות המשפט. חוכר הקורובוקה של מעשר מנדונייה, שמואל בן חיים, יקבל 2,680 ז"פ וגם 437 ז"פ רוחים. חוכר הקורובוקה מכשר כשר יהודא בן ליפמן, ששלם לקהל מראש 800 אדומים בשנת 1786 וצריך היה לתחיל את הכרייה בחודש אוקטובר של שנת 1788, יקבל את כל הסכום הזה בחורה וגם רוחים בעד 7 שנים ושבעה רחוקים בסך 7,644 ז"פ. חוכרי הקורובוקה הזאת, ר' ליבלי ר' בער'ס וגם בן אברהם ליפשיץ, שהקורובוקה נמסרה לידם בשנת 1786 ולא גמרו את זמנם, יקבלו 7,920 ז"פ וגם 1,201 ז"פ רוחים וחמשי ז"פ להוצאות המשפט. חוכרי הקורובוקה מאופים אברהם-אבא בן זאב-וואלף ויחיא'ל בן נחום יקבלו 2,295 ז"פ וגם 347 ז"פ רוחים. חוכרי הקורובוקה מעופות, נח בן מייבוש, נח בן אברהם ליפשיץ ושמואל בן חיים, שלא התחילו לבית

(1) סמ, דף 781 מיום 1792.III.7. ספר 4236 1469 — הפרידלנדרים חובעים את הקהל
(2) סמ, דף 1425.
(3) פסק-הדין הליקבידציוני משנת 1793, ענין 75.
(4) ראה סמ וגם דף 526—535.
(5) סמ, ענין 8.
(6) סמ, ענין 16.

אותה, יקבלו בחזרה את 780 האדומים ששלמו מראש ועוד 9,418 ז"פ רוחים החל משנת 1784 ועוד 100 ז"פ בעד הוצאות למשפטים⁽¹⁾. בשבועות, שבית-הדין חייב את החוכרים להשבע, הכניס סעיף, שהסכומים שהוגשו ע"י החוכרים אינם בודיים ולא באו כדי להזיק לבעלי-החובות.

בפסק-הדין הליקבידציני מצאה את הדה גם המחלוקת הגדולה עם האב"ד האחרון שמואל בן אביגדור, בנו ישראל נתמנה עפ"י פשרה משנת תקל"ז לדין לחמש-עשרה שנה בתשלום משכורת 10 ז"פ לשבוע. במקרה של עברה על התווה התחייב הקהל לשלם לו בעד כתב, שנתן בשנת תק"י לסי"ד בסך 6,000 ז"פ. בשנת 1785, כשהמחלוקת התלקחה מחדש, נדחה בן הרב ממשרתו ובמקומו נתמנה אחר, באי-כח הקהל טענו בביה"ד הליקבידציני, כי היו מוכרחים לעשות כך מפני דרישת הויריסדיקציה של הווייבודה. ביה"ד פסק, כי הקהל עבר על החוזה משנת תקל"ז וחייב הוא לשלם את 6,000 הוהובים ועוד 50 ז"פ להוצאות המשפט⁽²⁾.

בקשר עם מחלוקת הרב עומד גם ענין התשלום לווייבודה בעד כתב הרבנות החדש, שנתן לראשי הקהל אייבי ר' שמואל, עם הלון, כלומר מבלי לציין את שם הרב העתיד להבחר. הקהל נתן או שני שטרי חובות, למכ"ז, כל אחד בסך 1,000 אדומים. שטרי החוב האלה היו בשנת תקנ"ג בידי אלמנה אשר בן קלונימוס-קלמן גינצבורג-קליאצ'קא. על שני שטרי-החובות האלה הגישו תביעה יורשי ראש-הקהל אבא בן וואלף, אויבו הראשי של הרב, ששמש במשרת ממלא-מקום הרב. יורשי אבא בן וואלף טענו, כי הכתבים נמסרו לאשר בן קלמן רק להרשמה. הם רצו לחוק את דבריהם בשבועה. הם שלחו כבר בשנת תק"ן שני אדונים אל אלמנת ר' אשר ואלה דרשו בשם הוירשים להשיב את השטרות. אלמנת ר' אשר טענה, כי בעלה היה מקבל את הכנסות הרב ואלה היו כרוכים בעד הסכום שנתן על השטרות הללו. יורשי אבא בן וואלף לא הגישו אף שובר אחד, שיעיד על מסירת השטרות להרשמה, אם-כי סומי השטרות הם גדולים. בית-הדין הליקבידציני פסק את הסכומים בשביל אלמנת אשר בן קלמן והרשה ליורשי אבא בן וואלף לתבוע את האלמנה אל ב"ד אחר. האלמנה תקבל מלבד 36,000 הוהובים גם 18,828 ז"פ כרוכים בעד שבע שנים ועשרה חדשים (בחסור) 911 ז"פ, שקבל אשר בן קלמן מהכנסות הרב עד יום ה-23 באבגוסט 1786⁽³⁾.

בית-הדין פסק בשביל באי-כח ההמון, שנלחמו בראשי הקהל התקיפים והעריצים, סך 29,213 ז"פ, את הסכום הזה נשארו חייבים מזמן המחלוקת לאדון בודקביץ (Budkiewicz). אסתר רח"ש מתורש יולי שנת 1790 החליטה על תשלום הסכום הזה מקופת הקהל וביה"ד פסק גם הוא ברוח החלטה זו. ביה"ד פסק גם רוחים בסך 12,180 ז"פ⁽⁴⁾.

(1) שם, ענינים 16—24 וגם 34 סעיף א'.

(2) שם, ענין 12.

(3) שם, ענין 30, סעיף 2.

(4) שם, ענין 29.

בשבי"ד יורשי אבא בן וואלף פסק בית-הדין 10.641 ז"פ, שהוציא אביהם על משפטים בבתי-דין שונים עד שהוריד את הרב מכסא הרבנות. מלבד סכום זה פסק ביה"ד בשבי"ם 580 אד, וגם עוד 200 אד, שהוציא אביהם על משפטים בקומיסיה של האוצר ובבי"ד חצר המלך ושהקהל לא השיב לו. ביה"ד פסק בשבי"ם גם 50 אד, שלוח אביהם בניסביו בנסעו לגורונה בעניני הקהל וששלם אח"כ, בשנת 1788, בכספו הפרטי. הירשים תבעו עוד 20,000 ז"פ, שהוציא אביהם למשפט עם המאשימים אותו בהמרת הדת. הטריבונאל הליטאי המיועד לעניני דת (Trybunał Koła Duch.) פסק כבר בשבילי 8.000 ז"פ וביה"ד הליקבידצינוני לא הוסיף לזה כלום. ביה"ד פסק בשבי"ד הירשים הנכנסות הרב במשך 25 שבועות, החל מיום ה-30 באוגוסט שנת 1791, מהיום שנתן בו ע"י הווייבודה לאבא בן וואלף כתב הסכמה (konsens) על משרת ממלא מקום הרב, בסה"כ 425 ז"פ וגם רוחים בסך 64 ז"פ⁽¹⁾.

בשבי"ד יורשי האב"ד האחרון שמואל בן אביגדור פסק בית-הדין, בהתאם להחלטת הקהל מיום ה-27 באוקטובר שנת 1790, 400 אדומים, לבנו ישראל 200, ולדה 100 ולבנו ליור (אליעזר) 100 אדומים⁽²⁾.

יחזקאל בן לייב, הוא ר' יחזקאל כותב, ששהה בורשה זמן רב כבא-כח הקהל בקשר עם המלחמה ברב, תבע 120 אדומים, שלוח בורשה לצרכי הקהל. בית-הדין דחה את תביעתו והרשה לו לתבוע מהאנשים, שחתמו על פני-הכתב, לעומת זאת אישר בית-הדין בשבילי תשלום של 50 אד, שהווייבודה ציוה ביום ה-23 במארס 1793 לשלם לו והקהל הווליס למלא את ורשת הווייבודה⁽³⁾.

השתדלן וואלף בן לייב גורשקא תבע 100 אד. עפ"י שני כתבים, שנתנו לו ביום ה-31 בינואר 1786. ביה"ד פסק בשבילי את הסכום הזה יחד עם רוחים בעד 7 שנים וחמשה חדשים בסך 944 ז"פ ולהוצאות המשפט 50 ז"פ⁽⁴⁾. יוסף בן אליהו פעסעלעס, חתן האב"ד האחרון, הגיש תביעה על 120.000 ז"פ, שהפסיד במשך זמן המחלוקת. מכיון שלא הודיע בכתב, שהוא מקבל על עצמו שבועה, השאיר ביה"ד הליקבידצינוני את התביעה הזאת בלי פסק והרשה לפנות לבי"ד אחר⁽⁵⁾.

בית-הדין הליקבידצינוני חלק את כל החובות לשלש מחלקות, שעפ"י הסדר שבהן חובה על המשגיח לסלק את החובות (אנו נותנים את הסכומים בחזורים ובהמשכת הגירושים:

(1) שם, ענין 34, סעיף 2-6, 12.

(2) שם, ענין 35.

(3) שם, ענין 63.

(4) שם, ענין 79.

(5) שם, ענין 76, סעיף 2.

מחלקה א'

בסה"כ	הוצאות משפט	%	קרן	
142.749	18.000	40.114	84.726	1. לאברהם ודוד פרידלנדר מברלין
41.180		12.180	29.000	2. זאדן ויניב (Zyniew), שקבל מברוקייבין
1.500	500	1.000		3. זכר דדקה (Dederka)
5.850	1.850	4.000		4. סטרוצקי, הפליין הוילנאי
1.200		1.200		5. עוד לפליבניה הוילנאית
				6. זכר סארגונט, במשך כל חייו רבית
530	530			הזכר 1.200 ו"פ, נ"ח לו רבית
1.100		550	550	בזכר זה
				7. זכרים הברודינים מטרוקי
1.290	50	240	1.000	8. זכר גידורין, הבישוף הזמנטי, הפרוכס הטרקאי
1.560		560	1.000	9. זכרים הדומיניקנים מאגלון
1.587	50	87	1.450	10. הפרנציסקנים מגרודנה
2.307	50	127	2.130	11. מנארוויטשוק
9.060	50	510	8.500	12. מאולקיניק
11.710	50	660	11.000	13. " "
11.180	50	630	10.500	14. באלישאן
8.482	50	1.632	6.800	15. הבולדינים מפולוצק
10.650	50	600	10.000	16. זכר פרוטיקובסקי, הפרוכס של
12.300	200	2.100	10.000	17. הנסיה ע"ש יוסף וניקודם הק.
47.730	50	2.700	45.000	18. זכרות ע"ש בריגדה מגרודנה
				19. זכרים הפרנציסקנים הוילנאים
2.170	50	120	2.000	20. הזבורה עליד הנסיה של הכמרים
				21. הפרנציסקנים הוילנאים
54.534	50	3.084	51.400	22. זכרים הדומיניקנים הוילנאים ע"ש
37.150	50	2.100	35.000	23. יית הקודש
				24. זכרים הדומיניקנים מפולוצק

מחלקה ב'

בסה"כ	הוצאות משפט	%	קרן	
7.510	150	3.360	4.000	1. הזכר הנסיה הבראדורוסית
8.596	50	3.246	5.300	2. הזכרים קראשקובסקי

ע"ש השכונת מחקל (142.84), כי העיכנו כל אדום ב"א ו"פ. יש לקבל, כמובן את הנסיה הנסיה מברוקייבין.

ק ר	σ/μ	הוצאות משפט	בס"ס
3. לוואלף בן יעקב הפרון	2.515	1.515	50
4. לאדון אפרשי (Eperjeszy)	21.400	21.400	100
5. ליורשי מוסניצקי	2.672	3.078	50
6. ד"ר בדק-הבית	1.484	1.534	50
7. לאדון סמין	800	800	150
8. לישראל בן הרב שמואל	6.000	6.050	50
9. ליורשי אשר בן קלמן קליאצ'קה	6.838	4.608	100
10. בשביל יורשי הד"ר קלון	17.460	11.203	1.500
11. לאדונים פליאטר	20.898	5.851	1.000
12. ליונה בן בנימין, חתן "האב"ד האחרון"	3.060	3.000	50
13. לפטינגוף, המיור של הארמטוריה	5.735	2.341	200
14. לזלמן בן וואלף, חתן ר' חיים שמש	342	317	50
15. ליהודה בן ליפמן	14.400	7.644	50
16. ללייב והירש בני ר' בער	16.787	8.428	50
17. לכרמירס הבוילינים מברודצק	10.584	6.914	50
18. לחיים בן טוביה, נכד הרב דפאקריי	1.343	656	50
19. לרחמיאל בן אברהם	1.100	779	50
20. לנח בן פייבוש	1.348	468	50
21. לזלמן בן אוריה	872	620	50
22. לדבורה בת ליב, אלמנת ר' יהודה רייפ	702	499	50
23. לחוכרי הקורובקה מעופות	14.040	9.418	100
24. לשמואל בן חיים	4.131	2.413	50
25. להננה בת גרשון	4.100	3.238	50
26. ליוסף בן אליהו פעסעלעס	2.250	1.282	50
27. לאייזיק בן אברהם, חתן אליה פעסעלעס	3.568	2.253	50
28. לנתן בן משה הרב מקופישוק	1.214	719	50
29. לוואלף בן נחום שמש	5.100	2.231	150
30. ליחיאל בן נחום	5.400	3.276	50
31. לאיטה, אלמנת אשר בן קלמן קליאצ'קה	51.283	28.557	79.840
32. לדי"ר ליבושיץ	12.600	8.116	100
33. לכמר המנהל של בית-הדפוס של הבוילינים	8.874	5.166	50
34. ליורשי אהרן בן ביינוש מיומור	5.400	3.528	50
35. ללייב בן ליפמן מאסילישוק	1.164	774	50
36. ליורשי ר' נחום שמש	1.800	1.141	50
37. למאיר בן אליהו מפולוצק	1.260	786	50
38. לכמר קלימאנסקי	12.670	194	50
39. לראשי הקה"ל ששלמו בכספם וזוב			

ב ס ה - כ	הוצאות משפט	%	קרן	
12.822	200	3.622	9.000	של הקהל לכמר קלימאנסקי
1.956	50	684	1.222	46. למאיר בן רפאל
513	50	168	295	41. לאברהם בן דוד רייט
2.794	50	944	1.800	42. לוואלף בן לייב גרושקא השתדלן
21.816	50	2.866	18.900	43. להוכרי הקורובה למשי
3.115	50	403	2.662	44. " " מיינגפן כשר
5.232	50	725	4.456	45. " " מחלב
9.832	50	1.288	8.494	46. " " מסחרים-אורחים
3.117		437	2.680	47. " " מעשר מנדוניה
9.171	50	1.201	7.920	48. " " מבשר כשר
2.187	50	697	1.440	49. " " דאדון אורבוביץ
7.618		1.003	6.615	50. " " לירשי אבא בן וואלף בעד חכירת הקורובה מאופים ובעד כתב
16.337	50	5.487	10.800	51. " " לאשר בן משולם-ולמן האב"ד דאקאיי ונה בן אברהם (ליפשיץ)
1.354		454	900	52. דאדון גראובסקי

מחלקה ג'

ב ס ה - כ	הוצאות משפט	%	קרן	
3.697	25	240	3.432	1. לשאל בן לייב ר' שואל שיסקעט
1.225	100	148	977	2. ליהודה בן ליפמן
643	50	203	390	3. לירשי ר' נחום שמש
1.193	50	150	993	4. לשמשון בן אברהם
394			394	5. להוכרי יין גפן כשר, עפ"י כתבים
32.766		5.278	27.488	6. לירשי אבא בן וואלף, עפ"י כתבים
241	10	30	201	7. למרדכי בן בנימין
925	25		900	8. ליהוקאל בן לייב כותב
5.816	50	692	5.104	9. לירשי דוד מ"ץ, יהושע וחיים
3.293	50	532	2.691	10. לירשי משה בן לייב טו"ד, שמואל ונתן
1.892	50	242	1.600	11. לאלמנת דוד בן שבען טו"ד
993				12. לשמואל בן אליהו (פייבושץ) משורר
981	50	166	765	13. לוואלף בן יהודה
476	25	59	392	14. לשמואל בן אליהו, נאמן וקורא
436	25	54	357	15. לחיים בן אליהו, חנוני-שני
9.182	50	1.932	7.200	16. לירשי הרב שמואל בן אביגדור
1.951	25	126	1.800	17. לבשה בן וואלף ולשמעון בן וואלף
2.349				18. לזכריה של הכנסיה ע"ש קאזימיר הק.

החובות הג"ץ עולים למעלה ממיליון זהובים — 1,017,753. בתוכב 656,046 קרן, 215,541 רותים וגם 142,749 לפרידלנדרים, הרבית שהקה"ה חייב יהיה לשלם בכל שנה (7%) מהקרן 656,046 ז"ש עולה לסך 45,925 ז"ש. בית-הדין עיין בהבטות הקהל, שמהן יסולקו החובות. עד הראשון באוקטובר שנת 1794 יקבל הקהל מהקורבנות הכנסה בסך 66,000 ז"ש לשנה. התל מומן זה יקבל כבר כהן 70,000 ז"ש עפ"י החכרה פומבית ועוד 20,000 ז"ש מעורות, אם יבוטל המס הממשלתי מעורות. ביה"ד נוכח, כי השבים של 79,000 ז"ש, שנשארו חייבים לקהלות וילנה קהלות אחרות וועד המדינה, אין לו ערך ממשי ואי-אפשר לגבות. חוב דומה הוא הסכום של 578,368 ז"ש שבי"ד הקומיסיה של האוצר פסק על ראשי-הקהל משנות 1773—1787. לא רק בעלי-החובות, אלא גם באי-כח ההמון לא דרשו את הסכום הזה. ביה"ד הליקבידציוני מסר את ענין שני הסכומים האלה לשלטון העליון במדינה, שעליו לשהיר את העם היהודי מעול כבד.

הקהל התחיל על דעת עצמו לקחת תשלומים לקורבנות מבשר, כי נתיין היה לו קצת בשביל הצבא הרוסי. שנה בעיר, בית-הדין השאיר את הקרן ההכנסה הזה עד שיעזב הצבא הור את העיר, אבל הוזהר שבמקרה יסאיר עודף יוציא אותו לתשלום החובות.

בדבר התשלום השנתי של 216 ז"ש, שיהודי קהלת אנטוקול התחייבו בשנת 1781 לשלם (ראה למעלה דף 154) וחולו לשלמו, הודיעו יהודי אנטוקול, כי אינם רוצים בתוהו. סודר, כי ישלמו כמו סוחרים אורחים ותוכרי הקרובים מסוחרים כאלה יוסיפו לקהל בכל שנה 216 ז"ש.

בית-הדין הליקבידציוני בקר מחדש את פועלת המשגיחים וקבל מהם דין וחשבון מפורט החל מהזמן שנתנו ההוראות (אינסטרקציות) ע"י הקומיסיה של האוצר (5.IV.1788), כי נשאר בידיהם עודף. בית-הדין לא התחשב בהוצאות העובדות את הגבולות ששמו האינסטרקציות. בית-הדין הליקבידציוני עשה למשגיחים מה ששטתה הקומיסיה של האוצר לראשי הקהל — היא לא שם לב לדרישות החיים, שאפילו המשגיחים מוכרחים היו להתחשב בהן. כאופן יהיה נשאר, "עודף" בידי המשגיחים והם צוו להשיבו. עפ"י השבון כזה נשארו בידי רימשה 13,041 ז"ש, בידי רוטקובסקי 1,149 ז"ש, ובידי קירשניבסקי 32,595 ז"ש. בין ההוצאות שבית-הדין לא קבל אותן מוצאים אנו: הפסד מחלוק מטבעות לא עפ"י השער הרשמי, הוצאות לבית-החולים הצבאי העולות למעלה מאלף ז"ש וכו'.

בית-הדין חייב את הוכרי הקורבנות לנהג עפ"י האינסטרקציות, שהוציאה הקומיסיה של האוצר בשנת 1788, אבל הוסיף מצדו עוד תנאים, שית לראותם כהוראות חדשות (1). בדבר הערכת "הסכום" נאמר, שיש לעשותה בצדק בלי הנחה לעשיר ובלי לחץ העני. אם לא יוכלו החוכרים לגבות את ה"סכום" במלואו, אזי יהיו אחראים בעד זה ראשי הקהל בהונס הפרטי, כי זה באסמכת ההערכה בלתי הנוכח, על משי ואבק-שרפה יהיה כנופול — אסור יהיה לסוחר

או לבעל-מלאכה למכור בלי כרטיס מהמשגיה ומבלי שישלם לחוכרים. אסור לשחוט ולמכור בשר בפרברי העיר בלי כרטיס מהחוכרים, מלבד לקהלות שניפישוק ואנטוקול לצרכיהן הן. בשר בשר מותר, למכור ולקנות רק באטליוס מומבייס, לכל יהודי, "בעל-בית", יהיו ספרי שוברים ובהם יורשמו תשלומיהם לקרובות, את השוברים יקבלו מהגאמן ובלתם לא יוכלו לטעון, שהחוכרים קבלו מהם כסף. כדי לברר לכל היהודים את הסדר הזה, יוכרו עליו בכל חצי שנה בביהכ"נ (§ י"ד). לחוכרים אסור לבקש הגנה מהסכום שהתחייבו לשלם, מלבד במקרה של אסון צבורי, כלומר של מלחמה, שרפה ומגפה בעיר (§ י"ז). בית-הדין סדר גם את חובות קהלת שניפישוק וכספיה. חובות קהלת שניפישוק עלו לסך 9,572 ז"פ. ביה"ד הכריזו על החברת הכנסות קהלת שניפישוק, כי רצה שתהיינה קבועות. ההכנסה השנתית מהקרובקה מבשר נקבעה בסך 1,600 ז"פ. ביה"ד קבע בפרוטרוט איזה תשלומים מותר לקחת לקרובקה זו ואיך להתנהג ביחס לקהלת וילנה¹. ליהודי שניפישוק אסור יהיה לקנות בשר מקצבים אחרים וזאת השניפישקאים. ליהודי שניפישוק אסור להוביל לזילנה לאכירה בהמות בלי רשות מחוכרי הקרובקה בשניפישוק. אלה ירשו אם בפרבר יהיה בשר במדה מספיקה. מההכנסות של הקרובקה הקציב בית-הדין 308 ז"פ לתוצאות הכרחיות, כמו למסים ולווייבודה ראדויביל, מס קרקעות ומס ארובות – 208 ד"פ, למשגית – 100 ז"פ, ואת הנותר (1,202 ז"פ) לתשלום החובות. למשיח החרש, הארון שאדורסקי, שנתמנה ע"י ביה"ד, נתן ביה"ד הוראה, שבשעה שיסולקו כל החובות, יודיע ליהודים על בטול הקרובקות ועל אסור ללוות סכומים חדשים. בית-הדין רצה בזה להדגיש, כי הקרובקות הן זמניות ועם בטול ההכרח לקיימן תבוטלנה.

הקרובקות התקיימו עוד זמן רב וגם החובות לא סולקו במשך זמן רב. עוד בשנת 1813 התלבט הקהל בחובותיו. שאלת סליק כל החובות לא נתבררה עדיין לגמרי. החובות סולקו בודאי מהכנסות הקרובקה, שעברו תחת השגחת השלטונות הרוסיים.

מפתח השמות

- אבגוסט I 9, 16, 17, 23, 25, 29, 36, 168
 אבגוסט III 9, 10, 16, 18, 25, 29, 36, 168
 אבגוסטוסקי 180
 אבגוסטיאניס, כמרים 176, 177, 195
 אבלי בן זאב-וואלף 161, 170, 207, 224, 225, 226, 229
 אבלי בן מנשה, נאמן 213
 אברהם בן דוד רי"ס 229
 אברהם בן יהאלי-מיכל גורדון 66
 אברהם בן יוסף 62, 63, 224
 אברהם בן יצחק 150
 אברהם-אבלי בן זאב-וואלף, ראה: אבלי בן זאב-וואלף
 אברהם שמעון בן צבי-הירש פרעגער (ר' שמעון הגדול"), כ"ץ 132
 אהרן, דיין 107
 אהרן בן ביינוש מזימור 220, 228
 אהרן גורדון, ד"ר יהושע-אהרן בן יקותיאל 25, 60, 66, 122, 141
 אהרן גורדון, ד"ר 27, 122
 אהרן קליאצ'קא 67
 אונאנובסקי 64, 65
 אורינייק, פודסטרוסטה, 184
 אוילסון 5, 62-64, 68, 218
 אורבנוביץ 229
 אוריה בן אברהם 224
 אוריה בן יעקב-גבריאל, סו"ד, 134
 איטת אשת אשר בן קלמן קליאצ'קא 228
 אייוק בן אברהם 228
 אייוק מהגולה (Magola) 65
 איסר סופר 75
 אליהו ברסליווא 24
 אליהו בן אליעזר 61
 אליהו בן משה 65
 אליהו בן צבי-הירש (בר"ץ) פסעסעלעס 60, 61, 62, 78, 79, 81, 85, 228
 אליהו בן שלמה-זלמן, הנ"א 70, 71, 78, 79, 80, 102, 108, 164, 215
 אליעזר בן חיים 80, 81, 103
 אליעזר בן יהודה-לייב, שמש הקהל 135

אליעזר בן לייב 70
 אליעזר בן משה, "קצין" 6, 8, 10, 65, 67
 אליעזר בן פינחס-יהודה מייזלש, שמש הקהל 135
 אליעזר בן האב"ד שמואל 226
 אלכסנדרוביץ 180
 אנטיקי, ע., מוזיאון ע"ש 72, 98, 100, 107, 118, 119, 146
 אנצופה, בישוף 25
 אנצופה, כמר 177
 אסטרייכר, ביבליוגרף 194
 אסף שמחה, פרופ' 118, 119, 128
 אסתר אשת וונדל בן יצחק 65
 אופרישי (Eperjeszy) 228
 אריה-לייב מייטעס מפינסק, שחל"ן 42, 43, 71, 136
 אריה-לייב בן אליעזר 58, 72, 81
 אריה-לייב בן דוב-בער 60, 62, 81, 85, 224, 228
 אריה-לייב בן יצחק שפירא 112, 134
 ארנסט, כמר 172
 אשכנזי ראה: הירש בן ישראל
 אשר בן אהרן 65
 אשר בן משולם-זלמן 224, 229
 אשר בן קלונימוס-קלמן גינצבורג-קליאצ'קא 69, 71, 81, 208, 225, 228
 באויליאנים, כמרים 67, 71, 177, 178, 179, 220, 227, 228
 באזילאניות, נזירות 179
 באלניסקי, מ. 22, 23, 47, 49
 באראגובסקי 83
 בודקייביץ' 217, 225, 227
 בוהנר 66, 67, 102
 בויטשובסקי, בישוף 22, 25, 26
 בויטשובסקי, wojski trocki 172
 בויטשובסקי מיכאל, נראץ, שר-האוצר הליטאי 81, 196, 209
 ביאליצור, כמר 67, 144
 בילבסקי 180
 בילדוויקביץ, וויט 70
 בלאך, ראה: נח בן פייבוש
 בלבן באיר, פרופ' ד"ר 21
 בנימין בערלס 61
 בנימין בן אליעזר, שמש הקהל 135
 בנימין בן דוב-בער, שמש הקהל 84, 121, 135
 בערלס ר' אליהם ראה: דוב-בער בן אליהו
 בר כבליהוב 47

בר בן יוסף (ברק יוסלביטש) 44
 בראוור, ד"ר 119
 ברוידא, ראה: דוד בן שמעון
 ברוך כהנא ראמפורט (ר' ברוך חריף), אב"ד 93, 96, 126—131, 146
 בריגידה, גירות ע"ש 176, 177, 179, 227
 ברנדיניס, כמרים 176, 177, 179, 182, 195, 227
 ברנדיניות, נזירות 176, 179
 ברפמאן, י. 94, 96, 120, 133
 ברק יוסלביץ, ראה: בר בן יוסף
 ברשדסקי, ס. פרופ' 4, 5, 10, 50, 55, 60, 178
 באלינסקי 172
 גורדון, ראה: אהרן יהושע-אהרן בן יקותיאל, ד"ר
 אהרן ד"ר
 אברהם בן יחיא-מיכאל
 מיכאל בן אהרן
 מרדכי בן אהרן
 קריינא
 שלמה-זלמן בן אהרן
 גורסקי מיכאל 82, 83, 84, 85
 גידרויץ, כמר 227
 גיטל, בת הרב שמואל בן אביגדור 79
 גילשבסקי 180
 גינטובט אננה 177, 178, 182
 גינצבורג, ראה: אשר בן קלונימוס-קלמן
 גראבובסקי 229
 גראבר, ש. א. 24
 גרויסדארפער, ראה: חיים בן יהודה-לייב
 גרושק, ראה: אריה לייב מייסעס
 וואלף בן אריה-לייב
 אנקווארט 67
 דבורה-אסתר, קליוו ע"ש 114
 דבורה בת לייב 228
 דבסויה, כמר 173
 דדרקה (Dederka), כמר 227
 דובבור, כמר 177
 דוב-בר בן אליהו-פעסעלעס 79, 80, 102
 דוב-בר בן טוביה, נאמן דח"ק גחש"א 136
 דוב-בר בן יהודה טריוש, ט"ד 134
 דובינסקי, ראש העיריה 10, 15, 16, 34
 דובנוב שמעון, פרופ' 90, 91, 135, 138, 143

דוד בן שמעון, סו"ד 229
דוד חיינעש 67
דוד בן יהואל-מיכל (ר' דוד קענדעס), מ"ץ 132, 164
דוד בן יעקב 224
דוד בן שמעון ברוידא, סו"ד 112, 133, 134, 164
דומאנסקי וואדיסלב 31
דומיניקנים, כמרים 57, 70, 84, 102, 175, 177, 178, 179, 200, 216, 217, 227
דוינקובסקי, אגנט 184
דיקולר, גנרל 187
דלאניק, ז. 45
הוראין, כמר 71
הירש בן ישראל אשכנזי (טייצר) 81
הירשלי ר' בער'ם, ראה: צבי-הירש בן דוב-בער
הלל כג"ל, אב"ד 75
הלפרין ישראל 60, 140, 143
הננה בת גרשון 228
וואל, ראה: מאיר בן שאול
וואזינסקי 70, 193
וואלף, שוויט 103
וואלף בן אריה-לייב (גרזשקו), שתרלן 136, 226, 228
וואלף בן יהודה 229
וואלף בן יעקב 228
וואלף בן נחום השמש 228
ווינא, אברם, בישוף 12
וולוביטש 180
ווליאנסקי, ראש-העיר 62, 63, 216
וילצ'אצקי, בישוף 66
וויאביטש 177
ויטולד, נסיך ליטא 8
וילצ'ינסקי 66, 67
וויטולובסקי, אלפטנדרה 176, 179
וירפשא, כמר 41
וישניוביצקי, מלך, ראה: מיכאל וישניוביצקי
וישניוביצקי, הטמן 23
וישניוביצקי, וייבוהה ווהטמן 28, 30
ווישניצער, מ. ד"ר 124
וואדיסלב IV, 14, 36
וויסליבסקי, פרוץ 23, 24
וואב-וואלף בן אהרן 85

זאב-וואלף בן אריה-לייב (כרושקו), ראה: וואלף בן אריה-לייב
ואראק 178

זונד בן יצחק 65

זיגשנב [הוקן, מלך ונסיד 4

זיגמנט III 5, 7, 8, 14

זיניב 217, 227

זינקביץ, בישוף 27, 71, 122

זלדה בת האב"ד שמואל 226

זלינגן פרידלנדר, ראה: פרידלנדר

זלמיר ר' אריה'ס, ראה: זלמן בן יעקב-אורייה

זלמן בן זאב-וואלף 66, 223

זלמן בן יוסף 64

זלמן בן יעקב-אורייה 68, 220, 228

זלסקי 183

זעלדע 67

זאצקי 174

זוואלי, אשת ר' משה קצין 65

זייב פרידלנדר, ראה: פרידלנדר

זייב בן אליהו 229

זייב בן דוד 229

זייב בן טוביה 228

זייב בן יהודה-לייב גרויסדארפער, שמש הקהל 135

זיים בן יוסף, שתדלן 135-136, 181

זיים בן שלמה-זלמן, מ"מ 112, 132

זמן בן זליג 64

זצקיביטש, אגנט 184

זרענביץ יואכים, סגן-הקצ'לר 42

זרייה בן אברהם רי"ס, סיד 134

זוליצ'קה 63

זוצ'יבסקי, כמר 209

זורצ'ינביץ 66

זשאטקובסקי, פודסטרוטסה 223

זיונהרץ אנטוני 38

זייצ', ראה: הירש בן ישראל

זייסקביץ 60, 68, 85

זיישביץ, כמר 209

זירנבסקי, אגנט 184

זריז, ראה: דוב-בער בן יהודה

זריזא, חרציאן, כמר 9

זריזטוויים, כמרים באנטוקול 69, 81

"אחוימוביץ", באוילי בוניפצי 24, 25, 68, 80
 יאן סוביסקי, מלך פולין 16, 17, 21, 22, 81, 168
 יאן קאזימיר, מלך פולין, 6, 14, 15, 16
 יאנוביץ, 194
 יאשינסקי 44
 יהודה, חתן ר' נחום שמש 211
 יהודה רייפ 219, 220, 228
 יהודה בן אליעזר סו"ד, "יסוד" 36, 59, 61, 72 — 78, 81, 96, 98, 114, 118, 120, 121, 127—130, 133, 134, 137, 138, 139
 יהודה בן יעקב סגל, נאמן הקהל 137
 יהודה בן יצחק, שמש הקהל 25
 יהודה בן לייפמן מייזלש (הורודנר) 80, 103, 224, 228, 229
 יהודה-ליב בן משה 62
 יהושע בן דוד 229
 יהשע-אהרן בן יקותיאל גורדון, ד"ר, ראה: אהרן גורדון
 יהשע-העשיל בן שאול, קצנלנבויגן, אב"ד 131, 150
 יוחנן הק, בית-המלכה ע"ש 177
 יונה בן בנימין 228, 229
 יוסף הק, ראה: ניקודם ויוסף
 יוסף בן אליהו פעטעלעס 79, 85, 226, 228
 יוסף בן בער א"ש 64, 102
 יוסף בן משה מייזלש, שמש הקהל 135
 יוסף בן עקיבה 62, 63
 יחזקאל-פייבל בן זאב-וואלף מדרצ'ין, מ"מ 132
 יחזקאל בן לייב 226, 229
 יחיאל בן נחום 224, 228
 יחיאל בן רפאל 71
 יחיאל-מיכל בן ד"ר אהרן גורדון 66
 יסוד, ראה: יהודה בן אליעזר סו"ד
 יעקב בן אברהם 172
 יעקב בן שלום ליבאשיץ, ד"ר, ראה: ליבאשיץ
 יעקב-אורייה בן אברהם 68
 יעקב-גבריאל בן טוביה, סו"ד 134
 יצחק בן לייב, שמש הקהל 135
 יצחק אייזיק בן אברהם: אייזיק בן אברהם
 יצחק-אייזיק בן אליעזר, מ"מ 132
 יצחק-אייזיק בן יוסף כחוטאייביץ 78
 ירוחם-פיטל בן ססא 102, 137
 ירחמיאל בן אברהם 220, 228
 ירמיה בן נחום שרהוון, שוהלדן 136

ישועים, כמרים 16, 58, 80, 172, 173, 174, 177, 179, 183, 184, 195, 200
 ישראל בן יוסף 4
 ישראל בן תאב"ד שמואל 225, 226, 228

כהנא 150

כרמליים יהפים, כמרים (והבורה. Szkaplerza św. 27, 69, 71, 177, 178, 179
 ברפטוביץ' 180

בובמיאנסקית, מריה 46

צ'ון ראיר נח, מ"ט 57

צ'ונסקי א. 25, 40

צ'ונסקי, ה. 114

צ'ופוטא כטניסלב, גנרל-אדיוטנט 30, 31, 66, 102

ליבלר ר' בער'ס, ראה: אריה-ליב בן אליעזר

ליב לייזרס, ראה: אריה-ליב בן אליעזר

ליב מייטעס, ראה: אריה-ליב מייטעס

ליב שיינדלעס, ראה: ליב בן זלמן

ליב בן זלמן 67, 102

ליב בן ליפמן מואסילישק 220

ליב בן מיכאל 195

ליב בן משה 103

ליבאשיץ יעקב, ד"ר 85, 85, 121, 122, 211, 228

ליזר קצין, ראה: אליעזר בן משה

ליזר בן חיים, ראה: אליעזר בן חיים

ליפשיץ, ראה: נח בן אברהם

מאיר (Mejer) 84

מאיר בן אליהו 228

מאיר בן זלמן 64

מאיר בן רפאל 71, 228

מאיר בן שאול וואל 138

מגיד (שטיינשניידער), הלץ נח, 60, 95, 132

מגיד, דוד פרופ' 6, 45

מנדילבסקי, עורך-דין 209

מונישקו 180

מוסניצקי 100, 224, 228

מושצ'עקי ה. פרופ' 44

מירנצובסקי, עורך-דין 181

מיזליש, ראה: אליעזר בן מנחם-יהודה

יוסף בן משה

מרדכי בן אליעזר

משה בן מרדכי

מזילא ר' ביילא 62, 68

218

ביכאי וישנוביצקי, בלך 9, 16, 17, 20, 168
 ביכאל בן אהרן גורדון, ראה: יחיאלי-ביכל בן אהרן
 ביכאל בן פייטל 71, 196
 בינקיביק, ראש העיריה 61
 ביסניגריב, כמרים 60
 בלצ'בסקי 209
 בטלסקי אינגער, בישוף 27, 146, 153, 154, 155, 219
 ברדכי בן אהרן גורדון 60
 ברדכי בן אליעזר כיוולש, שמש הקהל 135
 ברדכי בן בנימין 229
 ברדכי בן משה 115
 ברים, בנור ע"ש כרים הק. 66
 משה דרשן, מ"ב 132
 משה בנ"ל, שמש הקהל 135
 משה קצין 65
 משה בן אברהם 65
 משה בן אוריה (ר' אוריש) 107
 משה בן דוד "קרעמר", אב"ד 98, 123
 משה בן וואלף 229
 משה בן זוקינר 67
 משה בן יהודה-ליב, טו"ד 133, 134
 משה בן יוסף 206
 משה בן ייב 68, 224
 משה בן מנחם-טן, טו"ד 135
 משה בן כרדכי מייל, שמש הקהל 135
 משה בן נפתלי-הירש רבקה'ש (ר' משה רבקה'ש) 15, 68
 משה-לייבוש בן אליהו, שמש הקהל 135
 משה-לייב, אב"ד דפאקריי 229
 מיניץ, כתר 220
 מיכרס, גרל 187
 נח בן אברהם ליפשיץ 224, 229
 נח בן פייבוש בלאך 44, 73, 224, 228
 נחום בן חיים, שמש הקהל 61, 62, 135, 220, 228, 229
 נחמן, אב"ד 139
 נחמן כ"ץ 127
 ניקודם זיוסף, פרוכיה ע"ש 177, 178, 227
 נפתלי-הרץ, שמש הקהל 135
 נתן בן יהודה, שמש הקהל 135
 נתן בן משה מקופישוק 220, 228
 נתן בן הכו"ד משה 229

אָדלוסקי 180
 סאפּיהא 22, 25, 30, 146, 147, 149, 153, 154, 155, 172
 סוביסקי, ראה: יאן סוביסקי
 כוין 228
 סוסנובסקי 179
 סורגוט, כמר 227
 סולבין 60, 61
 סטיפן הק., בית-תפלה ע"ש 66
 סטניסלב אבנוסט, מלך 9, 16, 35, 39
 סטרוצקי, כמר 227
 סלאבינסקי 212, 213, 216
 סלובינסקי, אננט 184
 סלוצקי, נסיך 9, 11, 38, 39, 81, 119
 מעדיה בן נהן-נטע 78
 סקורובוהטי 174
 שאדורו ז. ד"ר 124
 פאנצוינסקי, בישוף 27
 פאץ סטיפן 12
 פוויגין 173
 פולאבינסקי 180
 פולונוס שמריה בן יצחק, ד"ר 44, 81, 122, 205
 פוניאטובסקי, ראה: סטניסלב-אבנוסט
 פוצ'ובוט, פרוכוס 63
 פוצ'ובוט, גברת 180
 פוצ'יי לודביק, הסמן 23
 פטרוסביץ' מיקולי אַנסוני, סגן-ווייבורה 31, 34
 פיאטולי, מוכיר המלך 44
 פיאריס, כמרים 81, 82, 200
 פירז (Pióro) 197, 220
 מיטינגוף יאן 211, 219, 220, 228
 מיטראשקיביץ' 171, 178, 182
 פיינלה, נכדת היסוד 75
 פייסל 71, 77, 103, 196
 פייזנפלד וו. ד"ר 124
 פין שטואל יוכף 90, 91, 93
 פינחס בן תנהום 70
 פישל בן פסח 70
 פליאטער, גורל 219, 228
 פל'קראמב 35, 37, 81, 82, 163, 200
 פּעקובסקי (Peckowski) 120

פֶּעסעֶדעס, ראה: אליהו בן צבי-הירש
 פרוטאסיביץ' ואלריאן 173
 פרוסקובסקי, כמר 215, 217, 227
 פרידלנדר (האחים) זליגמן וחיים ובניהם 171, 177, 183, 198, 219, 220, 222-224, 227, 230
 פרלס 138
 פרנס ב. 103
 פרענק ע. נ. 44
 פראנצישקנים, כמרים 175-179, 192, 195, 216, 217, 227
 פרנק-קטניצקי י. פרופ' 97
 צבי-הירש בן רוב-בער 81, 85, 228
 צבי-הירש בן יעקב, נאמן הקהל 137
 ציבסקי 180
 צמח בן מרדכי 70, 64
 צירנישוב, שריגודר 187
 קאוויצקי, פורסטרוטטה 191
 קאל 69
 קאן פנחס 44, 60
 קהה בן שבת 103
 קובאלנקו ו. ד"ר 3
 קוואקובסקי 194
 קוואקיביץ' 41
 קוויל 69, 84, 195
 קולישקה, כמר 70
 קונארסקי 61
 קונצ'ה (Kóńcza) 194
 קוסאקובסקי מינאל קורבין 187, 192, 193, 196, 197, 202
 קוסטרוביצקי 171, 177, 188
 קושביטש 208
 קושטישקא 44
 קושציאלסקי טטניסלב, פרופ' 14
 קוימיר הק, בית-תפלה ע"ש 192, 229
 קירנבסקי 71
 קירסטנבסקי 215-217, 220, 222, 230
 קישקא טטניסלב 4, 11, 81
 קישקא מיקולאי, ווייבודה במסטיסלב 12
 קליונר ישראל 4
 קלוין ד"ר 220, 228
 קלוציצקי פ. 48, 50
 קליאצקא, ראה: אהרן

אשר בן קלונימוס-קלמן

קלימאנסקי, כבר 220, 228, 229

קלימנקא 124

קלצ'ינסקי ג. 48, 50

קמיצין 176

קראשביסקי י. 15, 22, 23, 46, 47

קראשקובסקי 227

קרוז'קובסקי 66

קריינא גורדון 66, 67, 125

ראדושביסקי, עורך-דין 194

ראדויביל כריסטוף, ווייבורה 12

ראדויביל אלברכט סטניסלב, קנצלר 12

ראדויביל מיכאל, ווייבורה 27

ראדויביל קארול, ווייבורה 28, 96, 196

ראדויביל 146, 147, 152

ראשינסקי 208

ראפפורט, ראה: ברוך כהנא

רודוביץ, כבר 16

רוטקובסקי 215, 220, 230

רוך הק, מנזר וביה-חולים ע"ש 67, 68, 177, 178

ריבקה'ש, ראה: משה בן נפתלי-הירש

רינולריים, כמרים 177, 178, 180, 200

רימשה 205, 212, 213, 220, 230

רינגעבליוס עכנאל ד"ר 44

רפנין, נסין 45

שאול בן יהודה-לייב 222

שאול בן יהודה-לייב (ו' שואל שיסקעס) 62, 63, 102, 123, 125, 164, 215, 229

שאול בן מרדכי, שתדלן 36, 136

שאניאווסקי 180

שבת' בן אהרן 41

שור משה, פרוז' ד"ר 124

שטראסון מתתיהו, ספריה ע"ש 72, 74, 90, 91, 106, 118, 147

שצ'וקה (Szczuka) 195

שימאק, כבר 177

שיסקעס, ראה: שאול בן יהודה-לייב

שישקה 85

שלמה בן-רוב (רבינוביץ') 193

שלמה-זלמן בן אהרן גורדון 60

שלמה-זלמן בן חיים, כ"ט 132

שמואל בן אביגדור, אב"ד 61, 77, 79, 82, 83, 83, 96, 127-131, 134, 212,
213, 217, 220, 222, 226, 229

שמואל בן אליהו משורר 229

שמואל בן אליהו, נאמן הקהל 137, 229

שמואל בן אליעזר 196

שמואל בן דוד, זגג 20

שמואל בן חיים 224, 228

שמואל בן משה 6, 8, 10

שמואל בן משה 229

שמיוט (Szemiot) 41

שמעון דוקטורוביץ, 4

שמעון בן אבא 67

שמעון בן זאבי-וואלף, 44, 47, 89, 125, 156, 160, 169, 183

שמעון בן וואלף 229

שמריהו בן יצחק, ראה : סולונוס ד"ר

שמריהו בן יקותיאל-זלמן 65

שמשון 71, 103

שמשון בן אברהם 224, 229

שפירא, ראה : אריה-לייב בן יצחק

שרהון, ראה : ירמיה בן נחום

תנחום בן אברהם, שמש הקהל 135

קצורים בהערות

- א. פ. בו. — ארכיון ממשלתי בוילנה.
הוצ. הועדה הארכ. הוילנאית — הוצאות הועדה הארכיאוגרפית הוילנאית,
ר. — ראה.

— 99 —

תקון טעויות

דף 17, שורה 3	מלמטה, בהערות, נדפס—GKMci, צ"ל—JKMci	"
19, "	6 מלמטה נדפס—מכלקצב, צ"ל—טכל קצב	"
21, "	2 מלמטה, בהערה, נדפס—Balabafi, צ"ל—Balaban	"
22, "	6 מלמטה, נדפס הרוסיו, צ"ל הרוסיו	"
"	1 " בהערה, —Gud, צ"ל—Jud	"
23, "	1 של ההערות, נדפס—Zakrzewski, צ"ל—Kraszawski	"
24, "	9 נדפס—אל אלה, צ"ל—את אלה	"
25, "	27 נדפס—הוצאות, צ"ל—היוצאות	"
27, "	2 של ההערות, נדפס—kahalow i, צ"ל—kahalowi	"
28, "	32 נדפס—טענת, צ"ל—טענות	"
31, "	16 נדפס—עורות בעיר מעובדים, צ"ל—בעיר עורות מעובדים	"
40, "	8 נדפס האצילים, צ"ל—האצילים	"
50, "	5 נדפס מספר, צ"ל—את מספר	"
59, "	1 מלמטה נדפס—האכ, צ"ל—הארכ	"
64, "	25 נדפס—מאיר בן יוסף, צ"ל—מאיר בן זלמן	"
64, "	27 נדפס—ליהורי אחר, צ"ל—לאותו	"
95, "	16 נדפס—נגד, צ"ל—נגד	"
105, "	25 נדפס—בשנת תקט"ו, צ"ל—בשנת תט"ו	"
112, "	30–31 נדפס אחד ממקורבי הנ"א ומראשי הלוחמים בחסידות. מלים אלו מיותרות הן ואינן נכונות.	"
122, "	1 מלמטה, בהערות, נדפס—ראה גם להלן בפרק "אנשים". המלים מיותרות.	"
131, "	5 מלמטה, נדפס—בספר הזה, צ"ל—בהלק השני של הספר.	"
133, "	13 נדפס—עליו ראה להלן בפרק "אנשים", צ"ל—עליו ראה ב"ציון" שנה ב' ספר ב', ירושלים, תרצ"ו.	"
133, "	1 נדפס—שמעון בן דוד, צ"ל—דוד בן שמעון.	"
137, "	1 מלמטה, בהערות, נדפס—העירינו, צ"ל—העירוני	"
142, "	נדפס קהלת סלוסק, צ"ל קהלת סלוצק.	"
145, "	3 נדפס—ראה בפרקים הבאים, צ"ל—ראה בחלק השני של הספר.	"
151, "	2 מלמטה נדפס—כל הנשאר, צ"ל—כל הנאמר	"
155, "	6 מלמטה, בהערות, נדפס—obdukcji, צ"ל—obdukcji	"
156, "	4 מלמטה נדפס—ערכאות, צ"ל לערכאות	"
157, "	24 נדפס לבא, צ"ל—להבא	"
162, "	4 נדפס—15 גר. 697 ז"ס, צ"ל—697 ז"ס 15 גר.	"

דף 168, שורה 6	נרפס-נוצרים, צ"ל-נוצרים.
" 169, 3	מלמטה נרפס- <i>sen</i> , צ"ל- <i>sen</i>
" 171, 10	נרפס-1763, צ"ל-1760
" 171, 14	נרפס-וחיה, צ"ל-וחיה
" 174, 1	נרפס-מהפכות ומהפכות, צ"ל-מהפכות
" 175, 4	נרפס-ע"י, צ"ל-ע"ש
" 175, 29	נרפס-בנארולישקי, צ"ל-בנארולישקי
" 176, 27	נרפס-בריגיה, צ"ל-בריגיה
" 176, 1	אחרונה, בהערות, נרפס-מאדון, צ"ל-מאדון
" 177, 7	נרפס-לפורוכוס, צ"ל-לפורוכוס
" 177, 1	הערה 1 מתחילה בהערות על הדף 176
" 177, 4	בהערה שורה 4 מילה מיותרת "בבית".
" 179, 5	שורה 5 נרפס-בעל-החובות, צ"ל בעלי-החובות
" 182, 25	שורה 25 נרפס <i>indigatio</i> , צ"ל <i>indigatio</i>
" 182, 1	בהערה 1 שורה 2 נרפס <i>indicialiter</i> , צ"ל <i>judicialiter</i>
" 182, 4	בהערה 1 שורה 4 נרפס- <i>acquittationem</i> , צ"ל- <i>acquittationem</i>
" 185, 3	שורה 3 נרפס-לעל, צ"ל-על
" 204	בהערה נרפס-הוילנאית, צ"ל הוילנאית

קצורים בהערות

א. מ. בו. — ארכיון ממשלתי בוילנה.
 חוצ. הוערה הארכ. הוילנאית — הוצאות הוערה הארכיאוגרפית הוילנאית.
 ר. — ראה.